

ΔΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ

ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ
ΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ

1946

ΔΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ

**ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ
ΤΗΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ**

ΑΘΗΝΑΙ

1946

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν ἀπευθύνεται τὸ τεῦχος αὐτό. Πρὸς κάθε Ἕλληνα, χωρὶς καμμίαν διάκρισιν, ἔρχεται νὰ τοῦ δώσῃ ἐκεῖνο ποῦ κυρίως τοῦ χρειάζεται εἰς τὸν σημερινὸν καιρὸν. Ἔρχεται νὰ συμβάλῃ, ὥστε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ἰδῇ καθαρὰ τὴν γραμμὴν πορείας ποῦ πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ σταθῇ ὀρθίως ἐμπρὸς εἰς τὰς δυσχερείας τῶν καιρῶν, διὰ νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον τῆς Ἀληθείας ἐπάνω εἰς τὰ βασικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου, τὸν δρόμον ποῦ τέρμα του ἔχει τὴν ἐπιτυχίαν εἰς τὴν ζωὴν, τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὰς δυσχερείας τῆς ζωῆς, τὴν Νίκην, τὴν πραγματικῶς ἄπτερον Νίκην.

Ἀποτελεῖ τὸ τεῦχος αὐτὸ μίαν διακήρυξιν διὰ κάθε Ἕλληνα. Ἡ «Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἐπιστημόνων» ἔρχεται νὰ διακηρύξῃ εἰς ὅλον τὸ Ἕλληνικὸν Ἔθνος τὰ συμπεράσματα ἐπιμελοῦς, ὀλοπλεύρου, αὐστηρῶς ἀμερολήπτου ἐρεύνης, ἡ ὁποία ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν συνετελέσθη εἰς τοὺς κόλπους τῆς. Ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης αὐτῆς ἦσαν τὰ θέματα ἐκεῖνα ποῦ ἀποτελοῦν τὸ θεμέλιον τῆς ζωῆς ἀτόμων καὶ λαῶν. Τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης θὰ τὰ ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης εἰς τὴν παροῦσαν ἔκθεσιν.

Ἡ ἔκδοσις τῆς διακηρύξεως αὐτῆς ἀποτελεῖ ἐκπλήρωσιν ἐνὸς χρέους. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ξενικῆς κατοχῆς, τῆς μαύρης ἐκείνης σκλαβιάς, συνήφθη τὸ χρέος αὐτό. Τότε, εἰς τὰς φοβερὰς ἐκεῖνας ἡμέρας, εἰς τὰς ἀγωνιώδεις νύκτας, ὅταν ἔξω εἰς τὸ πεζοδρόμιον ἠκούετο ὁ ἀπαισιος γδοῦπος τῆς μπόττας τοῦ κατακτητοῦ, ἐνῶ μέσα εἰς τὸ δωμάτιον μὲ τὰ ἐρμητικῶς κλεισμένα παράθυρα τὸ ραδιόφωνον ἐσκορποῦσε ἐλπίδας καὶ ὑποσχέσεις. Τότε ποῦ ὁ Ἕλλην ἐπονοῦσε, ἐξηντλεῖτο ἀπὸ τὴν πείναν, ἐστράγγιζεν ὀρθοστατῶν εἰς τὴν οὐρῆν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὠνειρεύετο τὸ μέλλον, ἐσχεδίαζε, ἔκανε ὅ,τι ἐνόμιζε κάθε ἓνας ὅτι ἔπρεπε νὰ κάμῃ, διὰ νὰ φέρῃ [σελ. 4] ὅσον μπορούσε γρηγορώτερα τὸ εὐτυχισμένο μέλλον, ποῦ θὰ ἀπεζημίωνε διὰ τὰ βάσανα τοῦ παρόντος. Τότε διεξήγετο, μαζὶ μὲ τὸν ἀγῶνα εἰς τὰ ἄλλα μέτωπα, καὶ ὁ ἀγὼν εἰς τὸ μέτωπον τῆς πνευματικῆς τονώσεως τοῦ λαοῦ. Ἐνὸς λαοῦ ἡρωϊκοῦ, μὲ πνευματικὴν ζωὴν μέσα του, λαοῦ ὁ ὁποῖος, πρὶν ἀπ' ὅλα, αὐτῆς τῆς πνευματικῆς τονώσεως εἶχεν ἀνάγκην καί, τὸ σπουδαιότερον, ἔδειχνε κάθε μέρα περισσότερον ὅτι τὴν ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην αὐτήν.

Μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ ἀγῶνος –καὶ πρέπει, κάποτε, νὰ δῇ τὴν δημοσιότητα τὸ ἀγωνιστικὸν αὐτὸ ἔπος–, μίᾳ ὁμάς ἀπὸ ἐπιστήμονας μέλη τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων» ἐθεώρησεν ἐπιβεβλημένον νὰ κάμῃ μίαν ἐργασίαν ἐρευνητικὴν, ἀνιχνευτικὴν. Νὰ ζητήσῃ νὰ εὕρῃ πέραν ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τὴν πηγὴν, κάτω ἀπὸ τοὺς καρπούς, εἰς τὸ βάθος τοῦ ἐδάφους, τὴν ρίζαν. Πέραν ἀπὸ τὸ φοβερὸν φαινόμενον τῆς βαρβαρότητος, ποῦ κατέκλυσε τὴν Εὐρώπην κατὰ

τὸν πόλεμον καὶ ἐτυραννοῦσε μὲ ξεχωριστὴν σκληρότητα τὸν τόπον μας, νὰ εὕρῃ τὴν αἰτίαν ποὺ ἔδωκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ βαρβαρότης αὐτὴ μέσα εἰς τὸν πολιτισμόν, μεσοῦντος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Ἔπρεπεν ἡ ἔρευνα αὐτὴ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πνευματικὸν νόημα τοῦ φοβεροῦ δράματος ποὺ ἐζούσαμεν, ὥστε νὰ γίνῃ δυνατὴ ἡ λύσις, ἡ κάθαρσις, ἡ οἰκοδομὴ τοῦ πράγματι εὐτυχισμένου μέλλοντος. Νὰ ἀντιμετωπισθῇ, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ὁ φόβος μήπως ἡ αὔριον δὲν εἶναι ὅπως τὴν ἐφανταζόμεθα.

Καὶ ὁ φόβος αὐτὸς μᾶς συνεῖχε περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον. Ἡ νίκη τῶν συμμάχων εἶχε πλέον ἀρχίσει νὰ ροδίζῃ, καὶ ὁ κατακτητὴς ἀκόμη ἔδειχνε πὼς καὶ ὁ ἴδιος δὲν τὸ ἀγνοοῦσε αὐτό. Θὰ φύγῃ, λοιπόν, ἐφέτος, τοῦ χρόνου, τὸν ἄλλον χρόνον, ὁ κατακτητὴς. Θὰ τὰ περάσωμεν ὡς τότε ὅπως-ὅπως μὲ τὴν πείναν. Θὰ τελειώσῃ κάποτε ὁ πόλεμος. Ἀλλὰ ἔπειτα; Ἐπειτα θὰ εἶναι... τὸ τέλος ἄρα γε, ἢ μήπως ἡ ἀρχὴ; Ποιὰ θὰ εἶναι, ἄρα γε, ἡ αὔριον; Θὰ εἶναι ἐκείνη τὴν ὁποίαν μὲ τόσο χτυποκάρδι περιμένει ὁ ἑλληνικὸς λαός, ἢ μήπως ἡ αὔριον θὰ εἶναι αὐτὴ ποὺ θὰ ἀπογοητεύσῃ;

Αὐτὸς ὁ φόβος, ποὺ ἔσφιγγε τὴν καρδιὰ κάθε πνευματικοῦ ἀνθρώπου, ἦτο ἀσυγκρίτως μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν φόβον ποὺ ἐνέπνεεν ἡ σκλαβιά. Ἐδῶ πλέον τὸ ραδιόφωνον δὲν εἶχε τίποτε νὰ πῇ, ἢ προέλασις τῶν συμμαχικῶν στρατιῶν ἔπαιρνε πλέον ἐντελῶς δευτερεύουσιν **[σελ. 5]** σπουδαιότητα. Ὁ ἀγὼν ὁ πολεμικὸς ἐκτυποῦσε τὸ κακόν, τὸ ἀποτέλεσμα. Τὰ α ἴ τ ι α ὅμως ποὺ ὠδήγησαν εἰς τὸ κακόν, εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς βαρβάρου χιτλερικῆς κοσμοθεωρίας, εἰς τὸν πόλεμον κατόπιν, τὰ αἴτια αὐτὰ δὲν μποροῦν νὰ κτυπηθοῦν οὔτε μὲ κανόνια, οὔτε μὲ βόμβες. Πνευματικὸν εἶναι τὸ πεδίον ὅπου παίρνουν τὴν γέννησίν των τὰ αἴτια αὐτά, πνευματικὸς ὁ πόλεμος, πνευματικὰ καὶ τὰ ὄπλα ποὺ χρειάζονται, διὰ νὰ κτυπηθῇ ὄχι μόνον ὁ καρπός, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἡ ρίζα, ὄχι μόνον ἡ μπόττα ποὺ ἀκούεται αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς τὸν δρόμον, ἀλλὰ κυρίως ἡ δύναμις ποὺ ἐκίνησε τὴν μπότταν, τὴν βάρβαρον βίαν.

Καὶ τὸ πρῶτον μας πνευματικὸν ὄπλον εἶναι ἡ εἰλικρινής, ἀπροκατάληπτος, ἀντικειμενικὴ ἀναζήτησις τῆς ἀληθείας ἐν σχέσει πρὸς τὰς βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο ἡ πνευματικὴ ἐκείνη κατάστασις ποὺ ἔκαμε δυνατὸν τὸ φοβερόν κατάντημα ποὺ εἶχαμε ἐμπρὸς μας. Ἐμπρὸς εἰς ἕνα πολιτισμόν ὁ ὁποῖος κατέπεσε εἰς τὰ σημερινὰ ἐρείπια, ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται εἶναι νὰ ἴδωμεν διατί δὲν ἔδειξε τὴν ἀντοχὴν ποὺ ἔπρεπε τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ τοῦ πολιτισμοῦ μας, τοῦ τόσον ἐξυμνηθέντος πολιτισμοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον κάθε ἄλλο θὰ ἐπερίμενε κανεὶς, παρὰ τὴν σημερινὴν τραγωδίαν. Καὶ αὐτὸ κατ' ἀνάγκην ὀδηγεῖ εἰς μίαν κριτικὴν τοῦ θεμελιώδους πνευματικοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, διὰ νὰ εὐρεθῇ ὁ δρόμος ποὺ θὰ μιᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὴν συνέχισιν τοῦ χάους.

Μὲ τὰς σκέψεις αὐτὰς ὡς ὀδηγὸν συνετελέσθη ἡ ἐργασία τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐρεῦνης, τὰ δὲ συμπεράσματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς ἐξετέθησαν καὶ συνεζητήθησαν εἰς μίαν σειρὰν ἀπὸ βραδυνὰς συγκεντρώσεις αἱ ὁποῖαι ἔγιναν κατὰ τὰ χρόνια αὐτὰ τῆς κατοχῆς. Πῶς ἐγίνοντο αἱ συγκεντρώσεις αὐταί, ὥστε νὰ μὴν συνεχισθοῦν εἰς

κανενός είδους Χαϊδάρι, αυτό είναι άλλο ζήτημα. Πάντως αί συγκεντρώσεις αυτές έγιναν, κατέληξαν εις ώρισμένα συμπεράσματα, συμπεράσματα που είδαμεν κατόπιν ότι συνέπιπτον με ό,τι ή άδολος και άντικειμενική έρευνα της πραγματικότητας είχεν εις εύρυν κύκλον ύπαγορεύσει, και έντός αλλά και έκτός της Ελλάδος.

Άλλά ή έρευνα που έγινε και των συμπερασμάτων ή συναγωγή δέν ήσαν άρκετά. Έπρεπε να γίνη και ή συνέχεια. Έπρεπε να έμφανισθούν τα συμπεράσματα αυτά, να διαλαληθούν εις τον έλληνικόν λαόν, ό όποιος, ανάμεσα εις την άγωνίαν, τας ύποσχέσεις, τας προσδοκίας, τον [σελ. 6] έκνευρισμόν, τας πολιτικάς διαμάχας, έπρεπε να άκούση την φωνήν αυτήν του πνευματικού λυτρωμού, ό όποιος, μόνος αυτός, δίδει έλπίδα έπιτυχίας εις κάθε άλλην εύγενή προσπάθειαν.

Έπρεπε, λοιπόν, ή «Χριστιανική Ένωσις Έπιστημόνων» να άποταθί εις τον έλληνικόν λαόν, δια να του έπιστήση την προσοχήν, ώστε να άρχίση την έργώδη μεταπολεμικήν του προσπάθειαν επάνω εις γερά πλέον θεμέλια. Ήτο ιερόν τό χρέος μας αυτό. Σκέψις μας και έλπις, που μάς έγέμιζε χαράν, ήτο, μόλις έλθη ή ήμέρα της άπελευθερώσεως, ή ήμέρα της νίκης, άμέσως να κυκλοφορήση ή διακήρυξις μας αυτή. Δυστυχώς, την πεποιθήσιν μας ότι τό κακόν είναι πνευματικής φύσεως και μόνον με πνευματικήν αναγέννησιν θα φύγη, την πεποιθήσιν μας αυτήν, της έρεύνης μας τό συμπέρασμα, την έδικαίωσαν τα πράγματα, περισσότερο παρ' όσον και ήμεϊς οι ίδιοι έπεριμέναμεν. Ό κατακτητής έφυγεν, έλεινός και άξιοδάκρυτος, ή άπελευθέρωσις ήλθε, ή γενική γίκη κατόπιν, άλλ' ή αίθρία που έπερίμενεν ή παρούσα διακήρυξις, δια να έξαπολυθί εις τους έλληνικούς όρίζοντας, δέν έκαμνε την εμφάνισιν της. Η έκπλήρωσις του χρέους μας άνεβάλλετο, ένω συγχρόνως έγίνετο αυτή έπιτακτικώτερα, διότι κάθε μέρα που έπερνούσε έκαμνεν έμφανέστερον ότι μόνον ή πνευματική αναγέννησις θα φέρη τέρμα εις τό κακόν, και μόνον όταν θα έχωμεν την πνευματικήν έλευθερίαν, θα εύρωμεν την έκπλήρωσιν των όνείρων που μάς έδιδαν φτερά κατά τα χρόνια εκείνα της κατοχής.

Άλλ' ή άναβολή αυτή ήτο κάτι που έβάρυνεν εις τα στήθη της Ένώσεως. Ως άντιστάθμισμα, έδημοσιεύοντο τμήματα της διακηρύξεως εις τό όργανον του Σωματείου, εις τό περιοδικόν Άκτίνες, δια του όποιου διάφοροι παράγραφοι του παρόντος τεύχους έδόθησαν εις την δημοσιότητα. Άλλά τό μεγαλύτερον μέρος έπερίμενε διαρκώς την σειράν του και τας καλύτερας έκδοτικάς συνθήκας, έως ότου έκρίθη ότι δέν ήμπορούμεν να περιμένωμεν περισσότερο και ότι πρέπει, χωρίς άλλην άναβολήν, να έκπληρώσωμεν, επί τέλους, τό χρέος μας, να φέρωμεν εις τον λαόν τον έλληνικόν τό άγγελμα της άληθείας που σώζει, να του άνακοινώσωμεν τας πεποιθήσεις μας, πεποιθήσεις –επαναλαμβάνομεν– τας όποιάς Έλληνες έπιστήμονες έσχημάτισαν ως άποτέλεσμα μακράς, έπιμόνου και άμερολήπτου έρεύνης επί των ζητημάτων του πνευματικού προσανατολισμού του σημερινού άνθρώπου, της πνευματικής [σελ. 7] θεμελιώσεως της ζωής μας ως έθνους, της άνοικοδομήσεως που θα γίνη επάνω από τα σημερινά έρείπια.

Άπευθυνόμεθα, λοιπόν, πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Τοῦ ἐκθέτομεν τὰς σκέψεις μας καὶ τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατελήξαμεν. Μὲ αὐτὸ ἐκπληροῦμεν τὴν ὑποχρέωσίν μας. Ἡ ἀμερόληπτος μελέτη τῆς διακηρύξεώς μας αὐτῆς, ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀληθείας καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς κατόπιν, χωρὶς δισταγμοὺς καὶ περιστροφάς, εἶναι πλέον τὸ χρέος τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τὸ χρέος τῆς σημερινῆς μεταπολεμικῆς γενεᾶς. Ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ τῆς καὶ ἀπέναντι τῶν γενεῶν ποὺ θὰ ἔλθουν.

Διότι καὶ τῶν γενεῶν ποὺ θὰ ἔλθουν τὸ μέλλον θὰ ἐξαρτηθῆ, κατὰ πρῶτον λόγον, ὄχι ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολεμικῶν ἐξοπλισμῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν πνευματικὸν προσανατολισμὸν ποὺ θὰ πάρῃ ἡ ἰδική μας γενεά.

... Ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ἡ γενεά μας θὰ ἀντικρύσῃ μὲ μάτι ἀπροκατάληπτον, θὰ ἀσπασθῆ καὶ θὰ ἀκολουθήσῃ μὲ συνέπειαν, ἐπὶ τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ Πνεύματος, τὴν Ἀλήθειαν ποὺ, μόνον αὐτῇ, σώζει.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	Σελίς 3
----------------	------------

Α΄ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ ΤΗΣ

§ 1. Προσδοκίαι καὶ κατάντημα	13
§ 2. Τὰ αἷτια	16

Β΄ Η ΑΡΝΗΣΙΣ ΠΟΥ ΕΚΥΒΕΡΝΗΣΕ

§ 3. Ἡ πανανθρωπίνη πίστις	19
§ 4. Ἡ ἄρνησις ποὺ γίνεται καθεστῶς	20
§ 5. Εἰς τὴν Ἑλλάδα	21
§ 6. Ἡ ἄρνησις εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν	24
§ 7. Οἱ πνευματικοὶ ἡγέται	26
§ 8. Τὰ ὑποκατάστατα	28
§ 9. Διατί;	28

Γ΄ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

§ 10. Αἱ τρεῖς προτάσεις	30
--------------------------------	----

Ι. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

§ 11. Τὸ πρόβλημα	33
§ 12. Ἡ αὐτόματος γένεσις	36

[σελ. 10]

§ 13. Ἡ ἐμφάνισις τῆς θεωρίας τοῦ Δαρβίνου	40
§ 14. Ἡ ἐπέμβασις τῶν ἐκλαϊκευτῶν	41
§ 15. Ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη	43
§ 16. Εἰς ἀναζήτησιν πιθηκανθρώπου	46
§ 17. Μόνον εἰς τὴν φαντασίαν	51
§ 18. Ἡ ἐξέλιξις τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως	51

II. Η ΠΙΣΤΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΘΑΝΑΣΙΑΝ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

§ 19. Πανανθρώπινη πίστις	53
§ 20. Δὲν τὸ βλέπομεν, ἄρα δὲν ὑπάρχει	55
§ 21. Ὁ ἄνθρωπος-μηχανή. Αἱ βιταλιστικαὶ θεωρίαι	56
§ 22. Ἡ ψυχικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου	60
§ 23. Ἀμοιβαία ἐπίδρασις σώματος καὶ ψυχῆς	62
§ 24. «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι... ὅ,τι τρώγει...»	64
§ 25. Πνευματικαὶ λειτουργίαι - σωματικοὶ ἄγωγοί	66

III. ΦΡΟΥΔΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΓΕΝΕΤΗΣΙΟΣ ΗΘΙΚΗ

§ 26. Ὁ Ἑλληνικὸς Φροῦδισμὸς	69
§ 27. Ὁ Φροῦδισμὸς καὶ ἡ σύγχρονος ἔρευνα	71
§ 28. Παντοῦ ὁ σεξουαλισμὸς	74
§ 29. Φροῦδισμὸς καὶ γενετήσιος ἠθικὴ	75
§ 30. Τὸ σεξουαλικὸν ζήτημα καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη	79
§ 31. Εἶναι δυνατὴ ἡ γενετήσιος αὐτοκυριαρχία;	80

IV. Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ

§ 32. Φυσικοὶ νόμοι καὶ θαύματα	86
§ 33. Ἡ ἔννοια τῶν φυσικῶν νόμων	88

V. ΦΑΝΤΑΣΙΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΟΦΙΣΜΑΤΑ

§ 34. Ἡ φαντασίωσις τῆς παντογνωσίας	93
§ 35. Ὀλιγάρκεια καὶ προεξοφλήσεις	95
§ 36. Αὐθαίρετοι γενικεύσεις καὶ ἔξομοιώσεις	97
§ 37. Παρατηρήσεις καὶ πιθανότητες	98
§ 38. Αὐθαίρετοι ἔξομοιώσεις	99
§ 39. Σοφίσματα... καὶ χειρότερα!	101

[σελ. 11]

VI. Η ΣΤΡΟΦΗ

§ 40. Ἡ τελευταία λέξις τῆς ἐπιστήμης	104
§ 41. Χριστιανοὶ ἐπιστήμονες	106
§ 42. Τὸ συμπέρασμα	113

Δ' ΤΙ ΛΕΓΕΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ

§ 43. Εἰσαγωγικά	115
------------------------	-----

I. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΟΣ

§ 44. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα	116
§ 45. Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι	118
§ 46. Ὁ Ἰησοῦς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον. Ρενὰν καὶ ἱστορία	120
§ 47. Τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τῆς σιωπῆς	122
§ 48. Περὶ «μύθων»	126
§ 49. Ἡ «πλάνη»	129
§ 50. Κοινωνικοί, οἰκονομικοὶ παράγοντες	131
§ 51. Αἱ αἰρέσεις	135

II. Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

§ 52. Πῶς τίθεται τὸ ζήτημα	138
§ 53. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς	139
§ 54. Ὁ Μεσαίων	143
§ 55. Ὁ μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς	145
§ 56. Τὸ Βυζάντιον	149
§ 57. Τί ἐδημιούργησε τὸ Βυζάντιον	152
§ 58. Ἡ «Ἀναγέννησις»	154
§ 59. Ἀναγέννησις, Τυραννίς καὶ μόδα	157
§ 60. Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις	163

III. ΦΕΜΙΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ

§ 61. Ὁ Φεμινισμὸς τῆς ἀρνήσεως	167
§ 62. Φεμινισμὸς, γάμος, διαζύγιον	170
§ 63. Ἡ φωνὴ τῶν θυμάτων	173

[σελ. 12]

Ε΄ ΤΙ ΛΕΓΕΙ Η ΠΙΣΤΙΣ

§ 64. Ὁ δρόμος τῆς Πίστεως	175
§ 65. Ἱστορικὴ προσωπικότης	178
§ 66. Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου	179
§ 67. Δραῖμα καὶ κάθαρσις	182
§ 68. Ἐμπρὸς εἰς δύο δρόμους	184
§ 69. Ἡ Ἐκκλησία καὶ τά... ἀνθρώπινα	186
§ 70. Ἡ ἐνότης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν	188
§ 71. Σύστημα ζωῆς	190
§ 72. Τὸ ἄτομον καὶ τὸ σύνολον	192
§ 73. Ὅλοι συμβάλλουν	194

§ 74. Είναι δυνατά αυτά;	196
§ 75. Ο έμπρακτος Χριστιανισμός	197
§ 76. Τι είναι ούτοπία!	198

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΛΟΓΙΩΝ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΩΝ	201
--	-----

Α΄ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ ΤΗΣ

§ 1. Προσδοκίαι και κατάντημα.

Από όσα έλέχθησαν είν τας προηγουμένως σελίδας καταφαίνεται ή βάσις είν τήν όποίαν ή όλη έρευνά μας έχει στηριχθῆ. Η βάσις αύτή είν ή πεποίθησις ότι πρέπει νά αναγνωρίσωμεν χωρίς περιστροφάς, συγκαλύψεις, προκαταλήψεις και «σκοπιμότητας» τήν αλήθειαν. Νά ίδουῦμε τήν σημερινήν πραγματικότητα όπως είν. Όδηγούμενοι από τήν ειλικρινή αύτήν και άπροκατάληπτον ένατένισιν τῆς σημερινῆς πραγματικότητας, νά χαράξωμεν τήν γραμμήν δια τήν καλύτεραν αύριον. Αν αύτό δέν γίνη, αν δέν χαραχθῆ ή σωστή γραμμή, τότε ή μία καταστροφή θά διαδέχεται τήν άλλην, τήν σημερινήν δύσκολον πραγματικότητα θά διαδεχθῆ άλλη χειροτέρα, και είν τό τέλος ό θάνατος, ή μία ζωή πού θά είν μύριοι θάνατοι μαζί. Αντιθέτως, αν μέσα είν τό σημερινόν χάος εῦρωμεν τήν γραμμήν μας και τήν ακολουθήσωμεν με έπιμονήν και συνέπειαν και σταθερότητα, τότε όχι μόνον δέν έχομεν λόγον νά πάρωμεν κατά τρόπον μοιρολατρικόν τό σημερινόν τραγικόν κατάντημα τῆς ανθρωπότητας, αλλά αντιθέτως έχομεν κάθε δυνατότητα νά τó χρησιμοποιήσωμεν τó κατάντημα αύτό, νά τó μετατρέψωμεν είν δύναμιν δημιουργικήν, δια τήν ανόρθωσιν και τήν λύτρωσιν και τήν νέαν ζωήν.

Τό χάος τó σημερινόν δέν είν κατ' ανάγκην τοῦ θανάτου πρόδρομος. Από τó χάος αύτό, ίσα-ίσα, ήμπορεῖ νά έκπηδήσῃ ή ζωή. Η νέα ανθρωπότης, ή έπιτυχημένη, ή εύτυχισμένη, ή χαρούμενη, ή αλήθινά πολιτισμένη ανθρωπότης. Άρκεῖ ή ανθρωπότης ή σημερινή, άρκεῖ ήμεῖς όλοι σήμερα, νά μη διστάσωμεν νά όμολογήσωμεν ότι ύπάρχει τó χάος αύτό, ότι είν αύτό τó χάος κατήνησεν ό πολιτισμός μας, ό περίφημος πολιτισμός τοῦ εικοστοῦ αἰώνος. Η έπιτυχία τῆς αύριον θά στηριχθῆ επάνω είν τήν όμολογίαν τῆς άποτυχίας τῆς χθές και τῆς σήμερα. Είν τήν όμολογίαν τοῦ γεγονότος, πού είν άλλως τε γεγονός, εῖτε τó [σελ. 14] όμολογήσωμεν εῖτε όχι, ότι ό άνθρωπος τοῦ εικοστοῦ αἰώνος φθάνει είν τó μέσον τοῦ αἰώνος αύτοῦ με μίαν άποτυχίαν πού είν μοναδική, χωρίς προηγούμενον είν τήν ανθρωπίνην ιστορίαν, ένῶ τόν ήρχισε τόν αἰώνα αύτόν με έλπίδας και προσδοκίας και καύχησιν, αλλά και δυνατότητας μοναδικάς πάλιν, χωρίς προηγούμενον είν όλους τούς περασμένους αἰώνας, είν όλας τας προηγουμένας γενεάς.

Καὶ εἶναι, ἀλήθεια, ἀπιστεύτως τραγικὴ ἢ εἰκὼν τὴν ὁποῖαν παρουσιάζει τὸ κατάντημα τοῦ πολιτισμοῦ μας, τὸ κατάντημα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ὅταν συγκρίνωμεν τὴν εἰκόνα αὐτὴν μὲ τὰς προσδοκίας μὲ τὰς ὁποίας ἡ ἀνθρωπότης ἐπανηγύριζε τὴν ἔναρξιν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἐδῶ καὶ σαράντα τόσα χρόνια. Μὲ πόσας προσδοκίας ἡ ἀνθρωπότης ὑπεδέχθη τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα! Καὶ τί δὲν ὑπεσχέθη, ὅταν ἤρχετο νὰ κυβερνήσῃ τὴν ζωὴν μας ὁ αἰὼν αὐτός! Τὴν ἐμφάνισίν του ἀνύμνησεν ἡ ἀνθρωπότης, καὶ μάλιστα οἱ ἐπιστήμονες καὶ διανοούμενοι. Εἰς τὰς ἰδέας αἱ ὁποῖαι ἐχαρακτηρίζοντο ὡς «ιδέαι τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος» παρέδωσεν ἡ ἀνθρωπότης τὸν βίον τῆς ὅλον. Ἡ νοοτροπία τοῦ «εἰκοστοῦ αἰῶνος» ἀφέθη νὰ μᾶς κυβερνᾷ ὡς ἄτομα, ὡς οἰκογένειαν, ὡς σύνολον κοινωνικὸν καὶ ἐθνικόν. Τὴν πνευματικὴν μας ὑπαρξιν ὀλόκληρον τὴν παρεδώσαμεν, διὰ νὰ πάρῃ τὴν μορφήν, τὸ χρῖσμα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος. Καὶ αὐτά, μὲ τὴν ἐλπίδα, ἢ μᾶλλον μὲ τὴν τυφλὴν πίστιν, ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα... μὰ τὸ πᾶν! Ὑλικὴ πρόοδος καὶ εὐημερία, κοινωνικὴ ὀργάνωσις καὶ διεθνῆς παγκόσμιος συνεννόησις, πολιτισμὸς ἀνθρώπων ἀνωτέρων, οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ ζοῦν ἐλεύθεροι καὶ εὐτυχεῖς, μέσα εἰς μίαν ἐλευθέραν καὶ εὐτυχισμένην ἀνθρωπότητα. Δὲν θὰ ὑπῆρχε, ἔλεγαν, πρόβλημα, διότι ὅλα τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίζει θὰ ἐλύοντο μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον κατὰ τὸν εἰκοστὸν αὐτὸν αἰῶνα, αἰῶνα ὁ ὁποῖος ἦτο –ὑπεστηρίχθη σοβαρῶς καὶ αὐτό– ἀκριβῶς ὁ ἀναμενόμενος Μεσσίας!

Καὶ τώρα; Εἰς τὰ μέσα τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ, εὕρισκόμεθα μπροστὰ εἰς μίαν πραγματικότητα... μὰ δὲν χρειάζεται ἀνάλυσις μιᾶς πραγματικότητος τὴν ὁποῖαν ὅλοι μας ζοῦμε. Ὅχι μόνον δὲν ἠμπόρεσε ὁ εἰκοστὸς αἰὼν νὰ λύσῃ κανένα ἀπὸ τὰ βασικὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀντιθέτως ὁ αἰὼν αὐτὸς ἐμφανίζει εἰς σημεῖα σπουδαιότατα διὰ τὴν ζωὴν μας μίαν τραγικὴν ὀπισθοδρόμησιν.

Ὡς ἄτομον ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος εἶναι εἰς τὸ σύνολον τῆς ζωῆς του χωρὶς γαλήνην, ἢ ὁποῖα, ὅμως, εἶναι ἀπαραίτητον συστατικὸν τῆς [σελ. 15] εὐτυχίας. Ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὁ σημερινὸς εἶναι ἄνθρωπος πονεμένος, ἐκνευρισμένος, ἀνήσυχος, εἶναι πεῖρα γενικὴ. Νὰ ἠμποροῦσε κανεὶς τούλάχιστον νὰ εἰπῇ ὅτι εἶναι ἄνθρωπος ἠθικῶς ἀνώτερος, καλύτερος ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον περασμένων γενεῶν... ἀλλὰ τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει. Μία κατωτερότης βασιλεύει εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον, κατωτερότης ποὺ τὴν βλέπει κανεὶς ὅπου εὕρεθῇ. Ἐμπρὸς εἰς τὰ ἐρείπια μὲ τὰ ὁποῖα ἐγέμισεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν Εὐρώπην (καὶ ὄχι μόνον τὴν Εὐρώπην) ὁ τελευταῖος πόλεμος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος νιώθει περισσότερον τὰ ἐσωτερικὰ συντρίμματα, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ὑπόστασίν του.

Ἀλλὰ καὶ ἂν θέλωμεν νὰ φύγωμεν ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ἀπαθλίωσιν καὶ νὰ μείνωμεν εἰς τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας, ποῦ, τάχα, δὲν ὑπάρχει κατρακύλισμα καὶ ὀπισθοδρόμησις; Οἰκονομικὴ ἀπαθλίωσις μὲ ὅλας τὰς φοβερὰς συνεπείας, κρατικὸν ξεχαρβάλωμα, πολιτικὴ ἀκαταστασία, εἰρήνη ποὺ κρέμεται ἀπὸ μίαν τρίχα, ἀβεβαιότης διὰ τὴν αὔριον, καρδιοχτύπι ποὺ παραλύει τὰ γόνατα καὶ κόβει κάθε παραγωγικὸν ὄραματισμόν. Ἡ χαρὰ διὰ τὴν ἐργασίαν ἔχει ἐξαφανισθῆ, ἢ ἐπιστήμη ἔχει παντοῦ ἀποθαρρυνθῆ, καὶ ὁ ἐπιστήμων ἀπὸ πολὺν καιρὸν ἔχει

παύσει νὰ εἶναι ἡγέτης εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ νὰ τὸν τιμοῦν ὡς ἡγέτην. Ἡ τέχνη, τὰ γράμματα, ἔχουν φανερόν μαρασμόν, εἰς σημεῖον ὥστε νὰ μὴ διεκδικοῦν πλέον ἐπαφήν μὲ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπου καὶ ἂν σταθῆς, χρεωκοπία, ὄπου καὶ ἂν κυττάξης, ἐρείπια.

Τὸ τραγικώτερον ὅμως εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ σημερινὴ κατάστασις εὐρίσκεται εἰς μίαν ἐποχὴν ἢ ὁποῖα ἔχει εὐνοηθῆ ὅσον καμμία ἄλλη, ἀπὸ ἐξαιρετικὰς συνθήκας, τοιαύτας συνθήκας, ὥστε, κατὰ πᾶσαν λογικὴν, κάθε ἄλλο παρὰ ἓνα παρόμοιον κατάντημα θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένωμεν. Ἡ χρεωκοπία αὐτὴ ἔγινε μέσα εἰς μίαν πρωτοφανῆ ὄντως ἀνθησιν τῆς τεχνικῆς προόδου εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Πεῖνα, εἰς ἄλλας ἐποχάς, ἤμποροῦσε νὰ ἐξηγηθῆ σὰν κάτι τὸ ὑλικῶς ἀναπόφευκτον. Ἀλλὰ πεῖνα εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, ὄπου αἱ ὑλικάι συνθῆκαι παραγωγῆς ἔχουν φθάσει εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκονται σήμερον, μὲ τὴν ὑλικὴν πρόοδον τῆς καλλιέργειας καὶ τῶν μεταφορῶν! Σήμερον ὁ ἀνθρωπος ἐδάμασε τὴν φύσιν, ὅσον ποτὲ ἄλλοτε. Κολυμπᾷ μέσα εἰς τὴν τεχνικὴν πρόοδον, εἰς τεχνικὸν πολιτισμόν, ποὺ εἶναι ἔτοιμος νὰ ἰκανοποιήσῃ κάθε του ἀνάγκην, ἀκόμη καὶ κάθε του ἰδιοτροπίαν. Τεχνικαὶ δυνατότητες διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ ὀρυκτοῦ πλούτου, διὰ τὴν ἐκμετάλλευσιν [σελ. 16] ἀκόμη καὶ τῆς θαλάσσης, τῶν ὑδατοπτώσεων, διὰ τὴν παραγωγὴν, σχεδὸν κατὰ βούλησιν, καὶ τὴν ἐντατικὴν χρησιμοποίησιν ἐκείνης τῆς ἀσυλλήπτως παραγωγικῆς δυνάμεως ποὺ λέγεται ἠλεκτρισμός, πρόοδος ἀπίστευτος κυριολεκτικῶς, ἀφάνταστος εἰς μέσα μεταφορᾶς καὶ ἐπικοινωνίας, ποὺ ἔκαμαν τὴν ὑδρόγειον ἓνα μοναδικὸν συνοικισμόν ἀνθρώπων, μὲ τὴν δυνατότητα κατανομῆς τῆς παραγωγῆς ἀπὸ ἡπείρου εἰς ἡπειρον. Πρόοδος εἰς τὴν ἰατρικὴν, ἢ ὁποῖα, καὶ ἂν τίποτε ἄλλο δὲν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, προλαμβάνει τὰς ἐπιδημίας ποὺ ἄλλοτε ἦσαν ὁ ἐφιάλτης τῆς ἀνθρωπότητος! Τέλος, αὐτὸ τὸ ἀσύλληπτον ποὺ λέγεται ἀτομικὴ ἐνέργεια. Καὶ μέσα εἰς ὅλα αὐτά, ὁ σημερινὸς ρακένδυτος, πεινασμένος, βασανισμένος, ἀπηλπισμένος, βάρβαρος ἀνθρωπος! Ἡ μάλλον, ὄχι βάρβαρος! Παλιμβάρβαρος εἶναι ὁ σημερινὸς ἀνθρωπος καὶ διαφέρει ἀπὸ τὸν παλαιόν, πρωτόγονον, φυσιολογικὸν ἐπὶ τέλους βάρβαρον, ὅσον διαφέρει ὁ παλίμπαις ἀπὸ τὸ παιδί. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς ἄλλην συνέπειαν δὲν εἶχε, παρὰ νὰ καταστήσῃ τραγικωτέραν τὴν ἀποτυχίαν καὶ φοβερωτέραν τὴν ἔλλειψιν πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, τὸν παλιμβαρβαρισμόν, ποὺ πάσχει ἡ σημερινὴ ἀνθρωπότης.

§ 2. Τὰ αἷτια.

Ἀλλὰ δὲν χρειάζονται περισσότερα, διότι ζοῦμεν μόνοι μας τὸ κατάντημα αὐτό. Σκοπὸς μας, ἄλλως τε, δὲν εἶναι ὁ θρῆνος. Σκοπὸς μας, εἶπαμεν, εἶναι ἡ λύτρωσις. Καὶ διὰ τὴν λύτρωσιν χρειάζεται ὄχι μόνον ἡ ὠμὴ ἀναγνώρισις τῆς ἀποτυχίας τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο. Ἡ ἀίτιολόγησις τῆς ἀποτυχίας. Πρέπει τὴν ἀποτυχίαν αὐτὴν νὰ μὴ τὴν ἀτενίσωμεν μὲ ἐπιπολαιότητα, σὰν κάτι τὸ μεμονωμένον, τὸ ξεκάρφωτο, τὸ ξένον

ἀπὸ κάθε ἀλληλουχίαν, ἀλλὰ τὴν ἀποτυχίαν αὐτὴν πρέπει νὰ τὴν ἐννοήσωμεν εἰς τὴν θέσιν τὴν ὁποίαν παίρνει εἰς τὸν ροῦν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας, νὰ εὐρωμεν τὴν αἰτίαν τῆς, διότι μόνον ἔτσι θὰ εὐρωμεν καὶ τὸν τρόπον διὰ νὰ φύγωμεν ἀπὸ τὸ σημερινὸν ἀδιέξοδον. Ἔτσι δηλαδὴ καὶ μόνον θὰ εὐρωμεν τὸν δρόμον ποὺ ζητεῖ ὁ σημερινὸς δυστυχῆς ἄνθρωπος.

Καί, πρῶτα-πρῶτα, πρέπει νὰ ἀποφύγωμεν κάθε ψεύτικην αἰτιολόγησιν, ποὺ εἶχε τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, ὅπως ἡ ψεύτικη διάγνωσις εἰς τὴν ἀσθένειαν. Κάθε διάγνωσις χρειάζεται ἐξαιρετικὴν προσοχὴν καὶ ἀπροκατάληπτον ἔρευναν. Καὶ ἡ διάγνωσις περὶ τῆς ὁποίας τώρα πρόκειται, αὐτὴ παραπάνω ἀπὸ κάθε ἄλλην.

[σελ. 17] Μία τοιαύτη ἔρευνα δείχνει ὅτι τὸ κατάντημά μας τὸ σημερινὸν δὲν ἐξηγεῖται ἀπὸ ὑλικὴν δυστυχίαν, ἀπὸ δυσμενεῖς ὑλικούς τεχνικούς ἢ μηχανικούς ὄρους. Τὸ κατάντημα αὐτό, ὅπως εἶδομεν, ἐμφανίζεται ἀκριβῶς εἰς τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος ὅπου ὑπῆρχαν οἱ εὐνοϊκώτεροι ὑλικοὶ ὄροι, διὰ νὰ μὴ ἐμφανισθῇ. Δὲν ἔχει, ἀκόμη, τὸ κατάντημα αὐτὸ ὡς πρώτην αἰτίαν τὸν πόλεμον. Ἀντιθέτως, ὁ πόλεμος εἶναι καὶ αὐτὸς ἀποτέλεσμα, καρπός, ἔκφανσις τῆς γενικῆς ἀποτυχίας, ἡ ὁποία ὠδήγησε εἰς τὸν τρελλὸν αὐτὸν πόλεμον μίαν ἀνθρωπότητα ποὺ εἶχε κάθε λόγον καὶ κάθε δυνατότητα ὑλικὴν, διὰ νὰ τὸν ἀποφύγῃ. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος ἦταν κτισμένο μὲ τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς τεχνικῆς, μὲ τὰ καλύτερα καὶ ἀφθονώτερα οἰκοδομικὰ μέσα. Καὶ ὅμως, ἐκεῖ ποὺ ἐφάνταζε μεγαλοπρεπὲς καὶ πανύψηλον (ὁ οὐρανοξύστης δὲν ἦταν τὸ σύμβολον τοῦ πολιτισμοῦ μας;), νάτο, κατέρρευσε μὲ πάταγον ποὺ μᾶς ἐστοίχισεν ὅ,τι μᾶς ἐστοίχισε. Διατί; τί τοῦ ἔλειπε; Ἀπλούστατα, τοῦ ἔλειπεν ἡ θεμελίωσις! Ἐκτίσαμεν τὸν πολιτισμὸν μας καὶ τὰ ἐσκεφθήκαμεν ὅλα, ἐφροντίσαμεν δι' ὅλα, πρὸ παντὸς δι' ὅλα τὰ κομφορ. Καὶ ἐξεχάσαμεν ἕνα! Τὰ θεμέλια. Τὸ ἀποτέλεσμα... ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς ἕνα σπῆτι ποὺ δὲν ἔχει θεμέλια. Εὐρισκόμεθα τώρα ἐμπρὸς εἰς τὸ κατάντημα ἑνὸς πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος εἶχε μὲν αὐτοκίνητα καὶ ραδιόφωνα καὶ χημικὰ ἐργαστήρια καὶ οὐρανοξύστας, ἀλλὰ δὲν εἶχε θεμέλια. Ἐθαμβώθημεν ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐλησμονήσαμεν τὸ βάθος. Τώρα καλούμεθα νὰ καμαρώσωμεν τὰ ἐρείπια, καὶ τὰ ἐρείπια αὐτὰ δὲν εἶναι, παρὰ ἡ συνέπεια τοῦ βασικοῦ μας σφάλματος. Ὅτι ὁ νεώτερος πολιτισμὸς μας ἦτο χωρὶς θεμέλια.

Ἡ μᾶλλον, ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς εἶχε θεμέλιον ἐπάνω εἰς τὸν ὁποῖον ἐζήτησε νὰ στηριχθῇ. Θεμέλιόν του εἶχε ἀκριβῶς τὴν ἄρνησιν τοῦ θεμελίου! Ἐνομίσαμεν ὅτι, ἐπειδὴ ὁ οὐρανοξύστης μας εἶχε πολλὰ πατώματα καὶ τεχνικὰς ἐγκαταστάσεις, ποὺ ἦσαν ἡ τελευταία λέξις τῆς ἐπιστήμης, δι' αὐτὸ δὲν τοῦ χρειάζονται θεμέλια, ἐνῶ ἀκριβῶς δι' αὐτὸ ἡ θεμελίωσις ἔπρεπε νὰ εἶναι περισσότερον βαθειὰ καὶ ἐπιμελημένη. Αὐτὴν τὴν ἄρνησιν κάθε πνευματικῆς θεμελιώσεως, αὐτὴν ἐθέσαμεν ὡς θεμέλιον, τὴν ἄρνησιν κάθε πνευματικῆς ἀξίας ποὺ διαμορφώνει εἰς ἀληθινὸν ἄνθρωπον τὸ δίπουν αὐτὸ καὶ ἄπτερον ὄν. Τὴν ἄρνησιν τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, χωρὶς τὰς ὁποίας δὲν ἐφάνη ποτὲ εἰς τὴν ἱστορίαν πολιτισμὸς καὶ οὔτε θὰ φανῇ ποτέ. Καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλα, τὴν ἄρνησιν τοῦ θησαυροῦ ἐκείνου ποὺ κλείνει μέσα του κάθε πνευματικὴν ἀξίαν: Τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἄρνησις αὐτὴ **[σελ. 18]** ἦτο τὸ

Θεμέλιον τοῦ «μοντέρνου» πολιτισμοῦ μας. Καὶ τὸ σημερινὸν κατάντημα ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια μιᾶς τέτοιας θεμελιώσεως.

Καὶ ἡ ἄρνησις αὐτή, αὐτὸς ὁ συνειδητός, συστηματικὸς πόλεμος κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς «θεμελίου» τοῦ πολιτισμοῦ, ἦτο κάτι τὸ πρωτοφανὲς εἰς τὴν ἀνθρωπότητα. Ὑπῆρξαν, βέβαια, λαοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν ἐγνώρισαν τὸν Χριστιανισμὸν ἢ καὶ δὲν τὸν γνωρίζουν ἀκόμη. Ὑπῆρξαν λαοί, ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐπολέμησαν τὸν Χριστιανισμὸν, διότι τὸν ἐθεώρουν ὡς ἐχθρὸν ποῦ ἔρχεται νὰ ξεθεμελιώσῃ τὴν παραδεδομένην πίστιν τῶν πατέρων των. Ὑπῆρξαν ἀκόμη περιπτώσεις ἀτόμων μεμονωμένων ποῦ ἔδειξαν περιφρόνησιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, πρὸς κάθε θρησκευτικὴν πίστιν. Ἀλλὰ τίποτε ἀπὸ αὐτὰ δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν προσπάθειαν ποῦ ἐφάνη εἰς τὸν δέκατον ἔνατον καὶ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα, τὴν προσπάθειαν νὰ οἰκοδομηθῇ πολιτισμὸς ἐπάνω εἰς τὸ ξερρίζωμα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καὶ μάλιστα ἀπὸ λαοὺς οἱ ὁποῖοι μὲ τὴν πίστιν αὐτὴν εἶχαν ἴδει ἢ εἶχαν διατηρήσει τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἄρνησις αὐτή, γυμνὴ καὶ ἀπροκάλυπτος, ἦλθε καὶ ἐπολέμησε τὴν χριστιανικὴν πίστιν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου καὶ ἀνέλαβε νὰ κυβερνήσῃ αὐτὴ πνευματικῶς τὴν ἀνθρωπότητα. Θὰ ἴδωμεν εἰς τὰς ἐπομένας παραγράφους πῶς ἐκυβέρνησε τὴν ἀνθρωπότητα ἡ ἄρνησις, ἡ ἀποστασία, ὁ ἀθεϊσμὸς ἀκόμα! Ὁ ἀθεϊσμὸς, ὄχι πλέον ὡς μεμονωμένη ἐκτροπή, ἀλλὰ ὡς θεμέλιον τοῦ πολιτισμοῦ! Κάτι τὸ ἀσύλληπτον δηλαδὴ μέχρι τοῦδε εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου! Καὶ ὅμως αὐτὸ τὸ ἀσύλληπτον, αὐτὸ τὸ ἐξωφρενικὸν ἦλθε, ἄλλοτε φανερά, ἄλλοτε χωρὶς νὰ τὸ καταλάβωμεν οὔτε ἡμεῖς οἱ ἴδιοι καλὰ-καλά, νὰ κυβερνήσῃ τὴν ζωὴν, τὴν νοοτροπίαν, τὸν πολιτισμὸν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου. Τούτους τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἡ ὠμὴ, ἠθελημένη, συνεπὴς ἀντιχριστιανικὴ ἄρνησις ἐκυβέρνησε πνευματικῶς τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ τὸ σημερινὸν κατάντημα εἶναι ὁ καρπὸς τῆς διακυβερνήσεως αὐτῆς!

Ἀλλὰ πρέπει νὰ τὴν ἴδωμεν κάπως ἀνετώτερον τὴν ἄρνησιν αὐτὴν ἢ ὁποία μᾶς ἐκυβέρνησε, διεμόρφωσε τὸν «πολιτισμὸν» μας καὶ μᾶς ἔφερε... ἐκεῖ ποῦ μᾶς ἔφερε!

Β΄ Η ΑΡΝΗΣΙΣ ΠΟΥ ΕΚΥΒΕΡΝΗΣΕ

§ 3. Η πανανθρωπίνη πίστις.

Συζητοῦν, ὅσοι θέλουν νὰ συζητοῦν, περὶ τοῦ πόθεν ἦλθεν ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Θέλουν μερικοὶ νὰ ποῦν ὅτι αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ τεχνητὸν καὶ καταφεύγουν εἰς ἐξηγήσεις, ἢ, ὅπως ἔλεγεν ὁ Βολταῖρος, κάμνει ὁ καθένας τὸ παραμῦθι του. Μάταιος κόπος! Τί τεχνητὴ ἐξήγησις νὰ δοθῇ εἰς ἓνα φαινόμενον ποὺ εἶναι πανανθρώπινον; Εἶναι τόσο βαθειὰ ριζωμένη εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, ὥστε καὶ οἱ μεγαλύτεροι ἄθεοι παραπονοῦνται ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν μποροῦν νὰ ξερριζώσουν τὴν πίστιν ἀπὸ μέσα των. Ὁ Μάρξ Νορντάου, τόσον ἀγαπητὸς εἰς τὸν ἀθεϊσμόν, εἶχε παραπονεθῆ ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι καὶ τώρα ἀκόμη παντοῦ ἐξαπλωμένη καὶ τόσο βαθειὰ ριζωμένη μέσα μας, ὥστε γνήσιοι ἄθεοι δὲν ὑπάρχουν. Καὶ ὁ ἴδιος, διὰ νὰ δείξῃ τὸν «ἀθεϊσμόν» τῶν ὁμοφρόνων του, ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τοῦ ἀθέου ὁ ὁποῖος λέγει: «σοῦ ὀρκίζομαι εἰς τὸν Θεὸν ὅτι εἶμαι ἄθεος».

Παναθρωπίνη λοιπὸν ἦτο ἡ ἀποδοχὴ τῆς Πίστεως αὐτῆς εἰς τὴν ὑπεράνθρωπον Δύναμιν ποὺ ἐδημιούργησε καὶ κυβερνᾷ τὸ πᾶν, τοῦτο δὲ τὸ παναθρώπινον φθάνει ἱστορικῶς ἕως εἰς τὰ βάθη τῆς ἱστορίας καὶ κατὰ τὴν ἔκτασίν της καλύπτει ἡπείρους ποὺ δὲν εἶχαν καμμίαν ἐπικοινωνίαν μεταξύ των καὶ ξεπερνᾷ τοὺς ὠκεανούς καὶ ὑπερνικᾷ τὰς διαφορὰς φυλῶν καὶ χρωμάτων καὶ μορφώσεως, ἀπὸ τοῦ Παπούα τῆς Νέας Γουινέας μέχρι τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Νεύτωνος. Πολὺ σωστὰ ὁ Μάρξ Νορντάου λέγει ὅτι ἡ πίστις εἰς τὸν Θεὸν συναδελφώνει τὸν μαῦρον πρὸς τὸν Ἄγγλον λόρδον.

Βεβαίως λέγεται ἐνίοτε ὅτι ἐδῶ ἢ ἐκεῖ εὐρέθη κάποια φυλὴ ἀγρίων εἰς τὴν ὁποίαν δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχη καμμία θρησκευτικότης. Ἀλλὰ τοιούτου εἴδους «εὐρήματα» ἐπιβεβαιώνουν τὸ πανανθρώπινον τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν. Ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ κυνήγι διὰ νὰ εὐρεθῇ μία περίπτωσις φυλῆς ποὺ δὲν ἔχει ἔκδηλον θρησκευτικότητα καὶ ὁ πανηγυρικὸς θρίαμβος μὲ τὸν ὁποῖον ἐξαγγέλλεται ἡ ὑποτιθεμένη εὕρεσις μιᾶς τοιαύτης περιπτώσεως (τὴν ἐξαγγελίαν ἐννοεῖται ἐπακολουθεῖ κατόπιν ἡ διάψευσις, ὕστερα ἀπὸ μίαν περισσότερον [σελ. 20] προσεκτικὴν καὶ εὐσυνείδητον ἔρευναν) ἀκριβῶς αὐτὸ ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἀκόμη ὅτι θὰ εὐρίσκετο ποτὲ μία τοιαύτη περίπτωσις πράγματι ἀθρήσκου λαοῦ, ἡ περίπτωσις αὐτὴ θὰ ἀπετέλει μίαν ἐκτροπὴν ἀπὸ τὸν φυσικὸν

πανανθρώπινον κανόνα, ὅπως παρεκτροπήν ἀπὸ τὸν φυσικὸν πανανθρώπινον κανόνα ἀποτελεῖ ἡ ὑπαρξίς ἀνθρώπου μὲ ἕξ δάκτυλα.

Ἡ πίστις αὐτὴ εἰς τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντὸς δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν μόνην λογικὴν, ἀβίαστον καὶ συνετὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα πῶς ὑφίσταται ὁ κόσμος αὐτός. Ὁ σκέψις ὅτι «*πᾶς οἶκος κατασκευάζεται ὑπὸ τινος, ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας Θεός*», ὑπόδειγμα ἀψόγου συλλογισμοῦ, ὑπῆρχε εἰς τὸ μυαλὸν κάθε ἀνθρώπου καὶ ἔδιδε τὰ θεμέλια τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ εἰς τὸν πλέον πρωτόγονον ἄνθρωπον. Ἡ πίστις αὐτὴ ὑπῆρξε τὸ στήριγμα μιᾶς ἠθικῆς ζωῆς καὶ ἔκαμεν ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχη τὰ πρῶτα στοιχεῖα ἐνὸς βίου ποὺ νὰ ρυθμίζεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸ τυφλὸν ἔνστικτον, ἀλλὰ ἀπὸ μίαν ἀνωτέραν ἐπιταγήν, δηλαδὴ νὰ ἔχη τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ πίστις αὐτὴ ἔδωκεν εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀνωτέρου, τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ὑπερόχου, τοῦ ὀσίου, τοῦ ἐφανέρωνε δηλαδὴ τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν ποὺ πρέπει νὰ ἔχη μέσα του ὁ ἄνθρωπος, διὰ νὰ εἶναι ἄνθρωπος.

Καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν πανανθρώπινον εἰς Θεὸν πίστιν ἐζήτησεν ὁ ἄνθρωπος τῶν νεωτέρων χρόνων νὰ γκρεμίσῃ, μὲ τὴν ἰδέαν ὅτι, τάχα, ὅταν γκρεμίξῃ τὴν βάσιν τοῦ πολιτισμοῦ, τότε οἰκοδομεῖ πολιτισμόν, ὅτι μὲ τὸ νὰ ὑποσκάπτῃ τὰ θεμέλια, στερεώνει τὸ οἰκοδόμημα. Ἄλλοτε ἄθεος ἐσήμαινε μίαν σπανίαν ἐξαίρεσιν, μίαν ἐμφάνισιν διανοητικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπηρίας. Ἄθεος, ἄλλοτε, ἐσήμαινε κάτι μεταξύ τοῦ «παλαβός», «ἐκκεντρικός», ἢ «κακοῦργος». Εἶναι δὲ ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ Βολταῖρος, ὁ ὁποῖος μὲ τὰς χειροτέρας ὑβρεῖς ἐζήτησε νὰ περιλούσῃ κάθε τι ποὺ συνδέεται μὲ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, ἐπιτίθεται κατὰ οἰασδῆποτε ἀθεϊστικῆς σκέψεως μὲ δριμύτητα τὴν ὁποῖαν δὲν θὰ ἐχρησιμοποίει χριστιανὸς ἀπολογητής.

§ 4. Ἡ ἄρνησις ποὺ γίνεται καθεστῶς.

Καὶ ὅμως, αὐτὸν τὸν ἐκκεντρικὸν ἀνισόρροπον τύπον τοῦ ἀθέου ἠθέλησε τώρα ἡ ἀνθρωπότης νὰ τὸν κάμῃ τὴν χαρακτηριστικὴν μορφήν τοῦ πολιτισμοῦ μας, τὸν ἡγεμόνα τύπον διὰ τὴν ρύθμισιν τοῦ βίου μας, ὡς ἀτόμων καὶ ὡς κοινωνικοῦ συνόλου. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ [σελ. 21] τέχνη, ἡ οἰκονομία, ἡ πολιτικὴ, τὸ δίκαιον, ἐσωτερικὸν καὶ διεθνές, ἡ οἰκογένεια, ἐπεζητήθη νὰ βασιθεοῦν ἐπὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε πανανθρώπινη πείρα καὶ ὁμοφωνία ἐχαρακτήριζεν ὡς τὴν ἄρνησιν κάθε βάσεως, ὡς ἀποκτῆνωσιν, ὡς πνευματικὸν ἐκφυλισμόν, ἀλλὰ καὶ σωματικὴν ἀκόμη αὐτοκτονίαν. Ἀκόμη καὶ τὸ μητρικὸν γάλα ἐπεζητήθη νὰ ἀναμιχθῇ μὲ τὴν ἄρνησιν αὐτὴν. Σὰν κάτι τὸ αὐτονόητον ἐφάνταζε παντοῦ εἰς κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ «πολιτισμοῦ» μας. Συγγραφεῖς ἀπὸ ἐκείνους τοὺς ὁποῖους ἡ ἀνθρωπότης ἐπῆρε ὡς τοὺς ὁδηγούς της καθύβριζαν τὸν Χριστιανισμόν μὲ ἓνα τρόπον ὁ ὁποῖος δι' οἰανδῆποτε ἄλλην περίπτωσιν θὰ ἐχαρακτηρίζετο ὡς ἀπρέπεια ἀναξία ἀνθρώπων μὲ κάποιαν καλὴν ἀνατροφήν. Ἄλλοι πάλιν κατεδέχοντο μὲν νὰ ἀπονεύμουν κάποιον σεβασμόν εἰς τὴν ἀνωτερότητα τῶν σκέψεων, ποὺ περιέχονται εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὴν ἐκπολιτιστικὴν του ἐπίδρασιν διὰ τὴν

άνθρωπότητα (διὰ τὸν ἀμόρφωτον λαόν, νὰ ἐξηγοῦμεθα!), ἀλλὰ, ἐννοεῖται, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι δὲν θὰ πάρετε πάλι καὶ στὰ σοβαρὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐπὶ ποινῇ νὰ θεωρηθῆτε ὡς ἐντελῶς ἀφελῆς ἢ βλάξ.

Διὰ πρώτην, πράγματι, φορὰν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν ἐμφανίζεται γενεὰ ὀλόκληρος ἢ ὁποία, ἀπὸ τὴν κούνια ἕως τὸν τάφον, ἔρχεται καὶ παρέρχεται, χωρὶς νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν παραμικρὰν ἐπαφὴν μὲ τὴν πηγὴν ἐκείνην τῆς πνευματικῆς ἀνωτερότητος ποὺ λέγεται θρησκευτικὴ πίστις, νὰ λάβῃ γνῶσιν κὰν οἰασδῆποτε ἐννοίας τοῦ ἀνωτέρου κεφαλαίου, τοῦ ὑψηλοτέρου κεφαλαίου, ποὺ συνδέεται καὶ θεμελιούται μὲ τὴν πίστιν εἰς τὸ Ἀνώτατον Ὄν. Ὁ Μὰξ Νορντάου παρεπονεῖτο, διότι ἡ θρησκεία ἐξομοιώνει (δηλαδὴ ἐξυψώνει) τὸν ἄγριον πρὸς τὸν λόρδον. Καὶ ἦλθεν ὁ ἀθεϊσμός νὰ ἐξομοιώσῃ τὸν λόρδον, ὄχι, βέβαια, πρὸς τὸν ἄγριον, ἀλλὰ πρὸς τὸ κτῆνος, τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν πιστεύει εἰς Θεόν!

§ 5. Εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἀλλὰ τὸ πλεόν ἀκατανόητον ἀπὸ ὅλα εἶναι ἡ ἀντιχριστιανικὴ ἀποστασία μέσα εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους!

Τὸ ἔθνος αὐτὸ μόλις εἶχεν ἐλευθερωθῆ ἀπὸ μίαν μαύρην δουλείαν τεσσάρων αἰώνων. Ἦτο ἀπόλυτος ἀνάγκη νὰ θέσωμεν ἐπειγόντως τὰ θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ μας, τῆς νέας μας ἐθνικῆς ὑποστάσεως. Καὶ ἡμεῖς ἐβάλαμεν ὅλας μας τὰς δυνάμεις διὰ τὸ ξεθεμέλιωμα. Καὶ μάλιστα, εὐθύς ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσίν μας. Καὶ εἰς **[σελ. 22]** αὐτό, ἀλήθεια, ἐμφανίζομεν κάτι ποὺ εἰς κανένα ἄλλο ἔθνος τῆς γῆς δὲν παρουσιάζεται.

Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες συνδεόμεθα ἱστορικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐθνικῶς ἀκόμη, μὲ τὸν Χριστιανισμόν, καὶ συνδεόμεθα τόσον, ὅσον κανέν ἄλλο ἔθνος. Τί νὰ πρωτοενθυμίση κανεῖς; Τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα; Τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ὑπῆρξεν ὄχι μόνον ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ ὅλης σχεδὸν τῆς πρώτης χριστιανικῆς φιλολογίας; Τὰς ἐπτὰ ἐκκλησίας τῆς Ἀποκαλύψεως; Τὰς Οἰκουμενικὰς Συνόδους; Ἡμεῖς βεβαίως ἐδῶ δὲν ἐξετάζομεν τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν μὲ κριτήρια ἐθνικά. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἤθελαν νὰ φέρουν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἀποστασίαν καὶ τὸ γκρέμισμα, ἐνῶ συγχρόνως ἔλεγαν ὅτι εἶναι παράγοντες ἐθνικοί, δὲν ἐσκέπτοντο ὅτι αὐτὰ ποὺ γκρεμίζουν εἶναι καὶ τοῦ ἔθνους θησαυροί; Ἐνα ἔθνος τὸ ὁποῖον μόλις ἀρχίζει τὴν νέαν του ἐλευθέραν ὑπόστασιν, καὶ τὸ ὁποῖον ἐπομένως διὰ κάμποσον καιρὸν δὲν θὰ ἔχη, βεβαίως, νὰ ἐπιδείξῃ νεώτερα πνευματικὰ προϊόντα, θὰ πρέπη νὰ καταξεσχίσῃ τοὺς ἱστορικοὺς του τίτλους;

Ἐσκέφθη, πράγματι, κανεῖς τί ἐκτίμησιν, τί τίτλους, τί σεβασμὸν θὰ εἶχαμεν εἰς τὸν κόσμον ὅλον, ἐὰν ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες, ἓνα αἰῶνα τώρα καὶ πλεόν, ἀντὶ νὰ καταγινώμεθα εἰς τὸ νὰ πιθηκίζωμεν ιδέας αἱ ὁποῖαι, ἕως ὅτου ἔλθουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἶχαν παρέλθει εἰς τὸν ὑπόλοιπον κόσμον, καὶ νὰ ἐξαντλούμεθα εἰς στείρας καὶ ἀγόνους διαμάχας, ἐχρησιμοποιοῦσαμεν ἐντατικῶς τὸν θησαυρὸν

αυτόν; Δέν ἐχρειάζοντο πολλὰ πράγματα. Ἀρκοῦσε ὁ κοινὸς νοῦς. Ἄς μείνωμεν εἰς ἓνα μόνον παράδειγμα. Τίποτε ἄλλο ἂν δέν ἐκάναμεν, ἐὰν οἱ λόγοί μας συνεκέντρωναν τὰς προσπαθείας των, ὥστε ἡ Ἑλλάς νὰ εἶναι τὸ κέντρον μιᾶς ἐκδοτικῆς κινήσεως ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡ ἀνθρωπότης θὰ ἔπαιρνε, μαζῆ βέβαια μὲ τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς, τοὺς Ἑλληνας Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, πρὸ παντὸς τὴν Γραφὴν καὶ μάλιστα τὴν Καινὴν Διαθήκην, καὶ αὐτὸ μόνον θὰ ἦτο ἓνας σπουδαιότατος τίτλος, διὰ νὰ παρουσιάζη ἡ Ἑλλάς κάτι πού νὰ δείχνη ὅτι εἴμεθα πολιτισμένον ἔθνος, τὸ ὁποῖον κάτι τέλος πάντων προσφέρει εἰς τὸν νεώτερον πολιτισμόν. Αὐτὸ τὸ κάτι θὰ ἦτο σημαντικό, ἐμπρὸς εἰς τὸ τίποτε τὸ ὁποῖον παρουσιάσαμεν μὲ τὸ ἐγωϊστικὸν ἀλληλοφάγωμα εἰς τὸ ὁποῖον κατηναλώθη ὄχι μόνον ὁ πολιτικός, ἀλλὰ καὶ ὁ πνευματικός μας βίος!

Ἀλλὰ δέν εἶναι μόνον αὐτὸ πού ἔπρεπε νὰ κάμη ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας νὰ μὴ παρασυρῶμεθα μὲ ὅ,τι ἐγίνετο εἰς ἄλλα ἔθνη. Εἰς [σελ. 23] ἄλλας χώρας αἱ ἐκκλησῖαι ἔκαμαν λάθη λυπηρά. Βεβαίως, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, τὰ λάθη αὐτὰ εἶχαν ἐντελῶς ἄλλην μορφήν ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν θέλει νὰ παραστήσῃ ἡ προπαγάνδα τῆς ἀποστασίας. Ἀλλὰ πάντως ἔγιναν λάθη. Ὑπάρχει ἓνα παρελθὸν διαμάχης, ὑπῆρξεν ἓνα ὄξυ ἱστορικὸν παρελθόν. Ἐδῶ ὅμως, εἰς τὴν Ἑλλάδα; Παρελθὸν εἶχαμεν, βέβαια, καὶ τόσον εὐγλωττον! Ἀλλὰ παρελθὸν δεσμοῦ καὶ ἐνότητος θαυμαστῆς, συνεργασίας ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν ἐστηρίχθη ἡ ἐπιβίωσις τοῦ ἔθνους μέσα εἰς τόσους αἰῶνας καὶ τόσες φουρτοῦνες. Ὑπόδουλος πολιτειακῶς κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῆς Ρώμης, φερόμενος πρὸς τὴν ἀποσύνθεσιν ὡς ἔθνος, μὲ ἄμεσον τὴν ἀπειλὴν νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸν ζυγὸν αὐτόν, ὁ Ἑλληνισμὸς συναντᾷ αἴφνης ἐμπρὸς τοῦ τὸν Χριστιανισμόν, καὶ μὲ αὐτόν παίρνει πάλιν ἀποστολήν, ζώην, τὴν πνευματικὴν κυριαρχίαν μέσα εἰς τὸν κόσμον ὀλόκληρον. Νέος πολιτισμὸς ἀρχίζει, πολιτισμὸς πού διαρκεῖ περισσότερον ἀπὸ χίλια χρόνια, ἀλλὰ μεταδίδεται ἀκόμη παραπέρα, εἶναι καὶ σήμερον ζωντανός, ὅπως θὰ εἶναι καὶ αὔριον καὶ μεθαύριον. Καὶ κατόπιν, ὕστερα ἀπὸ χίλια πεντακόσια ὀλόκληρα χρόνια, ἡ μεγάλη ἐκείνη δοκιμασία τῆς σκλαβιάς. Καὶ ὅμως, τότε ἀκριβῶς φαίνεται ἡ δύναμις. Εἰς τὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς δουλείας, ἡ πίστις αὐτὴ ἐστάθηκε ἡ μοναδικὴ παρηγορία, τὸ στήριγμα, τὸ φῶς, διετήρησε τὴν ζώην, τὸν πολιτισμόν, τὴν σπῖθα ἐκείνην τὴν κρυμμένην στή σάχτη, καὶ εἰς τὸ τέλος ἔδωσε –μάλιστα αὐτὴ τὸ ἔδωσε!– τὸ 1821.

Καὶ ἔπειτα ἀπὸ ὅλα αὐτά, νὰ ἀπαρνηθοῦμε, καὶ ἡμεῖς ἀκόμα οἱ Ἕλληνες, τὴν Πίστιν αὐτήν, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν τὸ πᾶν; Καὶ ὅμως, αὐτὸ ἐκάμαμεν. Διατί; Μά, νά, διὰ νὰ ἀντιγράψωμεν!... Καὶ δέν εἶναι μόνον αὐτό. Εἶναι καὶ τὸ ἄλλο, ὅτι εἰς τὸν τόπον μας ἡ ἀποστασία ἔλαβε μίαν μορφήν ἰδιαιτέρως θλιβεράν καὶ βάρβαρον!

Ἀκόμη δέν εἶχομεν ἐλευθερωθῆ καλὰ-καλὰ. Ὑστερα ἀπὸ μίαν ἐθνικὴν ἀνόρθωσιν, ἡ ὁποία εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἰδρύματα κυρίως ἐξετράφη καὶ ἐζωντάνεψε, καὶ ἀμέσως κλείνομεν τὰ ἰδρύματα αὐτά, τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο, ὀλίγα μόλις χρόνια μετὰ τὴν συγκρότησίν μας εἰς κράτος. Ναοί, μέσα εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἐπαναστατικὸς ἀγὼν εἶχεν εὐρεῖ τὸ ἄσυλόν του, κλείονται καὶ βεβηλοῦνται. Καὶ μὲ τί τρόπον ἐγίνετο αὐτό! Ὁ ἐντεταλμένος τὸ κλείσιμον τῶν ναῶν καὶ τὴν διάλυσιν τῶν μονῶν νομάρχης ἢ ἑπαρχος εἰσέβαλλεν εἰς τὸν ναὸν καὶ κατ' εὐθεΐαν εἰς τὸ

θυσιαστήριον. Ἐκεῖ αὐτὸς καὶ ἡ συνοδεία του ἤρχιζαν νὰ λεηλατοῦν τὴν ἁγίαν Τράπεζαν καὶ τὴν Πρόθεσιν. Καὶ ἀφήρπαζαν χωρὶς κανὲν αἴσθημα αἰδοῦς τὰ ἱερὰ σκεύη, ἀκόμη [σελ. 24] καὶ τὰ ἱερὰ Δισκοπότηρα καὶ Ἀρτοφόρια καὶ κειμήλια, ἔπαιρναν τὰς εἰκόνας, τὰ κανδήλια καὶ τὰ πετοῦσαν ὅλα εἰς τὸ δάπεδον, εἰς ἓνα σωρόν, διὰ νὰ τὰ καταγράψουν, μὲ τὸν αὐτὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον μαζεῦουν τὰ πλέον ἄχρηστα ἀντικείμενα. Ἀπίστευτα φαίνονται αὐτά, καὶ ὅμως ἀναφέρομεν μόνον τὰ γενικῶς τότε συμβαίνοντα. Διότι ὑπῆρξαν εἰδικαὶ περιπτώσεις, ὅπου ἡ βαρβαρότης ἦτο ἀκόμη φρικωδεστέρα. Εἰς τὴν διάλυσιν μιᾶς γυναικείας Μονῆς εἰς τὴν Σίφνον, παραδείγματος χάριν, αἱ μοναχαὶ ποὺ ἔβλεπαν τὴν ἀπερίγραφτον αὐτὴν κτηνωδίαν καὶ τὴν βεβήλωσιν τῆς Μονῆς των, Μονῆς τὴν ὁποίαν αἰώνων βάρβαροι κατακτηταὶ εἶχον σεβασθῆ, ἐξέσπασαν εἰς θρήνους καὶ ὀλοφυρμούς. Ὁ δὲ ἐπιστατῶν κύριος ἔπαρχος, ἄνθρωπος τῶν τότε νέων ἰδεῶν καὶ «ἀνθρωπιστικῶν» ἰδανικῶν, συγκινηθεὶς, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἀπὸ τὰ δάκρυα καὶ τοὺς θρήνους, διέταξε... νὰ μαστιγώσουν τὰς γυναῖκας αὐτὰς διὰ νὰ μείνῃ ἀνενόχλητος εἰς τὸ ὠραῖον ἔργον του τῆς βεβηλώσεως καὶ λεηλασίας⁽¹⁾.

Ἀπορεῖ κανεὶς ποῖον πράγματι νὰ ἀναφέρῃ καὶ ποῖον νὰ παραλείψῃ ἀπὸ τὰ τόσα δείγματα τῆς ἀξιοθρηνήτου μορφῆς τὴν ὁποίαν ἔλαβεν ἡ μανία μας νὰ ἐπιδείξωμεν τὴν ἀποστασίαν μας ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Πίστιν, νὰ τὴν ἐμφανίσωμεν ὡς τίτλον ὅτι ἐξεπολιτίσθημεν. Ἐκάμαμεν ὅ,τι καὶ μία μαυραγορίτισσα χωριάτισσα, ἡ ὁποία, διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἐγίνε καὶ αὐτὴ κυρία τοῦ κόσμου, ἔμαθε τὸ κάπνισμα καὶ ἀμιλλᾶται νὰ ὑπερβάλλῃ ὅλας τὰς ὁμοφύλους της εἰς τὴν καπνιστικὴν μανίαν. Ἐναν ἄμετρον, ἀνισόρροπον καὶ ἀνάγωγον «ἐπαρχιωτισμὸν» ἀποπνέει, εἰδικῶς εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἀποστασία ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἓνα ζῆλον ὁ ὁποῖος εἶναι τόσον μᾶλλον περιέργος, ὅσον εἶναι κυριολεκτικῶς ξεκάρφωτος.

§ 6. Ἡ ἄρνησις εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν.

Εἶναι τόσον πολλαὶ αἱ ἐκφάνσεις μὲ τὰς ὁποίας ἐξεδηλώθη ἡ ἄρνησις, ἡ ἀποστασία ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς τὸν τόπον μας, ὥστε δὲν προφθάνομεν νὰ τὰς ἀπαριθμήσωμεν ὅλας. Θὰ ἀφήσωμεν [σελ. 25] λοιπὸν τὴν ἄρνησιν εἰς τὰ γράμματα, τὴν τέχνην, τὸν τύπον, τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τῆς «πνευματικῆς» ζωῆς τοῦ τόπου. Δὲν ἠμποροῦμεν, ὅμως, νὰ μὴ ἀναφέρωμεν τὸ θλιβερόν, τὸ τραγικὸν πράγματι κατάντημα τὸ ὁποῖον ἐνεφάνισεν ἡ ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα⁽²⁾.

¹ Εἰς ἓνα δὲ ἄλλο μοναστήρι, ἐκεῖ ποὺ ἐμάζεuan τὰς εἰκόνας, διὰ νὰ τὰς σωρεύσουν διὰ τὸ δημοπρατήριον, ἐπειδὴ μία εἰκὼν εἶχε πολὺτιμα κοσμήματα, ὁ ἔπαρχος, εἰς τὰ μάτια τοῦ ὁποίου ἐγυάλισαν αὐτά, ἐπῆρε τὴν ἱερὰν εἰκόνα, τὴν ἔρριξε χάμω καί, πατώντας τὴν μὲ τὸ πόδι, ἐπῆρε μὲ τανάλιαν τὰ κοσμήματα, τὰ ἐμάζεψεν εἰς ἓνα σακουλάκι καί... ἐλησμόνησε νὰ τὰ ἀναφέρῃ εἰς τὸ πρωτόκολλον τῆς λεηλασίας του καὶ νὰ τὰ παραδώσῃ εἰς τὸ κράτος. (Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, τὰ σωζόμενα τόμ. β' σελ. 270, 272).

² Π. Μελίτη. «Πῶς μορφώνονται τὰ παιδιὰ μας». Ἀκτῖνες 1940 σ. 210 ἐπ.

Βεβαίως, δὲν ἔλειπεν ὁ καλὸς ἐκπαιδευτικὸς, ὁ δάσκαλος μὲ τὸν θεῖον ζῆλον καὶ τὴν ὀλόψυχον ἀφοσίωσιν, ποὺ ἐπιτελεῖ τὸ καθῆκον του, χωρὶς νὰ ἀποθαρρύνεται ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν μὲ τὴν ὁποῖαν τὸν περιβάλλει ἡ κοινωνία, ἀπὸ τὴν ἀναληθίαν τῆς πολιτείας, ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν ἐξαθλίωσιν καὶ τὴν πείναν ἀκόμη. Οἱ καλοὶ δάσκαλοι, οἱ καλοὶ ἐκπαιδευτικοὶ γενικώτερον, ὑπάρχουν βεβαίως καὶ εἰς τὰς ἡμέρας μας, καὶ ὄχι καὶ εἰς τόσον μικρὸν ἀριθμὸν, καὶ τοὺς ὀφείλει τὸ ἔθνος εὐγνωμοσύνην καὶ ἡ κοινωνίας μας τιμὴν καὶ ἀγάπην καὶ τὸ κράτος ἔμπρακτον ὑποστήριξιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ τύπος τοῦ δασκάλου ὁ ὁποῖος παρέβη ἢ καὶ ἐλησμόνησε ἢ καὶ ἀναφανδὸν ἠρνήθη καὶ ἀρνεῖται τὴν ἱερὰν ἀποστολὴν του, τί μᾶς ἐστοίχισε! Ἄλλοτε ὑπὸ τὴν μορφήν στείρας προγονοπληξίας νεκροῦ συντηρητικισμοῦ ποὺ ἐχθρεύεται τὸν Χριστιανισμόν, διότι τὸν ἐνοχλεῖ εἰς τὴν νεκρὰν ἀρχαιολατρείαν του, λατρείαν τοῦ γράμματος καὶ τῶν λέξεων, χωρὶς καμμίαν κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ. Ἄλλοτε μὲ ὑποθετικούς «νεωτερισμούς», τῶν ὁποίων τὴν ἔννοιαν, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον τὴν βαρύτητα, προδήλως δὲν ἠμπόρεσε νὰ ἀντιληφθῆ. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, ὁ ἀρνητὴς δάσκαλος δὲν ἐτίμησε τὴν ἀποστολὴν του, δὲν ἔγινε δημιουργὸς τοῦ μέλλοντος τῆς φυλῆς. Ἐστάθη εἰς τὴν ἄρνησιν, εἴτε μὲ τὸ πρόσημα τοῦ κλασικισμοῦ, εἴτε ἐν ὀνόματι τῶν νέων ἰδεῶν, ὁ ἴδιος πάντοτε ἀρνητὴς, μὲ τὴν ἰδίαν πάντοτε ἀδυναμίαν νὰ κατανοήσῃ τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα εἰς τὴν ὁποῖαν συνυφαίνεται τὸ ἐκάστοτε παρὸν μὲ τὸ παρελθόν, τοῦ ὁποῖου εἶναι ἡ αἰτία. Μὲ τὴν ἰδίαν πάντοτε ἀνικανότητα νὰ νιώσῃ τὸν παλμόν, τὴν ὀνειροπόλησιν, τὸν τόνον, τὴν προσταγὴν, ἐπὶ τέλους, τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ! Καὶ ἔτσι ἐφθάσαμεν εἰς τὸν κάθε ἄλλο παρὰ σπάνιον, δυστυχῶς, τύπον τοῦ σχολείου, ὅπου μερικοὶ διδάσκαλοι χωρὶς ἠθικὸν ἔρμα, χωρὶς πραγματικὴν μὀρφωσιν, ἡμιμαθεῖς, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Φρόυντ ὡς μαγικὴν λέξιν ποὺ δικαιολογεῖ τὰ πάντα, ἀνιστόρητοι, χωρὶς νὰ ξέρουν καὶ οἱ ἴδιοι τί ζητοῦν, χωρὶς ἐπαφὴν μὲ τὴν ψυχὴν τοῦ παιδιοῦ, ξερριζώνουν, ζεματίζουν τὸ λουλοῦδι ποὺ μόλις ξεπετάγεται, δηλητηριάζουν, ὀδηγοῦν ἐκεῖ ὅπου ὄλοι μας βλέπομεν ὅτι ὀδηγοῦν.

[σελ. 26] Ἀλλὰ ἂς μὴ ἐπιμείνωμεν περισσότερον διὰ νὰ ἐμφανίσωμεν τὸν τόσον γνωστὸν τύπον τοῦ διδασκάλου, ὁ ὁποῖος νομίζει ὅτι ἀναπληρώνει τὰ χάσματα τῆς μορφώσεώς του μὲ τὸ νὰ διακωμωδῆ τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰς τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα μυρίζουν ἀκόμη τὸ μητρικὸν γάλα. Θὰ ἠθέλαμεν ὅμως νὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἔρριχναν ὄλοι οἱ Ἕλληνες μιὰ ματιὰ εἰς τὰ διδακτικὰ βιβλία τὰ ὁποῖα ἡ Πατρίς εἶχε δώσει στὰ παιδιά της, διὰ νὰ τὰ μορφώσῃ, νὰ ἐξυψώσῃ καὶ τονώσῃ τὸ φρόνημά των. Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ ἔχει γίνεῖ εἰδικὴ ἔρευνα, τὰ συμπεράσματα τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθησαν εἰς ἴδιον τεῦχος. Θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ὄλοι ὑπ' ὄψιν τὴν ἔρευναν αὐτὴν, ὄλοι ὅσοι πονοῦν διὰ τὴν προκοπὴν τούτου τοῦ τόπου. Δὲν ἠμπορεῖ δυστυχῶς ἐδῶ νὰ δοθῆ ἔστω καὶ περίληψις τῆς ἐρεύνης αὐτῆς⁽³⁾.

Θὰ ἔπρεπε ὄλοι νὰ τὴν προσέξωμεν καὶ θὰ ἰδοῦμε ἐκεῖ, μὲ συγκεκριμένα στοιχεῖα, τί ἐδώσαμεν ὡς πνευματικὴν τροφήν εἰς τὰ παιδιά μας, τί ἡ Πατρίς, ἡ «πατρός τε καὶ μητρός καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἀπάντων τιμιωτέρα καὶ σεμνοτέρα

³ Τοιαύτη περιληπτικὴ ἔκθεσις ἔχει δημοσιευθῆ καὶ εἰς τὸ Περιοδικὸν Ἀκτῖνες ἔτος 1944 σελ. 202 ἐπ.

καὶ ἀγιωτέρα», ἔδιδεν εἰς τὰ παιδιὰ της, διὰ νὰ καταλάβουν τί ἐστὶ τίμιον καὶ σεμνὸν καὶ ἅγιον. Ὑπῆρξεν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἑλληνικὸν διδακτικὸν βιβλίον ἦτο τὸ χειρότερον διδακτικὸν βιβλίον εἰς τὸν πολιτισμένον κόσμον! Φαίνεται ἀπίστευτον, ἀλλὰ ὅμως εἶναι πραγματικόν. Εἶναι πραγματικότης ἀπτή, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ ἐλεγχθῇ ἀπὸ ὁποιονδήποτε, ἐξηγεῖται ἄλλως τε ἢ πραγματικότης αὐτή, ἂν κανεὶς λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ὁποίας κατανατᾷ κάθε ἰδέα, ὅταν καταπιάνωνται μὲ αὐτὴν πρόσωπα τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν καταλάβουν, καὶ ἐπομένως καὶ νὰ ἀντιληφθοῦν τὸ μέτρον τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τηρήσουν.

§ 7. Οἱ «πνευματικοὶ» ἡγέται.

Ἀλλὰ, φυσικά, δὲν εἶναι μόνον οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος ἐκπαιδευτικοί. Εἶναι ὅλοι ὅσοι ἀσκοῦν κάποια ἐπιρροὴν εἰς τὴν κοινωνίαν μας, ὅσοι κάπως φαίνονται ὅτι ξέρουν κάτι παραπάνω ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Πῶς ἐχρησιμοποίησαν ὅλοι αὐτοὶ τὴν ὑπεροχὴν ποῦ, καλῶς ἢ κακῶς, τοὺς ἀνεγνώριζε τὸ περιβάλλον των;

Δὲν θὰ ξεχάσωμεν –πῶς νὰ ξεχάσωμεν;– καὶ ἐδῶ τοὺς μεγάλους, τοὺς ἀληθινὰ πνευματικούς ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εἰργάσθησαν καὶ [σελ. 27] ἐργάζονται μὲ πίστιν, μὲ ἐπίγνωσιν, μὲ ἀνιδιοτέλειαν, κατὰ τρόπον σεμνὸν καὶ ἀθόρυβον (ἴσως περισσότερον ἀθόρυβον παρ' ὅσον πρέπει) διὰ τὴν πνευματικὴν τροφοδοσίαν τοῦ λαοῦ μας. Ἀλλὰ εἶναι καὶ οἱ ἄλλοι, οἱ κύριοι ὑπαίτιοι τῆς σημερινῆς πνευματικῆς καταπτώσεως. Οἱ ἐπιστήμονες ἐκεῖνοι ποῦ ἠθέλησαν νὰ μεταβάλουν εἰς κοσμοθεωρίαν τὴν παραστρατημένην των ζωὴν καὶ ἐπροσπάθησαν νὰ κλονίσουν καὶ νὰ ξεριζώσουν ἀπὸ τὴν ψυχὴν τῶν συνανθρώπων των κάθε ἀνωτέραν ἀξίαν. Ἐπιστήμονες μετρίας κατὰ τὸ πλεῖστον ἀξίας, ποῦ ἐπῆραν ὅπως-ὅπως ἓνα χαρτί, ἠσχολοῦντο πολὺ περισσότερον εἰς τὴν ἀερολογίαν, τὸ κουτσομπολιό, τὴν ἀσύδοτον βωμολοχίαν, καὶ ὀλιγώτερον ἢ καὶ καθόλου μὲ τὴν πραγματικὴν ἐπιστήμην. Τὰ βιβλία καὶ τὰ περιοδικὰ τοῦ κλάδου των, ἡ πρόοδος καὶ ἡ ἐξέλιξις τῆς ἐπιστήμης, αἱ μεγάλαὶ κινήσεις καὶ κατευθύνσεις τῆς συγχρόνου διανοήσεως, παρέμεναν δι' αὐτοὺς ἄγνωστα. Ἦρκοῦντο εἰς τὴν μόρφωσιν ποῦ δίνει ἢ ἐφημερίδα, τὸ ἐλαφρὸν περιοδικὸν καὶ τὸ γαργαλιστικὸν ρωμάντσο. Ἦρπαζαν ἀπὸ ἐκεῖ μέσα μὲ μεγάλην προθυμίαν κάθε τι ποῦ ἀντεστρατεύετο εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν καὶ ἠθικὴν, κάθε τι ποῦ ἐκλόνιζε τὰ θεμέλια τῆς κοινωνίας καὶ εὐνοοῦσε τὴν παραστρατημένην ζωὴν. Καὶ μὲ στόμφον ποῦ ταιριάζει εἰς τοὺς ἡμιμαθεῖς, τὸ ἐξεφούρνιζαν εὐκαίρως ἀκαίρως εἰς τὸ καφενεῖον –προσφιλές των ὀλοήμερον ἐνδιαίτημα–, εἰς τὸ κουρεῖον, εἰς τὸ μπακάλικον, εἰς τὸν δρόμον, εἰς τὸ αὐτοκίνητον, παντοῦ ὅπου ἔβλεπαν ὅτι ὑπῆρχαν ἀπλοῖκοι ἄνθρωποι πρόθυμοι νὰ τοὺς θαυμάσουν. «Σήμερα ἡ ἐπιστήμη ἀπέδειξε ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός», ἔλεγον. «Ὁ κόσμος ἔγινε μόνος του. Οἱ φυσικοὶ νόμοι ἔγιναν μόνοι των. Τὰ ζῶα καὶ αὐτὰ ἔγιναν μόνα των. Ὁ ἄνθρωπος ἔγινε ἀπὸ τὰ ζῶα! Ἡ ψυχὴ; Ποιὸς τὴν εἶδε τὴν ψυχὴ; Λοιπόν, δὲν ὑπάρχει. Ἡ θρησκεία, τίποτε καὶ αὐτή. Ὅλα αὐτά.... τὰ ἀπέδειξεν ἡ ἐπιστήμη».

Καὶ ὁ κατήφορος δὲν ἐσταματοῦσε! Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ χωρὶς φραγμὸν, χωρὶς ἀκόμα τὴν αὐτονόητον ἐπιφυλακτικότητα καὶ περίσκεψιν ποὺ δείχνει ὁ ἀληθινὸς ἐπιστήμων, ἀκόμη καὶ διὰ τὰ πορίσματα τῆς αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης του, ἐχλεύαζαν, ἐσάρκαζαν κάθε πίστιν, κάθε ἠθικὸν κανόνα ζωῆς, καὶ εἴτε τὸ ἤθελαν, εἴτε δὲν τὸ ἤθελαν, εἴτε ἀπὸ δόλον, εἴτε ἀπὸ ἐγκληματικὴν πάντως ἐπιπολαιότητα, ἔσπρωχναν τοὺς ἄλλους, τοὺς νέους ἰδίως, εἰς κάθε φαυλότητα. Ἀκόμη περισσότερο: Ἔσπρωχναν πρὸς τὸν θάνατον. Τὸν θάνατον ποὺ εἶναι ἡ ἄρνησις εἰς τὴν τελευταίαν της συνέπειαν!

Διότι ζωὴ δὲν γίνεται μόνον μὲ τὴν ἄρνησιν!

[σελ. 28]

§. 8. Τὰ ὑποκατάστατα.

Ἡ ζωὴ δὲν γίνεται μόνον μὲ τὴν ἄρνησιν. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος θέλει νὰ ζήσει. Καὶ διὰ νὰ ζήσει, θέλει κάπου νὰ στηριχθῆ. Καὶ ἐπειδὴ, μὲ τὴν ἄρνησιν, τοῦ ἐπήραμε τὴν πίστιν, καταφεύγει εἰς κάτι ἄλλο, ζητεῖ κάποιον ἀποκοῦμπι, ὡς ὑποκατάστατον τῆς πίστεως ποὺ τοῦ ἐπήραμε. Καταφεύγει ὅπου βρῆ· εἰς τὴν ἀντίφασιν, εἰς τὸν Νίτσε..., εἰς τὸν Βουδδισμόν, ὅπου φαντασθῆτε, τέλος πάντων. Εἶναι χάρμα, πράγματι, νὰ ἀκούετε ἀρνητὴν «διανοούμενον» ὁ ὁποῖος σᾶς ἐκθέτει ιδέας ποὺ γρονθοκοποῦνται μεταξύ των, ὅπως οἱ πυγμαῖοι εἰς τὸ «ρίγκ». Ἄλλως τε, αἱ ἀντιφάσεις ἀποτελοῦν τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς νοοτροπίας τοῦ ἀρνητικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ ἀρνητὴς δέχεται σήμερον κάτι μὲ φανατισμόν, ἔτοιμος νὰ τὸ ἀντικαταστήσῃ αὔριον μὲ ἄλλο, ἀρκεῖ νὰ εὐρίσκῃ πάντοτε κάτι μὲ τὸ ὁποῖον νὰ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν τῆς δικαιολογίας διὰ τὸ γκρέμισμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει ἀφιερῶσει τὴν ζωὴν του.

Εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν ἔρχεται κατόπιν, ἡ ψεύτικη, ἡ καμουφλαρισμένη θρησκευτικότης, εἰς τὴν ὁποίαν μοιραίως καταλήγει ὁ ἄνθρωπος αὐτός. Πολέμιος τῆς ἀληθινῆς, τῆς γνησίας, τῆς πηγαίας θρησκευτικῆς ζωῆς, ἀλλὰ ὑποχρεωμένος, ἀπὸ ἐπιτακτικὴν ψυχολογικὴν ἀνάγκην, νὰ βρῆ κάτι, διὰ νὰ ἰκανοποιήσῃ τὴν θρησκευτικὴν πεῖναν ποὺ νιώθει μέσα του, δὲν διστάζει νὰ δεχθῆ ὡς θρησκείαν του καὶ τὸ ἐξωφρενικώτερον ποὺ μπορεῖ νὰ φαντασθῆ κανεὶς. Καὶ εἶναι συνηθέστατον τὸ φαινόμενον τοιούτων ἀνθρώπων, ποὺ γκρεμίζουν τὴν θρησκείαν τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ μέσα τους, διὰ νὰ ὑποδουλωθοῦν ὕστερα εἰς τὰς χονδροειδεστέρας προλήψεις. Εἶναι γνωστὸν ἄλλως τε, καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν καὶ ἀπὸ τὴν σύγχρονον πεῖραν, ὅτι οἱ μεγαλύτεροι «ἄθεοι», «ὀρθολογισταὶ» κλπ. ἦσαν οἱ μεγαλύτεροι προληπτικοί, οἱ περισσότερο δεισιδαίμονες. Ἡ δεισιδαίμονία εἶναι τὸ ὑποκατάστατον τῆς πίστεως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀρνητοῦ.

§ 9. Διὰ τί;

Καὶ τώρα προβάλλει μόνον του τὸ ἐρώτημα. Διατί λοιπὸν ὅλα αὐτά; Διατί αὐτὴ ἢ τόσον πείσμων ἄρνησις; Διατί αὐτὸ τὸ γκρέμισμα; Διατί αὐτὸς ὁ πόλεμος κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἢ ὅποια, ἐπὶ τέλους, ἀπετέλεσε ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν καὶ δι' ἑκατομμύρια ἀνθρώπων τὴν βάσιν διὰ μίαν ἐκπολιτιστικὴν προσπάθειαν; Διὰ τί λοιπόν;

Ἵποθέσατε ὅτι γίνεται τέτοια ἐρώτησις εἰς ἓνα ἀρνητὴν. Ποία θὰ **[σελ. 29]** εἶναι ἡ ἀπάντησις; Ἡ ἀπάντησις θὰ εἶναι κατ' ἀρχὴν ἓνα... γέλοιο! Γέλοιο ὑψηλῆς περιφρονήσεως. Ἄλλως τε εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ εἰρωνικόν, περιφρονητικὸν γέλοιο ἀπετέλεσεν, εἰς τὸ παρελθὸν κυρίως, τὸ κυριώτερον ἐπιχείρημα καὶ ὄπλον τῆς ἀποστασίας. Αὐτὸ ἀπεργάζεται τὴν πνευματικὴν μας σκλαβιά. Καὶ πολλοὶ ἐνεφανίζοντο ὡς ἄπιστοι, μόνον καὶ μόνον διότι ἐφοβοῦντο τὸ γέλοιο, τὴν διακωμώδησιν καὶ τὸ μαρτύριον τῆς γελοιοποιήσεως. Ἄλλ' ὅταν ἡ εἰρωνεία δὲν σᾶς κάνει ἐντύπωσιν καὶ ἀξιώσετε μίαν σοβαρὰν αἰτιολογίαν τῆς ἀρνήσεως, τότε θὰ ἀκούσετε διαφόρους ἐπικλήσεις, αἱ ὅποια κάνουν ξεχωριστὴν ἐντύπωσιν... ὄχι ὅμως διὰ τὴν σαφήνειάν των. Ὅπωςδήποτε θὰ τὰς ἐξετάσωμεν τὰς ἐπικλήσεις αὐτάς, διότι πρέπει νὰ ξέρη ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ποῖοι ἦσαν οἱ λόγοι ἔνεκα τῶν ὁποίων προσεκλήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ νὰ ποδοπατήσῃ ἐκεῖνο ποῦ ἀπετέλει μέχρι τοῦδε τὸ βάθρον τῆς πνευματικῆς του ζωῆς.

Θὰ ἀρχίσωμεν μὲ τὴν πρώτην ἀπὸ τὰς ἐπικλήσεις αὐτάς. Καὶ τὸ πρῶτον ποῦ ἐπικαλεῖται ἡ ἄρνησις ὡς δικαιολογίαν τῆς εἶναι ἡ ἐπιστήμη.

Γ'

Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ

§ 10. Αί τρεῖς προτάσεις.

«Ερωτᾶτε διατί πολεμοῦμε τὴν Χριστιανικὴν Πίστιν; Μὰ ἀπλούστατα, διότι εἶναι ἀδιανόητον ὅτι θὰ πιστεύωμεν σήμερον, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης μᾶς ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν «μυστικισμόν» τῆς πίστεως. Ἀντὶ τῆς πίστεως ἔχομεν τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Δὲν πιστεύομεν, διότι ἀπλούστατα γνωρίζομεν ἐπιστημονικῶς, καὶ ἡ γνῶσις μας δὲν ἀφίνει ἔδαφος διὰ τὴν πίστιν».

Ἡ ἐπιστήμη! Πόσον θόρυβον προκαλεῖ τὸ ὄνομα αὐτό! Δηλαδή, ἀκριβέστερον, ὄχι πλέον σήμερον, διότι σήμερον ὑπάρχει κάποιος μαρασμός τοῦ τόσο ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ κάποια δυσπιστία διὰ τὰ «δεδομένα» της, δηλαδή δι' ἐκεῖνα ποὺ ἡμεῖς σπεύδομεν κάθε τόσο νὰ ὀνομάζωμεν «δεδομένα». Ἀλλὰ κατὰ τὸ μέσον τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ, τὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης προεκάλει τέτοιον σεβασμὸν καὶ λατρείαν, ἃν θέλετε μάλιστα καὶ φόβον, ὥστε πολλοὶ ἀπὸ μόνην τὴν ἐπίκλησιν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐφοβήθησαν καὶ ἐγκατέλειψαν τὴν πίστιν των, μήπως τυχὸν ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην.

Πῶς ὅμως θὰ ἐγένετο ἡ σύγκρουσις αὐτή; Ποῖαι ἐπιστημονικῶς ἐξηκριβωμένα ἀλήθειαι συγκρούονται πρὸς ποῖα ἄρθρα τῆς χριστιανικῆς πίστεως; Ὡς πρὸς αὐτό, εἰς τὰς τάξεις τῶν ἀρνητῶν ὑπάρχει ἡ μεγαλυτέρα δυνατὴ σύγχυσις. Ἐπικαλοῦνται κυρίως τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὰς ὁποίας μερικοὶ θεωροῦν καὶ ὡς τὰς μόνας ποὺ ἠμποροῦν νὰ φέρουν τῆς ἐπιστήμης τὸ ὄνομα. Καὶ εἶναι γεγονός ὅτι ἡ πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ὑπῆρξεν ἀλματώδης ὄντως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἡ ἀλματώδης αὐτὴ πρόοδος ἐπηύξησε καὶ τὸν κίνδυνον νὰ γίνεταί ἄτοπος ἐπίκλησις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, διὰ νὰ ἐνισχυθοῦν ἰσχυρισμοὶ οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίου τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν. Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν ἡ ἐπίκλησις τῆς ἐπιστήμης. Ἀπαιτεῖται ἐνσυνείδητος, ἀπροκατάληπτος καὶ ἐπιμελὴς ἔρευνα, κατὰ πόσον ἡ ἐπίκλησις αὐτὴ ἔχει τὴν θέσιν της.

Καί, πρῶτα ἀπὸ ὅλα, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει πῶς τίθεται τὸ **[σελ. 31]** ζήτημα. Ὅταν λέγωμεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἐξετόπισε τὴν πίστιν, τὴν χριστιανικὴν πίστιν εἰδικώτερον, τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐπὶ τῶν θεμάτων ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡ πίστις αὐτὴ ὁμιλεῖ παρέχει ἡ ἐπιστήμη λύσιν, καὶ μάλιστα λύσιν ἀντίθετον ἀπὸ ἐκείνην τὴν ὁποίαν μᾶς προσφέρει ἡ πίστις. Πρέπει λοιπὸν νὰ πάρωμεν πρῶτα τὰς βασικὰς

διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ κατόπιν νὰ ἐρωτῶμεν ἂν καὶ κατὰ πόσον ὑπάρχουν δι' αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν διδασκαλίαν ἀντίθετα ἐπιστημονικὰ δεδομένα. Μόνον ὅταν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας μίαν ἐξηλεγμένην ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν παραβάλωμεν πρὸς ὠρισμένην πρότασιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, μόνον τότε θὰ μᾶς εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν κατὰ πόσον ὑπάρχει μεταξύ των ἀντίθεσις.

Δὲν χρειάζεται ἴσως-ἴσως νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως ὅτι τότε μόνον δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ δεδομένων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὅταν ἔχωμεν ἐμπρὸς μας συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ὁ ἀνθρώπινος νοῦς, ἐργαζόμενος κατὰ τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀνεξαρτήτως δὲ ἀπὸ ἄλλας μεθοδολογικὰς καὶ γνωσιολογικὰς ἀμφισβητήσεις, ἓνα εἶναι βέβαιον: ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι χωροῦν εἰς τὸ ἔργον τῶν μὲ ὠρισμένα ὄργανα, χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος περὶ φυσικῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης: Τὴν παρατήρησιν, τὸ πείραμα καὶ τὸν μαθηματικὸν λογισμόν. Ὁ μαθηματικὸς λογισμὸς θὰ κάμῃ τὴν σύνθεσιν τῶν ἐξαγομένων τῶν δύο πρώτων, τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ πειράματος. Ἐπομένως, ὅπου δὲν ὑπάρχει, καὶ πολὺ περισσότερο ὅπου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχη παρατήρησις ἢ πείραμα, ἐκεῖ δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ φυσικῆς ἐπιστήμης.

Ὅταν, λοιπόν, λέγωμεν ὅτι ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἀποκλείει, ἀνατρέπει τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἰσχυριζόμεθα μὲ αὐτό: Πρῶτον, ὅτι ἔχομεν ὑλικὸν παρατηρήσεων ἢ πειραμάτων ποὺ μᾶς προσεπόρισαν ὠρισμένην, ἐπιστημονικῶς ἀσφαλῆ, γνῶσιν. Δεύτερον, ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη ἀνάγεται εἰς θέματα τὰ ὁποῖα εἶναι καὶ περιεχόμενον ὠρισμένης διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τρίτον, ὅτι ἡ γνῶσις αὕτη ἀντιτίθεται πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐπὶ τοῦ θέματος περὶ τοῦ ὁποῖου πρόκειται.

Ἰδιαιτέρως πρέπει νὰ προσέξωμεν τὴν διαφορὰν ποὺ χωρίζει τὸ ἐπιστημονικὸν δεδομένον ἀφ' ἑνός, τὴν ὑπόθεσιν ἢ καὶ τὴν εἰκασίαν ἀφ' ἑτέρου. Ἦμποροῦμεν νὰ εἰποῦμεν ὅτι ἡ κυρία πηγὴ τῆς πλάνης εἶναι ὅτι ἡ διάκρισις αὕτη δὲν γίνεται. Ὁμιλοῦμεν πολλάκις περὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων, βεβαιοῦμεν ὅτι τοῦτο ἀπεφάνθη ἢ ἐπιστήμη [σελ. 32] ἢ ἐκεῖνο δέχεται ἢ ἐπιστήμη, ἐνῶ πρόκειται ἀπλῶς περὶ ὑποθέσεων ἢ καὶ εἰκασιῶν.

Αἱ ἐπιστημονικαὶ ὑποθέσεις ἀποτελοῦν καὶ διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας κᾶτι τὸ ἀπαραίτητον, διὰ λόγους πρακτικοῦς. Ὁ ἐπιστήμων ἀναγκάζεται πολλάκις νὰ προεξοφλῇ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης καὶ νὰ ζητῇ νὰ καταφύγῃ εἰς ὑποθέσεις, ἐκεῖ ὅπου σταματᾷ τὸ ἔδαφος τῆς ἐξηκριβωμένης ἐπιστημονικῆς ἀληθείας.

Τοιαῦται ὑποθέσεις ἀποτελοῦν λοιπὸν κάτι τὸ ἀναπόφευκτον, ἐκεῖ ὅπου ἡ πραγματικὴ γνῶσις σταματᾷ. Ἀποτελοῦν μίαν προεξόφλησιν τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, προεξόφλησιν ἢ ὁποῖα συνδέεται μὲ μίαν κάποιαν προσδοκίαν ὅτι θὰ καταστῇ κάποτε δυνατὴ ἢ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐπαλήθευσις τῆς. Ἀλλὰ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Προχωρεῖ πάρα πέρα καὶ παραδίδεται εἰς πτήσεις ὑπεράνω ἐδαφῶν εἰς τὰ ὁποῖα ἔλεγχος ἐπιστημονικὸς κατὰ τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν οὔτε ἔγινε οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ σήμερον, οὔτε ὑπάρχει προσδοκία νὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον, διότι, ἀπλούστατα, ἀποκλείεται ἐκ τῶν

προτέρων ὁ ἔλεγχος αὐτὸς ἐπὶ θεμάτων τὰ ὁποῖα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸ πεδῖον τῆς παρατηρήσεως ἢ τοῦ πειράματος. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἵπταται, κάπως ἀσύδοτος, εἰς τὴν σφαῖραν τῶν εἰκασιῶν, εἰς τὴν σφαῖραν ὅπου τὸν πρῶτον λόγον, ἂν ὄχι τὸν ἀποκλειστικόν, ἔχει ἡ φαντασία.

Ἔχομεν λοιπὸν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ὑπόθεσιν, εἰκασίαν. Καὶ τὰ τρία περιβάλλονται συνήθως μὲ τὸ ὄνομα τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ ἐπιστήμην ἀποτελεῖ μόνον τὸ πρῶτον, ἐκεῖνο δηλαδή πού ἔχει ἐξακριβωθῆ μὲ τὴν παρατήρησιν ἢ τὸ πείραμα καὶ ἔχει πάρει τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ μαθηματικοῦ λογισμοῦ.

Καὶ τώρα, μόνον τώρα, ἀφοῦ τὰ ἐξεκαθαρίσαμεν μέσα μας ὅλα αὐτά, ἡμποροῦμεν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔρευναν, νὰ ἐξετάσωμεν δηλαδή κατὰ πόσον εἶναι ἀληθὲς πράγματι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον λέγεται, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις διεψεύσθη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Ἄς πάρωμεν τώρα πρὸς διευκόλυνσίν μας τρεῖς βασικὰς προτάσεις τῆς χριστιανικῆς πίστεως αἱ ὁποῖαι ὑποτίθεται ὅτι ἐκτοπιζονται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Αἱ προτάσεις αὐταὶ εἶναι αἱ ἑξῆς:

α) Ἡ δημιουργία τοῦ Κόσμου ὅλου ἀπὸ ἓνα ἄνωτατον Ὄν, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει καὶ πρὶν λάβῃ ὕπαρξιν ὁ κόσμος μας καὶ θὰ ὑπάρχῃ αἰωνίως. Ἀπὸ τὸν Θεόν.

[σελ. 33] β) Ἡ ὕπαρξις πλὴν τοῦ ὕλικου τούτου κόσμου, ὁ ὁποῖος ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, καὶ ἄλλου κόσμου ὑπεραισθητοῦ, πνευματικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος δὲν ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους πού διέπουν τὴν ὕλην. Τοῦ πνευματικοῦ τούτου κόσμου μέτοχος εἶναι καὶ ὁ ἄνθρωπος, διὰ τῆς ψυχῆς του, ἡ ὁποία ψυχὴ δὲν ὑπόκειται, ὅπως τὸ σῶμα, εἰς τοὺς νόμους πού διέπουν τὴν ὕλην, οὔτε παρακολουθεῖ τὸ σῶμα εἰς τὴν φθορὰν καὶ ἀποσύνθεσίν του, ἀλλὰ εἶναι ἀθάνατος.

γ) Ἡ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰδικὴ ἀποκάλυψις τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ δογματικὴ διδασκαλία ἡ ὁποία στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτῆς.

Λοιπὸν τὸ πρόβλημά μας εἶναι τοῦτο: Κατὰ πόσον ὑπάρχουν ἐπιστημονικῶς ἐξηκριβωμέναι ἀλήθειαι, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὰ θέματα πού περιέχονται εἰς τὰς ἀνωτέρω τρεῖς προτάσεις καὶ κατὰ πόσον αἱ ἀλήθειαι αὐταὶ ἀντιτίθενται εἰς τὴν Χριστιανικὴν διδασκαλίαν, εἰς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην ἀπὸ τὰς τρεῖς αὐτὰς προτάσεις.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν πρώτην πρότασιν.

I. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΦΥΣΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ

§ 11. Τὸ πρόβλημα.

Εἶναι γνωστὸν τί ἡ Χριστιανικὴ πίστις διδάσκει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν σχέσει μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Μᾶς λέγει ὅτι ὁ κόσμος ὅλος ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὸ ἓν ἄνωτατον Ὄν, καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ Ὄν ἐδημιούργησε τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος. Αὐτὸ

τὸ ὄν, ὁ Θεός, ἔθεσε τὴν τάξιν καὶ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὸν κόσμον καὶ τὸν κυβερνᾷ μὲ τὴν πρόνοιάν του.

Αὕτῃ εἶναι ἡ πρώτη βασικὴ πρότασις τῆς πίστεως τὴν ὁποῖαν περιέχει ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία. Εὐθέως, τιμίως, χωρὶς περιστροφάς, ὁ Χριστιανισμὸς προσφέρει τὴν πρότασιν αὐτὴν ὡς πρότασιν πίστεως, ἐπὶ θέματος ἐπὶ τοῦ ὁποῖου μόνον ἡ πίστις ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγός. Ὄταν ἀπορρίψωμεν τὴν πίστιν αὐτὴν, μᾶς λέγει ὁ Χριστιανισμὸς, τότε δὲν ἔχομεν μέσα μας τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν ἀπιστίαν, τὴν ἄρνησιν, τὸ κενόν, ἓνα κενόν τὸ ὁποῖον τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν πίστιν δὲν ἠμπορεῖ νὰ πληρώσῃ, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἠμποροῦν νὰ τὸ πληρώσουν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι.

Εἰς τὸ ἄκουσμα ὄλων αὐτῶν πολλοὶ θὰ ἐκδηλώσουν τὴν ἀποδοκιμασίαν των ἢ καὶ θὰ μειδιάσουν ἴσως εἰρωνικῶς. Δὲν ἀποκλείεται [σελ. 34] πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ θὰ μειδιάσουν νὰ εἶναι καὶ ἐπιστήμονες τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καὶ διαπρεπεῖς μάλιστα, οἱ ὁποῖοι εἰς ζητήματα τῆς ἐπιστήμης των νὰ ἔχουν προσφέρει ὑπηρεσίας ἀξιολόγους, νὰ ἔχουν ἐρευνήσει μέχρι τοῦ ἀπωτάτου δυνατοῦ τὰ περὶ θερμοδυναμικῆς ἢ νὰ ἔχουν ἀφιέρωσι τὴν ζωὴν των εἰς τὴν ἔρευναν μὲ τὸ φασματοσκόπιον. Πάντως αὐταὶ αἱ ἀποδοκιμασίαι καὶ τὰ μειδιάματα καὶ τὸ «δὲν τὰ πιστεύω ἐγὼ αὐτὰ» εἶναι ἀτομικὴ ὑπόθεσις τῶν ἀνθρώπων περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται, καὶ ἔχουν τόσῃν ἐπιστημονικὴν σπουδαιότητα καὶ ἀντικειμενικὴν βαρύτητα, ὅσῃν, παραδείγματος χάριν, καὶ αἱ πολιτικαὶ πεποιθήσεις τῶν ἐπιστημόνων αὐτῶν. Τὸ ζήτημά μας εἶναι ποῖαν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν μᾶς ἔχει προσφέρει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη ἐπάνω εἰς τὸ θέμα μας. Μὲ ἄλλους λόγους, ἐφ' ὅσον, ἀφ' ἑνὸς ἔχομεν τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸν ἰσχυρισμὸν, ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι διαψεύδουν τὴν πίστιν αὐτὴν, πρέπει νὰ καθορίσωμεν τὴν συγκεκριμένην ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν (ὄχι εἰκασίαν, οὔτε ὑπόθεσιν) ἢ ὁποῖα ἀντιτίθεται πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τῆς πίστεως.

Ἐξ ἄλλου, δὲν πρέπει νὰ ξεχάσωμεν ὅτι θέμα μας εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ κόσμου. Πρέπει λοιπόν, διὰ νὰ ἠμποροῦμεν νὰ διαψεύσωμεν «ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης» ὅ,τι εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ λέγει ἡ πίστις, νὰ εὐρωμεν μίαν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ἀ ν α φ ε ρ ο μ έ ν η ν εἰς αὐτὸ ἀ κ ρ ι β ῶ ς τὸ θέμα, δηλαδὴ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου. Καὶ ἀφοῦ, ὅπως εἴπομεν, ἀλήθειαι ἐπιστημονικαὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν προέρχονται ἀπὸ τὴν παρατήρησιν ἢ τὸ πείραμα, πρέπει νὰ εὐρωμεν τί ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ἀπὸ παρατηρήσεις ἢ πειράματα τὰς ὁποίας ἔκαμεν ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς ἀ ρ χ ῆ ς τοῦ κόσμου.

Ἄλλὰ δὲν προφθάνομεν νὰ καταλήξωμεν εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ ζητήματος καὶ αἰσθανόμεθα ὅτι ἔχομεν ξεφύγει ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς σοβαρότητος. Παρατήρησις ἢ πείραμα ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου μόνον ὡς τερατολογία θὰ ἠμποροῦσε νὰ διατυπωθῇ. Ἡ παρατήρησις προϋποθέτει ὑπαρξιν παρατηρητοῦ. Ἡ ἐκδοχὴ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου ἢ πειραματίζεται ἐπ' αὐτῆς εἶναι ὁ μεγαλύτερος παραλογισμὸς τὸν ὁποῖον ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ φαντασθῇ. Διὰ νὰ γίνῃ λόγος περὶ παρατηρήσεως ἢ πειράματος, πρέπει προηγουμένως νὰ ὑπάρχη

άνθρωπος παρατηρῶν ἢ πειραματιζόμενος, ἀλλά, φυσικά, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τέτοιος ἄνθρωπος, θὰ πῆ ὅτι ὁ κόσμος δὲν πρόκειται νὰ λάβῃ ἀρχὴν, ἀλλὰ ὑπάρχει ἤδη. Μὲ **[σελ. 35]** ἀπλούστερα λόγια, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἠμπορεῖ νὰ κάμῃ σοβαρὸν λόγον περὶ παρατηρήσεων ἢ πειραμάτων ποὺ ἀνάγονται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κόσμου, διότι κάθε παρατήρησις ἢ πείραμα προϋποθέτει ἀκριβῶς τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ὅτι ἔχει ἤδη συντελεσθῆ προηγουμένως. Οὔτε καὶ ἐξ ὑστέρου ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ πείραμα ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου, διότι τοῦτο θὰ ὑπόκειται εἰς τὰς συνθήκας ποὺ ἐδημιουργήθησαν μ ε τ ἄ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου. Ἐπομένως, δὲν ἠμπορεῖ νὰ μᾶς πληροφορήσῃ περὶ γεγονότων ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὴν στιγμὴν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου.

Ἐννοεῖται ὅτι τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι, ἀπλούστατα(!), ὁ κόσμος οὐδέποτε ἔλαβεν ἀρχὴν. Μὲ τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἄναρχος, δὲν ξεφεύγομεν ἀπὸ τὸ ζήτημα, ἐκτός, βέβαια, ἂν ἔχωμεν παραιτηθῆ ἀπὸ τὴν ἀξίωσιν νὰ ὑποβάλωμεν εἰς ἐ π ι σ τ η μ ο ν ι κ ῆ ν ἀ π ό δ ε ι ξ ι ν τὸν ἰσχυρισμὸν μας.

Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι ἀναπόδραστον: Ἄφοῦ εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας περὶ ἐρεύνης ἐπιστημονικῆς δύναται νὰ γίνῃ λόγος, μόνον ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ὑπάρχει παρατήρησις ἢ πείραμα, καὶ ἀφοῦ εἰς τὸ θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ τώρα παρατήρησις ἢ πείραμα ὄχι μόνον δὲν ἔγινε, ὄχι μόνον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ, ἀλλὰ δὲν εἶναι κἂν νοητὸν, δὲν ἠμπορεῖ νὰ συλλάβῃ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς τοιοῦτον πείραμα, ἔπεται ὅτι ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου, κ α τ ἄ τ ῆ ν μ έ θ ο δ ο ν τ ῶ ν φ υ σ ι κ ῶ ν ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν , εἶναι ἀ δ ύ ν α τ ο ς . Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν εἰς τὴν ὁποίαν καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀεικινήτου, τὸ πρόβλημα τοῦ τετραγωνισμοῦ τοῦ κύκλου ἢ τὸ δῆλιον πρόβλημα. Πρόκειται δηλαδὴ περὶ προβλημάτων τὰ ὁποῖα, ὄχι δὲν ἔχουν λυθῆ, ἀλλὰ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων βέβαιον ὅτι δὲν πρόκειται ποτὲ νὰ λυθοῦν. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι τῶν μὲν τριῶν τελευταίων προβλημάτων τὸ ἄλυτον χρειάζεται κάποιον κόπον καὶ εἰδικὰς γνώσεις, διὰ νὰ καταδειχθῆ. Ἐνῶ ὡς πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, τὸ ὅτι τοῦτο δὲν ἐπιδέχεται λύσιν κ α τ ἄ τ ῆ ν μ έ θ ο δ ο ν τ ῶ ν φ υ σ ι κ ῶ ν ἐ π ι σ τ η μ ῶ ν φαίνεται μόνον του εἰς κάθε ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος θὰ θελήσῃ πραγματικὰ νὰ σκεφθῆ.

Τὸ θέμα λοιπὸν αὐτὸ ἀντιμετωπίζεται κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην μόνον μὲ τὴν πίστιν. Οἰαδήποτε ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα πῶς ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι ἀπάντησις ὄχι ἐπιστημονικῆς γνώσεως, ἀλλὰ μεταφυσικῆς πίστεως. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι **[σελ. 36]** ὑπάρχει πίστις ἐμφανῆς, γνησίᾳ, ἢ ὁποῖα ἐμφανίζεται ὡς τοιαύτη, καὶ ὑπάρχει πίστις ποὺ θέλει νὰ ἐμφανισθῆ καμουφλαρισμένη ὡς ἐπιστημονικὴ γνώσις. Ἡ χριστιανικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ πρόβλημά μας ἐμφανίζεται εὐθύς καὶ χωρὶς περιστροφῆς ὡς πίστις. «Πιστεῦω εἰς ἓνα Θεὸν κλπ.». Ἡ ἀντίθετος ἀπάντησις, ἢ ἀθεϊστικὴ, χρησιμοποιεῖ τὸ κάλυμμα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἰσχυρισμοῦ δι' ἓνα θέμα ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἢ ἐπιστήμη οὔτε λέγει οὔτε εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ εἴπῃ τίποτε. Δι' αὐτὸ ἡ πρώτη εἶναι πίστις γνησίᾳ, ἢ δευτέρα εἶναι κάτι τὸ νόθον. Δὲν

εἶναι ἐπιστήμη, δὲν εἶναι καὶ πίστις. Εἶναι ἀπλούστατα αὐταπάτη, εἶναι ἄρνησις, ἢ ὁποῖα ζητεῖ πότε ἐδῶ καὶ πότε ἐκεῖ νὰ συγκαλυφθῇ.

§ 12. Ἡ αὐτόματος γένεσις.

Καὶ τώρα ἠμποροῦμεν νὰ ἐξετάσωμεν ἐν συντομίᾳ εἰδικώτερον τὰ περὶ αὐτομάτου γενέσεως τοῦ κόσμου, καὶ εἰδικῶς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀντίληψις αὕτη, ὅτι ὁ κόσμος ἔγινε αὐτομάτως, μόνος του, ἢ θεωρία τῆς αὐτομάτου γενέσεως, κάθε ἄλλο παρὰ νέα εἶναι. Ἀπὸ ἀπόψεως ἡλικίας δικαιουῖται εἰς κάθε σεβασμόν. Διευτυπώθη κάθε φοράν κατὰ τὴν ὁποῖαν ὑπεστηρίχθη ὁ ἀθεϊσμός, διότι εἶναι φυσικὸν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι κανεὶς ἄθεος, ἐὰν δὲν ζητήσῃ συγχρόνως νὰ στηριχθῇ εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ κόσμος, καὶ ὁ ἄνθρωπος εἰδικώτερα, ἔγινε μόνος του, χωρὶς νὰ χρειασθῇ καμμία δημιουργικὴ δύναμις διὰ νὰ τὸν πλάσῃ.

Καὶ τώρα ἄς ἐξετάσωμεν τὴν ἀντίληψιν αὕτην ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Θὰ τὴν ἐξετάσωμεν πρῶτον κατὰ τὴν ο ὑ σ ί α ν τῆς καὶ δεύτερον κατὰ τὴν μ ο ρ φ ῆ ν καὶ ἐμφάνισιν ὑπὸ τὴν ὁποῖαν διατυπώνεται.

1) Κατὰ τὴν ο ὑ σ ί α ν τῆς ἢ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι κἂν ὑπόθεσις. Ὅπως εἴπομεν ἀνωτέρω (σελ. 31), ὑπόθεσις ἐπιστημονικὴ εἶναι μία πρότασις ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει μὲν ἀκόμη ἀποδειχθῇ διὰ παρατηρήσεως ἢ πειράματος, ὑπάρχει ὅμως προσδοκία ὅτι κάποτε θὰ ἀποδειχθῇ. Ἀλλὰ τὰ περὶ αὐτομάτου γενέσεως ἐξέρχονται τῶν ὁρίων οἰασδήποτε δυνατότητος ἐλέγχου. Ἀποτελοῦν λοιπὸν ἀπλὴν εἰκασίαν, ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ πεδῖον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἰσχύουν καὶ ἐδῶ ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου.

2) Κατὰ τὴν μ ο ρ φ ῆ ν τῆς, δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴν διατύπωσίν τῆς διὰ συλλογισμῶν μὲ ἐπιστημονικὴν ἐμφάνισιν, ἢ εἰκασία αὕτη εἶχε τὴν ἀκόλουθον ἐξέλιξιν:

[σελ. 37] α) Ἀρχικῶς δὲν ὑπῆρχεν οὔτε κἂν ἐξωτερικὴ ἐπιστημονικὴ ἐμφάνισις. Ὅποιος ἔλεγε ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἔλεγε συγχρόνως ὅτι ὁ κόσμος ἔγινε μόνος του, ὁ ἄνθρωπος ἔγινε μόνος του. Συζήτησις φυσικὰ μὲ βάσιν τέτοιον ἀφορισμὸν δὲν ἠμποροῦσε νὰ γίνῃ, ἦτο ἀπλούστατα ἢ ἄρνησις τῆς πίστεως μὲ μίαν δῆθεν θετικὴν διατύπωσιν.

β) Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα, ἔγινεν ἐπὶ κλησις τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἀρχικῶς ἀπὸ τὸν ὕλισμόν, κατόπιν ἀπὸ τὸν μονισμόν.

Ἄς ἰδοῦμε πρῶτα-πρῶτα τί εἶπεν ἐπ' αὐτοῦ ὁ ὕλισμός. Ἄς πάρωμε τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους ἐκπροσώπους του, τὸν Μπύχνερ, εἰς τὸ βιβλίον του *Δύναμις καὶ ὕλη*. Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἔγινε τόσον περίφημον καὶ ἐδιαβάσθη μὲ τόσῃ πολλὴν προσοχὴν καὶ θαυμασμόν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀκόμη –ἐχρησίμευσεν ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν στήριγμα διὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ περασμένου αἰῶνος–, ὥστε ἀξίζει νὰ τὸ χρησιμοποιήσωμεν ὡς ὁδηγὸν μας εἰς τὸ σημεῖον αὐτό. Τὸ παίρνομεν λοιπὸν ὑπὸ

τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν κυρίως ἔγινε γνωστὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν Ἑλληνικὴν μετάφρασιν Φαρμακοπούλου (Τρίτη ἔκδοσις 1925), καὶ διαβάζομεν:

«... Χωρὶς νὰ λάβωμεν τὸν κόπον νὰ ἐξηγήσωμεν μὲ φυσικὸν τρόπον τὴν ὀργανικὴν ἀνάπτυξιν, θὰ ἠμπορούσαμε νὰ ἀπαντήσωμεν ὅτι τὰ σπέρματα παντὸς τοῦ ὁποῖον ζῆ ὑπῆρξαν καθ' ὅλην τὴν αἰωνιότητα καὶ δὲν ἀνέμειναν... παρὰ τὴν ἐπιρροὴν ὠρισμένων ἐξωτερικῶν περιστάσεων» (σελ. 127).

«Ἀναμφιβόλως ἡ ἐπιστήμη δὲν ἠμπόρεσε ἀκόμη νὰ ὀρίσῃ ἐπακριβῶς μὲ ποῖον τρόπον αὐτὴ ἢ αὔξησις συνέβη ἐν λεπτομερείᾳ, ἀλλ' ἔχομεν τὴν ἐλπίδα ὅτι αἱ ἐξερευνήσεις τῆς θὰ ἄρουν ἀργότερα τὸν πέπλον αὐτὸν τοῦ μυστηρίου. Πάντως ὅμως αἱ γνώσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν ἀρκοῦν νὰ μᾶς δώσουν τὸ ὑλάχιστον τὴν πιθανότητα, θὰ εἴπω μάλιστα τὴν ἀντικειμενικὴν βεβαίωσιν τῆς αὐτομάτου γενέσεως τῶν ὠργανωμένων ὄντων...» (σελ. 129-130).

«Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀγνωοῦμεν ἐντελῶς καὶ ὅτι μόλις ἠμποροῦμεν νὰ εἰκάζωμεν τὰ συστήματα τῆς δημιουργίας αὐτῶν τῶν ἀπληραιωμένων ἐποχῶν...» (σελ. 143).

«Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὰς πρώτας περιόδους τοῦ προσήγγισε περισσότερον καθ' ὅλην τὴν ζωϊκὴν ὑπαρξίν του τὰ κατώτερα, ἢ κατὰ τὴν σύγχρονον κατάστασίν του» (σελ. 145).

[σελ. 38] Καὶ τώρα μὲ κίνδυνον νὰ ἐκτεθῶμεν εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι ἀνασύρομεν ἀπὸ τὴν λησμοσύνην βιβλίον πού, ὅμως, τόσον ρόλον ἔπαιξεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς νεοελληνικῆς σκέψεως, ἀνοίγομεν τὸ βιβλίον ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Χαϊκελ, ὁ κύριος ἐκπρόσωπος τοῦ μονισμοῦ, ἐκθέτει διαγραμματικῶς τὴν θεωρίαν του. Τὸ διαβάζομεν καὶ πάλιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν μὲ τὴν ὁποίαν ἔγινε γνωστὸν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κοινόν. Βλέπομεν λοιπὸν εἰς τὸ ἐξώφυλλον: «Ernst Haeckel Ὁ Μονισμός. Ὁ μολογία πίστεως ἐνὸς φυσιοδίφου».

Φυσικὰ εἶναι φανερόν τί συνάγεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν τίτλον καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Μπύχνερ. Ἐὰν τὸ ζήτημά μας ἦτο νὰ μάθωμεν τί πιστεύει καὶ τί δὲν πιστεύει ὁ Χαϊκελ καὶ ὁ Μπύχνερ, τί θεωροῦν ὡς πιθανόν, τί υἱοθετοῦν καὶ τί εἰκάζουν καὶ τί ἐλπίζουν ὅτι κάποτε ἢ ἐπιστήμη θὰ εἴπῃ ἢ δὲν θὰ εἴπῃ, τότε βεβαίως τὰ βιβλία αὐτὰ καὶ αἱ θεωρίαι τὰς ὁποίας περιέχουν θὰ εἶχον ἐνδιαφέρον. Ἀλλὰ τὸ ζήτημά μας δὲν εἶναι αὐτό. Δὲν ἐνδιαφερόμεθα διὰ τὴν ὁμολογίαν πίστεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ φυσιοδίφου, ἀφοῦ δὲ ὅλος ὁ θόρυθος γίνεται, διὰ νὰ ἐκβληθῇ ἡ πίστις καὶ νὰ ἀντικατασταθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Ἡ αὐτόματος γένεσις ἐπρόκειτο νὰ μᾶς ἐπιβληθῇ, ὅχι ὡς ἄρθρον πίστεως τοῦ Α ἢ τοῦ Β, ἀλλὰ ὡς ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι περὶ ἐπιστημονικῆς ἀληθείας ἐπιστημονικῶς ἀποδεδειγμένης δὲν δύναται νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος οὔτε μὲ τὴν «ὁμολογίαν πίστεως ἐνὸς φυσιοδίφου», οὔτε μὲ τὸ «οὐδεμία ἀμφιβολία», μὲ τὸ «τούλάχιστον τὴν πιθανότητα, θὰ εἴπω μάλιστα τὴν ἀντικειμενικὴν βεβαίωσιν», μὲ τὸ θὰ ἀρθῇ «ἀργότερα» ὁ πέπλος καὶ τὰ παρόμοια. Χρειαζέται πειραματικὴ ἐξακρίβωσις τῶν γεγονότων καὶ μαθηματικὴ διατύπωσις

αυτών. Χρειάζεται, με άλλους λόγους, ή συμφωνία των έρευνητών επί του θέματος αυτού. Άλλ' οί ειδικοί δέν έκαταπιάσθηκαν με τέτοια ζητήματα, είτε διότι είναι έξω του κύκλου της θετικής έπιστήμης, είτε, όπερ τó αυτό, είναι άπρόσιτα εις την άνθρωπίνην έρευναν. Καί όλαι αι –άποτυχοῦσαι μέχρι της στιγμής– προσπάθειαι που έγιναν, δια νά παραχθῆ εις τó εργαστήριον «αυτομάτως» έστω και ένας άπλούστατος ζωντανός όργανισμός⁽⁴⁾ δεικνύουν την τεραστίαν διαφοράν που υπάρχει μεταξύ της ζωντανής και της νεκρᾶς ὕλης, παρ' όλον τόν όγκον των [σελ. 39] σημερινών γνώσεων σχετικῶς πρὸς τὰ χημικά και τὰ φυσικοχημικά φαινόμενα. Έπ' αυτού του σημείου ό διάσημος φυσικός W. Thomson λέγει: «Άπό νεκράν ὕλην δέν δυνάμεθα νά έχωμεν ζωήν χωρίς την επίδρασιν της ὕλης που ἤδη είναι ζῶσα. Αυτό νομίζω ότι είναι μία έπιστημονική άρχή τόσον βεβαία, όσον και ό νόμος της παγκοσμίου έλξεως»⁽⁵⁾. Οί σημερινοί έπιστήμονες όμολογοῦν ότι ή σημερινή βιολογία, παρ' όλας τὰς προόδους τὰς όποιās έπετέλεσε, δέν έχει τίποτε νά προσθήσῃ σήμερα, μετά παρέλευσιν όγδόντα περίπου έτών, εις εκείνα που έγραφε τó 1860 ό Pasteur (με τὰ περίφημα πειράματα επί της αυτομάτου γενέσεως): «Εις την θέσιν που εύρίσκεται σήμερα ή έπιστήμη, ή θεωρία της αυτομάτου γενέσεως, τó θεμέλιον δηλ. της μηχανοκρατίας, είναι μία μεγάλη χίμαιρα»⁽⁶⁾.

Δί' αυτόν τόν λόγον και παρ' όλον τόν θόρυβον ό όποίος έγινε, εις τó τέλος τόσον ό Μπύχνερ όσον και ό Χαϊκελ έλησμονήθησαν, διότι άπεδείχθησαν άχρηστοι και εις τόν άρνητικόν άθειστικόν άγώνα. Οὔτε ό ένας οὔτε ό άλλος ήμπόρεσαν νά δώσουν έπιστημονικήν έμφάνισιν εις την θεωρίαν της αυτομάτου γενέσεως. Τοῦθ' όπερ δέν άναιρεῖ βέβαια τó γεγονός ότι αυτά που σήμερα δέν άξιοῦνται σοβαρᾶς προσοχής οὔτε άπό την άπιστίαν έκυβέρνησαν επί δεκάδας έτών πνευματικῶς την Ελλάδα.

[σελ. 40]

⁴ Ο άναγνώστης που ενδιαφέρεται νά ιδῆ μίαν άναλυτικήν και έμπεριστατωμένην μελέτην δια τó πρόβλημα της «αυτομάτου γενέσεως» παραπέμπεται εις τó περιοδικόν Άκτίνες τ. 1944 σ. 151-162, 202-206, 270-274, όπου τρία άρθρα με θέμα «Τó πρόβλημα της άρχής της ζωής».

⁵ J. Magrou. *La vie du sol*, p. 117.

⁶ Είναι πολὺ ενδιαφέρον νά ιδῆ κανείς πόσον έγελοιοποιήθη ή άπόπειρα του νά δημιουργηθῆ ένα ζωντανόν άνθρώπινον ή άνθρωποειδές πλάσμα μέσα εις τó εργαστήριον. Έκεῖ, εις τó τέλος, κατήντησε νά θαυμάζουν μερικοί κάτι κατασκευάσματα που έθεωροῦντο ζωντανοί όργανισμοί (άπό τó άνθρωπάριον ειχαν πρὸ πολλοῦ παραιτηθῆ), ενῶ έπρόκειτο άπλούστατα περι ένός μίγματος ζακχάρως και CuSO_4 που παρέχει την ψευδαίσθησιν φυτικής βλαστήσεως, όπως γίνεται με τὰ γνωστά παιγνίδια των άλχημιστών και των μάγων. Ο σύγχρονος καθηγητής της συγκριτικής άνατομίας και φυσιολογίας Colosi λέγει τὰ έξῆς επάνω εις αυτό τó θέμα: «Μερικοί περίεργοι τύποι έπιστημόνων ήγωνίζοντο νά παρασκευάσουν έν μέσω των φιαλών, των σωλήνων και των μαγικών των βιβλίων τó άνθρωπάριον, τόν Homunculus. Πολλοί άπό αυτούς έβεβαίωσαν ότι δέν είναι μακράν άπό τόν σκοπόν των, και κάποτε κάποιος ύπεστήριξεν ότι κατάρθωσεν επί τέλους νά δώσῃ γένεσιν εις τόν Homunculus, άλλ' είναι βεβαίως φανερόν ή ότι ό ίδιος ειχε πέσει θυμα χονδροειδοῦς πλάνης ή ότι, παύων νά είναι καλής πίστεως, ήθελε νά παίξῃ με την εύπιστίαν μερικῶν».

Αυτὰ μᾶς λέγουν οί έπιστήμονες που θέλουν νά μένουν μέσα εις τὰ όρια της έπιστήμης. Άλλ' όταν άφίνωμεν την λογικήν και παίρνωμεν «την αυτόματον γένεσιν» εις την φαντασίαν μας, είναι πολὺ φυσικόν ότι θα φθάσωμεν εις την μαγείαν και όλα τὰ σχετικά παραμύθια!

§ 13. Η εμφάνισις τῆς θεωρίας τοῦ Δαρβίνου

Τὴν ἐπιστημονικὴν βάσιν τὴν ὁποίαν ἀνεζήτει συνεχῶς καὶ ἐπιμόνως ἡ θεωρία τῆς αὐτομάτου γενέσεως ἐφάνη ὅτι ἔδιδε πλέον ἢ θεωρία τοῦ Ἄγγλου φυσιολόγου Darwin (Συνηθίζεται παρ' ἡμῖν νὰ ἀποκαλεῖται μὲ κάπως ἐξελληνισμένον ὄνομα, Δαρβίνος).

Κυρίως εἰπεῖν, ὁ Δαρβίνος δὲν εἶναι ὁ καθαυτὸ δημιουργὸς τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως. Πρόκειται περὶ παλαιότερας προσπαθείας, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὸν Ἀναξίμανδρον (6ον αἰῶνα π.Χ.). Ἡ ἀμέτρητος ποικιλία τῶν ζωικῶν καὶ φυτικῶν εἰδῶν παρεῖχεν εἰς τοὺς φυσιολόγους μεγάλας δυσκολίας διὰ τὴν μελέτην καὶ κατάταξιν των. Ἐὰν κατωρθώνετο νὰ σχεδιασθῇ ἓνα ἐνιαῖον γενεαλογικὸν δένδρον τῶν ζώντων εἰδῶν, τότε ἡ ζωολογία δὲν θὰ ἦτο ἀπλῶς μία περιγραφικὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ θὰ εἰσῆρχετο καὶ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τοῦ θέματός της. Αὐτὸ παρεκίνησεν εἰς τὸ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν καὶ μερικὰ γενικώτερα ζητήματα. Πῶς ἐνεφανίσθη ἡ ζωὴ ἐπὶ τῆς γῆς; Ποίους νόμους ἠκολούθησε; Ποία ἡ συγγένεια τῶν διαφόρων εἰδῶν μεταξύ των, καὶ μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὰ ἄλλα εἶδη τῆς ζωικῆς κλίμακος;

Τὸ 1809 ὁ Λαμάρκ ἀνέπτυξεν εἰς τὸ σύγγραμμά του *Ζωολογικὴ φιλοσοφία* τὰς ἀρχὰς τῆς ἐξελίξεως τῶν εἰδῶν διὰ μεταμορφώσεως. Ὅλα τὰ ὀργανικὰ σώματα, γράφει ἐκεῖ, εἶναι παράγωγα τῆς φύσεως. Αὐτὴ ἤρχισε νὰ παράγῃ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ παράγῃ καθ' ἐκάστην τὰ ἀπλούστερα ἐνόργανα σώματα. Ἀπὸ αὐτὰ γίνονται τὰ ἔμβια ὄντα, τὰ ὁποῖα συνίστανται κατ' ἀρχὰς ἀπὸ ἓνα σῶμα ἀπλοῦν, ὁμογενές, γλοιῶδες, στερούμενον ἰδιαιτέρων ὀργάνων καὶ ἀποτελούμενον ἀπὸ λεπτὸν κυτταρικὸν ἰστόν, ὁ ὁποῖος τρέφεται ἀπὸ τὸ ὑγρὸν περιβάλλον του. Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὀργανισμοὺς, μὲ τὴν βοήθειαν χρόνου μακροῦ καὶ τὴν συνδρομὴν ἀπείρου σειρᾶς ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, ἐδημιουργήθησαν ὅλα τὰ γνωστὰ ζῶα. Ἡ θέσις, τὸ κλίμα, αἱ συνθηκαὶ διαβιώσεως, μὲ ἓνα λόγον, τὸ περιβάλλον, παρήγαγεν ἀνάγκας πρὸς τὰς ὁποίας ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ τὸ ζῶον, καὶ οὕτω μὲ μίαν ἰδιαιτέραν ἰκανότητα, μὲ τὸ «ἐσωτερικὸν αἶσθημα», τὸ ζῶον παρουσίαζε νέα ὄργανα καὶ νέας μορφάς. «Ἡ ἐπαναλαμβανομένη χρῆσις ἐνὸς ὀργάνου ἢ ἐνὸς μέρους τοῦ σώματος αὐξάνει τὸ ὄργανον καὶ καθιστᾷ τὸ ζῶον ἰκανὸν νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ περιβάλλον... Ἐξ ἀντιθέτου, ἡ ἀχρηστία ἐνὸς ὀργάνου τὸ ἐξασθενεῖ καὶ προκαλεῖ τὴν παλινδρόμησιν καὶ τὸν ἀφανισμόν.....».

[σελ. 41] Τὴν θεωρίαν τοῦ Λαμάρκ ἀπεδέχθη καὶ ὁ Geoffrey Saint Hilaire, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο ἐπολέμησεν ἐντόνως ἰδίως ὁ μέγας φυσιολόγος Cuvier, ὑποστηρίξας τὴν σταθερότητα τῶν εἰδῶν, τὰ ὁποῖα, κατ' αὐτόν, δὲν μεταβάλλονται, ἀλλ' ὑφίστανται ἀκριβῶς ὅπως ἐδημιουργήθησαν.

Τὸ 1859 δίδει νέαν ὥθησιν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως ὁ Δαρβίνος, ὁ ὁποῖος, μὲ τὸ περίφημον σύγγραμμά του *Ἡ καταγωγὴ τῶν εἰδῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς*, προσθέτει δύο νέα στοιχεῖα, δηλαδή τὸν π ε ρ ῖ ὕ π ά ρ ξ ε ω ς ἄ γ ῶ ν α (αἷτιον) καὶ τὴν φ υ σ ι κ ῆ ν ἐ π ι λ ο γ ῆ ν

(ἀποτέλεσμα). Ἀπὸ τὰ διάφορα ζωϊκὰ εἶδη θὰ ἐπιζήσουν τὰ καλλίτερον προσαρμοζόμενα, ἐκεῖνα ποὺ θὰ ἠμπορέσουν νὰ ἀνθέξουν εἰς τὰς συνθήκας τοῦ περιβάλλοντος. Αἱ νέαι ιδιότητες ποὺ ἀποκτῶνται διὰ τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς καὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνος εἰς τὰ διάφορα εἶδη κληρονομοῦνται εἰς τοὺς ἐπιγόνους, καὶ ἔτσι μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν δημιουργοῦνται νέα εἶδη. Ὁ Δαρβῖνος ἐπέδειξε μερικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ἀντίληψίν του ἦσαν μεταβατικαὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων ποικιλιῶν τῶν ζώων, μὲ τὴν ιδέαν ὅτι ἔλυσε καὶ τὸ πρόβλημα τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου μεταξὺ τῶν εἰδῶν. Παρουσιάζετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀδιάσπαστος συνοχὴ καὶ ἐνότης, ἀπὸ τῶν κατωτέρων ὀργανισμῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἀμοιβάς, μέχρι τοῦ ἀνθρώπου.

§ 14. Ἡ ἐπέμβασις τῶν ἐκλαϊκευτῶν.

Πρέπει, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου, εἰς τὴν γνησίαν τῆς ἀρχικῆν μορφήν, δὲν εἶχε καθόλου τὸ νόημα ποὺ τῆς ἀπέδωκαν κατόπιν, δηλαδὴ τῆς αὐτομάτου, τῆς τυχαίας δημιουργίας τοῦ κόσμου, εἰδικώτερον τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς θεῖαν δημιουργικὴν δύναμιν. Μάλιστα, ἀρχικῶς ὁ Δαρβῖνος δὲν περιελάμβανεν εἰς τὴν περὶ καταγωγῆς τῶν εἰδῶν θεωρίαν του καὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ μόνον μεταγενεστέρως τὸν περιέλαβε. Ὡς ἐπιστήμων ἐγνώριζε νὰ περιορίζῃ τὴν φαντασίαν του. Ἐν τούτοις ἄλλοις, ὅπως ὁ Huxley εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ οἱ Vogt καὶ Haeckel εἰς τὴν Γερμανίαν, οἱ ὁποῖοι ἔκαμναν ὄχι ἔργον ἐπιστημονικόν, ἀλλὰ προπαγάνδαν εἰς λαϊκὰς ἐκδόσεις, ἐζήτησαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν θεωρίαν αὐτὴν διὰ τοὺς σκοποὺς των. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἡ προσπάθεια τῆς ἀθεϊστικῆς προπαγάνδας, ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης, εὐρίσκετο εἰς ἐξαιρετικὴν ἔντασιν. Ἀλλὰ ὁ ἀθεϊσμός ἐγνώριζεν ὅτι μὲ μόνον τὸ «οὐκ ἔστι Θεός» [σελ. 42] καὶ μὲ τὴν βεβαίωσιν ὅτι ὅλα ἔγιναν κατὰ τύχην δὲν γίνεται τίποτε, ἀλλ' ὅτι πάντως πρέπει νὰ δοθῇ κάποιο περισσότερον συγκεκριμένον περιεχόμενον, κάποιο ἐπιστημονικόν ἔνδυμα εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν των, κάποια θετικὴ μορφή εἰς τὴν ἀθεϊστικὴν των προπαγάνδαν. Καὶ ἀκριβῶς ἡ ἐμφάνισις τῆς θεωρίας τοῦ Δαρβίνου ἐθεωρήθη ὅτι παρέχει τὴν ποθητὴν εὐκαιρίαν διὰ τοὺς κήρυκας τοῦ ὑλιστικοῦ ἀθεϊσμοῦ. Καὶ ἔτσι ἐξηγεῖται ὁ τόσος θόρυβος γύρω ἀπὸ τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου!

Ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν σήμερον ἠμπορῇ νὰ σταθῇ ἐπιστημονικῶς ἢ ὄχι, ἀσχολεῖται μόνον μὲ φυσικά, ὄχι μὲ μεταφυσικὰ ζητήματα. Ἀσχολεῖται μὲ τὸ πῶς διεπλάσθησαν καὶ διεμορφώθησαν οἱ ζῶντες ὀργανισμοί, καὶ ὄχι μὲ τὸ τίς ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον υἰοθετεῖ τὴν σκέψιν ὅτι ὁ κόσμος ἔγινε μόνος του, αὐτομάτως, τυχαίως. Ἐν τούτοις, οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τύπον ἐκλαϊκεύσεως ἠθέλησαν νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ἐπιστήμην ὡς ὄργανον τῶν ἀθεϊστικῶν τῶν βλέψεων μὲ καταλλήλους... «προσθήκας», ἐνηγκαλίσθησαν μὲν τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου, ἀλλὰ ἔκαμαν καὶ μὲ αὐτὴν ὅ,τι καὶ μὲ τὰς ἄλλας. Συνύφαναν δηλ. τεχνηέντως τὴν

θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως μὲ τὴν διδασκαλίαν των περὶ αὐτομάτου, τυχαίας γενέσεως τοῦ κόσμου, καὶ εἰδικώτερον τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι, ἐπανέλαβαν τὸν παμπάλαιον ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ ἄνθρωπος τυχαίως εὐρέθη εἰς τὴν γῆν, αὐτὴν τὴν φορὰν ὅμως εἶχαν τὴν ἀξίωσιν ὅτι παρουσιάζουν τὸν ἰσχυρισμὸν των μὲ ἐπιστημονικὸν περιεχόμενον, ἐνόμισαν ὅτι εὐρῆκαν τὸ τόσον ἀναζητούμενον ἐπιστημονικὸν ἔνδυμα διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς αὐτομάτου γενέσεως.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Δαρβίνος, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος ἐδικαιοῦτο κάπως καὶ αὐτὸς νὰ ἔχη γνώμην ἐπὶ τοῦ ἂν καλῶς ἢ κακῶς ἔκαμαν ἐκεῖνοι ποὺ ἀνέμιξαν τὴν θεωρίαν του μὲ τὴν ἀθεϊστικὴν προπαγάνδαν, δὲν ἔμεινεν ἐνθουσιασμένος ἀπὸ ὅλα αὐτά. Καὶ δὲν ἔχασεν εὐκαιρίαν διὰ νὰ ζητήσῃ τὸν χωρισμὸν τῶν ζητημάτων τὰ ὁποῖα οἱ «ἐκλαϊκευταὶ» προπαγανδισταὶ τοῦ ὑλιστικοῦ ἀθεϊσμοῦ ἐζήτησαν νὰ συγχύσουν. Εἰς τὸ *περὶ καταγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου* ἔργον του, γράφει τὰ ἑξῆς: «Τὸ ζήτημα ἐὰν ὑπάρχη Δημιουργὸς καὶ κυβερνήτης τοῦ σύμπαντος εἶναι ἐντελῶς ξεχωριστό. Καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπαντοῦν καταφατικῶς τὰ μεγάλα πνεύματα τὰ ὁποῖα ἔζησαν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας». Καὶ παρακάτω τονίζει: «Καὶ αἱ δύο “πράξεις” τῆς γενέσεως, τόσον τοῦ εἴδους, ὅσον καὶ τῶν ἀτόμων, εἶναι, ἐντελῶς κατὰ τὸν [σελ. 43] ἴδιον τρόπον, μέρη ἐκείνης τῆς μεγάλης λογικῆς σειρᾶς τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα μὲ κανένα τρόπον δὲν ἠμπορεῖ νὰ δεχθῆ τὸ πνεῦμα μας ὡς ἀποτέλεσμα τυφλῆς τύχης».

Ἡ ἐπίκλησις λοιπὸν τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, διὰ νὰ στηριχθῆ ἡ ἀθεϊστικὴ μεταφυσικὴ, ἔγινε μὲ διπλὴν ταχυδακτυλουργικὴν ἀλλοίωσιν. Ἀφ’ ἑνός, τῆς προσέθεσαν τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη τυχαίως, χωρὶς θεῖαν δημιουργικὴν δύναμιν. Ἀφ’ ἑτέρου, ἡ θεωρία αὐτὴ ἐπεζητήθη νὰ ἐμφανισθῆ ὄχι ὡς μία θεωρία ἢ ὁποῖα ὑπεβάλλετο εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ὡς ἓνα ἀξίωμα αὐθεντικόν, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἀπαγορεύεται κάθε ἀντίρρησις.

Ἀλλὰ ὁ βίος τῆς ταχυδακτυλουργίας αὐτῆς δὲν ἐπρόκειτο νὰ εἶναι μακρὸς. Ἀφοῦ ἐπέρασαν αἱ πρῶται συγκινήσεις, ἤρχισε νὰ γίνεται ἀντιληπτὴ ἡ προσθήκη τὴν ὁποίαν ἔκαμεν ἡ προπαγανδιστικὴ ἐκλαϊκευσις. Κατενόηθη ὅτι τοιαύτη προσθήκη ἀπετέλει, ἀπλούστατα, πλαστογραφίαν. Καὶ εἰς τὸ τέλος, ἀκόμη καὶ μερικοὶ Ἕλληνες λόγιοι ἤρχισαν νὰ ἐννοοῦν ὅτι ὁ Δαρβινισμὸς εἶναι θεωρία φυσικὴ καὶ ὄχι μεταφυσικὴ. Ἀλλὰ καὶ ὡς φυσικὴ θεωρία ὁ Δαρβινισμὸς ἤρχισε σιγὰ σιγὰ νὰ ἐμφανίζεται, ὄχι ὡς ταμποῦ ἄθικτον, ἀλλ’ ὡς θεωρία περὶ τῆς ὁποίας, τέλος πάντων, θὰ μᾶς ἐπιτρέπεται κάποια συζήτησις. Καὶ ἡ συζήτησις ἢ ἐπιστημονικὴ ὡς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου, αὐτὴν καθ’ ἑαυτὴν πλέον καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν μεταφυσικῶν συνθηκῶν, ὠδήγησεν εἰς συμπεράσματα πολὺ διδακτικά, δι’ ἐκείνους, ἐννοεῖται, οἱ ὁποῖοι θέλουν νὰ μάθουν τὴν ἀλήθειαν!

§ 15. Ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη.

Ἡ βαθμιαία ἐξέλιξις, ὅπως ἀνεπτύχθη ἀπὸ τὸν Λαμάρκ, δὲν κατῴρθωσε νὰ στηριχθῆ ἐπὶ τῆς παλαιοντολογίας, διότι ἀπλούστατα δὲν ἀνεκαλύπτοντο οἱ

διάμεσοι τύποι μεταξύ τῶν εἰδῶν. Διευτυπώθη λοιπὸν ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὀλόκληροι γενεαὶ τῶν μέσων αὐτῶν τύπων ἐχάθησαν κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς ἐξελίξεως τῆς γηϊνῆς σφαίρας.

Εἰς τὰ ἀπολιθώματα δὲν εὐρίσκονται οἱ ἐπιθυμητοὶ ἐνδιάμεσοι τύποι, καὶ ἔτσι τὸ κενὸν πάντοτε ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ. «Ἄν τὰ στρωματογραφικὰ δεδομένα», λέγει ὁ καθηγητὴς Rabaud, «δίδουν κάποτε μερικὰς ἐνδείξεις περὶ τῆς διαδοχῆς τῶν μορφῶν, αἱ ἐνδείξεις αὐταὶ εἶναι πολὺ γενικαί, καὶ τὰς περισσοτέρας φοράς ἢ [σελ. 44] κατὰταξίς των εἰς «σειράς», στηρίζεται εἰς μορφολογικὰ καθαρῶς κριτήρια, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ μίαν a priori ἰδέαν. Ἀναλόγως πρὸς τὰ υἱοθετούμενα κριτήρια, καταρτίζουν τὴν σειρὰν κατὰ μίαν ὠρισμένην τάξιν ἢ κατὰ τὴν ἀντίθετον πρὸς αὐτήν, ἐξ ἴσου ἀληθοφανῆ ὅπως ἡ πρώτη, χωρὶς νὰ ὑπάρχη κανένα γεγονός πού νὰ ἐπικυρώνῃ καὶ νὰ δίνη βεβαιότητα εἰς τὰ συμπεράσματά μας»⁽⁷⁾.

Ἄλλὰ καὶ εἰς ὠρισμένα εἰδικὰ θέματα τὸ σύστημα τοῦ Λαμάρκ ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένον. Ἐναντίον τοῦ «νόμου» τῆς ἀναπτύξεως τῶν ὀργάνων ἀπὸ τὴν χρῆσιν εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχουν ζῶα πού ζοῦν μέσα εἰς σκοτεινὰ σπήλαια καὶ τῶν ὁποίων τὰ μάτια εἶναι κανονικά. Ἐναντίον τῶν ἀπόψεων περὶ βαθμιαίας μεταβολῆς τῶν εἰδῶν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζαν αἱ θεωρίαι τοῦ Lamarck καὶ Darwin, ἦλθαν αἱ νέαι ἀπόψεις περὶ ἀλματικῆς μεταβολῆς τῶν εἰδῶν, κατόπιν τῆς ὑπὸ τοῦ De Vries θεμελιώσεως τῆς «θεωρίας τῶν μεταλλαγῶν». Ἄλλὰ καὶ ἡ μηχανιστικὴ ὑπόθεσις τῆς ἐρμηνείας τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπικρατήσῃ. Ἀναφέρομεν τὰς βιολογικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Driesch περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἐντελεχείας εἰς τοὺς ζῶντας ὀργανισμούς, ὡς καὶ τοῦ Otto Grosser ἀπὸ τοὺς νεωτέρους, ὁ ὁποῖος δέχεται τὴν δυναμικὴν ἰκανότητα τοῦ πρώτου κυττάρου, εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του, διὰ τὴν διάπλασιν τοῦ τελικοῦ εἴδους (θεωρία τῆς ὀρθογενέσεως τοῦ Eimer), πού ἀποτελοῦν ἀντίκρουσιν τῆς θεωρίας τῆς ἀπολύτου μηχανικῆς ἐξελίξεως.

Εἰς τοὺς παράγοντας πού ἀνέφερον ὁ Λαμάρκ, προσέθεσεν ὁ Δαρβῖνος τὴν φυσικὴν ἐπιλογὴν. Ἄλλ' ἡ φυσικὴ ἐπιλογὴ ἐξηγεῖ μόνον τὴν διατήρησιν τῶν εἰδῶν καὶ τὴν ἐξαφάνισίν των. Δὲν εἶναι ἰκανὴ π.χ. νὰ δημιουργήσῃ ὄργανα ἢ σύνολον ὀργάνων πού νὰ δημιουργοῦν τὰς διαφορὰς εἰς τὰ τάξεις καὶ τὰς οἰκογενείας τῶν ζώων. Ὁ Δαρβῖνος δὲν προσκομίζει κανένα γεγονός πού νὰ ἀποδεικνύῃ τὴν μετάθασιν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἴδους εἰς ἄλλο, πολὺ δὲ περισσότερον ἀπὸ τοῦ γένους εἰς τὴν οἰκογένειαν ἢ ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν εἰς τὴν τάξιν καὶ ἀπὸ τὴν τάξιν εἰς τὴν συνομοταξίαν τῶν ζώντων ὀργανισμῶν, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν παραγόντων τοὺς ὁποίους ἀνέπτυξε, καὶ εἰδικώτερον τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς. Διὰ τοῦτο ὁ μέγας ἐντομολόγος Fabre, εἰς τὸ ἔργον του *Ἀναμνήσεις ἐντομολογικαί*, λέγει: [σελ. 45] «Ἐκλονίσθη ἡ ἐμπιστοσύνη μου εἰς τὴν φυσικὴν αὐτὴν ἱστορίαν, ἡ ὁποία ἀπαρνεῖται τὴν φύσιν καὶ δίδει τὴν προτίμησίν της εἰς θεωρητικὰς ἀπόψεις μᾶλλον, παρά εἰς τὴν πραγματικότητα τῶν γεγονότων».

⁷ E. Rabaud: *Éléments de Biologie Générale*, Paris 1928 σ. 3-4, καὶ *Ἀκτῖνες* 1941 σ. 163.

Άλλά και ἡ σημερινή ἀνάπτυξις τῆς Πειραματικῆς Βιολογίας ἐπιβάλλει σοβαρὰς ἀμφιβολίας καὶ ὡς πρὸς τὴν καθαρῶς φυσικὴν πλευρὰν ἀκόμη τῆς θεωρίας αὐτῆς. Ἡ θαυμασιὰ ἀνάπτυξις τοῦ κλάδου τούτου τῆς ἐπιστήμης ποὺ λέγεται Γενετικὴ ἢ Μενδελισμὸς ἔδωσε τὴν δυνατότητα τοῦ διονυχιστικοῦ ἐλέγχου τῆς πρὸς παραλλαγὴν ἰκανότητος τῶν διαφόρων εἰδῶν. Μέχρι τῆς στιγμῆς δὲ ἔχει διαπιστωθῆ ὅτι ἡ ἰκανότης αὐτὴ κινεῖται μέσα εἰς ὠρισμένα ὅρια, καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐπιφέρῃ οὐσιώδη ἀλλοίωσιν εἰς τὸν γονότυπον τῶν ἀτόμων, ἐπομένως οὔτε νὰ δημιουργήσῃ νέα εἶδη. Ἐξ ἄλλου, ἡ μεταβλητότης ἡ ὁποία ὑφίσταται ἐντὸς τῶν εἰδῶν δὲν παρουσίασε μέχρι τῆς στιγμῆς τύπους ποὺ νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθέξουν εἰς τὸν ἀγῶνα περὶ ὑπάρξεως ὑπὸ φυσικὰς συνθήκας. Πολὺ δὲ ὀλιγώτερον, τύπους μὲ τάσιν πρὸς ἀνωτέραν ὀργάνωσιν, μὲ τὴν ἐξελικτικὴν ἔννοιαν.

«Τὸ νὰ στηρίζωμεν ἐπ' αὐτῶν (τῶν μεταλλαγῶν) τὴν διὰ καταγωγῆς ἐξέλιξιν εἶναι κάτι πλεόν ἢ παράλογον», γράφει ὁ γενετιστὴς Σουηδὸς καθηγητῆς H. Nilsson. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ καθηγητῆς τῆς Ἀνθρωπολογίας M. Westenhöfer γράφει ὅτι τὴν ἀπάντησιν ἐπὶ τῶν προβλημάτων τῆς φυλογενέσεως δὲν τὴν ἀναμένομεν «ἀπὸ τὴν μορφολογίαν, διότι οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ σχηματισμοῦ τῶν εἰδῶν διὰ τὸ μέλλον μεταβιβάζεται εἰς τὴν Γενετικὴν, εἰς τὴν Φυσιολογίαν τῆς ἀνερίξεως καὶ κατὰ βάθος εἰς τὴν Βιοχημίαν, ἐνῶ αἱ μέχρι τοῦδε προεξάρχουσαι ἐπιστῆμαι τῆς Συγκριτικῆς Ἀνατομικῆς καὶ τῆς Συγκριτικῆς Ἐμβρυολογίας ἔρχονται εἰς δευτέραν μοῖραν, μόνον ὡς βοηθητικὰ τρόπον τινὰ ἐπιστῆμαι»⁽⁸⁾.

Ὁ δὲ καθηγητῆς M. Caullery γράφει ὅτι «αἱ πρόοδοι ποὺ ἔγιναν ἀπὸ ἐνὸς αἰῶνος, περισσότερο δὲ ἐκεῖναι ποὺ προῆλθον ἐκ τῆς λεπτομεροῦς γνώσεως τῆς Ἐμβρυολογίας καὶ ἀκόμη περισσότερο τῆς κληρονομικότητος, ὅπως μᾶς τὴν παρουσίασε ἡ Γενετικὴ, δεικνύουν ὅτι τὸ εἶδος ἔχει ἀξιοσημεῖωτον σταθερότητα, ποὺ ἐκτείνεται συχνὰ μέχρι τῶν μικροτέρων λεπτομερειῶν... Κανένα θετικὸν [σελ. 46] γεγονός δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸν εἰς τὴν φύσιν ποὺ νὰ μαρτυρῇ διὰ τὸν σχηματισμὸν νέων τύπων». Καὶ συμπεραίνει: «Αἱ τελευταῖαι ἔρευναι, πράγματι, ἀντίθετα πρὸς ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθοῦν πρὸ 50 ἐτῶν, ἐνίσχυσαν πολὺ περισσότερο τὴν ιδέαν τῆς σταθερότητος ποὺ παρουσιάζουν σήμερον αἱ ζωικὰ καὶ φυτικὰ μορφαί, καὶ ἀνήγαγον τὰς διακυμάνσεις των ἢ εἰς καθαρῶς ἀτομικὰ φαινόμενα, χωρὶς οὐσιώδη ἀντίκτυπον εἰς τὴν «σειράν», ἢ εἰς μίαν περιορισμένην διαφοροποίησιν, ἡ ὁποία δὲν ἐξέρχεται τοῦ τύπου ἐκάστου εἴδους. Εἰς τὴν διπλῆν αὐτὴν ὄψιν τῆς μεταβλητότητος, ὅπως ἀνελύθη τελευταίως, ἀντιστοιχοῦν οἱ ὅροι τοῦ φαινοτύπου καὶ τοῦ γονοτύπου, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ χαρακτηριστικώτεροι τῆς συγχρόνου Βιολογίας»⁽⁹⁾.

⁸ M. Westenhöfer: *Der Eigenweg des Menschen*, 1942, σ. 26 ἐξ.

⁹ M. Caullery: *Le Problème de l'Évolution*, Paris 1931, σ. 272 καὶ 401-402, καὶ *Ἀκτῖνες* 1941, σ. 163-64.

§ 16. Εἰς ἀναζήτησιν πιθηκάνθρωπων.

Καὶ αὐτὰ μὲν διὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Δαρβίνου εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν τῆς μορφῆν. Εἰς τὴν μεταφυσικὴν ὅμως ὑλιστικὴν ἔκδοσιν, αὐτὴν δηλ. ποὺ ἐγνώσθη καὶ εἰς τὸ πολὺ κοινόν, τὸ ὅλον ζήτημα συνεκεντρώθη εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν πιθηκάνθρωπων, τοὺς ὁποίους ὁ ὑλισμὸς ἐχρειάζετο ὡς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι... δὲν ὑπάρχει Θεός. Καὶ πῶς μὲν οἱ πιθηκάνθρωποι, καὶ ἐμφανιζόμενοι καθ' ὑπόθεσιν, θὰ ἀπεδείκνυαν αὐτὰ τὰ πράγματα, τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἀλλὰ πρὸ τοῦ νὰ συζητηθῇ αὐτό, ἔπρεπε πρῶτα νὰ εὑρεθοῦν οἱ πιθηκάνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ὅμως δὲν ἐννοοῦν νὰ κάμουν τὴν ἐμφάνισίν των!

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ πιθηκάνθρωποι, τὸ ἀμέσως κατώτερον ἀπὸ ἡμᾶς ζωϊκὸν εἶδος, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐξηπλωμένοι εἰς τὴν γῆν μας; Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ζοῦν τώρα μεταξύ μας ἑκατομμύρια πιθηκάνθρωπων, ἔστω καὶ μερικὲς χιλιάδες μόνον, ἔστω ἐπὶ τέλους καὶ εἰς μίαν μόνην περιοχὴν τοῦ πλανήτου μας;

Τὸ ἐρώτημα εἶναι τόσο φυσικόν! Τόσα καὶ τόσα εἶδη παρακάτω ἀπὸ ἡμᾶς εἰς τὴν σκάλαν τῆς ζωϊκῆς ἱεραρχίας καὶ τῆς ὑποτιθεμένης ἐξελίξεως ζοῦν καὶ γεμίζουν τὴν γῆν μας. Ζοῦμε καὶ ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι. Καὶ μόνον οἱ πιθηκάνθρωποι δὲν ὑπάρχουν. Ἄνθρωπος δὲν εὐρέθη ποτὲ νὰ μᾶς εἰπῇ ὅτι τοὺς εἶδε... τοῦλάχιστον ἐν ἐγρηγόρσει! Τί ἔγινε λοιπόν; Ἀπὸ τὰ ἀπειράριθμα εἶδη ἐξέλιπεν ἀκριβῶς [σελ. 47] ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται ἡ ὑλιστικὴ μορφή τῆς ἐξελικτικῆς ἀντιλήψεως;

Τὸ ἐρώτημα ἐτίθετο ἀναποφεύκτως. Καὶ ἡ ἀπάντησις ποὺ ἐδόθη... μὰ κανεὶς δὲν ἠμπόρεσε νὰ τὴν ἀντιληφθῇ. Τὸ ὅτι ἐξέλιπον εἶδη μὴ προσαρμοζόμενα εἰς τὸ περιβάλλον, εἶδη παλαιοντολογικῆς ἐποχῆς, αὐτὸ ἐξηγεῖται, ὅπως π.χ. προκειμένου περὶ δεινοσαύρων. Τὸ ὅτι ἄλλα εἰς τὸν περὶ ἐπικρατήσεως ἀγῶνα ὡς ἀτελέστερα καὶ ἀνίκανα ὑπέκυψαν καὶ ἐξηφανίσθησαν, καὶ αὐτὸ τὸ ἐννοεῖ κανεὶς. Ἀλλ' ἐδῶ ζῆ ὁ πίθηκος καὶ ὁ ἄνθρωπος, ποὺ δὲν κατορθώνει μὲ ὅλας τὰς ἀλληλοσφαγὰς νὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Καὶ νὰ λείπη μόνον ὁ ἐνδιάμεσος, ὁ ἄνθρωπος παρὰ τέταρτον, αὐτοῦ νὰ μὴν ὑπάρχη οὔτε ἓνα μοναδικὸν δεῖγμα;

Ὁμίλησαν περὶ καταστρεπτικῶν φυσικῶν γεγονότων, ποὺ ἐξηφάνισαν τὸν πιθηκάνθρωπον. Πολὺ περίεργα, ἀλήθεια, τὰ φυσικὰ αὐτὰ γεγονότα, ποὺ εἰδικῶς αὐτὸν τὸν πιθηκάνθρωπον ἐξηφάνισαν ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς, ἐνῶ ἐφείσθησαν τόσων χιλιάδων ἄλλων εἰδῶν, ἀτελεστέρων καὶ τελειοτέρων!

– Ναί, εἶπαν, εἶναι ἀλήθεια ὅτι δὲν ἔχομεν νὰ δείξωμεν πιθηκάνθρωπους ζωντανούς. Θὰ σᾶς φέρωμεν ὅμως τὰ λείψανα τῆς διαβάσεώς των ἀπὸ τὸν πλανήτην μας. Τοὺς σκελετοὺς των.

Λοιπόν, ἡ ἐντατικὴ προσπάθεια νὰ εὑρεθοῦν τοιοῦτοι σκελετοί, κάποια, τέλος, ἵχνη τῆς διαβάσεως δισεκατομμυρίων τοιούτων διαμέσων ὄντων ἐπὶ χιλιάδας καὶ ἑκατοντάδας χιλιάδων ἐτῶν, κάτι νὰ φανῇ ὡς λείψανον τοῦ πολιτισμοῦ τὸν ὁποῖον ἀνέπτυσαν, πολιτισμοῦ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι κάπως θὰ ὠμοίαζε μὲ τὸν ἀνθρώπινον, ὅλα κατέληξαν εἰς ἀρνητικὸν συμπέρασμα. Εὐρέθησαν ἓνα κρανίον ἐδῶ, ἓνα δόντι ἐκεῖ, ἓνας σκελετὸς πάρα πέρα, ἀλλ' ὅλα αὐτὰ τὰ «εὐρήματα» ἐδημιουργοῦσαν εἰς τὸ τέλος ἀπογοήτευσιν. Ὁ πιθηκάνθρωπος δὲν

έννοεῖ νὰ ἐμφανισθῆ, ὄχι πλέον ζωντανός, ἀλλ' οὔτε καὶ ὡς λείψανον παλαιοντολογικόν. Πλησιάζουν ἑκατὸν χρόνια ἀπὸ τότε ποὺ ἤρχισαν αἱ ἔρευναι, ἐξ ἀφορμῆς μάλιστα τοῦ περιφήμου κρανίου τοῦ Νεάντερταλ. Αἱ παλαιοντολογικαὶ ἔρευναι ἔφθασαν μέχρι τοῦ ἀπωτάτου. Ἀλλὰ ἀπὸ τὰ δισεκατομμύρια τῶν πιθηκανθρώπων καὶ παρεμφερῶν διαμέσων δὲν εὐρήκαμεν κανένα ἴχνος! Κάθε τόσον ἐγένετο θόρυθος, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐπακολουθήσῃ, χωρὶς ἐξαιρέσειν, κατάπτωσις καὶ ἀπογοήτευσίς. Δὲν ἤμποροῦμεν, φυσικά, νὰ κάμωμεν ἀναλυτικὴν ἔκθεσιν τοῦ θέματος. Θὰ παραπέμψωμεν τὸν ἀναγνώστην ποὺ ἐνδιαφέρεται εἰδικώτερον εἰς τὸ εἰδικὸν τεῦχος Αἰ **[σελ. 48]** παλαιοντολογικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ καταγωγή τοῦ ἀνθρώπου (Βιβλιοθήκη Ἀκαδημαϊκοῦ Κοινωνικοῦ Συνδέσμου ἀρ. 6, Ἀθῆναι 1938), ὅπου καὶ βιβλιογραφία ⁽¹⁰⁾.

Ἀναφέρομεν ἐδῶ συνοπτικῶς τὰ κυριώτερα, διὰ νὰ ἔχη ὁ ἀναγνώστης μίαν συνοπτικὴν εἰκόνα τοῦ πῶς ἐνεφανίσθη τὸ ὅλον ζήτημα.

Α) Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1891 ὁ Ὁλλανδὸς στρατιωτικὸς ἰατρός Dubois ἀνεκάλυψεν εἰς τὴν Ἰάβαν, εἰς τὴν κοίτην ἑνὸς ποταμοῦ, ἕνα δόντι. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους καὶ εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μέτρου εὔρεν ἕνα θόλον κρανίου, τὸν Αὔγουστον 1892 εἰς ἀπόστασιν 15 μέτρων ἐν μηριαῖον ὄστουν καί, ἐννέα μέτρα μακρὰν τοῦ κρανίου, ἕνα ἄλλο δόντι.

Τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἐπροξένησαν χαρὰν μεγάλην εἰς ἐκείνους ποὺ ἀνεζήτησαν μὲ λαχτάρην τὸν πιθηκάνθρωπον. Νάτος, λοιπόν, εὐρέθη! Ἴδου ὁ πιθηκάνθρωπος!

Ὀλίγον καιρὸν ὅμως διήρκεσεν ἡ τυμπανοκρουσία. Δὲν ἐβράδυνε νὰ διαπιστωθῆ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ σκορπισμένα αὐτὰ εὐρήματα, αὐτὰ... δὲν ἀνήκουν εἰς ἕνα καὶ μόνον ζῶον. Τὸ μὲν κρανίον ἀνήκει εἰς ἕνα πίθηκον, ἀμιγοῦς μορφῆς πιθήκου. Τὸ ὄστουν τοῦ μηροῦ πάλιν ἀνήκει, ἀπλούστατα, εἰς ἄνθρωπον. Τὸ γεωλογικὸν στρῶμα εἰς τὸ ὁποῖον περιεκλείοντο τὰ εὐρήματα ἀνήκει εἰς τὴν μέσην Πλειστόκαινον τῆς Τεταρτογενοῦς, εἰς περίοδον δηλαδὴ ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν αἱ ὑπηρεσίαι τοῦ πιθηκανθρώπου μᾶς εἶναι περιτταί, διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἤδη ἐμφανισθῆ. Καὶ εἰς τὸ τέλος ἐπεκράτησεν εἰς ὅλους τοὺς εἰδικοὺς ἡ γνώμη ὅτι αὐτὸ ποὺ ὠραματίσθησαν ὡς πιθηκάνθρωπον ὑπῆρξεν ἕνας ὑπερμεγέθης γίββων! Φυσικὰ δὲν ἀνήκει εἰς ἡμᾶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς κριτικὴν ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς. Πάντως οἱ ὀδόντες τῆς Ἰάβας δὲν ἐδικαίωσαν τὰς ἐλπίδας ὅτι θὰ εὐρίσκετο, τέλος πάντων, ὁ πιθηκάνθρωπος!

Β) Εἰς ἀπόστασιν 50 χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ Πεκῖνον εὐρέθησαν κατὰ καιρούς, ἰδίως ἀπὸ τοῦ 1922 καὶ ἐντεῦθεν, μέσα εἰς ἕνα σπήλαιον, διάφορα λείψανα, μία κρανιακὴ κάψα, μερικοὶ ὀδόντες καὶ μερικὰ ἄλλα ὀστᾶ σκελετοῦ. Κατόπιν εὐρέθησαν εἰς τὸ ἴδιον **[σελ. 49]** σπήλαιον καὶ ἄλλα λείψανα, ποὺ ἀνήκουν, ὅπως ὑποτίθεται, εἰς 40 ἴσως ἄτομα. Νέος θόρυθος ὅτι εὐρέθη, ἐπὶ τέλους, ὁ πιθηκάνθρωπος! Ἀλλὰ ὁ ἀρχηγὸς τῆς εἰδικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς

¹⁰ Ἴδε ἐπὶ πλέον: Pérez-Laprique: "L'évolution est-elle un fait ou un dogme?" *Rev. Scientif* 1938 σ. 352, 353. T. de Chardin εἰς *Natural History* 1938 τεύχ. Ἰανουαρίου. Fr. v. Huene. *Ist der Werdegang der Menschheit eine Entwicklung?* Stuttgart 1936. Buchner *Spezialisierung und Entwicklung*, Leipzig 1940, Westerhöfer *Der Eigenweg des Menschen*, 1942.

πού απησχολήθη με τὰ εὐρήματα αὐτὰ de Chardin, καὶ ὁ ὁποῖος ἔκαμε καὶ τὰς ἀνασκαφάς, ἐδημοσίευσε τὸ 1938 τὴν ἔκθεσίν του. Τὸ συμπέρασμα εἶναι κατηγορηματικόν. Τόσον ἡ χωρητικότης τῶν κρανίων, ὅσον καὶ ἡ διαπίστωσις ὅτι τὰ ὄντα περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται ἐχρησιμοποιοῦν ἐργαλεῖα ἀλλὰ καὶ τὸ πῦρ, δείχνουν ὅτι τὰ λείψανα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς πραγματικούς ἀνθρώπους!

Γ) Τὸ 1856 εὐρέθη εἰς τὸ Νεάντερταλ τῆς Γερμανίας ἓνα κρανίον, τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν μεγαλύτεραν, ἴσως, προσοχὴν παρ' ὅσον οἰονδήποτε ἄλλο κρανίον εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Ἦτο ἡ ἐποχὴ πού ὁ ὕλισμός τύπου Μπύχνερ ἦτο στὶς δόξεις του, καὶ τὸ κρανίον αὐτό (μαζὺ μὲ μερικὰ κομμάτια σκελετοῦ) ἐφαίνετο ὅτι ἦλθεν ἐντελῶς ἐπικαίρως. Ἐνθουσιασμός κατέλαβε λοιπὸν τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὴν ὕλιστικὴν προπαγάνδαν, καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός αὐτός ἔλαβεν ἰδιαιτέραν ἀπλοϊκότητα καὶ ἀφέλειαν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου καὶ εἰς τάς σχολικάς μας ἀκόμη βιβλία ἐβάλαμεν, μεσοῦντος ἀκόμη καὶ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, νὰ μάθουν τὰ ἑλληνόπουλα ὅτι ὁ ἄνθρωπος τοῦ Νεάντερταλ ἦτο «κατὰ τὸ ἥμισυ κτῆνος καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ἄνθρωπος» (ἔτσι ἀκριβῶς ἦτο γραμμένον εἰς σχολικὸν βιβλίον!) καὶ «πρόκειται μᾶλλον περὶ ἀνθρωπομόρφου πιθήκου».

Καὶ ποῖον ἦτο τὸ κυριώτερον ἐπιχείρημα; Ἡ χωρητικότης τοῦ κρανίου! Τὸ κρανίον αὐτὸ ἔχει, λέγουν, χωρητικότητα τόσον μικράν, ὥστε μᾶλλον πιθήκου, παρὰ ἀνθρώπου κρανίον πρέπει νὰ εἶναι. Πρόκειται λοιπὸν περὶ τοῦ πιθηκανθρώπου.

Λοιπὸν, ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν ἐδῶ χῶρον διὰ περισσοτέρας ἀναλύσεις, ἰδοὺ οἱ διαπιστωθέντες ἀριθμοί:

Τὸ κρανίον τοῦ Γορίλλα ἔχει χωρητικότητα 498 κυβ. ἐκατ. κατὰ μέσον ὄρον.

Τὸ κρανίον ἐνὸς συγχρόνου Παρισινοῦ χωρητικότης 1550 κυβ. ἐκατ. κατὰ μέσον ὄρον. Τὸ κρανίον τοῦ Μπίσμαρκ ἐξ ἄλλου εἶχε χωρητικότητα 1965 κυβ. ἐκατ. (δηλ. εἰς τὰ 1500-2000 κυβ. ἐκατ. κυμαίνεται ἡ χωρητικότης τοῦ ὀμαλοῦ ἀνθρωπίνου κρανίου).

Τὸ κρανίον τοῦ Νεάντερταλ εἶχε χωρητικότητα... 1600 κυβ. ἐκατ.!

Κατόπιν τούτου σταματᾶ ἡ συζήτησις. Καὶ ἐσταμάτησεν ὄντως ἀπὸ πολλοῦ. Εἰς τὴν σοβαρὰν τῆς τούλάχιστον μορφῆν.

[σελ. 50] Ὅχι μόνον ἐντελῶς ἀνθρωπίνον εἶναι λοιπὸν τὸ περίφημον αὐτὸ κρανίον, ἀλλὰ καὶ ἀνήκει εἰς ἄνθρωπον σχετικῶς προηγμένον, διότι εὐρέθησαν καὶ κρανία παλαιότερων ἀνθρωπίνων φυλῶν, ὅπως ἡ φυλὴ Πιλντάου, ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἀϊδελβέργης καὶ ὁ ἄνθρωπος τοῦ Στάϊνχαϊμ (1933). Ἴσα-ἴσα ἀπέναντι αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος τοῦ Νεάντερταλ φαίνεται μᾶλλον ἐκφυλισθεὶς, καὶ ἐνθυμίζει συγχρόνους ἐκφυλισμένας φυλάς, ὅπως μερικοὶ αὐτόχθονες Αὐστραλοὶ ἢ οἱ Φουεγῖνοι τῆς Γῆς τοῦ Πυρός. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἐζήτησαν καὶ αὐτοὺς νὰ τοὺς παραστήσουν ὡς ὄντα ὄχι ἐκφυλισθέντα ἀπὸ τὸ ὀμαλόν, ἀλλὰ ὄντα πού ἀκόμη δὲν ἔφθασαν εἰς τὸ ὀμαλόν ἀλλὰ καθυστέρησαν εἰς τὴν ἐξέλιξιν, ὡς μὴ ἀνθρώπους ἀκόμη, δηλαδή. Ἀλλὰ τὸ ἐγχείρημα ἐσταμάτησεν, ὅταν διεπιστώθη ὅτι αἱ φυλαὶ αὐταὶ τῆς Αὐστραλίας ἔχουν γλῶσσαν ἀνεπτυγμένην μὲ γραμματικὴν πολυπλοκωτάτην, μὲ ἑπτὰ κλίσεις, μὲ δέκα καὶ πλέον πτώσεις, μὲ

πολλὰς συζυγίας καὶ ἐγκλίσεις καὶ χρόνους ρημάτων. Ὁ πλοῦτος αὐτὸς καὶ ἡ τελειότης τῆς γλώσσης μαρτυροῦν ὅτι ὑπῆρξεν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ φυλαὶ αὐταὶ εἶχαν ἀναπτύξει πολιτισμὸν ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ των, μὲ τὴν πάροδον δὲ τοῦ χρόνου ἐξεφυλίσθησαν.

Μάλιστα τέτοια φαινόμενα δίδουν ἐπιχειρήματα εἰς ἄλλην θεωρίαν, τὴν ἀκριβῶς ἀντίθετον ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, τὴν θεωρίαν δηλαδὴ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅσον πάει δὲν ἐξελίσσεται πρὸς ἀνώτερον εἶδος (αὐτὸ θὰ ἦτο ἡ συνέπεια τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως), ἀλλὰ ἴσα-ἴσα ἐκφυλίζεται καὶ ἐξασθενεῖ μὲ τὸ πέρασμα τῶν καιρῶν.

Τελευταίως μερικοὶ ἀνατόμοι καὶ βιολόγοι, ὅπως ὁ Paul Büchner, ὑποστηρίζουν μετὰ πεποιθήσεως καὶ μὲ δεδομένα ἐκ τῆς ἐμπειρίας ὅτι δὲν παρήχθη ὁ ἄνθρωπος δι' ἐξελίξεως ἐκ τοῦ Α ἢ Β τύπου πιθήκου, ἀλλ' ὅτι οἱ πίθηκοι ἀποτελοῦν μεταγενέστερον στάδιον τῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου! Μὲ ἄλλους λόγους, κατ' αὐτούς, ἡ βᾶσις τοῦ γενεαλογικοῦ δένδρου εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἐξ αὐτοῦ προέκυψαν τὰ διάφορα εἶδη τῶν πιθήκων! Ἀναφέρομεν καὶ τὴν ἄποψιν αὐτὴν, διὰ νὰ δείξωμεν πόσον ἀντίθετα καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενα ὑποστηρίζουν ἐκάστοτε, ἀπλούστατα διότι ἡ πειραματικὴ ἔρευνα δὲν δίδει ἐπαρκῆ στοιχεῖα καὶ ἀφίνει ἐλεύθερον τὸ πεδίον, ὥστε νὰ προτείνωνται κατὰ καιροῦς τὰ πλέον ἀντιφατικὰ πράγματα.

[σελ. 51]

§ 17. Μόνον εἰς τὴν φαντασίαν.

Ὅπωςδήποτε, αὐτὰ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ. Οὔτε ὅλαι αὐταὶ αἱ συζητήσεις ἔχουν ἐνδιαφέρον ἀπὸ χριστιανικῆς πλευρᾶς. Εἰς τὸ κάτω-κάτω, καὶ ἂν ὑπῆρχον ζῶα ποὺ νὰ μεσάζουν σωματικῶς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ πιθήκου, αὐτὸ δὲν θὰ εἶχε καμμίαν, μὰ ἀπολύτως καμμίαν σπουδαιότητα, ὡς ἐνίσχυσις τῆς ὑλιστικῆς προπαγάνδας, ἢ ὁποῖα ὅλως ἀτόπως ἔφερεν εἰς τὴν μέσην τὸ ζήτημα. Τὴν μὲν δημιουργίαν τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸν Θεὸν δὲν θὰ τὴν ἐκλόνιζε, βέβαια, ἢ ὕπαρξις ὁποιασδήποτε ποικιλίας τῶν πιθηκοειδῶν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν πνευματικότητα τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὴν ἴσα-ἴσα τὴν ἐξαίρει καὶ τὴν τονίζει ἀκόμη περισσότερο ἢ ὕπαρξις ζῶων τὰ ὁποῖα, μολονότι ἔχουν σῶμα ποὺ ὁμοιάζει μὲ τὸν ἄνθρωπον, ἐν τούτοις δὲν δείχνουν πνευματικὸν βίον. Αὐτὸ ἀκριθῶς δείχνει ὅτι ὁ πνευματικὸς βίος δὲν εἶναι σωματικὴ, ἀλλὰ ψυχικὴ λειτουργία, ὅπως θὰ ἰδοῦμε παρακάτω εἰς τὴν εἰδικὴν παράγραφον.

Τὸ ζήτημα λοιπὸν τοῦ πιθηκανθρώπου μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ὑλιστικῆς προπαγάνδας. Ἐζήτησεν ἢ προπαγάνδα αὐτὴ νὰ στηριχθῆ ἐπάνω εἰς ἓνα ζωϊκὸν εἶδος, τὸν πιθηκάνθρωπον, ὁ ὁποῖος, καὶ ἂν ὑπῆρχε, δὲν θὰ ἐστήριζε καθόλου τὴν ὑλιστικὴν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐννοεῖ νὰ ἐμφανισθῆ πουθενά, οὔτε ζωντανὸς οὔτε νεκρός. Καὶ μόνον εἰς τὴν ἀσύδοτον φαντασίαν τῶν ὑλιστῶν ἐξελικτῶν ἐφάνη καὶ ἔκαμε τόσον θόρυβον, ἐν ὀνόματι, τάχα, τῆς ἐπιστήμης!

§ 18. Ἡ ἐξέλιξις τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως.

Ἄλλ' ὡς ἐπιστρέψωμεν εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως, ἢ ἀκριβέστερον εἰς τὴν θεωρίαν τῆς καταγωγῆς, ὡς ἐπιστημονικὴν πλέον θεωρίαν. Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει ὑποστῆ ἄλλεπαλλήλους μετασχηματισμοὺς καὶ ἐμφανίζεται εἰς κατάστασιν διαρκῶς ρευστήν, μολονότι εἰς τὴν Ἑλλάδα συνήθως οὐδὲ ὑπόνοια περὶ τούτου ὑπάρχει.

Ὁ παλαιοντολόγος καὶ ζωολόγος E. Poulton, πρόεδρος τῆς British Association, ἡ ὁποία εἶναι ἡ Ἀγγλικὴ Ἀκαδημία τῶν ἐπιστημῶν, εἰς τὸν προεδρικὸν του λόγον εἰς τὴν συνέλευσιν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ 1937 ἐτόνισεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Δαρβίνου μέχρι σήμερον διακρίνονται ἑπτὰ στάδια ἐναλλαγῆς θεωριῶν γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα [σελ. 52] τῆς ἐξελίξεως. Ἡ μία θεωρία περὶ τῆς καταγωγῆς διαδέχεται τὴν ἄλλην, καὶ σήμερον εὐρισκόμεθα εἰς τὸ ἔβδομον στάδιον τῆς ἐξελίξεως... τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως, στάδιον ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τῶν εἰδικῶν νὰ συνδυάσουν ὅλα τὰ μέχρι τοῦδε στοιχεῖα, διὰ νὰ ἔχωμεν κάποιαν πληρεστέραν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς ἐξελίξεως!⁽¹¹⁾

Θεωρία τοῦ περιβάλλοντος, φυσικὴ ἐπιλογή, κληρονομικότης, μεταλλαγαί, νόμοι τοῦ Μέντελ, θεωρία τῆς ὀρθογενέσεως, ἐντελέχεια, ὀλότης, φυσικοχημικοὶ νόμοι κλπ. δὲν ἠμπόρεσαν μέχρι σήμερον νὰ μᾶς διαφωτίσουν εἰς τὸ ἐπίμαχον ζήτημα.

Ὁ Σουηδὸς καθηγητὴς τῆς συστηματικῆς Βοτανικῆς N. Heribert-Nilsson, εἰς μίαν τελευταίαν συγγραφὴν του⁽¹²⁾, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη τὸ 1941, ἐκθέτει τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξεν ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψις σχετικῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως. Καὶ τὰ συμπεράσματα αὐτὰ εἶναι ὅτι αἱ τελευταῖαι πειραματικαὶ ἔρευναι τόσον εἰς τὸ βασίλειον τῶν ζώων ὅσον καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῶν φυτῶν δὲν ἐπιβεβαιώνουν τὴν θεωρίαν αὐτήν. Καὶ αὐταὶ αἱ κατατάξεις τῶν διαφόρων ζώων εἰς σειρὰς εἶναι ἀπλᾶ κατασκευάσματα τῆς φαντασίας ὠρισμένων βιολόγων, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα ἤθελαν νὰ καταλήξουν εἰς τὴν κοινὴν καταγωγὴν, συμπέρασμα αὐθαίρετον καὶ ἄτοπον. Κανένα πείραμα καὶ κανένα ἄλλο ἐμπειρικὸν γεγονός δὲν δικαιολογεῖ μίαν τοιαύτην κατάταξιν τῶν ζώντων ὀργανισμῶν. Τούναντίον, κάθε ἀπόπειρα νὰ στηριχθῆ ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως μὲ παλαιοντολογικὰς ἀποδείξεις καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῶν φυτῶν ναυαγεῖ, διότι, ἀπλούστατα, φυτὰ τὰ ὁποῖα θεωροῦνται ὡς τὰ περισσότερον ἐξελιγμένα, ὅπως τὰ σπερματόφυτα, εὐρίσκονται εἰς παλαιότητα γεωλογικὰς περιόδους.

Ἄλλὰ καὶ γενικώτερον. Ἡ σημερινὴ τάσις τῶν ἐρευνητῶν, ὅπως τῶν Beurlen, Dürken, W. Roux, Grosser, F. v. Huene, Friedrichs, E. Dacqué, v. Uexküll, M. Hartmann καὶ τῶν ἐσχάτως ἀποθανόντων διασήμων βιολόγων H. Spemann καὶ Driesch, χαρακτηρίζεται ὅχι μόνον ἀπὸ τὴν ἀντιμηχανιστικὴν καὶ ἀντιδαρβινιστικὴν,

¹¹ Βλέπ. Δελτίον Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, Ἀθῆναι 1931 σ. 336-38.

¹² N. H. - Nilsson: *Der Entwicklungsgedanke und die moderne Biologie*, Leipzig 1941.

ἀλλὰ καὶ τὴν θεϊστικῶς μεταφυσικὴν θέσιν τὴν ὁποῖαν λαμβάνουν ὡς πρὸς τὸ θεμελιώδες πρόβλημα τῆς ἐξελίξεως τῶν ζώντων ὀργανισμῶν. Εἰδικῶς ὁ Spemann ἐθεωρεῖτο, ὅπως καὶ ἦτο, ὁ τελευταῖος ἐκπρόσωπος [σελ. 53] τῆς μηχανιστικῆς ἀντιλήψεως, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1932 καὶ ἐντεῦθεν διὰ διαλέξεων καὶ συγγραμμάτων ἔδειξε σαφεῖς τάσεις ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τὰς ἀπηρχαιωμένας αὐτὰς ἀντιλήψεις.

Καὶ τὸ συμπέρασμα: Ναι μὲν ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου εἶναι μία ἐπιστημονικὴ θεωρία, ἡ ὁποία εἶχε καὶ ἔχει τοὺς ὑποστηρικτάς της, ἀλλὰ μόνον ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἢ καὶ ἀλλαχοῦ, μόνον εἰς κύκλους ποὺ ἐμφοροῦνται ἀπὸ σκόπιμον προχειρολογίαν, θεωρεῖται ὁ δαρβινισμὸς ὡς ἡ... τελευταία λέξις τῆς ἐπιστήμης. Οἱ φανατικώτεροι ἐπιστήμονες ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς ἀρκοῦνται σήμερον νὰ λέγουν ὅτι... δὲν εἶναι δὰ καὶ ἐντελῶς ψεύτικη ἡ θεωρία αὐτή, ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἀπέθανεν ἐντελῶς, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, ἀναγεννᾶται καὶ θὰ ἐμφανισθῇ πάλιν μὲ νέαν μορφήν, διότι κάτι προσφέρει εἰς τὴν ἐπιστήμη, τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει νὰ τὸ παρίδωμεν κλπ. Πάντως, αὐτὴ ἡ προσπάθεια νὰ συγκρατηθῇ (ἢ νὰ ἐπανέλθῃ) εἰς τὴν ζωὴν ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου συνδυάζεται μὲ τὴν ὁμολογίαν ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ πρέπει νὰ καθαρθῇ ἀπὸ κάθε μεταφυσικὴν, ἀθεϊστικὴν προσθήκην, νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ θέματα διὰ τὰ ὁποῖα εἶναι ξένη. Καὶ εἰς αὐτά, ἐννοεῖται, ἡμεῖς δὲν ἔχομεν κανένα λόγον νὰ διαφωνήσωμεν!

II. Η ΠΙΣΤΙΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΘΑΝΑΣΙΑΝ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

§ 19. Πανανθρώπινη πίστις.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν δευτέραν θεμελιώδη πρότασιν τῆς πίστεως, τὴν περὶ ὑπάρξεως πνευματικοῦ κόσμου καὶ ἀθανάτου ψυχῆς.

Ἐναντίον τῆς προτάσεως αὐτῆς ἐλέγχθη ὅτι δὲν εἶναι πανανθρωπίνη, ὅπως εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν ὅμως ἐρευνηθῇ τὸ ζήτημα καλύτερα, θὰ ἰδοῦμε ὅτι ἐκεῖνο ποὺ λείπει ἀπὸ τοὺς ὀλιγώτερον πολιτισμένους λαοὺς εἶναι μόνον ἡ σαφὴς ἐπίγνωσις, διότι ἡ πίστις εἰς τὴν ἀθάνατον ψυχὴν καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον ὑπάρχει ἐν πυρῇν ἀκόμη καὶ εἰς τὸν ἀνθρωποφάγον. Εἶναι ἡ πίστις αὐτὴ ἐξ ἴσου πανανθρωπίνη, ὅπως καὶ ἡ πίστις εἰς τὸν Θεόν, μολονότι ἡ πίστις αὐτὴ ἐμφανίζει μορφήν ἡ ὁποία ποικίλλει ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως ἐνὸς λαοῦ εἰς δεδομένην ἐποχὴν. Τόσον πανανθρωπίνη εἶναι ἡ πίστις αὐτὴ, ὥστε χρειάζεται ἐξαιρετικὴ προσπάθεια καὶ ἐντατικὴ προπαγάνδα, διὰ νὰ εὑρεθῇ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ὑποτίθεται ὅτι πιστεύει ὄντως ὅτι μόνον τὸ σῶμα μας, αὐτὴ ἡ ὕλη, αὐταὶ αἱ σάρκες, αὐταὶ αἱ ἴνες, εἶναι ὄντως ἐκεῖναι ποὺ παράγουν τὰ [σελ. 54] πνευματικὰ δημιουργήματα καὶ δημιουργοῦν τὰς διαφόρους ψυχικὰς λειτουργίας.

Ἐξ ἄλλου, παρετηρήθη πολὺ ὀρθῶς ὅτι, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἦτο πανανθρωπίνη ἡ πίστις αὐτὴ, καὶ ἂν ἀκόμη οἱ ὀλιγώτεροι τῶν ἀνθρώπων, μάλιστα καὶ ἂν ἀκόμη μέσα εἰς ἓνα καὶ μόνον ἄνθρωπον εἶχε γεννηθῇ ἡ ἰδέα τῆς πνευματικῆς καὶ ἀθανάτου ψυχῆς, αὐτὸ καὶ μόνον τὸ γεγονὸς θὰ ἤρκει νὰ μᾶς καταστήσῃ

προσεκτικούς εις τὸ σημεῖον αὐτό. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχε τίποτε τὸ ὑπερυλικόν, τὸ πνευματικόν μέσα μας, αὐτὴ ἡ δημιουργία τῆς ιδέας περὶ πνευματικοῦ κόσμου καὶ ψυχῆς θὰ ἦτο κάτι τὸ ἐντελῶς ἀνεξήγητον, ἢ μᾶλλον τὸ ἀδύνατον. Πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ φαντασθῆ, ἔστω καὶ ἓνας μόνον ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον, τὴν ὑπαρξιν ὑπερυλικοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ἂν τέτοιος κόσμος δὲν ὑπῆρχε; Ἡ ψυχολογία μᾶς διδάσκει ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία προσθέτει μὲν καὶ συνδυάζει καὶ δημιουργεῖ ὄντα φανταστικά, ἀνύπαρκτα εἰς τὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ τὸ ὑλικόν τὸ παίρνει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα αὐτήν. Δημιουργεῖ ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία τοὺς ἵπποκενταύρους, ποὺ εἶναι μισοὶ ἄνθρωποι καὶ μισοὶ ἵπποι, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἰδῆ εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ ἀνθρώπους καὶ ἵππους, καὶ μόνον ὁ συνδυασμὸς εἶναι φανταστικός. Ἀπὸ τὸ μηδὲν ὅμως, ἀπὸ τὸ ἐντελῶς ἀνύπαρκτον, δὲν δημιουργεῖ τίποτε ἡ ἀνθρωπίνη φαντασία. Καὶ δὲν θὰ ἤμποροῦσε ἡ φαντασία οὔτε ἐνὸς ἀνθρώπου νὰ δημιουργήσῃ τὸν πνευματικόν κόσμον καὶ τὴν ψυχὴν, ἂν δὲν ὑπῆρχαν πράγματι.

Καὶ ἂν λοιπὸν εἰς τὸν νοῦν ἐνὸς καὶ μοναδικοῦ ἀνθρώπου, μέσα εἰς τὰ τόσα δισεκατομμύρια ποὺ ἔζησαν, ἐγεννᾶτο ἡ ιδέα περὶ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ψυχῆς, αὐτὸ καὶ μόνον θὰ ἤρκει, διὰ νὰ ἀνακόψῃ τὴν ὀρμητικότητα τῆς ἀρνήσεως καὶ τοῦ ὑλισμοῦ. Ἀλλὰ, ὅπως εἴπομεν, ἡ ιδέα αὐτὴ κάτι περισσότερο, ἢ πίστις, ἢ πεποίθις δὲν ὑπάρχει εἰς ἓνα μόνον, ἢ εἰς ὀλίγους ποὺ διακρίνονται διὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἀμάθειαν ἢ διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν μόρφωσίν των. Εἶναι φαινόμενον καθολικόν διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀπαιτεῖται ἐξαιρετικὴ προσπάθεια διὰ νὰ κατορθωθῆ, ἐὰν ὑποτεθῆ ὅτι κατορθώνεται, νὰ ξερριζωθῆ ἡ ιδέα τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον.

Καὶ τώρα ἂς ἰδοῦμε τί λέγουν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Διότι καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὰς ἐπεκαλέσθησαν, διὰ νὰ διαψεύσουν τὴν πίστιν. Τί λέγουν λοιπὸν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ; Τί ἄλλο παρ' ὅτι καὶ αὐταὶ μὲ τὴν ἰδικὴν των μέθοδον ἀδυνατοῦν νὰ λύσουν τὸ ζήτημα αὐτό;

[σελ. 55] Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι... μὰ ἀκριβῶς διότι εἶναι φυσικαὶ ἐπιστῆμαι, δὲν ἤμποροῦν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ θέματα ποὺ δὲν ἀνάγονται εἰς τὴν ὑλικὴν φύσιν, ποὺ εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν των. Καὶ τὸ μόνον τὸ ὁποῖον μᾶς λέγουν, πολύτιμον ὅμως διὰ τὸ ἔργον μας, εἶναι ὅτι ἡ ὑλικὴ αὐτὴ φύσις, οἱ νόμοι ποὺ τὴν διέπουν, τὰ φυσικὰ φαινόμενα τὰ ὁποῖα αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι παρατηροῦν, εἶναι ἀνεπαρκῆ, διὰ νὰ μᾶς ἐξηγήσουν τὴν ὅλην πραγματικότητα, ἰδίως τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Μᾶς παραπέμπουν λοιπὸν εἰς κάτι ἄλλο, ποὺ εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἀρμοδιότητά των καὶ ἀνάγεται ὄχι εἰς τὰ φυσικὰ πλέον, ἀλλὰ εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Ἔως ἐδῶ σᾶς ἐφέραμεν ἡμεῖς, λέγουν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα σταματᾶ ἡ ἰδικὴ μας ἀρμοδιότης, διότι ἡ ἰδικὴ μας μέθοδος εἶναι ἀνεπαρκής. Εὐρισκόμεθα ἐνώπιον φαινομένων ψυχικῶν, διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ὁποίων αἱ παρατηρήσεις καὶ τὰ πειράματά μας εἶναι τοῦλάχιστον τόσον ξένα, ὅσον καὶ προκειμένου περὶ τῶν ζητημάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν πολιτικὴν, μὲ τὴν ἠθικὴν, μὲ τὴν καλλιτεχνίαν.

Καὶ ὁμως, δὲν ἔλειψαν καὶ οἱ ἰσχυρισμοὶ ὅτι αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸ νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν πίστιν εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ τὴν ἀθάνατον ψυχὴν. Θὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀνεφέρθησαν.

§ 20. Δὲν τὸ βλέπομεν... ἄρα δὲν ὑπάρχει.

Τὸ πρῶτον καὶ λαϊκώτερον ἐπιχείρημα εἶναι ὁ γνωστὸς συλλογισμὸς: Δὲν βλέπομεν τὴν ψυχὴν, ἄρα ψυχὴ δὲν ὑπάρχει.

Αὐτὸ λέγεται μὲ ἐπιστημονικωτέραν ἐμφάνισιν: Ἀναταμών τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, δὲν εὔρον ἵχνος ψυχῆς. Ποῦ εἶναι λοιπὸν ἡ ψυχὴ;

Πῶς τώρα νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἀφελῆ αὐτὸν ἄνθρωπον νὰ καταλάβῃ τί παραλογισμὸς ἐγκλείεται μέσα εἰς τοιοῦτον ἐπιχείρημα; Ἄς καταφύγωμεν εἰς ἓνα λογικῶς παρεμφερῆ συλλογισμὸν, εἰς ἓνα παράδειγμα ὅσον τὸ δυνατὸν ἀπλούστερον. Ἄς ὑποθέσωμεν, λοιπὸν, ὅτι εἰς μίαν συντροφίαν ποὺ συνεδριάζει εἰς ἓνα καφενεῖον τῶν Ἀθηνῶν λέγουν εἰς ἓνα ὅτι ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Πόρον, εἰς τὸν Γαλατᾶν, ὑπάρχει ἓνα λεμονοδάσος. – Τί ἀνοησίεις εἶναι αὐτές, ἀπαντᾷ... Ἐγὼ ἔψαξα τὴν Ἀθήνα δρόμο πρὸς δρόμο, σπιθαμὴν πρὸς σπιθαμὴν, δὲν ἤϊρα οὔτε ἵχνος αὐτοῦ τοῦ λεμονοδάσους περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖτε!

Καὶ ὁμως, κατὰ τὴν λογικὴν τῆς βάσιν μία τοιαύτη ἀπάντησις δὲν **[σελ. 56]** εἶναι περισσότερον ξεκάρφωτη ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν ποὺ εἶδαμε πάρα-πάνω ὡς ἀπάντησιν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ὑπάρξεως τῆς ψυχῆς, ἀπὸ τὰ διάφορα σοφὰ λόγια μερικῶν ἐπιστημόνων, ἰατρῶν ἰδίως, οἱ ὁποῖοι ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξιν τῆς ψυχῆς, διότι δὲν τὴν εὔρον εἰς τὰς ἐρεῦνας των. Αἱ ἔρευναι αὐταὶ ἦσαν ἀπλούστατα περιωρισμέναι μέσα εἰς τὸ σῶμα. Καὶ ὅσον εἴμεθα ἀπησχολημένοι εἰς τὸ νὰ ἀνατέμνωμεν τὸ σῶμα, δὲν θὰ συναντήσωμεν ποτὲ τὴν ψυχὴν, ὅπως δὲν θὰ συναντήσωμεν ποτὲ τὸ λεμονοδάσος τοῦ Γαλατᾶ, ἐὰν ἀσχολούμεθα μὲ λεπτομερεῖς καταμετρήσεις τῶν ἀθηναϊκῶν ὁδῶν καὶ πεζοδρομίων. Ἐὰν θέλωμεν νὰ συναντήσωμεν τὴν ψυχὴν, πρέπει νὰ προχωρήσωμεν πάρα πέρα ἀπὸ τὴν ἀνατομίαν τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, ὅπως καὶ ἐὰν θέλωμεν νὰ συναντήσωμεν τὸ λεμονοδάσος τοῦ Γαλατᾶ, πρέπει νὰ φύγωμεν ἀπὸ τὴν τοπογραφίαν τῶν Ἀθηνῶν. Φυσικά, εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ λεμονοδάσους ἡ ἀπόστασις εἶναι τοπικὴ, ἀλλὰ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ψυχῆς ἀκριβῶς ἡ διαφορὰ εἶναι εἰς τὸ ὅτι, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὸ σῶμα, ἔχομεν κάτι ἔξω τοπικῶν ἀποστάσεων καὶ διαστάσεων. Ἐχομεν κάτι ποὺ δὲν ὑποπίπτει εἰς τὸ νιστέρι τοῦ ἀνατόμου, καὶ ἐπομένως τὸ ἐπιχείρημα ποὺ ζητεῖ νὰ στηριχθῇ εἰς τὸ νιστέρι αὐτὸ μόνον ὡς ἀσειότης θὰ ἠμποροῦσε νὰ διατυπωθῇ. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἡ ἀντίρρησις «δὲν βλέπω τὴν ψυχὴν, ἄρα ψυχὴ δὲν ὑπάρχει» εἶναι ἡ ἀφελεστέρα καὶ μᾶλλον λαϊκωτέρα μορφή τῆς ἀρνήσεως. Καὶ δὲν διατυπώνεται ἀπὸ ἐπιστήμονας μὲ ἀξιῶσις σοβαρότητος, ἀφ' ὅτου μάλιστα οἱ ἴδιοι, διὰ νὰ προχωρήσουν εἰς τὴν ἐπιστήμην των, κάμνουν δεκτὰ πράγματα ποὺ δὲν ὑποπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως π.χ.

εἶναι τὰ ἠλεκτρόνια, τὰ ποζιτρόνια, πολλοὶ διηθητοὶ ἰοί, γεννηταί, ἀκόμη δὲ καὶ τὰ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ τὰ μόρια!

§ 21. Ὁ ἄνθρωπος-μηχανή. Αἱ βιταλιστικαὶ θεωρίαι.

Ἐνα δεύτερον ἐπιχείρημα εἶναι τὸ ἐξῆς: Ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐξηγοῦνται πλήρως διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν νόμων ποὺ διέπουν τὸν ὑλικὸν κόσμον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι μία μηχανή. Εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα θὰ εὔρωμεν κάθε τι ποὺ ἀποτελεῖ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ σῶμα αὐτὸ ἐξηγεῖ ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν καμμία ἀνάγκη νὰ καταφεύγωμεν εἰς κάτι πάρα-πέρα ἀπὸ τὸ σῶμα αὐτό, εἰς τὴν ψυχὴν.

Συστηματικῶς ἡ ἀντίληψις αὐτὴ διευτυπώθη κατὰ πρῶτον ἀπὸ τὸν [σελ. 57] La Mettrie εἰς τὸ βιβλίον τοῦ *L'homme machine*. Τὸ βιβλίον αὐτό, ὅταν ἐξεδόθη, ἔκαμε πολὺν θόρυθον. Καὶ σήμερον ἀκόμη δὲν λείπουν διάφοροι εἰς τὸν τόπον μας οἱ ὅποιοι τὸ θεωροῦν ὡς τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς ἐπιστήμης, χωρὶς νὰ ὑποπεύωνται ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐξεδόθη τό... 1748! Τί εἶδους ἰατρικὴν ἐπιστήμην εἶχεν ὡς βάσιν τοῦ βιβλίου αὐτό, ἀρκεῖ νὰ διαβάσετε μίαν οἰανδήποτε ἱστορίαν τῆς ἰατρικῆς, ἢ... μίαν κωμωδίαν τοῦ Μολιέρου. Ἡ ἰατρικὴ τὴν ὁποίαν θὰ ἰδῆτε εἰς τὴν κωμωδίαν αὐτὴν δὲν διαφέρει καὶ πολὺ ἀπὸ τὴν ἰατρικὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ La Mettrie. Καὶ ὅμως, μὲ τέτοιου εἶδους ἐφόδια ἐπιστημονικὰ ἐνομίσθη ὅτι θὰ ἐλύετο τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς.

Τὸ βιβλίον τοῦ La Mettrie προεκάλεσε τὴν ἀγανάκτησιν καὶ συγχρόνων τοῦ ἀκόμη, προσώπων δὲ ποὺ κάθε ἄλλο παρὰ ἐνδιεφέροντο ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφερθῆ τὸ παράδειγμα ἐνὸς φανατικοῦ, λυσιπώδους ἐχθροῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τοῦ Βολταίρου, ὁ ὅποιος παρ' ὄλον τοῦτο συνεφώνησεν ἢ μᾶλλον ἐπρωτοστάτησεν εἰς τὴν κριτικὴν ποὺ ἔγινε κατὰ τοῦ βιβλίου τοῦ La Mettrie. Ὁ La Mettrie, ἔγραφεν ὁ Βολταῖρος, συνέταξε βδελυρὰν συγγραφὴν. Ἐδιάβασα εἰς αὐτὴν μερικὰς εὐφυεῖς ἰδέας πυρετώδους φαντασίας, ἀλλ' αὐταὶ εἶναι σὰν λάμπεις κεραυνοῦ μέσα εἰς βαθύτατον σκότος, διότι οὔτε μισὴ σελὶς δὲν εἶναι γραμμένη μὲ κρίσιν ὀρθὴν καὶ συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς κοινῆς λογικῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης ἤρχισεν ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ζητημάτων αὐτῶν νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ὁδὸν τῆς σοβαρότητος, καὶ τὰς ἀσυντότους εἰκοτολογίας διαδέχεται ἡ ἐπιφυλακτικότης καὶ ἡ ὁμολογία τῆς ἀληθείας ὅτι αἱ ἐπιστῆμαι ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ὡς σωματικὸν ὄργανισμὸν, δὲν ἔμπορουν νὰ λύσουν τὰ προβλήματα ποὺ εἶναι σχετικὰ μὲ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ψυχικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτσι ἀπὸ τὸ «Ὁ ἄνθρωπος μηχανή» τοῦ 1748 ἐφθάσαμεν τὸ 1936 εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Carrel καὶ τὸ *Σῶμα καὶ Ψυχὴ* τοῦ Biot⁽¹³⁾.

¹³ René Biot: *Le corps et l'âme*, Paris 1958.

Σήμερον δὲν γίνεται πλέον σοβαρὸς λόγος οὔτε περὶ τοῦ ὅτι γνωρίζομεν τὰ πάντα εἰς τὸν ψυχικὸν βίον, οὔτε περὶ τῆς σκέψεως ἢ ὁποῖα παράγεται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον ὅπως... τὰ οὔρα ἀπὸ τοὺς νεφρούς.

[σελ. 58] Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνεπαρκείας καὶ τῆς ἀντεπιστημονικότητος τῶν μηχανοκρατικῶν ἀντιλήψεων εὔρε τὴν θετικὴν τῆς διατύπωσιν εἰς τὰ συμπεράσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Driesch κυρίως. Αἱ ἔρευναι αὐταὶ ἀπέληξαν εἰς τὸ νὰ προσέξῃ καὶ πάλιν ἡ ἐπιστήμη εἰς τὰς ἀντιλήψεις περὶ ζωτικῆς δυνάμεως, ἀντιλήψεις ποὺ ἦσαν γνωσταὶ ἤδη εἰς τὴν ἀρχαίαν διανόησιν. Διευτυώθησαν λοιπὸν τὰ συμπεράσματα τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ «νεοβιταλισμοῦ» (βιταλισμός, ἀπὸ τὸ λατινικὸν Vita=ζωή, εἶναι ἡ ἀντίληψις κατὰ τὴν ὁποῖαν τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς εἶναι ἀποτέλεσμα ζωτικῆς δυνάμεως ἢ ὁποῖα δὲν ἐνεργεῖ μὲ ἀναγκαιότητα μηχανικὴν καὶ εἶναι σκόπιμος). Καὶ ὑπάρχουν μὲν ἀκόμη διαφωνίαι μεταξὺ τῶν συγχρόνων βιολόγων ὡς πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους, ἐπὶ ἐνὸς ὅμως ὑπάρχει ὁμοφωνία: Ὅτι ἔπειτα ἀπὸ τὰ περίφημα πειράματα τὰ ὁποῖα ὁ Driesch ἐξετέλεσε ἐπὶ δέκα ἔτη, ἀπὸ τὸ 1889 ἕως τὸ 1899, καὶ τὰς ἐρεῦνας αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ πειράματα αὐτά, ἡ μηχανοκρατικὴ, ὑλιστικὴ ἀντίληψις ἀνήκει ὀριστικῶς πλέον εἰς τὸ παρελθόν. Τὰ περὶ ἀνθρώπου ὡς ἀπλῆς μηχανῆς κλπ. δὲν λέγονται πλέον εἰς τὰ σοβαρὰ ἀπὸ ὑπευθύνως ὁμιλοῦντας ἐπιστήμονας. Ἡ ἐπὶ τοιαύτης «ζωτικῆς ἀρχῆς» στηριζομένη σημερινὴ «βιολογία τῆς ὁλότητος» (ἀντὶ τῆς παλαιᾶς «βιολογίας τοῦ μηχανικοῦ ἀθροίσματος») ἐτοποθέτησε τὰς εἰκασίας τῶν ὑλιστῶν εἰς τὴν μυθολογίαν τῆς ἐπιστήμης. Οἱ νεώτεροι βιολόγοι καὶ φυσιολόγοι, ὅπως, ἐκτὸς τοῦ Roux καὶ τοῦ Driesch, καὶ οἱ M. Hartmann, Spemann, Morgan, Nilsson, Gurwitsch, Pauly κ.ἄ., δέχονται μίαν δύναμιν ἢ ὁποῖα ὑφίσταται παραπάνω ἀπὸ τοὺς ὑλικούς παράγοντας. Ἡ δύναμις αὕτη ρυθμίζει ὡς ὀδηγοῦσα ἀρχὴ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς, ἐνεργοῦσα ὄχι ὡς παιγνίδι τυφλῶν μηχανικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ ὡς ἰθύνων νοῦς, μὲ σκοπιμότητα, ἀποβλέπουσα εἰς ἕνα σκοπὸν, εἰς ἕνα «τέλος» (δι' αὐτὸ καὶ ὁμιλοῦμεν περὶ τελολογικῆς ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς). Τὴν ἀρχὴν αὐτὴν τὴν ἀπεκάλεσαν μὲ τὸν Ἀριστοτελικὸν ὄρον *ἐντελέχεια*, ὁ ὁποῖος δηλοῖ ὅτι ἡ ζωὴ ἐνέχει, δηλ. ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὸ τέλος (τὸν σκοπὸν).

Δέχεται λοιπὸν ἡ σύγχρονος Βιολογία μίαν ὑπερβατικὴν ἀρχὴν, ἢ ὁποῖα δὲν ὑπάγεται εἰς τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὸν ὑλικὸν κόσμον καὶ ἢ ὁποῖα ἐπίδραξ καὶ ρυθμίζει τὰ ζωτικὰ φαινόμενα. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἀκόμη πολυπλοκώτερα, καὶ φυσικά, εἰς αὐτὸν κατὰ μείζονα λόγον, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὴν ὕλην. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὴν κατεύθυνσιν τῆς συγχρόνου ἰατρικῆς **[σελ. 59]** ἐπιστήμης⁽¹⁴⁾, ποὺ μελετᾷ ἐπιμελῶς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος εἰς τὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἀκόμη περισσότερο εἰς τὰ διάφορα νοσήματα. Ὅλοι γνωρίζουν ποῖαν ἐπίδρασιν ἀσκεῖ ἡ ὀργὴ π.χ. εἰς τὴν αὔξησιν τῆς ἀρτηριακῆς πιέσεως ἢ εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ πεπτικοῦ συστήματος. Ἡ ἐπίσης, πόσον αἱ θλίψεις καὶ αἱ πικρίαὶ ἐλαττώνουν τὴν ἀντίστασιν τοῦ ὀργανισμοῦ εἰς τὰς νόσους καὶ πολλάκις τὰς

¹⁴ *Médecine officielle et médecines hérétiques*. Auguste Lumiere, E. Allendy κλπ.

προκαλοῦν (στομαχικά, ήπατικά, νευρολογικά παθήσεις κλπ.) ἢ τὰς ἐπιηρεάζουν δυσμενῶς⁽¹⁵⁾. (Φυματίωσις, καρδιοπάθειαι κλπ.). Ἀντίθετον βέβαια ἐπίδρασιν ἀσκεῖ ἡ χαρὰ καὶ ἡ αἰσιοδοξία εἰς τὴν ζωὴν. Καὶ εἶναι ἀκόμη πολὺ γνωστὸν πλέον σήμερον εἰς τὴν ἰατρικὴν ὅτι μία ὁμὰς νοσημάτων τῆς ἐποχῆς μας ποὺ κατατρώχει τόσον κόσμον, αἱ νευρώσεις, ὀφείλονται εἰς ποικίλους ψυχικοὺς παράγοντας, καὶ ἰδιαίτερος εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ πάσχων δὲν κατῴρθωσεν νὰ εὕρῃ τὸν πνευματικὸν τοῦ προσανατολισμὸν καὶ νὰ λύσῃ τὴν σύγκρουσιν (Konflikt) ποὺ ὑπάρχει μέσα του⁽¹⁶⁾. Πρόκειται «περὶ μιᾶς ψυχῆς ποὺ δὲν εὕρηκε τὸν δρόμον τῆς», ὅπως λέγει ὁ καθηγητὴς Jung. Εἰς τελευταίαν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἀπὸ τὸ ἀμερικανικὸν ἰατρικὸν περιοδικὸν *Journal of the American Medical Association* (Ἀπρίλιος 1945) διαπιστοῦται ὅτι εἰς 300 περιπτώσεις ἀδυναμίας καὶ ἐξαντλήσεως τὰ 20% ὠφείλοντο εἰς φυσικὰς αἰτίας καὶ τὰ 80% εἰς ψυχικὰς, ἠθικὰς συγκρούσεις. Σήμερον πλέον μεγάλοι κλινικοὶ ἰατροί⁽¹⁷⁾ μελετοῦν μὲ ὅλην τὴν ἐπιστημονικὴν τῶν σοβαρότητα τὸν ρόλον τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμὸν καὶ σημειῶνουν σπουδαιότητας προόδους εἰς τὴν θεραπευτικὴν. Ἐπειτα ἀπὸ τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας, καὶ ἡ ψυχολογία καὶ αἱ πνευματικὰ ἐπιστήμαι ἠκολούθησαν τὸν δρόμον ποὺ δείχνουν αἱ νέαι ἔρευναι. Καὶ ἀντὶ νὰ ἀρνοῦνται μὲ πείσμα τὸν ψυχικὸν πνευματικὸν κόσμον, τὸν θέτουν ἴσα-ἴσα ὡς βάσιν πολῦτιμον καὶ ἀπαραίτητον διὰ τὸ ἔργον τῶν. Τὸ σπουδαιότερον γεγονός ποὺ ἐσημειώθη ἐσχάτως εἰς τὴν περιοχὴν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν, λέγει ὁ καθηγητὴς Hessen, εἶναι, ὅτι αἱ ἐπιστήμαι αὐταὶ ἐπανεῦρον τὴν ψυχὴν⁽¹⁸⁾.

[σελ. 60]

§ 22. Ἡ ψυχικὴ κατασκευὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουσαν εὐρύτερον γνωστὰ αἱ νεώτεραι κατακτήσεις τῆς ἐπιστήμης σχετικῶς μὲ τὸ κεφάλαιον τῆς ψυχικῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς τὴν ψυχικὴν αὐτὴν κατασκευὴν κυρίαρχον θέσιν κατέχει ἡ πνευματικὴ ὄντοτης ποὺ λέγεται *προσωπικότης*, μὲ ὄργανον τὴν *συνείδησιν* τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν τριπλῆν τῆς ἔννοιαν, τὴν γνωστικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν θρησκευτικὴν. Ἀπὸ τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν ἀνωμαλιῶν καὶ τῶν ψυχικῶν νοσημάτων, ὅπως μαρτυροῦν ἐξέχοντες ψυχίατροι (Minkowsky, Stern κ.ἄ.), ἀπεδείχθη σαφῶς ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐλευθέρως σκεπτομένη καὶ ἐνεργοῦσα, εἶναι τὸ «κινεῖν αἷτιον» τῶν ἐκδηλώσεών του. Αὐτὴ ἡ προσωπικότης διασπᾶται μερικῶς ἢ καὶ ὀλικῶς εἰς τὰ ψυχικὰ νοσήματα, καὶ αὐτὴ εἶναι ὁ ὑπερυλικὸς ἐκεῖνος παράγων ποὺ διαρθρώνει καὶ κατευθύνει ὀλόκληρον τὸν ψυχικὸν ὀργανισμὸν εἰς τὴν ἐξέλιξίν του. Εἰς ἓνα γνωστὸν ψυχικὸν νόσημα, τὴν

¹⁵ Βλ. Λουκᾶ Ἀγαπητοῦ «Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὸν φυματικὸν ἀνθρώπου» *Ἀκτῖνες* 1945 σ. 129 ἐπ.

¹⁶ C. Jung. *Die Beziehungen der Psychotherapie zur Seelsorge*, Zurich 1932.

¹⁷ Dr. Paul Tournier. *Medécine de la personne*, Genève 1941.

¹⁸ Hessen: *Die Geistesströmungen der Gegenwart*. 1937, σελ. 40.

σχιζοφρενίαν, ή διάσπασις τής προσωπικότητος εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ νοσήματος, ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ ὁποίου ἀποδεικνύεται ὅτι ή προσωπικότης εἶναι ή συνισταμένη ὄλων τῶν ἐπὶ μέρους ψυχικῶν λειτουργιῶν.

Αὐταὶ αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, ὅπως εἶναι ή βούλησις, ή μνήμη, ὁ εἰρμὸς τῶν παραστάσεων, ή συγκινητικότης κλπ. ἀποτελοῦν ἐκδηλώσεις τής ἐνιαίας συνειδήσεως, ή ὁποία περικλείει ἰσχυρότατον τὸ γενικὸν αἴσθημα τοῦ αὐτοελέγχου καὶ τής αὐτοκριτικῆς. Μὲ τὰς ἐρεῦνας τής ἰατρικῆς ψυχολογίας εἶναι σήμερον φανερὸν πλέον ὅτι ή συνείδησις τής ὑπάρξεώς μας εἰς ὠρισμένον τόπον καὶ χρόνον, τῶν τάσεών μας, τῶν ἐφέσεών μας, τῶν σχέσεων μὲ τὸν αἰσθητὸν καὶ τὸν υπεραισθητὸν κόσμον, μὲ ἄλλους λόγους ὅ,τι σχηματίζει τὴν προσωπικότητα, ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἄνθρωπον τὴν οὐσιώδη πραγματικότητα. Ἡ συνείδησις εἶναι ὁ ρυθμιστὴς τής ψυχικῆς ζωῆς, ὁ ὁποῖος δεικνύει τὴν σκοπιμότητα τής ζωῆς αὐτῆς, διότι τὰ ψυχικὰ γεγονότα, διάφορα ἀπὸ τὰ φυσικὰ, ἐρευνῶνται διὰ τής συνειδήσεως, ὄχι κατὰ τὴν μηχανικὴν αἰτιότητα, ἀλλὰ κατὰ τὴν σκοπιμότητα (τὸ τέλος) τής ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Τὸ φαινόμενον τής συντηρήσεως π. χ. κατὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν, ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, δὲν εἶναι ή μηχανικὴ πρᾶξις κατὰ τὴν ὁποίαν ἔνεκα τοῦ αἰτίου τής πείνης θὰ προσλάβῃ ἕξωθεν τροφᾶς ὁ ὀργανισμὸς, ἀλλὰ εἶναι τὸ φαινόμενον, **[σελ. 61]** κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ ἀνθρώπινος ὀργανισμὸς ζητεῖ νὰ διατηρηθῇ εἰς καλὴν σωματικὴν κατάστασιν, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν του.

Ἡ συνείδησις μὲ τὴν ἐνότητά της καὶ τὸ φῶς μὲ τὸ ὁποῖον φωτίζει τὰ ψυχικὰ λειτουργήματα ἀποδεικνύει τὴν δημιουργικὴν της ἀξίαν. Ὅπου ὑπάρχει ἀκτίς τής συνειδήσεως, ἐκεῖ εἶναι ή ἀλήθεια. Ἡ μελέτη τοῦ πρωτοφανοῦς αὐτοῦ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου γεγονότος, τὸ ὁποῖον μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον παρουσιάζεται, ἀποκαλύπτει μίαν ἀκτίνα τής πραγματικότητος τής ψυχῆς, μίαν ἀκτίνα ποὺ στέλλει ή ψυχὴ, διὰ νὰ μαρτυρήσῃ τὴν ἰδικὴν τής πραγματικότητα. Καὶ τὴν πραγματικότητα αὐτὴν δὲν ἔμπορεῖ νὰ τὴν ἀρνηθῇ καμμία τοπογραφία τοῦ ἐγκεφάλου. Τὸ τελικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ή ψυχολογία χωρὶς ψυχὴν ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, διότι δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντιληφθῇ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰς ἀνάγκας του, ἐκεῖνο ποὺ οἱ νεώτεροι ψυχολόγοι ὀνομάζουν «τὸ ἀνθρώπινον δράμα». Ὑπεβίβασε ή «χωρὶς ψυχὴν ψυχολογία» τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς φυσικοὺς καὶ νευρικοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ἐξήρτησε κατόπιν τὸν ὅλον ψυχικὸν ὀργανισμὸν ἀπὸ τοὺς ἀδένας τής ἔσω ἐκκρίσεως! Δὲν ἠθέλησε νὰ ἀντιληφθῇ ὅτι τὸ ψυχικὸν στοιχεῖον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ φυσικόν, καὶ κατέληξεν εἰς μερικὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα σήμερον μόνον ὡς ἀστειότητες ἔμπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν, ὅπως π.χ. ἐκεῖνο τὸ χαριτωμένον, ὅτι ή ψυχὴ εἶναι μαθηματικὸν ἐξαγόμενον (ὁ νεπέριος λογάριθμος (!) κατὰ Fechner-Weber) τής ὕλης. Καὶ αὐτὰ τὰ παίρνουν ἀκόμη εἰς τὰ σοβαρὰ μερικοὶ εἰς τὸν τόπον μας, σήμερον ὅπου «τὸ ψυχικὸν στοιχεῖον ἀνατρέπει τὸν ντετερμινισμὸν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ δὲν ἔμπορεῖ νὰ συλληφθῇ καὶ ἀπὸ τὰ λεπτότερα ὄργανα τής φυσικῆς»...

Ἀλλὰ εἶναι καιρὸς πλέον νὰ ἀκουσθῇ εἰς τὴν χώραν μας, μαζὺ μὲ τόσας ἄλλας διακηρύξεις διασήμων ἐπιστημόνων, καὶ ή βαρυσήμαντος διακήρυξις περὶ τής

ψυχῆς πού γίνεται εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἀπὸ τὸν κορυφαῖον τοῦτον διδάσκαλον τῆς ψυχιατρικῆς, τὸν Jung: « Ἡ ἰατρικὴ δὲν ἠμπορεῖ πλέον νὰ ἀρνηθῆ τὴν ὑπόστασιν τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος, χωρὶς νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐντιμότητος » (19).

[σελ. 62]

§ 28. Αμοιβαία ἐπίδρασις σώματος καὶ ψυχῆς.

Ἐναντίον τῆς πίστεως εἰς τὴν ὕπαρξιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ τῆς ἀθανάτου ἀνθρωπίνης ψυχῆς διετυπώθη καὶ μία τρίτη ἀντίρρησης. Ἡ ἀντίρρησης αὕτη βασίζεται ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως ὅτι, ὅταν βλαβῆ ἡ σωματικὴ ἀκεραιότης τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰδικῶς ὠρισμένων κέντρων τοῦ ἐγκεφάλου, ἐπέρχεται βλάβη εἰς τὰς ψυχικὰς του ἐκδηλώσεις.

Τοῦτο βεβαίως δὲν ἠμπορεῖ νὰ λεχθῆ γενικῶς. Ὑπάρχουν πλεῖστοι βλάβαι τοῦ σωματικοῦ ὀργανισμοῦ αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καμμίαν ψυχικὴν ἐκδήλωσιν. Τὸ δὲ ρητὸν «*νοῦς ὑγιῆς εἰς σῶμα ὑγιές*», τὸ ὁποῖον τόσον ἔχει παρεξηγηθῆ, ἔχει τὸ νόημα αἰτήματος καὶ ὄχι διαπιστώσεως μιᾶς πραγματικότητος. Ὑπάρχουν σώματα ὑγιᾶ πού περικλείουν μίαν πνευματικὴν ἀναπηρίαν, καὶ ὑπάρχουν σώματα ἀνάπηρα πού περικλείουν μεγαλοφυΐας. Οὔτε οἱ ἀθληταὶ εἶναι πάντοτε μεγαλοφυΐαι, οὔτε σπάνιον εἶναι τὸ φαινόμενον ἐπιστημονικαί, καλλιτεχνικαὶ καὶ πολιτικαὶ ἀκόμη ἐξοχότητες νὰ εἶναι σώματα ἀδύνατα, καμπουριασμένα, κακοφτιασμένα, φθισικὰ ἢ παράλυτα. Δὲν γνωρίζομεν ποῦ θὰ κατέληγεν ἕνας ἀπολογισμὸς τοῦ τί ὀφείλει ὁ ἀνθρώπινος πολιτισμὸς εἰς ἀνθρώπους μὲ σῶμα ἐλαττωματικὸν ἢ μαραμένον καὶ τί εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὰ ἀθλητικὰ καὶ εὖρωστα σώματα. Καὶ μόνον εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἐὰν περιορίσωμεν τὴν [σελ. 63]

¹⁹ Βλ. *Ακτῖνες* Μάϊος 1946, σελ. 180.

Εἰς τὸ βιβλίον του *Critique des Fondements de la Psychologie* ὁ Politzer (καθηγητὴς εἰς τὸ Παρίσι, ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, ἐτυφεκίσθη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατοχῆς) περιγράφει λεπτομερῶς τὴν ἀρνητικὴν καὶ ἄγονον στάσιν ὡς καὶ τὰς ἀντιλήψεις τὰς «ἐλευθερωσάσας ἀπὸ τῆς ψυχῆς». «Ἐὰν ἐρωτήσετε, λέγει, ἕνα τέτοιον ψυχολόγον μὲ τί ἀσχολεῖται, θὰ σᾶς ὀμιλήσῃ περὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς... Ἐὰν ἐπιμείνετε ἀκόμη, θὰ σᾶς μάθῃ τὴν ἔννοιαν τῶν αἰσθήσεων, τῶν εἰκόνων, τῶν ἀναμνήσεων, τοῦ συνειρμοῦ τῶν ἰδεῶν, τῆς θελήσεως, τῶν συγκινήσεων κλπ. Θὰ σᾶς ἐξηγήσῃ ὅτι αἱ εἰκόνες δὲν εἶναι ψυχικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ καταστάσεις “ρευσταί”· ὅτι ὁ συνειρμὸς τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ βᾶσις τῆς ψυχικῆς λειτουργίας, ὅτι δὲν κλαίετε, ἐπειδὴ εἴσθε λυπημένος, ἀλλ’ ὅτι εἴσθε λυπημένος, ἐπειδὴ κλαίετε! Θὰ σᾶς πλουτίσῃ ἀσφαλῶς μὲ μίαν σειρὰν νέων μέσων ἐκφράσεως, ἀλλὰ φυλαχθῆτε ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκφράσετε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ εἰσδύσετε βαθύτερον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ νὰ σᾶς θεραπεύσῃ ἀπὸ τὰς ρωμαντικὰς αὐτὰς ἐλπίδας, θὰ σᾶς ὀδηγήσῃ εἰς ἕνα ἐργαστήριον πειραματικῆς ψυχολογίας καὶ ἐκεῖ θὰ σᾶς δώσῃ μίαν ἰδέαν τῆς ἐπιστήμης “ὅποια ἔπρεπε νὰ εἶναι”. Ἐδῶ θὰ ἴδετε καὶ θὰ ἀκούσετε ἐνδιαφέροντα πράγματα. Θὰ σᾶς μάθῃ πῶς θὰ συνδέετε ταχύτερα τὰς παραστάσεις εἰς τὴν διάνοιαν, πῶς θὰ συγκρατῆτε εὐκολώτερα τοὺς ἀριθμούς, πῶς θὰ ἐνθυμῆσθε τὰς ὁδοὺς μιᾶς μεγαλουπόλεως καὶ πῶς θὰ χρησιμοποιῆτε τὸν “πνευματογράφον”, διὰ νὰ λάβετε τὸ δίπλωμα τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν. Καὶ ἐὰν, παρ’ ὅλα αὐτὰ, σεῖς ἐξακολουθῆτε νὰ τὸν ἐρωτᾶτε διὰ τὴν πρόοδον εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ ἀνθρώπου, θὰ σᾶς ἀπαντήσῃ ὅτι ἡ ἐπιστήμη ἔγινε μὲ ὑπομονήν, ὅτι μὲ τὰς προόδους τῆς τεχνικῆς πειραματικῆς καὶ μὲ ἕνα πνεῦμα ἰσχυρόν, ὅπως τὸ τοῦ Νεύτωνος, θά...».

παρατήρησίν μας, θὰ ἰδοῦμε ὅτι ὑπάρχουν πλεῖστα ψυχικὰ νοσήματα ποὺ δὲν φανερώνουν καμμίαν βλάβην εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ὅπως πάλιν ὑπάρχουν ἐκτεταμέναι βλάβαι εἰς τὸν ἐγκέφαλον ποὺ δὲν προκαλοῦν ψυχικὰς ἀνωμαλίας.

Ἄλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει, εἶναι γεγονός ὅτι ὠρισμέναι βλάβαι τοῦ ἐγκεφάλου ἐπιφέρουν τὴν ἀτονίαν ὠρισμένων διανοητικῶν δυνάμεων, ὅπως τῆς μνήμης κλπ., καὶ ψυχικὰς ἀνωμαλίας, εἰς τρόπον ὥστε βλέπομεν πολλάκις ὠρισμένας ψυχικὰς ἐκδηλώσεις νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ σωματικούς παράγοντας.

Ἡ παρατήρησις λοιπὸν εἶναι κατὰ τοῦτο ὀρθή. Ἀλλὰ ἡ συνέπεια εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖ εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ἐκείνη τὴν ὁποίαν ἐπιθυμεῖ ὁ ὕλισμός.

Ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς παθολογίας τοῦ ἐγκεφάλου ἀνευρέθησαν ὠρισμένα κέντρα τὰ ὁποῖα ἐφορεύουν καὶ ρυθμίζουν ὠρισμένας λειτουργίας, ὅπως τοῦ λόγου, τῆς κινήσεως, τῆς μνήμης κλπ. Βλάβαι εἰς τὰ κέντρα αὐτὰ μᾶς ἀπεκάλυψαν καὶ ἀντιστοίχους ἀνωμαλίας εἰς τὸν λόγον, εἰς τὴν κίνησιν, τὴν μνήμην κλπ. Τοῦτο ἐνεθάρρυνε τοὺς ἀντιτιθεμένους εἰς τὴν ιδέαν τῆς ψυχῆς νὰ ἰσχυρισθοῦν ὅτι ἡ ἐξάρτησις τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου ἀπὸ τὸ ὕλικὸν εἶναι πλήρης καὶ ὅτι τὰ ἐγκεφαλικά αὐτὰ κέντρα διέπουν καὶ καθορίζουν ὀλόκληρον τὸν ψυχικὸν βίον. Αὐτὰ δηλ. ἐνομίζοντο πρὸ τριῶν ἢ τεσσάρων δεκαετιῶν ἀπὸ μερικούς φυσιολόγους. Σήμερον ὅμως ἐξέχοντες ἐπιστήμονες καὶ πρὸ πάντων νευρολόγοι καὶ ψυχίατροι, ὁ V. Monakow, ὁ Minkowski, ὁ Schilder, ὁ Lhermitte, ὁ Jung, ἀπορρίπτουν τελείως τὴν θεωρίαν ὅτι τὰ ἐγκεφαλικά κέντρα καθορίζουν ὀλόκληρον τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Μόνον ὠρισμένας στοιχειώδεις λειτουργίας ρυθμίζουν τὰ κέντρα αὐτά, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι καὶ αἱ λειτουργίαι αὐταὶ προκαλοῦνται, ὅπως ἡ χολὴ ἀπὸ τὸ ἥπαρ, ἀπὸ ἓνα περιορισμένο κομμάτι τοῦ ἐγκεφάλου. Ἀπλῶς ζητοῦν ἓνα ὄργανον, ἓνα μέσον ἐκφράσεως, διὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν. Ἄλλ' ἂν αὐτὸ εἶναι ἀληθὲς δι' ἀπλᾶς καὶ στοιχειώδεις λειτουργίας, τί νὰ εἴπωμεν διὰ τὰ φαινόμενα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τὸν καθ' αὐτὸ ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου;

Πολλὰ καὶ διάφοροι τοπογραφίαι τοῦ ἐγκεφάλου ἐξεπονήθησαν, διὰ νὰ καθορισθῇ ποῦ ἐδρεύει αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ «ψυχικὴ» λειτουργία, ἀλλὰ οὔτε λόγος ἔγινε ποτὲ περὶ τοῦ κέντρου τοῦ ἐγκεφάλου ὅπου ὑποτίθεται ὅτι ἐδρεύει ἡ ἀρετὴ, ἡ δικαιοσύνη, ἡ πραότης, ἡ ἐντιμότης, ὁ ἠρωϊσμός (ἐκεῖνος ὁ ἠρωϊσμός ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ εἰς τὴν [σελ. 64] αὐτοθυσίαν, δηλ. εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐνστίκτου τῆς αὐτοσυντηρήσεως, εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ ἐγκεφάλου), ἡ πίστις, ἡ ἀντιθέτως τὸ μῖσος, ἡ ἐγωπάθεια, ἢ πάλιν τὸ καλλιτεχνικὸν αἴσθημα, ἡ φαντασία ἢ ποιητικὴ, ἢ ἐπιστημονικὴ κλπ. Καὶ ὅμως, αὐτὰ κυρίως ἀποτελοῦν τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀνθρώπου καὶ εἰς αὐτὸν εἶναι τεταγμένα νὰ ὑπηρετοῦν καὶ τὰ διάφορα κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου!

§ 24. «Ο άνθρωπος είναι... ὅ,τι τρώγει».

Ἐξ ἄλλου, διὰ τὸ νὰ ἐκδηλωθοῦν ὠρισμένοι ψυχικαὶ λειτουργίαι, ὑπάρχει μὲν ἀνάγκη νὰ ὑφίστανται ὠρισμένα σωματικὰ ὄργανα, οἱ νόμοι ὅμως ποὺ διέπουν τὰς ψυχικὰς λειτουργίας εἶναι ἐντελῶς διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς νόμους ποὺ διέπουν τὸν σωματικὸν ὀργανισμόν. Αἱ σωματικαὶ λειτουργίαι διέπονται ἀπὸ ὄρους καὶ συνθήκας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον γνωστούς. Ἀντιθέτως, αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι διαφεύγουν ἐντελῶς πολλάκις τὸ σύνδρομον τῶν ὑλικῶν ὄρων, ἀπέτυχε δὲ κάθε προσπάθεια νὰ ρυθμίση ὁ ἄνθρωπος τὰς ψυχικὰς λειτουργίας διὰ τῆς δημιουργίας ὠρισμένων σωματικῶν συνθηκῶν. Ἰδιαίτερος ἡ σκέψις ὅτι μὲ τὴν παροχὴν ὠρισμένων τροφῶν θὰ ἐπιτύχωμεν νὰ διαπλάττωμεν χαρακτῆρας ἀκεραίους ἢ μεγαλοφυΐας, τὸ καλαμποῦρι τοῦ Feuerbach ὅτι «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅ,τι τρώγει» (20), δὲν ἤργησε νὰ καταστήσῃ κυριολεκτικῶς γελοία. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ ὁ ἀναγνώστης νὰ παραθέσωμεν ἐδῶ μερικὰ παλαιά, ἀλλὰ πάντοτε νέα, σχόλια Ἑλληνος συγγραφέως τὸν ὁποῖον δὲν θὰ ἤμποροῦσε βέβαια νὰ κατηγορήσῃ κανεὶς ὡς προκατειλημμένον ὑπὲρ τῆς θρησκείας, τοῦ Ροῦϊδη. Εἰς μίαν μελέτην του «Περὶ τῆς συμφορωτέρας εἰς τὴν διάνοιαν διαίτης», ὁ Ροῦϊδης σχολιάζει τὴν προσπάθειαν τῶν ὑλιστῶν βιολόγων, οἱ ὅποιοι, ἀκολουθοῦντες τὸν περίφημον ὑλιστὴν Moleschott, ἰσχυρίζοντο ὅτι ἡ καλὴ ἢ κακὴ διανοητικὴ παραγωγὴ ἐνὸς ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φαγητόν.

«Ἀφ' ἧς ἡμέρας, λέγει λοιπὸν ὁ Ροῦϊδης, διάσημός τις φυσιολόγος ἢ μᾶλλον θορυβοποιός, ὁ Μολεσχότ, ἠυδόκησε ν' ἀποφανθῆ ὅτι οὐδὲν ἄλλον εἶναι ἢ σκέψις εἰμὴ ἔκκρισις τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς τὸ οὔρον τῶν νεφρῶν, καλὸν ἐνόμισαν πλεῖστοι **[σελ. 65]** Ἀσκληπιάδαι νὰ θεωρήσωσιν ὡς ὑπαγομένην εἰς τὴν ἀρμοδιότητα αὐτῶν καὶ αὐτὴν τὴν μέχρι χθὲς ἄυλον, σήμερον δέ, προσκαίρως, ὡς ἐλπίζομεν, ὑλικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἀφοῦ δέ, κατὰ τὸν αὐτὸν φυσιολόγον, “ἀδύνατος ἀποβαίνει ἢ ἄνευ δαπάνης φωσφόρου ὑπαρξίς διαλογισμοῦ”, εἰς τοὺς ἰατροὺς βεβαίως ἀπόκειται νὰ ὀρίζωσι καὶ τὴν εἰς τὴν διάνοιαν ἀρμόζουσαν δίαιταν, προνοοῦντες ὑπὲρ ἀποταμιεύσεως καὶ ἐγκαίρου ἀνανεώσεως ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς τὸ ὀρθῶς σκέπτεσθαι ἀναγκαίας ποσότητος φωσφορούχου ὕλης. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ φωσφόρος εἶχε κηρυχθῆ ὑπ' αὐτῶν κατάλληλος εἰς παραγωγὴν οὐχὶ Ἀριστοτελῶν, Νευτώνων... καὶ ἄλλων τῆς ἀνθρωπότητος φωστήρων, ἀλλὰ μόνον ἰκτερικῶν,... οὐδὲ λόγος ἠδύνατο νὰ γίνῃ περὶ χρήσεως αὐτοῦ καθημερινῆς ἐν αἰθερίῳ διαλύσει. Ἐκ πασῶν ἀφ' ἐτέρου τῶν χρησίμων εἰς βρῶσιν οὐσιῶν μόνον οἱ ἰχθύες φαίνονται περιέχοντες ἀρκοῦσαν δόσιν ἀκινδύνου φωσφόρου, κατὰ τῆς χρήσεως ὅμως καὶ τούτων καὶ ἐπὶ σκοπῷ πνευματικοῦ κέρδους ἠγεῖρετο ἢ πρόχειρος ἔνστασις ὅτι οἱ Λάπωνες, οἱ Ἑσκιμῶι καὶ πάντες ἀνεξαιρέτως οἱ ἰχθυοφάγοι λαοὶ διεκρίνοντο ἐπὶ παροιμιώδει βλακειᾷ πολὺ μᾶλλον ἢ ἐκτάκτῳ εὐφυΐᾳ. Ἐν τοιαύτῃ ἀμηχανίᾳ ἐγένετο ἡ σκέψις περὶ ἀντικαταστάσεως

²⁰ Εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν, ὅπου διευτυπώθη ἡ «σοφία» αὐτή, τὸ καλαμποῦρι εἶναι ἐμφανές. Der Mensch ist, was er isst. Μὲ τέτοια τερπνὰ παιγνίδια ἐγένετο ἢ... ἐπιστήμη ποὺ θὰ ἐκυβέρνηα τὴν ἀνθρωπότητα εἰς ἀντικατάστασιν τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας!

τοῦ φωσφόρου διὰ τοῦ ἀζώτου· ἔκτοτε δὲ δὲν ἔπαυσαν οἱ Ἀσκληπιάδαι τοῦ τελευταίου συρμοῦ συνιστῶντες τὴν χρῆσιν τῆς ἀζωτούχου τροφῆς, ἤτοι τὴν κρεωφαγίαν, ὡς συντελεστικωτάτην οὐ μόνον πρὸς σωματικὴν εὐεξίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς παραγωγὴν ἐγκεφαλικῆς ἐκκρίσεως ἀφθόνου καὶ ποιότητος ἀγαθῆς. Κρέας καλὸν καὶ πολὺ πρέπει νὰ τρώγῃσι πρὸ πάντων οἱ πνευματικῶς κοπιῶντες, ὅπως ἀποθῶσιν ἄξια λόγου τῆς ἐργασίας αὐτῶν τὰ προϊόντα, ὀρθοὶ οἱ συλλογισμοί, ἀκριβεῖς αἱ παρατηρήσεις, εὐγλωττοὶ αἱ ἀγορεύσεις, ἄμεμπτον τὸ ὕφος καὶ ἁρμονικοὶ οἱ στίχοι».

Ὁ Ροῖδης ἐξετάζει κατὰ πόσον καὶ αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς (ὁ ὁποῖος τότε εἶχε σοβαρώτατα διατυπωθῆ, ὡς ἐπιστημονικὸν θέσφατον, ὅσον καὶ ἂν μᾶς φαίνεται τώρα ὡς ἀστειολογία) ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα, ἰδίως τὴν πανανθρωπίνην πεῖραν. Ἐλλείψει χώρου θὰ παραθέσωμεν μόνον τὸ συμπέρασμα:

«Μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν τῆς διανοίας παντὸς αἰῶνος καὶ πάσης χώρας, πολλοὺς μὲν παριστῶσιν ἡμῶν οἱ βιογράφοι ὡς λιτοτάτους τὴν δίαιταν ἢ καὶ ἀποκλειστικῶς χορτοφάγους... ἀπολύτως ὁμως οὐδένα παριστῶντες ὡς ἐξαιρετικῶς σαρκοβόρον. Ἡ παρομοίωσις τοῦ ἀνθρωπίνου ἐγκεφάλου πρὸς λυχνίαν, τῆς ὁποίας ἡ φωτιστικὴ δύναμις εἶναι ἀκριβῶς ἀνάλογος πρὸς τὴν ποσότητα καὶ τὸ ποιὸν τῆς καταναλισκομένης καυσίμου ὕλης, εἶναι θεωρία ὅλως νέα, ἥς οὐδ' ἵχνος ἀπαντᾶται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, καὶ προωρισμένη πιθανῶς νὰ ζήσῃ ὅσον ζῶσι τὰ ρόδα καὶ αἱ ἰατρικαὶ θεωρίαι».

Καὶ αὐτὰ μὲν ἔλεγε τότε ὁ Ροῖδης. Ὡς πρὸς τὴν σημερινὴν ἐπιστήμην, αὐτὴ πλέον ἔχει θέσει τὰς χιμαίρας αὐτὰς ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιον τῆς ἐπιστημονικῆς σοβαρότητος καὶ δὲν ἀσχολεῖται καθόλου μὲ αὐτάς. Ἀκόμη καὶ οἱ Ἕλληνες ὑλισταί, οἱ πλέον πεισματάρηδες ὑλισταὶ τοῦ κόσμου, ἔχουν καταλάβει ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤρχισε νὰ ὀδηγῆ εἰς τὸ ἀστεῖον.

Καὶ ἐδῶ μία παρατήρησις σχετικὴ μὲ τὴν τάσιν νὰ ἐξομοιωθῆ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὰ ζῶα. Ὁ ὑλισμὸς εἶχε καταβάλει πολλοὺς κόπους, διὰ νὰ μᾶς καταστήσῃ προσεκτικούς διὰ τὰς μεγάλας πνευματικὰς [σελ. 66] ὁμοιότητας ποὺ συνδέουν τὸν ἄνθρωπον μὲ τὰ ζῶα, ἰδιαιτέρως μὲ τὸν πίθηκον. Ἀλλὰ αὐταὶ ἀκριβῶς αἱ ὁμοιότητες ὀδηγοῦν εἰς συμπέρασμα κάθε ἄλλο παρὰ εὐνοϊκὸν διὰ τὸν ὑλισμόν. Οἱ ὑλισταὶ τονίζουσι αὐτάς τὰς ὁμοιότητας, διὰ νὰ δώσουν στήριγμα εἰς τὴν ἐξελικτικὴν θεωρίαν. Δὲν ἐπρόσεξαν ὁμως ὅτι ἀκριβῶς αὐταὶ αἱ ὁμοιότητες περιπλέκουν τὸ πρόβλημα τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν ὑλιστικὴν ἐξήγησιν τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου!

Πράγματι, ἀφ' ἑνὸς ἔχομεν τὸ γεγονὸς –τὸ ὑπογραμμίζει ὁ ὑλισμὸς ὅσον ἡμπορεῖ περισσότερον– ὅτι ἡ σωματικὴ διάπλασις τοῦ ἀνθρώπου ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν σωματικὴν διάπλασιν τοῦ Χιμπαντζῆ ἢ τοῦ Γορίλλα. Ἀφ' ἑτέρου ὁμως ἔχομεν τὸν ἰσχυρισμόν, πάλιν τῶν ὑλιστῶν καὶ τῶν μηχανοκρατῶν γενικῶς, ὅτι ψυχὴ δὲν ὑπάρχει, καὶ ἐπομένως αὐτὰ ποὺ ἡμεῖς ἀποκαλοῦμεν ψυχικά, πνευματικὰ φαινόμενα, εἶναι, ἀπλούστατα, σωματικαὶ λειτουργίαι καὶ αὐτά. Τὸ συμπέρασμα ἔρχεται μόνον του. Ἀφοῦ ὁ πίθηκος ἔχει περίπου τὸ ἴδιον σῶμα μὲ τὸν ἄνθρωπον, θὰ ἔπρεπε, κατὰ τὴν ὑλιστικὴν ἐκδοχὴν, νὰ ἔχῃ καὶ τὸν ἴδιον περίπου

ψυχικὸν βίον. Ἀνθρωποειδῆς σωματικῶς ὁ πίθηκος, ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ πνευματικῶς ἀνθρωποειδῆς.

Καὶ ὅμως ἡ πραγματικότης εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετος! Ἀπὸ ἀπόψεως ψυχικῶν ἐκδηλώσεων, τὸ μυρμηγκι, ὁ τέρμης καὶ πρὸ παντὸς ἡ μέλισσα ἠμποροῦν πολὺ περισσότερο παραὸ ὁ πίθηκος νὰ καυχηθοῦν ὅτι ἔχουν κάτι ποὺ ὁμοιάζει μὲ τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ ὁ πίθηκος ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὁμοιάζει ἀσυγκρίτως περισσότερο πρὸς τὴν... μυῖναν παραὸ πρὸς τὸν ἄνθρωπον!

§ 25. Πνευματικαὶ λειτουργίαι – σωματικοὶ ἄγωγοί.

Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει πρὸ παντὸς νὰ προσέξωμεν εἶναι τὸ ἐξῆς. Καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὅπου ὑπάρχει ἀντιστοιχία μεταξὺ σωματικῶν βλαβῶν καὶ διαταραχῶν τῶν διανοητικῶν ἐκδηλώσεων, τί ἀποδεικνύει ἡ ἀντιστοιχία αὐτή; Τὸ πολὺ ὅτι, διὰ νὰ ἐκδηλωθοῦν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, ἔχουν ἀνάγκην τῆς μεσολαβήσεως ὠρισμένων σωματικῶν ἀγωγῶν, τοὺς ὁποῖους αἱ πνευματικαὶ λειτουργίαι μεταχειρίζονται ὡς ὄργανα διὰ τὰς ἐκδηλώσεις των εἰς τὸν ὑλικὸν κόσμον. Διὰ νὰ λάβουν λοιπὸν τὴν ἐκδήλωσίν των αἱ πνευματικαὶ αὐταὶ λειτουργίαι, ἔχουν ἀνάγκην ὠρισμένων σωματικῶν ὀργάνων. Ἀπ' αὐτὸ ὅμως μέχρι τοῦ [σελ. 67] νὰ ταυτίσωμεν τὰ σωματικὰ ὄργανα πρὸς τὰς πνευματικὰς λειτουργίας, ἡ ἀπόστασις εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἄπειρος. Τὸ νὰ παρίδωμεν τὴν ἀπόστασιν αὐτήν, τὸ νὰ θέλωμεν νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ εἶναι ἡ πνευματικὴ δύναμις ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἄγωγοί, διὰ μέσου τῶν ὁποίων ἡ δύναμις αὐτὴ ἐκδηλοῦται εἰς τὸν σωματικὸν κόσμον, εἶναι ἐξ ἴσου ἀυθαίρετον, ὅπως ἐὰν ἐλέγαμεν ὅτι ἠλεκτρικὴ δύναμις εἶναι... τὰ σύρματα ποὺ φέρνουν στὸ σπίτι μας τὸ ρεῦμα, ἢ ἂν ἠθέλαμεν νὰ ταυτίσωμεν τὴν δημιουργικὴν πνευματικὴν δύναμιν τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν πένναν καὶ τὸ χαρτὶ ποὺ χρησιμοποιοεῖ ὁ συγγραφεύς, διὰ νὰ δώσῃ ἐξωτερικὴν ἐκδήλωσιν εἰς τὰς σκέψεις του.

Καὶ τώρα ἓνα ἀπλοῦν παράδειγμα: Ἄς σκεφθοῦμε ἀνθρώπους ποὺ ζοῦν μέσα εἰς ἓνα χωριό, καὶ ἄς τὸ σκεφθοῦμε τὸ χωριὸ αὐτὸ σὲ νησὶ ἀποκλεισμένον ἀπὸ κάθε ἐπικοινωνίαν μὲ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον. Αἴφνης, κατὰ κάποιον τρόπον, ἄς ποῦμε ἀπὸ ἓνα ναυαγισμένον πλοῖον, εἰσάγεται εἰς τὸ χωριὸ ἓνα μαγικὸ κουτί, τὸ ραδιόφωνον. Ἐκπληκτοὶ οἱ χωρικοὶ μας τὸ βλέπουν, τὸ θαυμάζουν. Ἀνακαλύπτουν τὸν τρόπον τοῦ χειρισμοῦ του.

Τὸ μαγικὸ κουτί προκαλεῖ περιέργειαν. Τί συμβαίνει λοιπὸν; Ἐρευνητικοὶ οἱ ἄνθρωποι μας ἐρευνοῦν τὴν συσκευὴν, κομμάτι πρὸς κομμάτι, μέχρι καὶ τῆς ἐλαχίστης λεπτομερείας. Ἴσως κατορθώνουν καὶ οἱ ἴδιοι νὰ κατασκευάσουν μίαν τοιαύτην συσκευὴν. Αὐτό, καθ' ὑπόθεσιν, τὸ κατορθώνουν, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα παραμένει. Ποῦ ὀφείλεται λοιπὸν ἡ μουσικὴ ἢ ὁποῖα ἀκούεται; Πῶς δημιουργεῖται ἡ ὁμιλία τὴν ὁποῖαν ἀκούομεν καὶ ἐνθουσιαζόμεθα ἢ νυστάζομεν, εὐχαριστούμεθα ἢ ἀγανακτοῦμεν; Μὲ τὴν λογικὴν τὴν ὁποῖαν μεταχειρίζεται ὁ ὕλισμός, ἐὰν οἱ χωρικοὶ μας τὴν ἐφαρμόσουν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ ραδιοφώνου, θὰ

καταλήξουν, βέβαια, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὅλα αὐτά, ἡ μουσική, αἱ ὁμιλίες, εἶναι δημιουργήματα αὐτοῦ τοῦ μαγικοῦ κουτιοῦ. Προσπαθῆστε τώρα νὰ τοὺς πείσετε ὅτι ἡ μουσική αὐτή, τὴν ὁποῖαν ἀκούουν μὲ τὸ ραδιόφωνόν των, δημιουργικὴν αἰτίαν ἔχει τὸ ὅτι μακρὰν, εἰς χιλιάδων μιλίων ἀπόστασιν, ἀθέατοι ἐντελῶς ἀπὸ ἡμᾶς, ὑπάρχουν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἐκτελοῦν τὴν μουσικὴν αὐτὴν ποὺ τώρα ἀκούεται, καὶ ἀκόμη περαιτέρω δημιουργὸς αἰτία τῆς μουσικῆς αὐτῆς εἶναι κάποια μουσικὴ διάνοια ἢ ὁποῖα, πρὸ αἰώνων ἴσως, συνέθεσε τὸ κομμάτι ποὺ παίζεται. – Μὰ τί ἀνοησίες εἶναι αὐτές; θὰ ἦτο ἡ ἀπάντησις. Ἐμεῖς ἔχομεν μελετήσῃ τὸ ραδιόφωνόν μας χρόνια τώρα, ἔχομεν ἐρευνήσῃ καὶ τὴν παραμικρὰν **[σελ. 68]** του λεπτομέρειαν καὶ ξέρομε τὴν λειτουργίαν του. Ἀπὸ τὸν ὁμιλητὴν σας, τὴν ὀρχήστραν σας, περὶ τῶν ὁποίων μᾶς εἶπατε, οὔτε ἴχνος ἠύραμεν, οὔτε τοὺς ἐχρειάσθημεν ποτέ. Γυρίζομεν τὸ κουμπί, ἀρχίζει ἡ ὁμιλία, τὸ γυρίζομεν πάρα πέρα, ἀρχίζει ἡ μουσική, γυρίζομεν τὸ ἄλλο κουμπί, σταματᾷ τὸ πᾶν. Μὲ αὐτὰ τὰ γυρίσματα τοῦ κουμπιοῦ ἀλλοιώνεται καὶ ἡ φωνή. Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ προσέξτε, σᾶς παρακαλοῦμεν, κάθε βλάβη τοῦ ραδιοφώνου μας ἐπιφέρει ἀντιστοίχως καὶ βλάβην τῆς ὁμιλίας ἢ τῆς μουσικῆς. Τί ρόλον λοιπὸν χρειάζεται νὰ παίξῃ ὁ ἀόρατος αὐτὸς ὑποθετικὸς ὁμιλητὴς ἢ τραγουδιστὴς σας, ἀφοῦ ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν λειτουργίαν τοῦ ραδιοφώνου αὐτοῦ; Διατί θέλετε νὰ καταφεύγετε εἰς ἀσυστάτους καὶ ἀνοήτους ὑποθέσεις, ἀφοῦ ὅλα τὰ κάνει τὸ ραδιόφωνον; Διατί δὲν δέχεσθε τὴν ἀπλουστάτην ἀλήθειαν, ὅτι αὐτὸ τὸ ραδιόφωνον ποὺ χειριζόμεθα, αὐτὸ εἶναι ποὺ ὁμιλεῖ, αὐτὸ εἶναι ποὺ τραγουδᾷ, αὐτὸ εἶναι ποὺ δημιουργεῖ ὅλα αὐτὰ ποὺ ἀκούομεν, καὶ ὄχι τὰ μυστηριώδη αὐτὰ ὄντα τῆς φαντασίας σας, ὁ ἀόρατος ὁμιλητὴς, ἢ ἀόρατος ὀρχήστρα καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ συναφῆ, τὰ ὁποῖα οὔτε ἡμεῖς βλέπομεν οὔτε σεῖς μπορεῖτε νὰ μᾶς δείξετε;

Καὶ τώρα θὰ παρακαλοῦσαμεν τὸν ἀναγνώστην νὰ ὀπλισθῆ ὅσον ἠμπορεῖ μὲ τὴν ὑλιστικὴν λογικὴν, καὶ νὰ μᾶς εἰπῆ πῶς θὰ ἠμποροῦσε μὲ βάσιν τὴν λογικὴν αὐτὴν νὰ πείσῃ τοὺς χωρικοὺς μας ὅτι καὶ ὅμως, παρ' ὅλα ταῦτα, δὲν ὁμιλεῖ τὸ κουτί τοῦ ραδιοφώνου, ἀλλὰ ὁ ἀθέατος ὁμιλητὴς· ὅτι ἠμπορεῖ μὲν ἡ βλάβη τοῦ ραδιοφώνου νὰ μὴ μᾶς ἀφίνη νὰ ἀκούωμεν τὴν φωνὴν τοῦ ὁμιλητοῦ, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει καθόλου τὴν πραγματικότητα ὅτι ὁ ὁμιλητὴς ὑπάρχει καὶ ὁμιλεῖ καὶ ὅτι τὸ ραδιόφωνον εἶναι ἀπλούστατα τὸ μέσον διὰ τοῦ ὁποῖου ἡμεῖς ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὁμιλητοῦ. Ὅτι, ἀκόμη, ὁ ὁμιλητὴς αὐτὸς δὲν ἔχει νὰ πάθῃ τίποτε, ἀλλὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται καὶ νὰ ὁμιλῇ, καὶ ἂν σπάσῃ τὸ ραδιόφωνόν μας καὶ δὲν τὸν ἀκούωμεν.

Καὶ ὅμως, οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν χωρικῶν τοῦ παραδείγματος εἶναι ἀναγκαῖα συνέπεια τῆς ὑλιστικῆς λογικῆς. Καὶ αὐτὴν τὴν λογικὴν ἠθέλαν νὰ παρουσιάσουν ὡς ἀδιασάλευτον ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ἢ ὁποῖα ἐπρόκειτο νὰ ἐκδιώξῃ τὴν πίστιν εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον καὶ τὴν ἀθάνατον ψυχὴν, πίστιν μὲ τὴν ὁποῖαν ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν τώρα ἡ ἀνθρωπότης ἐτονώθη, ἐνισχύθη, ἐξήρθη, ἐδημιούργησε, ἐμεγαλουργήσε καὶ ἔμαθε νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸν θάνατον!

III. ΦΡΟΥΔΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΓΕΝΕΤΗΣΙΟΣ ΗΘΙΚΗ

§ 26. Έλληνικός Φροϋδισμός.

Πρέπει, τώρα, να εξετάσωμεν και ένα άλλο θέμα, επί του οποίου έγινε πολὺς θόρυβος, διότι ἀναφέρεται εἰς ζήτημα ὄντως ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος. Πρόκειται περὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ ὅλου ἐκείνου πλέγματος τῶν ζητημάτων ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν διαφορὰν καὶ τὴν σχέσιν τῶν φύλων, περὶ τῆς σεξουαλικῆς ἐν γένει ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου⁽¹⁾. Εἰς τὸ θέμα αὐτὸ ἡ ἄρνησις ἀντιτάσσει κατὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας τὴν περίφημον θεωρίαν τοῦ Φρόυντ. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἰδίως, ἔγινε τόσος θόρυθος γύρω ἀπὸ τὴν θεωρίαν αὐτὴν, ὥστε κάτι πρέπει καὶ δι' αὐτὴν νὰ λεχθῆ⁽²⁾.

Ἄφ' ὅτου εἰς τὸν τόπον μας ἠκούσαμεν νὰ λέγεται ὅτι ὁ Φρόυντ ἀνεκάλυψε τὴν ὑπεροχὴν τοῦ γενετησίου παράγοντος εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἐσπεύσαμεν νὰ ὑψώσωμεν τὴν σημαίαν τοῦ φροϋδισμοῦ καὶ νὰ κηρύξωμεν τὸν πόλεμον ἐναντίον κάθε ιδέας περὶ ψυχῆς, ἀνωτέρων ψυχικῶν ἀναγκῶν, πνευματικῶν καθηκόντων, ἠθικῶν δεσμεύσεων κλπ. Διὰ ποῖον λόγον νὰ μιλοῦμε δι' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἔλεγαν καὶ ἔγραφαν οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Φρόυντ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφοῦ τὸ πᾶν μεταφράζεται εἰς σεξολογίαν;

Αὐτὰ ἐγράφοντο καὶ ἐλέγοντο παντοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν. Τὸ σχολεῖον, ἡ οἰκογένεια, τὸ θέατρον, ὁ κινηματογράφος, ἡ λογοτεχνία – ἐδῶ δὲ εἶναι κι ἂν εἶναι – εἶχαν γεμίσει ἀπὸ φροϋδισμόν τῆς κακῆς ὥρας. Οἱ ἱατροὶ ἔπαιρναν, μὲ τὸ ἔτσι θέλω, τὸν τίτλον τοῦ «σεξολόγου», αἱ μεταφράσεις τῶν πιὸ σκανδαλιστικῶν ἔργων τοῦ Φρόυντ διὰ κιτρινίζουσαν χρῆσιν διεδέχοντο ἢ μία τὴν ἄλλην, καὶ τὰ περίπτερα, ἀκόμη καὶ σήμερα, σερβίρουν ὅλην τὴν σειρὰν τῶν ἔργων του, καὶ ὄχι μόνον αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀτελείωτον σχετικὴν φιλολογίαν. Εἰς τὰ σχολεῖα οἱ Γυμνασιόπαιδες ἤμπορεῖ νὰ μὴν ἤξευραν νὰ διαβάζουν ὑποφερτὰ ἕνα κείμενον, ἀλλὰ τὸ ὄνομα τοῦ Φρόυντ ἔμαθαν πολὺ ἐνωρὶς νὰ τὸ πιπιλίζουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὸν σχολίατρον, ὁ ὁποῖος ὑπετίθετο ὅτι τοὺς ἐδίδασκεν ὑγιεινὴν, ἂν δὲν ἐπρόφθαναν νὰ τὸ πάρουν ἀπὸ τὸ σπῆτι των ἢ ἀπὸ τὸν ἱατρὸν [σελ. 70] τῆς οἰκογενείας ἢ καὶ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα. Τὸ θεατρικὸν ἔργον, τὸ διήγημα ἢ τὸ μυθιστόρημα, ἢ κοινωνιολογικὴ μελέτη, δὲν ἤμποροῦσε νὰ εἶναι τῆς μόδας, ἂν δὲν περιεῖχε ὀλίγην ἢ πολλὴν φροϋδικὴν σάλτσαν. Δι' ἕνα πρᾶγμα τέλος πάντων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραπονεθοῦμε εἰς τὴν Ἑλλάδα: διὰ τὴν ἄγνοιαν τοῦ φροϋδισμοῦ, καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἔλλειψιν τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς του.

Ἐπειδὴ τό... 1892 ὁ ἱατρὸς τῆς Βιέννης Breuer ἐθεράπευσε μὲ τὸν ὑπνωτισμὸν μίαν ὑστερικὴν νέαν καὶ κατόπιν ὁ Φρόυντ ἐσκέφθη νὰ ἀρχίσῃ νὰ πειραματίζεται

¹ Σεξουαλισμός. Ἀπὸ τὸ sexus=φύλον. Κάθε τι ποὺ σχετίζεται μὲ τὰς σχέσεις τῶν φύλων, μὲ τὴν γενετήσιον ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου.

² Βλ. περιοδ. Ἀκτῖνες 1943, σελ. 202-205.

διὰ τὴν θεραπείαν ὠρισμένων νευροψυχικῶν παθήσεων μὲ τὴν ψυχαναλυτικὴν μέθοδον, ἔπρεπεν ἡμεῖς νὰ τὰ πετάξωμεν ὅλα, νὰ διώξωμεν κάθε ἱερὸν καὶ ὄσιον, ὅ,τι τέλος πάντων ἔθρεψε τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ γενεᾶς γενεῶν καὶ τὸν ἔκαμνε νὰ αἰσθάνεται μίαν διαφορὰν ἐπὶ τέλους ἀπὸ τὸ κτῆνος. Καὶ πρέπει ἀκόμη, ὕστερα ἀπὸ τόσον τραγικὰς συνεπειὰς τῆς θεωρίας αὐτῆς διὰ τὸν τόπον μας, νὰ τὴν θαυμάζωμεν ὡς μοντέρναν θεωρίαν, χωρὶς νὰ λογαριάζωμεν τὴν ἡλικίαν τῶν 50 ἐτῶν της, ἀφοῦ ἡ φροῦδικὴ θεωρία ἔκαμε τὸ πρῶτον τὴν ἐμφάνισίν της τὸ 1896.

Ἄλλ' ἄς ἴδωμεν τί συμβαίνει εἰς τὴν πραγματικότητά μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Φρόυντ. Εἰς μερικὰ πειράματα παρετήρησε πράγματι ὁ Φρόυντ ὅτι ἐπιτυγχάνεται εἰς ὠρισμένα νευροπαθῆ ἄτομα ἡ θεραπεία των μὲ τὸ νὰ ἐπαναφερθοῦν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ νὰ καθαρθοῦν πόθοι καὶ ἐπιθυμίαι ποὺ ἔχουν τὴν ἔδραν των εἰς τὸ γενετήσιον ἔνστικτον. Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀρχίζει νὰ διαμορφώνη ἡ ψυχανάλυσις τοῦ Φρόυντ μίαν γενικὴν θεωρίαν περὶ τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖται ἀναγκαστικὰ –καθὼς λέγει– ἀπὸ τὸν γενετήσιον παράγοντα (libido). Αὐτὸ τὸ libido εἶναι τόσον στενὰ συνυφασμένον, κατὰ τὴν φροῦδικὴν ψυχανάλυσιν πάντοτε, μὲ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν, ὥστε νὰ ἀποτελῇ τὸ κυριώτερον κίνητρον δι' ὅλας τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, ἀπὸ τῆς καθαρῶς σαρκικῆς μέχρι τῆς ἰδανικῆς μορφῆς τῆς ἀγάπης. Ὁ πανσεξουαλισμὸς ἔγινε δόγμα πλέον τῆς ἐποχῆς, εἰς σημεῖον ὥστε καὶ ἡ καλημέρα τὴν ὁποίαν θὰ ἀκούσετε ἀπὸ τὸν φίλον σας νὰ ἔχη τὴν προέλευσίν της εἰς τὸν πανσεξουαλισμὸν καὶ εἰς τὰς σκοτεινὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἀσυνειδήτου. Τὰ ψυχικὰ τραύματα, τὰ ψυχικὰ συμπλέγματα, τὰ παραστρατήματα τῆς γλώσσης, τὰ ὄνειρα, αἱ ψυχονευρώσεις, ὅλα αὐτὰ εἶναι παράγωγα καὶ ἐξωτερικεύσεις τῶν ἀπωθημένων πόθων τοῦ ἀσυνειδήτου, μᾶς διδάσκει ἡ ψυχανάλυσις τοῦ Φρόυντ. Μὴ ζητήσετε –θὰ σᾶς [σελ. 71] εἰποῦν– νὰ ἀνακαλύψετε κανένα ἄλλον πόθον εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, διότι σὲ τέτοια σκοτάδια δὲν παρατηρεῖται τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα ἀχαλίνωτον σεξουαλισμὸν. Ἀπὸ τὸν φροῦδισμόν ἐμάθαμε ὅτι ὄχι μόνον ὁ ἐνήλικος, ἀλλὰ καὶ τὸ μικρὸ παιδί ἀκόμη ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους του. Γνωστὴ εἶναι ἡ ἀρχὴ τοῦ Οἰδιποδείου συμπλέγματος, εἰς τὴν ὁποίαν βαπτίζονται τὰ νήπια, πρὶν προφθάσουν νὰ ἀντιληφθοῦν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον.

Ἔπρεπε ὅμως νὰ καλυφθῇ μία μεγάλη ἀπόστασις, ἡ ὁποία καὶ δι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς φανατικοὺς φροῦδιστὰς χωρίζει τὸν σεξουαλισμὸν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρας ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας, τὰς τέχνας, τὴν θρησκείαν. «Ἀπλούστατα», λοιπόν, τὸ κενὸν καλύπτεται μὲ μίαν ἐξαιρετικὴν πράγματι ἐφεύρεσιν τοῦ νοῦ: Τὸ σεξουαλικὸν ἔνστικτον, μᾶς λέγουν, δὲν παραμένει εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τὴν πρωτόγονον μορφήν του, ἀλλὰ ὑφίσταται μίαν ἐξιδανίκευσιν καὶ μετατρέπεται εἰς πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνέργειαν. Μὲ αὐτὴν τὴν κατασκευὴν ὁ φροῦδισμὸς ἔχει τὴν ἀξίωσιν νὰ ἐξετάζη καὶ νὰ ρυθμίζη ὅλας τὰς πλευρὰς τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ τὸν χορὸν τοῦ ἀγρίου τῆς Ζανζιβάρης μέχρι τῆς τελευταίας κοινωνιολογικῆς θεωρίας.

§ 27. Ο Φροϋδισμός και η σύγχρονος έρευνα.

Ο Φρόυντ περιέβαλε μερικὰς ιατρικὰς παρατηρήσεις –πού θὰ ἦσαν χρήσιμοι, ἐὰν ἐτοποιητοῦντο ἐκεῖ πού ἔπρεπε– μὲ τὸ ἔνδυμα ψυχολογικῶν, φιλοσοφικῶν καὶ ιστορικῶν ἀντιλήψεων, καὶ ἐσχημάτισε μίαν θεωρίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἰσχυρίσθη ὅτι ἔλυσεν ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ κόσμου, καὶ πρὸ παντός, ὅπως ἐνόμισε, τὸ θρησκευτικόν. Ὅποιος διαβάσῃ τὸ βιβλίον του *Τὸ μέλλον μιᾶς ἀύταπάτης* θὰ ἰδῇ ὅτι ὁ Φρόυντ βιάζεται, ἐξερχόμενος ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ ὅρια, νὰ κτυπήσῃ τὴν θρησκείαν καὶ νὰ ἰδρύσῃ ἰδικήν του μεταφυσικὴν!

Σύγχρονοι σοβαροὶ ἐπιστήμονες καὶ πρὸ πάντων νευρολόγοι, ψυχίατροι καὶ ψυχολόγοι ὅπως ὁ Jung, ὁ Claude, ὁ Stern, ὁ Politzer, ὁ Dalbiez καὶ πλῆθος ἄλλων ἀπορρίπτουν ἀδιστακτικῶς τὸν φροϋδισμόν καὶ τὴν ἀχαλίνωτον δῆθεν ἐξουσίαν τοῦ γενετησίου παράγοντος ἐπὶ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν θελήσῃ νὰ κρίνῃ κανεὶς τὴν ψυχανάλυσιν ὡς ἐπιστημονικὸν σύστημα, θὰ ἴδῃ ὅτι αὕτη χρησιμοποιεῖ μεθόδους ξένας πρὸς τὰς τοῦ ἐπιστημονικοῦ πεδίου, μεθόδους πού ἔχουν καταδικασθῆ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην, ὅπως εἶναι ἡ συνειρμικὴ [σελ. 72] ψυχολογία τοῦ Ziehen, πού σήμερα πλέον δὲν εἶναι παραδεκτὴ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Τέκνον τῆς ἐποχῆς του ὁ Φρόυντ, βασίζεται κυρίως, ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Ἑλβετὸς ψυχίατρος Erich Stern, ἐπὶ τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας τοῦ 19ου αἰῶνος. Δανεῖζεται ἀπὸ τὴν φυσιολογίαν καὶ ἀπὸ τὴν χημείαν ὅ,τι τοῦ χρειάζεται, διὰ νὰ κάμῃ μίαν δῆθεν ἐπιστημονικὴν ψυχολογίαν, καὶ βεβαιώνει ὅτι εἶναι δυνατόν ὅλαι αἱ κινήσεις τοῦ libido νὰ μετατραποῦν εἰς χημικὰς ἀντιδράσεις. Ὑστερα ἀπὸ τὴν παταγώδη ἀποτυχίαν τῆς προσπαθείας νὰ συνταυτισθοῦν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα πρὸς τὰ φυσικὰ, εἶναι ἐκπληκτικὴ ἡ προσκόλλησις τῆς ψυχαναλύσεως εἰς μεθόδους παλαιὰς καὶ ἀποτυχημένας.

Τὸ περίεργον ὅμως, ἀλλὰ καὶ ἀρκετὰ χαρακτηριστικὸν τοῦ τί εἶδους καθοδήγησιν μᾶς δίδουν οἱ διάφοροι ἐκλαϊκευταί, εἶναι τοῦτο: Ἐνῶ τόσον πολλὰ ἔδωσαν εἰς τὸ κοινὸν νὰ διαβάσῃ διὰ τὸν Φροϋδισμόν, δὲν εὐρέθη ἓνα ἐκλαϊκευτικὸν βιβλίον τὸ ὁποῖον νὰ ἀναπτύξῃ τὰς νεωτέρας ἀντιλήψεις τῆς ἐπιστήμης πού ὑπεστήριξε κυρίως εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὁ μέγας ψυχίατρος καθηγητῆς Jung μὲ τὰς περιφήμους ἐπιστημονικὰς ἐργασίας του, πού ἐξεδόθησαν εἰς ἄλλεπαλλήλους ἐκδόσεις εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ μέγας αὐτὸς ἐπιστήμων ἐμαθήτευσεν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν ψυχαναλυτικὴν σχολήν. Κατόπιν ὅμως ὑπερεικοσαετῶν ἐρευνῶν, πού εἶχαν «ἀφιερωθῆ κυρίως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀσυνειδήτου, μᾶς εἰσάγει μὲ μίαν σειρὰν θαυμασιῶν ἐργασιῶν του εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποσυνειδήτου, τὸ ὁποῖον δὲν κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸν πανσεξουαλισμὸν τοῦ Φρόυντ καὶ τῶν μαθητῶν του.

Τὸ ὑποσυνειδήτον εἶναι μία βαθυτέρα πτυχή τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, λέγει ὁ Jung, καὶ ἔχει ὡς περιεχόμενον τοὺς πόθους, τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ ἰδανικὰ τῆς ἀνθρωπίνης φυλῆς, τὰ ὁποῖα συναντῶνται εἰς τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ. Τὸ ὑποσυνειδήτον, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ σοφοῦ, εἶναι

ή ἔδρα τῆς πίστεως καὶ τῶν τάσεων ἐκείνων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, αἱ ὁποῖαι ὑπερβαίνουν τὸν λόγον. Εἰς αὐτὸ ἐδρεύει καὶ ἡ ἔμπνευσις τοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ δημιουργικότης τοῦ καλλιτέχνου καὶ ἡ διαίσθησις τοῦ φιλοσόφου.

Ὁ Φρόυντ ἠθέλησε νὰ θεοποιήσῃ τὸ ἔνστικτον, καὶ μάλιστα τὸ γενετήσιον, καὶ ἐδημιούργησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἓνα «σεξουαλικὸν ἀνθρωπάριον», ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ὁ Ἑλβετὸς ψυχίατρος Maeder, ἀνθρωπάριον τὸ ὁποῖον, φυσικά, δὲν εἶχε σχέσιν μὲ τὴν πραγματικὴν ζωὴν. Διὰ τὸν Φρόυντ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ὄν πού **[σελ. 73]** ὑποτάσσεται εἰς τὸ ἔνστικτον. Καὶ ὅμως, ἡ νεωτέρα ἰατρικὴ ψυχολογία ἀπέδειξεν ὅτι ὁ γενετήσιος παράγων ὑπάρχει ἐν ἀρμονίᾳ μὲ τοὺς ἄλλους βιολογικοὺς καὶ ψυχικοὺς παράγοντας τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ πλήρως ἡ προσωπικότης. Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπέδειξεν ἡ ἰατρικὴ ψυχολογία ὅτι, εἰς τὸ τέλος, κυρίαρχος παραμένει ὁ ἄνθρωπος, ὁ πλήρης ἄνθρωπος. «Γνωρίζομεν, λέγει ὁ Stern, ὅτι, ἐὰν κανεὶς θέλῃ νὰ δημιουργήσῃ πνευματικὰ ἔργα, τοῦ εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ παραιτῆται πολὺ συχνὰ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἐνστίκτων. Ὁ ἄνθρωπος τοῦ ὁποῖου ἡ ζωὴ ἐξαντλεῖται εἰς τὴν γενετήσιον ὁρμὴν δὲν εἶναι ἱκανὸς νὰ δημιουργήσῃ ἀξίας». Αὐτὰ λέγει ἓνας ψυχίατρος δοκιμασμένος, γνώστης καὶ μελετητής, ὅσον ὀλίγοι, τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Τώρα διατί αὐτὰ μένουσιν ἄγνωστα εἰς τὸν τόπον μας καὶ μεταφράζομεν μόνον κάθε εἶδους ἀσύδοτον κανθαρίδα, αὐτὸ εἶναι ἓνα πρόβλημα πού ἀνάγεται εἰς τὸ μεγάλο κεφάλαιον πού ἐπιγράφεται «ἐκφυλισμὸς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου».

Καὶ φυσικά, μέσα εἰς μίαν τοιαύτην σύγχυσιν ἰδεῶν καὶ πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν εἰς τὸν φροῦδισμόν νὰ παρουσιάσῃ ὡς πρὸς τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς ἀξίας, καὶ μάλιστα τὴν θρησκείαν, ἀντιλήψεις ἄλλας ἀπὸ αὐτὰς πού παρουσίασε. Χονδροειδῆς ἄγνοια, ἡ ὁποία μόνον εἰς γραῖδια συναντᾶται, χαρακτηρίζει τὰς κρίσεις τῶν φροῦδιστῶν καὶ τῶν μαθητῶν των εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου. Ὁ Φρόυντ ἐνοχλεῖται τὰ μέγιστα ἀπὸ τὴν θρησκείαν, καὶ ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν Χριστιανισμόν. Εἰς τὰ βιβλία του *Τὸ μέλλον μιᾶς αὐταπάτης* (*Die Zukunft einer Illusion*) καὶ τὸ *Τοτέμ καὶ Ταμποῦ* γίνεται μία πρώτου μεγέθους κακομεταχείρισις τῶν θεμάτων μὲ τὰ ὁποῖα καταπιάνεται. Κοινωνιολογικαὶ θεωρίαι, φυσικὴ φιλοσοφία, ἀνθρωπολογία, ἱστορία καὶ ἄλλα ἀποτελοῦν ἓνα μῖγμα, τὸ ὁποῖον καλοῦμεθα νὰ θαυμάσωμεν ὡς ἐπιστημονικόν, ἐκεῖ πού δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο ἀπὸ μίαν φανατικὴν προκατάληψιν ἐναντίον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ποῖος ἐπρόσεξεν ἐδῶ ὅτι σύγχρονοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ ἀνθρωπολόγος Malinowski, διαμαρτύρονται δυνατὰ ἐναντίον τῆς κακομεταχειρίσεως τῆς ἐπιστήμης των ἀπὸ τὸν φροῦδισμόν;

[σελ. 74]

§ 28. Παντοῦ ὁ σεξουαλισμός.

Τόσον ἀντελήφθη ὁ ἰδρυτὴς τῆς ψυχαναλύσεως καὶ οἱ ὄπαδοί του τὸ βάθος καὶ τὴν οὐσίαν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἄλλοι ἐπιστήμονες

(Jung, Biot, Flournoy, Maeder, Stern) ξετάζουν με κάθε σεβασμό, ώστε να παραλληλίζη τὰς θρησκευτικὰς ιδέας πρὸς τὰς... παραληρητικὰς τῶν ψυχοπαθῶν (ὀμαδικὸν παραλήρημα), με μόνην τὴν διαφορὰν, λέγει, ὅτι διὰ τὰς θρησκευτικὰς ιδέας ὑπάρχει εἰς τὸν πολὺν κόσμον ἢ αὐταπάτη ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουιν πραγματικὰ γεγονότα! Αὐτὸ καὶ μόνον, ὅταν με μίαν μονοκονδυλιὰν δίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ παραληρήματος διὰ πᾶν ὅ,τι δὲν ἤμπορεῖ ἢ δὲν θέλει νὰ καταλάβῃ ὁ φροῦδιστής, θὰ ἤρκει νὰ καταδείξῃ τὴν ἔλλειψιν οἰασδῆποτε σοβαρότητος εἰς τὰς ψυχαναλυτικὰς ἀπόψεις ἐπὶ τῆς θρησκείας. Καὶ ὅπως ὀρθότατα λέγει ὁ Dalbierz, ἓνας ἀπὸ τοὺς βαθεῖς μελετητὰς τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, ὅσον εἶναι λογικὸν νὰ ἀναθέσωμεν εἰς τοὺς ἰατροὺς τῶν ψυχιατρικῶν ἀσύλων τὴν μελέτην τῶν σχεδίων ἐνὸς ὑποβρυχίου ἢ ἐνὸς ἀεροπλάνου, ἄλλο τόσον εἶναι λογικὸν νὰ ἀναθέτωμεν εἰς αὐτοὺς τὸν ἔλεγχον τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων.

Ἡ ψυχὰνάλυσις τόσον εἰς τὸ ζήτημα τῶν ὀνείρων, ὅσον καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῶν νευροψυχώσεων, ἠθέλησε νὰ δημιουργήσῃ ἰδικὰς τῆς θεωρίας, αἱ ὁποῖαι ὁμως δὲν ἐπεκράτησαν εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην. Ἦμπορεῖ νὰ ἔδωκεν ἴσως μερικὰς ἀφορμὰς πρὸς μελέτην τῶν δυσκόλων ψυχικῶν φαινομένων με τὴν μέθοδον τῆς ἐξετάσεως τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριθῶς ἐζήτησε νὰ ἐπιβάλῃ παντοῦ τὸν πανσεξουαλισμὸν, ἀπέτυχεν ὡς ἐπιστημονικὸν σύστημα. Καὶ ἀπέτυχεν ἐκεῖ ἀκριθῶς πού ἡ ἀνθρωπότης εἶχε περισσοτέραν ἀνάγκην: εἰς τὴν θεραπευτικὴν. Ὅλαι αἱ προσπάθειαι τῆς ψυχὰνάλυσεως νὰ δημιουργήσῃ ψυχοθεραπευτικὸν σύστημα ἐναυάγησαν, διότι ἀκριθῶς ἡ ψυχὰνάλυσις παρεγνώρισε καὶ ἐκακομεταχειρίσθη στοιχειώδεις ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς: τὰς πνευματικὰς. Εἶναι δὲ περίεργον –διὰ τὴν ψυχὰνάλυσιν– ὅτι ἐκεῖ πού ἡ θεραπευτικὴ τῆς εἶχε μερικὰς ἐπιτυχίας ἐπενέβαινε διὰ τὴν διόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων ἢ συνειδήσις, ἓνα ὄργανον δηλ. τὸ ὁποῖον ὁ φροῦδισμὸς ἐθεώρησεν ἄχρηστον. Ἐπρεπε νὰ γίνῃ μία κάθαρσις ἀπὸ τὸν ἠθικὸν ξεπεσμὸν τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος παρουσιάζετο ὡς ἄρρωστος ψυχικῶς, καὶ αὐτὴ ἡ κάθαρσις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ κατ' ἄλλον τρόπον, παρὰ μόνον ἐὰν ἤρχετο εἰς τὴν συνειδήσιν ἢ ἀνωμαλία πού εἶχεν [σελ. 75] ὡς βάσιν τὴν ἠθικὴν διαστροφὴν. Αὐτὴν τὴν μέθοδον τῆς καθάρσεως με τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ αἰσθητηρίου τῆς συνειδήσεως δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὴν ἀποφύγῃ ἓνα ψυχοθεραπευτικὸν σύστημα με μερικὰς ἀξιώσεις διὰ τὸν ἀνθρώπον. Τώρα τὸ ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τῆς συνειδήσεως ἀποτελεῖ ἀντίφασιν διὰ τὸν φροῦδισμόν, αὐτὸ δὲν τὸ ἐπρόσεξε, ἢ δὲν ἠθέλησε νὰ τὸ προσέξῃ, κανεὶς ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς του. Τὸ ὅτι δηλαδὴ ἡ πρᾶξις ἀναιρεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ πανσεξουαλισμοῦ καὶ τῶν διαφόρων ἄλλων μεταμορφώσεων δῆθεν τοῦ libido, αὐτὸ δὲν ἀπησχόλησε κανένα σοφὸν «σεξολόγον» τοῦ φροῦδισμοῦ.

Ἀλλὰ μήπως αἱ συνέπειαι τῆς διαδόσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ φροῦδισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καταπληκτικαὶ εἰς ἐξαθλίωσιν καὶ εἰς πτώσιν τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου τῆς χώρας, ἀπησχόλησαν τοὺς ὑπευθύνους τῆς διαδόσεώς του; Μήπως κανεὶς ἀπὸ ὄλους ἐκείνους πού ἐφιγουράριζαν ὅτι μετέφεραν εἰς τὴν βάρβαρον Ἀνατολὴν τὰ φῶτα τῆς Ἑσπερίας εἶχε τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὸ θάρρος, ὅταν εἶδε πλέον τὴν

πραγματικότητα, νὰ ὁμολογήσῃ τὸν βιολογικὸν καὶ ἠθικὸν ἐκφυλισμὸν εἰς τὸν ὁποῖον ὠδήγησεν ἡ θεωρία των; Μήπως ὠμίλησε κανεὶς διὰ τὰ διαζύγια, τὰς ἀναστατώσεις μέσα εἰς τὰς οἰκογενεῖας, τὸν ἐκμαυλισμὸν τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων, τὰ ἀφροδίσια νοσήματα, τὰς φρενικὰς διαταράξεις καὶ τόσα ἄλλα ἐξαιρέτα σημάδια... ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ, πού ἔφευρον ὁ φροῦδισμός;

Μία καρικατοῦρα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, γράφει ὁ Maeder, ἦτο τὸ περιεχόμενον πού ἠθέλησε νὰ τῆς ἀποδώσῃ ὁ φροῦδισμός. Καὶ πράγματι. Εἰς τὸ ψυχιατρικὸν γραφεῖον τῆς Βιέννης ἐχαλκεύθη ἓνα ὁμοίωμα τῆς ψυχῆς, ὁμοίωμα πού συνετρίβη σὲ χίλια κομμάτια, διότι δὲν ἦτο τίποτε ἄλλο, παρὰ ἡ ἄρνησις τοῦ προτύπου.

§ 29. Φροῦδισμός καὶ γενετήσιος ἠθικὴ.

Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονήσωμεν ὅτι κυρίως εἰς τὸν φροῦδισμὸν αὐτὸν ὀφείλεται κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς ἠθικῆς ρυθμίσεως τῆς γενετησίας ζωῆς κατὰ τῆς ἀγνῆς καὶ ἀνωτέρας ζωῆς, κατὰ τῆς ἐγκρατείας ιδίως⁽³⁾.

Πόσῃν ζημίαν ἐπέφευρον εἰς τὴν χώραν μας ἡ ἀνεύθυνος καὶ [σελ. 76] κακόπιστος τοποθέτησις τοῦ προβλήματος τῆς ἀγνότητος καὶ τῆς ἐγκρατείας! Τὸ ζήτημα αὐτὸ βέβαια εἶναι πολὺ λεπτὸν, ἀλλὰ καὶ πολὺπλοκον, ὅπως τὸ κατήντησεν ὁ σημερινὸς «πολιτισμένος» ἄνθρωπος, καὶ ὅμως εἶναι τόσον ζωτικὸν καὶ διὰ τὸ ἄτομον καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν. Πρέπει νὰ τονίσωμεν ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ζήτημα πνευματικοῦ προσανατολισμοῦ. Ὁ κάθε ἄνθρωπος, καὶ ἰδιαίτερα ὁ κάθε νέος, πού θέλει νὰ λάβῃ μίαν ἐνσυνείδητον στάσιν ἐπάνω εἰς τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ζωῆς εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ χαράξῃ καὶ μίαν κατεύθυνσιν εἰς τὸ λεγόμενον σεξουαλικὸν ἢ γενετήσιον ζήτημα. Ἡ θὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμον τῆς λεγομένης «ἐλευθέρας» ἱκανοποιήσεως τοῦ «ἐλευθέρου» ἔρωτος καὶ τῆς ἠθικῆς ἀσυδοσίας καὶ ὅπως ἀλλοιῶς λέγεται μὲ μοντέρνα ὀνόματα, ἢ θὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμον πού θέλει τὴν γενετήσιον ζωὴν μέσα εἰς ἓνα πλαίσιον κανόνων ἠθικῆς, πού συνδέει τὸ γενετήσιον ἐνστικτον μὲ τὸν γάμον καὶ θεωρεῖ ἀνήθικον καὶ ἀπηγορευμένην τὴν γενετησίαν σχέσιν ἔξω ἀπὸ τὸν γάμον. Θὰ ἤξιζε τὸν κόπον νὰ ἴδωμεν ἐδῶ, μολονότι εἶναι γνωστά, ποῖα εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς ἀγνότητος καὶ νὰ τὰ ἀναλύσωμεν δι' ὀλίγων μὲ τὸ φῶς τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἀντιλήψεων καὶ ἐρευνῶν.

Πρῶτον ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι ἡ ἐλευθέρα ἱκανοποίησις χωρὶς τοὺς ἠθικοὺς κανόνας εἶναι ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις διὰ τὸν ἄνθρωπον. Μὰ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ζήτημα. Ποῖα εἶναι ἄρα γε ἡ φυσικὴ κατάστασις; Τὸ γενετήσιον ἐνστικτον εἶναι ἐνστικτον δημιουργικόν. Σκοπὸν του ἔχει τὴν δημιουργίαν ἀπογόνων, ὅπως μᾶς διδάσκει ἡ φυσιολογία. Ὅταν λοιπὸν μὲ τρόπον τεχνητὸν κόψῃς ἀπὸ τὴν

³ Ὁ ἀναγνώστης ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ κατατοπισθῇ περισσότερον εἰς τὸ θέμα τοῦτο καὶ λεπτομερέστερον παραπέμπεται εἰς εἰδικὰς μελέτας πού ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ περιοδ. *Ακτῖνες* (τεῦχ. 56, Ἀπρίλιος 1946, σ. 117-144).

λειτουργίαν τοῦ ἐνστίκτου αὐτοῦ ἐκεῖνο ποῦ εἶναι ἡ οὐσία του, δηλ. τὴν δημιουργίαν, διὰ νὰ κρατήσης μόνον τὸ ἡδονιστικὸν στοιχεῖον, τότε κάμνεις κάτι ποῦ δὲν εἶναι σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἐνστίκτου, καὶ ἄρα δὲν εἶναι «φυσικόν».

Ἡ διάσπασις ἀναπαραγωγικῆς δημιουργίας καὶ ἡδονῆς, διὰ νὰ κρατήσωμεν τὴν δευτέραν καὶ νὰ ἀποκλείσωμεν τὴν πρώτην, εἶναι κάτι ξένον πρὸς τὴν φύσιν, τεχνητόν, ἀντιφυσιολογικόν.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, δημιουργία ἀπογόνων σημαίνει δημιουργίαν ἢ ὁποία συντελεῖται ὑπὸ προϋποθέσεις ἀπαραιτήτους διὰ νὰ ζήση, νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ προκόψῃ ὁ ἄνθρωπος. Καὶ αὐταὶ αἱ προϋποθέσεις ὑπάρχουν μόνον εἰς τὴν οἰκογένειαν ποῦ ἴδρυσεν ὁ γάμος καὶ ὄχι εἰς τὴν βρεφοδόχον τοῦ Βρεφοκομείου. Δι' αὐτὸ ἡ οἰκογένεια –ἄρα ὁ γάμος– εἶναι τὸ φυσιολογικόν (ὄχι μόνον ὑπὸ τὴν **[σελ. 77]** κοινωνικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν βιολογικὴν ἔννοιαν) πεδῖον τῆς γενετησίου λειτουργίας εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἡ ἐξώγαμος ικανοποίησις ἀντιμετωπίσθη ἀπὸ ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα πάντοτε ὡς κάτι τὸ ἐκφυλον, τὸ ἀπόβλητον, τὸ ἀντικοινωνικόν. Εἰς τὰς ἀνθρωπολογικὰς του μελέτας ὁ νεώτερος ἀνθρωπολόγος Malinowski ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀπόκτησις νόθων τέκνων καὶ εἰς τὰς πρωτογόνους κοινωνίας θεωρεῖται ὡς κάτι τὸ ὑβριστικόν καὶ ἀνάρμοστον διὰ τὴν κοινωνικὴν ὁμάδα εἰς τὴν ὁποίαν ἐνεφανίσθησαν. Καὶ εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, εἰδικώτερον, λαϊκὸν αἴσθημα καὶ φιλοσοφικὴ σκέψις ἐθεώρουν πάντοτε τὴν πορνείαν σὰν κάτι σάπιο καὶ ἀρρωστημένον καὶ τὸ περιεφρόνει, ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ θεσμοὶ τῆς πόλεως ἐπεχειροῦν νὰ καθιερώσουν ὡς θεσμόν τὴν πορνείαν.

Δεύτερον ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς ἀγνότητος εἶναι «ὅτι τὸ γενετήσιον ἐνστικτον εἶναι ἐνστικτον, καὶ δὲν ἤμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ τὸ χαλιναγωγῆσῃ καὶ νὰ τὸ κατευθύνῃ». Καὶ μόνον τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει πλῆθος, πολὺ μεγαλύτερον ἀπὸ ὅ,τι νομίζεται, ἀνθρώπων ποῦ οἰκοδομοῦν τὴν ζωὴν των ἐπάνω εἰς τὴν χαλιναγωγῆσιν ἀκριβῶς τοῦ ἐνστίκτου εἰς τὸν φυσικόν του προορισμόν, θὰ ἦτο ἀρκετὸν διὰ τὸν ἀπροκατάληπτον καὶ εἰλικρινῆ ἐπιστήμονα, διὰ νὰ καταρρίψῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτό.

Ἀλλά, πάντως, ἓνα τέτοιο ἐπιχείρημα δὲν ἤμπορεῖ νὰ σταθῇ πλέον, ὕστερα ἀπὸ τὴν διαπίστωσιν τὴν ὁποίαν ἡ νεωτέρα ἰατρικὴ ψυχολογία καὶ ψυχιατρικὴ ἔκαμεν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν δύναμιν ποῦ ἔχει παραπάνω ἀπὸ κάθε ἐνστικτον καὶ κυβερνήτρια κάθε ἐνστίκτου ἢ ἀνθρωπίνῃ προσωπικότης, ἢ πνευματικὴ ὕπαρξις τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ σύγχρονοι ψυχολόγοι καὶ ψυχίατροι –ἐννοοῦμεν τοὺς ὑπευθύνους ἐκπροσώπους τῆς ἐπιστήμης καὶ ὄχι τοὺς κιτρινίζοντας ἐκλαϊκευτάς– συμφωνοῦν πλέον ὅτι πρέπει νὰ ἀναγνωρισθῇ ἐπὶ τέλους ἡ ἀλήθεια αὐτή: Ἡ ἀνθρωπίνῃ πνευματικὴ προσωπικότης εἶναι ἐκείνη ποῦ κατευθύνει τὸν ἄνθρωπον, αὐτὴ κυβερνᾷ, μὲ τὴν συνείδησιν ὡς ὄργανον, τὸν ὅλον βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Βεβαίως, τὰ ἐνστικτα λειτουργοῦν μὲ ὠρισμένους νόμους καὶ ἀποτελοῦν τὰς ἀδράς γραμμάς ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ στηριχθῇ τὸ οἰκοδόμημα τῆς ζωῆς, παρέχοντα πολῦτιμον καὶ ἀπαραίτητον οἰκοδομικὸν ὕλικόν. Ἀλλὰ τὰ ἐνστικτα εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν ὑφίστανται μόνον, χωριστὰ ἀπὸ τὰς ἄλλας λειτουργίας, καὶ μάλιστα

τὰς διανοητικὰς. Τοῦτο εἶναι ἓνα σπουδαῖον γεγονός, τὸ ὁποῖον κανεῖς σοβαρὸς **[σελ. 78]** φυσιολόγος ἢ ἰατρὸς ἀρνεῖται. Τὸ ἐνστικτον εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν εἶναι μόνον κίνησις ποῦ ἐνεργεῖ νομοτελῶς καὶ χωρὶς ἐλευθερίαν, δὲν εἶναι μόνον ἀντανεκλαστικὸν τόξον, ὅπως εἰς τὰ ζῶα. Ὅποιος δὲν θέλει νὰ παραδεχθῆ τὰς σχέσεις τῶν ἐνστίκτων, τὴν ἐξάρτησίν των ἀπὸ τὰς ἀνωτέρας λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὰς τὰς λειτουργίας αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουσι τὸν ἄνθρωπον ὡς ἓνα λογικὸν ὄν, αὐτὸς δὲν θέλει νὰ παραδεχθῆ τὴν πραγματικότητα, μᾶς λέγει ὁ σύγχρονος καθηγητὴς τῆς Ἰατρικῆς Etienne de Greeff. Ὁ ψυχικὸς ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προικισμένος μὲ τὰ μέσα ἐκεῖνα ποῦ τοῦ ἐπιτρέπουσι νὰ ἐπιβληθῆ ἐπὶ τῶν ἐνστίκτων καὶ νὰ τοῦς δώσῃ κατάλληλον κατεύθυνσιν. Διὰ τοῦτο καὶ διαταραχαὶ τῆς γενετησίου σφαίρας, ἀπομάκρυνσις δηλ. ἀπὸ τὴν φυσιολογικὴν κατάστασιν καὶ ἀποστολὴν τοῦ ἐνστίκτου, **τ α ὑ τ ῖ ζ ο ν τ α ι μ ἔ ψ υ χ ι κ ᾶ ς ἀ ν ω μ α λ ῖ α ς μ ἔ χ ρ ι κ α ῖ ψ υ χ ι κ ῶ ν ν ο σ η μ ᾶ τ ω ν π ο λ λ ᾶ κ ι ς**. Τί ἄλλο μαρτυρεῖ αὐτὸ παρὰ τὴν στενὴν σχέσιν ἢ ὁποῖα ὑπάρχει μεταξὺ τοῦ γενετησίου ἐνστίκτου καὶ τῆς ψυχικῆς σφαίρας, καὶ ἀκόμη τὸν δεινὸν τραυματισμὸν ποῦ ὑφίσταται ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης ἀπὸ τὴν **ἀ ν τ ι φ υ σ ι ο λ ο γ ι κ ῆ ν γ ε ν ε τ ῆ σ ι ο ν ζ ω ῆ ν**, εἰς τὸ κέντρον τῆς ὑπάρξεώς της: τὴν πνευματικὴν τῆς ἐλευθερίαν;

Ὅταν ἔχωμεν τὴν κυριαρχίαν ἐνὸς ἐνστίκτου βγαλμένου ἀπὸ τὴν φυσιολογικὴν του γραμμὴν, περιμένεις νὰ ἴδῃς πλέον πνευματικὸν ἄνθρωπον, ἄνθρωπον δηλ. ποῦ νὰ γνωρίζῃ τί σημαίνει κυριαρχία τοῦ πνεύματος ἐπάνω εἰς τὸ σῶμα; Ξεχαρβάλωμα καὶ ἀποσύνθεσις εἶναι τὸ κατάντημα τῆς κυριαρχίας τοῦ «ἐνστίκτου-ποδογύρου».

Ὡς ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γενετησίου ἠθικῆς προβάλλεται πολλάκις ὅτι ἡ ἐγκράτεια βλάπτει τὸν νέον, ὅτι τὸν ὀδηγεῖ εἰς ἀσθενείας νευροψυχικὰς κλπ., καὶ εἰς τὸ ἐπιχείρημά των αὐτὸ ἐπικαλοῦνται συνήθως μερικοὶ καὶ ἰατροὺς οἱ ὁποῖοι συνιστοῦν ὄντως τὴν γενετήσιον ἐλευθερίαν καὶ ἀσυδοσίαν. Πρέπει νὰ λεχθῆ ἐδῶ ὅτι, εὐτυχῶς καὶ εἰς τὸν τόπον μας, πολλοὶ ἰατροὶ –καὶ μάλιστα μεταξὺ τῶν νεωτέρων– ἀντιμετωπίζουσι τὸ ζήτημα τῆς γενετησίου αὐτοκυριαρχίας πολὺ σωστά, μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν ποῦ ἀξίζει εἰς ἀνωτέρους ἀνθρώπους. Ὑπάρχουσι ὅμως καὶ μερικοὶ –ιδίως μεταξὺ τῶν παλαιότερων– οἱ ὁποῖοι ὡς πανάκειαν ἐναντίον πάσης νόσου συνιστοῦν τὴν παράδοσιν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἔρωτα, δυστυχῶς δὲ πολλάκις εὐρίσκουσι συνεπικούρους καὶ τοῦς γονεῖς εἰς αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν κούραν. Τώρα τί εἴδους κούρα εἶναι αὕτη καὶ τί συνεπειὰς ἐγκαταλείπει εἰς τὸν ὀργανισμὸν **[σελ. 79]** τοῦ νέου ἀνθρώπου ἰδιαιτέρως –ἀνδρὸς καὶ γυναικός– δὲν λαμβάνουσι τὸν κόπον νὰ ἐξετάσουσιν. Ἐκεῖ ποῦ θὰ ἤρκει μία μικρὰ ἀνάπαυσις καὶ ψυχικὴ τόνωσις, διὰ νὰ φύγουν ὠρισμένα ἐνοχλήματα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀποτελέσματα σωματικῆς καὶ ψυχικῆς κοπώσεως πολλάκις, ὑποβάλλουσι οἱ περίφημοι «σεξουαλικοὶ ὀδηγοὶ» τὸν ἤδη καταπονημένον ὀργανισμὸν εἰς τὴν κόπωσιν καὶ τὴν τυραννίαν τῶν παρανόμων σχέσεων, διὰ νὰ τὸν βυθίσουσιν κατόπιν εἰς τὴν ἀπόγνωσιν καὶ τὴν ἀπελπισίαν.

Βλάπτει, λένουν, ἡ ἀγνή καὶ ἐγκρατῆς ζωὴ. Μά –γιὰ σταθῆτε μιὰ στιγμὴ– ἄς ἀφήσωμεν τὴν ἀληθινὴν ζωὴν νὰ ὁμιλήσῃ. Ὅταν ἔχωμεν τὰς γενεὰς αἱ ὁποῖαι ἐτράφησαν μὲ τὴν ἠθικὴν τῆς αὐστηρότητος τῶν ἠθῶν, βράχοι ὑγείας, ποὺ ἐλύγισαν τεσσάρων αἰώνων σκλαβιὰν καὶ δυστυχίαν, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μερικὰ σημερινὰ γερόντια τῶν εἴκοσι πέντε χρόνων, ὅπως καταντοῦν μὲ τὴν ζωὴν τῆς «γενετήσιας ἐλευθερίας». Ὅταν νοσοκομεῖα, ψυχιατρεῖα, φυλακαὶ εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ θύματα τῆς πρακτικῆς τοῦ «ἐλεύθερου ἔρωτα», ὅταν χιλιάδες φυματικοὶ δὲν ἔμποροῦν νὰ εὕρουν τὴν ὑγείαν των, διότι δὲν τοὺς ἀφίνει νὰ πάρουν ἀναπνοὴν ἢ δουλεία τῶν εἰς τὸ σεξουαλικὸν πάθος. Ὅταν ἑκατομμύρια ἄνθρωποι βασανίζονται μὲ πλῆθος ἀσθενειῶν, ὅχι βέβαια ἀπὸ τὴν πολλὴν... ἐγκράτειαν, καὶ ἄλλοι ἔχουν ὑπονομεύσει τὴν ὑγείαν των... Τί ὠφελοῦν τότε αἱ συζητήσεις καὶ αἱ «σεξολογίαι» καὶ ὁ ἠδονισμὸς ὁ ὁποῖος θέλει νὰ καμουφλαρισθῇ εἰς σταυροφορίαν χάριν τῆς ὑγείας, ὅταν φωνάζουν τὰ πράγματα;

§ 30. Τὸ σεξουαλικὸν ζήτημα καὶ ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη.

Ἄλλὰ ἄς ἀφήσωμεν καὶ τὴν ἐπιστήμην νὰ ὁμιλήσῃ μὲ τὸ στόμα ἀρμοδίων καὶ κορυφαίων συγχρόνων ἐκπροσώπων της. Ἴδου ἡ γνώμη δύο καθηγητῶν τῆς ψυχιατρικῆς, ἀπὸ ἐκείνους ποὺ πράγματι ἐκπροσωποῦν τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην. «Εἶπαν ὅτι ἡ ἐγκράτεια εἶναι μία παραπλάνησις, ἓνα πρᾶγμα ἀδύνατον, ὅτι νέος ἐγκρατῆς δὲν εἶναι ἄνδρας... Ἄλλὰ ὀφείλομεν νὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τοῦτο, ὅτι ὡς πρὸς τοὺς νέους, μέχρι τοῦ γάμου ἢ ἀγνότητος εἶναι ὠφελιμωτάτη, ὅχι μόνον διὰ λόγους ἠθικούς, ἀλλὰ καὶ ὑγιεινούς». (Auguste Forel, καθηγητῆς τῆς ψυχιατρικῆς εἰς τὴν Ζυρίχην). «Ἡ συμβουλή ποὺ δίδουν εἰς τὸν νέον, ἀλλοίμονον ἀκόμη καὶ σήμερα! νὰ ἀφίνη ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐλεύθερα τὰ σεξουαλικά πάθη του, διὰ νὰ ἀποφύγῃ **[σελ. 80]** νευρωτικὰς ἀνωμαλίας, καταδικάζεται ἀπολύτως. Ἡ συμβουλή αὐτή, ἀντὶ νὰ θεραπεύσῃ ἢ νὰ προλάβῃ τὰ φαινόμενα τῆς νευρώσεως, θὰ γίνῃ αἰτία νὰ γεννηθοῦν ἢ νὰ πληθυνθοῦν τέτοια φαινόμενα». (E. Carp, καθηγητῆς τῆς ψυχιατρικῆς τῆς Leiden, Ὁλλανδίας).

Θὰ παραθέσωμεν ἀκόμη τὴν γνώμην δύο ὁμάδων ἐπιστημόνων, τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τῆς Ν. Ὑόρκης καὶ τοῦ Διεθνοῦς συνεδρίου Ὑγιεινῆς τῶν Βρυξελλῶν:

«Ἐπειδὴ διαβλέπομεν τὴν ἕκτασιν τῶν δεινῶν, τὰς σωματικὰς ἀσθενείας, τὰ ἀποτελέσματα οἰκτρᾶς κληρονομικότητος, τὰς ἠθικὰς ἀθλιότητας, ὅλα τὰ μοιραῖα αὐτὰ παρεπόμενα ἀκολάστου βίου, διακηρύσσομεν ὁμοφώνως καὶ ἐν συνειδήσει, ὅτι ἀγνότητος –βίος ἀγνός καὶ ἐγκρατῆς καὶ διὰ τὰ δύο φύλα– εἶναι σύμφωνος πρὸς τὰς ἀρίστας συνθήκας τῆς σωματικῆς, ἠθικῆς καὶ διανοητικῆς ὑγείας». (Ἡ Ἰατρικὴ Σχολὴ τῆς Νέας Ὑόρκης). «Εἶναι ἀνάγκη πρὸ παντὸς νὰ διδαχθῇ ἡ νεολαία τῶν ἀρρένων ὅτι ἡ ἀγνότης καὶ ἡ ἐγκράτεια ὅχι μόνον δὲν εἶναι ἐπιβλαβεῖς, ἀλλ' εἶναι εἰς ὕψιστον βαθμὸν ἀξιοσύστατοι ἀρεταὶ ἀπὸ καθαρῶς ἰατρικῆς ἀπόψεως». (Διεθνὲς Συνέδριον Ὑγιεινῆς τῶν Βρυξελλῶν).

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτοὶ οἱ ἐπιστήμονες ποὺ ὁμιλοῦν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, εἶναι καὶ πολλοὶ ἄλλοι ποὺ διαφωτίζουν μὲ τὴν ἐπιστήμην των τὸ μεγάλο αὐτὸ ζήτημα⁴). Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι οὐδὲν παράδειγμα ὑγιоῦς ὀργανισμοῦ ἀναφέρεται μέχρι σήμερον ὁ ὁποῖος νὰ ἔπαθε νευροψυχικὸν νόσημα, διότι δὲν ἠθέλησε νὰ παραδοθῆ εἰς τὸ ἀχαλίνωτον πάθος. Οὔτε καὶ ὑπάρχει περίπτωσις νοσήματος τὸ ὁποῖον νὰ ἐθεραπεύθη μὲ τὴν ἐλευθέραν ἔκδοσιν.

Ἐδῶ πρέπει νὰ γίνῃ μία διάκρισις ὅσον ἀφορᾷ τὰς νευροψυχικὰς ἀνωμαλίας ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν γενετήσιον ζωὴν. Ἐμφανίζονται βέβαια, ἐνίοτε, νευροψυχικαὶ ἀνωμαλίας ὡς σχετιζόμεναι πρὸς ἀποχὴν ἀπὸ τῶν γενετησίων σχέσεων. Ἄλλ' εἰς ποίους, πότε καὶ πῶς ἐκδηλώνονται αἱ ἀνωμαλίας αὐταί; Ἡ πεῖρα τῶν μεγαλυτέρων ψυχιάτρων εἶναι ὅτι εἰς ἀναλόγους περιπτώσεις πρῶτα ἤρχισε τὸ νευροψυχικὸν νόσημα, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε καὶ διαστροφὴν τοῦ γενετησίου ἐνστίκτου. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ κατεστρέφοντο αἱ ἀνώτεροι λειτουργίαι τοῦ ψυχικοῦ ὀργανισμοῦ, τὸ γενετήσιον ἐνστικτον ἔχανε τὴν φυσιολογικὴν του ἀποστολὴν καὶ ἡ σεξουαλικὴ ἐπιθυμία ἐλάμβανε **[σελ. 81]** διεστραμμένην ὁδόν. Ἔτσι λοιπὸν ὁ πάσχων, «ἐγκρατὴς» ὄχι ἐξ ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων, ἀλλ' ἐξ ἄλλων λόγων, εἶχε ἀνώμαλον ψυχικὸν βίον, καὶ συνεπῶς καὶ γενετήσιον. Εἶχεν ἀρχίσει πρῶτα τὸ νευροψυχικὸν νόσημα, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ κατ' ἀρχὰς οὔτε ὁ ἐνδιαφερόμενος οὔτε τὸ περιβάλλον του. Θὰ φορτώσωμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἐγκράτειαν ὅ,τι ὁ νοσηρὸς ψυχικὸς ὀργανισμὸς –νοσηρὸς οὕτως ἢ ἄλλως ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεώς του– ἐνεφάνισε;

Ἄλλη εἶναι ἡ κατηγορία τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἀναγκάζονται νὰ περιστέλλουν τὴν σεξουαλικὴν τῶν ζωὴν, ὅπως εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, ὄχι ἀπὸ ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις, ἀλλ' ἀπὸ ἐξωτερικοῦς ἐντελῶς λόγους. Αὐτοὶ καὶ μόνον εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς νευροψυχικὰς ἀνωμαλίας ἀπὸ τὴν ἀποχὴν. Ὁ ὑγιὴς νέος, ποὺ ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν τακτοποίησίν του εἰς τὸ γενετήσιον πρόβλημα, πρέπει νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ λειτουργία τῶν γεννητικῶν ἀδένων μέσα εἰς τὴν σιωπὴν τοῦ ὀργανισμοῦ, ποὺ εἶναι δεῖγμα ὑγείας, ἐξασφαλίζει ἡρέμωσ καὶ ἀθορύβωσ, ὅπως ἄλλως τε συμβαίνει καὶ μὲ ὄλους τοὺς πολυτίμους ἀδένας τοῦ σώματος, χωρὶς ἐξωτερικά, μηχανικὰ ἐρεθίσματα, τὴν ἀρμονικὴν, πλήρη καὶ τελείαν ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ. Οἱ μεγάλοι διανοούμενοι οἱ ὁποῖοι ἐκουσίως καὶ προγραμματικῶς, τρόπον τινά, ἐπιβάλλουν εἰς τὸν ἑαυτὸν των ζωὴν ἀσκήσεως καὶ ἐγκρατείας αἰσθάνονται φυσιολογικὴν πάντοτε τὴν λειτουργίαν τῶν γεννητικῶν ἀδένων.

Ἀλλά, ἴσως ἐκτεινόμεθα πολὺ εἰς ἓνα ζήτημα τὸ ὁποῖον δὲν τίθεται εἰς τὰ σοβαρά. Διότι, ἐπὶ τέλους, εἰς ποῖα ἄσυλα ἄρα γε ἡ νοσοκομεῖα εὐρίσκονται οἱ ἀγνοὶ καὶ ἐγκρατεῖς ἄνθρωποι; Καὶ ὅμως, εἶναι γεμᾶτα τὰ ἄσυλα καὶ τὰ νοσοκομεῖα ἀπὸ τὰ θύματα τῆς ἀνηθικότητος.

⁴ Ὁ ἀναγνώστης ἠμπορεῖ νὰ εὕρῃ λεπτομερῶς ἐκτεθειμένησ τοιαύτας γνώμασ εἰς τὸ βιβλίον *Ἠθικὴ καὶ Ὑγεία* ὑπὸ Σεραφεῖμ Παπακώστα, Ἀθῆναι 1944.

Οί αυτόκλητοι «σεξουαλικοί οδηγοί» συνηθίζουν να όμιλοϋν περι φυσικῶν δῆθεν νόμων, καί οί νόμοι αὐτοί, λέγει ὁ καθηγητής Forel⁽⁵⁾, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά εἶδωλα, κατασκευάσματα τῆς φαντασίας τοῦ καθενός, εἰς τὰ ὁποῖα καλοϋμεν τοὺς ὑγιεῖς νὰ ὑποταχθοῦν. Δημιουργοῦν μὲ τὴν φαντασίαν των ἕναν ἀρρωστημένον τύπον ἀνθρώπου, τὸν ὁποῖον περιγράφουν λεπτομερῶς καὶ τὸν προβάλλουν ὡς τὸ πρότυπον τελείου ἀνθρώπου. Ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον ποὺ θὰ ζητήσῃ νὰ ὁμοιάσῃ μὲ αὐτὰ τὰ πρότυπα! Δέν ἔχομεν παρά νὰ κάμωμεν μόνοι μας τὴν σύγκρισιν ἑνὸς φοιτητοῦ ποὺ εἶναι [σελ. 82] ἔτοιμος νὰ θυσιάσῃ τὸ πᾶν εἰς τὸν πρῶτον ποδόγυρον καὶ τοῦ φοιτητοῦ ἐκείνου ποὺ ἔμαθε νὰ εἶναι ἀνώτερος ἄνθρωπος, ἀγνός ἄνθρωπος. Ὁ ἕνας, ὁ τύπος τοῦ μπλαζέ-Δὸν Ζουὰν ποὺ δέν παράγει τίποτε εἰς τὴν ζωὴν του, ὁ ἄλλος, ὁ τύπος τοῦ δημιουργικοῦ ἀνθρώπου, ποὺ γνωρίζει νὰ προχωρῇ ἀπὸ ἐπιτυχίας εἰς ἐπιτυχίαν.

§ 31. Εἶναι δυνατὴ ἡ γενετήσιος αὐτοκυριαρχία;

Κατὰ κόρον τονίζεται, ὡς ὕστατον καταφύγιον, ἐναντίον τῆς ἀγνῆς ζωῆς ὅτι «ἤμπορεῖ θεωρητικῶς νὰ εἶναι σωστὴ, ἀλλὰ δέν εἶναι δυνατὴ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν, δέν εἶναι πραγματοποιήσιμος». Τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἐπιχείρημα θέτει τὰ πράγματα κατὰ τρόπον εἰλικρινέστερον κάπως. Καὶ εἶναι καὶ αὐτὸ ἕνα κέρδος. «Ὅχι λοιπὸν ὁ φυσιολογικὸς προορισμός, οὔτε τὸ ἔνστικτον, οὔτε ἡ ὑγεία εἶναι ἐπιχειρήματα, ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου (τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὸν κατηντήσαμεν), μᾶς λέγουν οἱ ὑποστηρίζοντες τὸ τελευταῖον ἐπιχείρημα. Εἶναι καὶ αὐτὸ παρμένον ἀπὸ ἕνα «πολιτισμὸν» ὁ ὁποῖος ἠθέλησε νὰ ὑποδουλώσῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν «κανθαρίδα» ποὺ διεγείρει τὸ ἔνστικτον κατὰ τρόπον ἀφύσικον καὶ τὸ καθιστᾷ τύραννον εἰς τὸν δοῦλον τοῦ «συγχρόνου πολιτισμοῦ».

Καὶ πράγματι, εἰς τὴν σημερινὴν ἐποχὴν τοῦ δῆθεν πολιτισμοῦ, τὸ ἔνστικτον δέν ἀφίνεται μόνον του, εἰς τὴν φυσικὴν του κατάστασιν, ὅποτε ἀναμφιβόλως θὰ ἦτο πολὺ περισσότερον πειθαρχημένον, ἀλλὰ γίνεται κάθε προσπάθεια νὰ διεγερθῇ μὲ κάθε μέσον, κατὰ τρόπον ἔκφυλον, μὲ εἰκόνας, μὲ προκλητικὰς ἐμφανίσεις, μὲ ἀναγνώσματα. Εἰς τὸν δοῦλον λοιπὸν τῆς κανθαριδίνης ὁ ἀγὼν φαίνεται σὰν ἄσκοπος, σὰν νὰ μὴν ἔχη ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποῖου νὰ ἀναπτυχθῇ. Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν βέβαια, εἰς ἕνα ἄνθρωπον ποὺ θ έ λ ε ι νὰ εἶναι βουτηγμένος μέσα εἰς τὸν βοῦρκον ποὺ ἐμάζεψεν ὁ «πολιτισμός» μας, ἡ ζωὴ τῆς ἀγνότητος δέν φαίνεται νὰ εἶναι πραγματοποιήσιμος. Ἡ γενετήσιος ἠθικὴ εἶναι ἠθικὴ αὐτοκυριαρχίας. Καὶ ἡ αὐτοκυριαρχία αὐτὴ εἶναι δυνατὴ μόνον μέσα εἰς τὸ πλαίσιον μιᾶς ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς. Ἐξω ἀπὸ αὐτὴν δέν εἶναι βέβαια δυνατὴ!

Δέν εἶναι δυνατὴ ἡ ζωὴ τῆς αὐτοκυριαρχίας, ὅταν δέν ξεκαθαρίζῃς ἄν θέλῃς νὰ ζήσῃς σὰν πνευματικὸς ἄνθρωπος ἢ σὰν σαρκολάτρης, ὅταν δέν ξεκαθαρίζῃς τί

⁵ Auguste Forel, *La question sexuelle*, Lausanne 1935.

εἶναι ἐλευθερία σὰν προϋπόθεσις μιᾶς ζωῆς ἀνθρωπίνης καὶ φυσιολογικῆς. Ὅτι ἐλευθερία θὰ **[σελ. 83]** πῆ σὺ νὰ εἶσαι ἐλεύθερος ἀπέναντι τῶν ἐνστίκτων, ὅχι τὰ ἐνστικτα νὰ εἶναι ἐλευθερα νὰ σὲ ὀδηγοῦν ὅπου θέλουν, ἢ μᾶλλον, ὅπου οὔτε αὐτὰ τὰ ἴδια δὲν θέλουν, εἰς κάτι ποῦ εἶναι ξένον πρὸς τὸν προορισμόν των.

Ἡ ἐγκράτεια ἔρχεται ὡς μία φυσιολογικὴ κατάστασις διὰ τοὺς νέους ἐκείνους οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ τακτοποιήσουν τὴν ζωὴν των πρὸς τὸ τελειότερον, οἱ ὅποιοι θεωροῦν ὅτι δὲν εὐρέθησαν τυχαίως εἰς τὸν κόσμον αὐτόν, ἀλλ' ἔχουν μίαν ἀποστολήν. Μόνον ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἔχει θέσιν καὶ νόημα ἡ ἐγκράτεια. Διαφορετικὰ, χωρισμένη ἀπὸ τὸ πνευματικόν της βᾶθρον, ὡς μία καθαρῶς σωματικὴ ἀποχὴ, ἐπιβαλλομένη ἴσως ἀπὸ ἐντελῶς ἐξωτερικὰ αἷτια εἰς ἓνα ὄργανισμὸν ἀκέφαλον καὶ δοῦλον τοῦ πάθους καὶ τῶν ἐνστίκτων, δὲν ἔχει τὴν θέσιν της. Καὶ ὅχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι δυνατὴ εἰς ἓνα ἄνθρωπον ὁ ὅποῖος ὄλην τὴν ἡμέραν σκέπτεται τὴν γενετήσιον ἡδονὴν καὶ ὁ νοῦς του εἶναι κορεσμένος ἀπὸ εἰκόνας αἱ ὅποῖαι ζητοῦν τὴν πραγματοποιήσιν των. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντισταθῆ, νὰ γίνῃ κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του ἓνας τέτοιος ἄνθρωπος; Καθ' ἣν στιγμὴν οὐδέποτε ἐσκέφθη ὅτι, τέλος πάντων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν γενετήσιον ἡδονὴν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ἡδοναὶ καὶ ἀπολαύσεις εἰς τὸν ἄνθρωπον, πῶς θέλετε νὰ μείνῃ ἀγνός, ὅταν ὀλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν ὑπεδουλώθῃ εἰς τὴν εὐκόλον ικανοποίησιν;

Δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἠθικὴ τῆς αὐτοκυριαρχίας, ὅταν ἀναζητῆται ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίου ὅπου ἠμπορεῖ νὰ ἐκδηλωθῆ. Ἡ ἠθικὴ τῆς αὐτοκυριαρχίας εἰς τὴν ὀλοκλήρωσιν της εἶναι χριστιανικὴ ἠθικὴ. Καὶ ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἓνα ἐνιαῖον, ἀδιάσπαστον σύστημα ζωῆς. Ἄν τὸ ἄτομον, ὁ νέος ἢ νέα, ἀκολουθήσῃ ὀλοκληρωτικῶς, εἰλικρινῶς, μὲ συνέπειαν τὸν χριστιανικὸν κανόνα ζωῆς, τότε ἡ νίκη εἰς τὴν πάλιν μὲ ὅ,τι κατώτερον μέσα μας δὲν εἶναι ἀπλῶς «δυνατὴ». Εἶναι πραγματικότης. Ὁ ἀγωνιστῆς τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ μόνον μὲ τὸ νὰ εἶναι ἀγωνιστῆς εἶναι νικητῆς. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν γενετήσιον ἐλευθερίαν εἰς τὴν πνευματικὴν πλευράν, διότι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν δίδει μόνον ἐντολάς, δίδει δύναμιν. Ὅπως καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς, ἔτσι καὶ ἐδῶ, ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ ἐνώνει τὸ φυσιολογικόν –καὶ ἡ φυσιολογικὴ θέσις τοῦ γενετησίου ἐνστίκτου εἶναι εἰς τὸν γάμον– μὲ τὸ ὑπερφυσικόν, ἐναρμονίζει τὸ βιολογικόν μὲ τὸ πνευματικόν, τὴν ἐντολήν μὲ τὸ φυσιολογικὰ σκόπιμον, τὸ παράγγελμα μὲ τὴν δύναμιν διὰ τὴν ἐκτέλεσίν του.

[σελ. 84] Δι' ἐκείνον, ἄλλως τε, ποῦ πιστεύει εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ –καιρὸς νὰ ἀσχοληθῶμεν ὀλίγον καὶ μὲ αὐτόν– εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἀλλοιῶς. Ὁ Θεός, ὁ ὅποῖος ἔδωσε τὸ ἐνστικτον πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸ καταστήσῃ τύραννον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιβληθῆ ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ ζητῆ κυριαρχίαν καὶ ἠθικὴν καθαρότητα. Αὐτὸ θὰ ἦτο μία ἀντίφασις, ἡ ὁποία ἀντιβαίνει εἰς τὴν πανσοφίαν τοῦ Δημιουργοῦ. Ὅποιος πιστεύει εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς θὰ δεχθῆ, κατὰ

λογικήν συνέπειαν, ὅτι ὁ Θεὸς ὄχι μόνον δὲν μένει νομοθέτης ψυχρὸς καὶ ἀδιάφορος ἀπέναντι ἐκείνων ποὺ ἀγωνίζονται διὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου του, ἀλλὰ ἐνεργεῖ θετικῶς, εὐρίσκεται εἰς τὸ πλευρὸν τῶν ἀγωνιζομένων διὰ τὴν ἀρετὴν, εἶναι βοηθὸς παντοδύναμος καὶ ἀνορθώνει τοὺς τραυματισμένους. Αὐτὰ μαρτυρεῖ ἡ πείρα τῶν χριστιανῶν ὅλων τῶν αἰώνων.

Ἀλλὰ διὰ τὸ κατάντημα τῆς ἀνηθικότητος μαρτυρεῖ ἡ πείρα ἐκείνων ποὺ ἠθέλησαν νὰ ἀρνηθοῦν τὴν ἀξίαν τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Πολὺ παραστατικὰ περιγράφουν «τὸν παράδεισον τοῦ πάθους» δύο μεγάλοι διανοούμενοι, οἱ ὅποιοι ἦσαν μέχρι τρυγὸς τὸ ποτήρι τῆς ἀνηθικότητος, ὁ Baudelaire καὶ ὁ Oscar Wilde. Ὅμιλοῦν καὶ οἱ δύο εἰς τὸ τέλος «γιὰ μιὰ φοβερὴ ντροπὴ»⁽⁶⁾. Καὶ μόνον αὐτό; Διὰ νὰ ἀφήσωμεν τὰς ἀσθενείας, τὴν οἰκονομικὴν καὶ διανοητικὴν ἐξαθλίωσιν, πόσοι νέοι δὲν ἔχασαν τὸ μέλλον των, τὸ ἐπάγγελμά των, τὴν θέσιν των, τὴν ζωὴν των ἀκόμη, διότι εἰς μίαν στιγμὴν πάθους δὲν ἠμπόρεσαν νὰ κυριαρχήσουν! Ποῖος θὰ περιγράψῃ τὰς ζημίας ποὺ ἐπέφερεν εἰς τὴν ὀλότητα, εἰς τὸ ἔθνος, τὸ κήρυγμα τῆς γενετησίου ἀσυδοσίας;

Ἄλλ' εἶναι καιρὸς πλέον νὰ διακηρυχθῇ παντοῦ ἡ ἀλήθεια. Κάθε ἓνας, καὶ ἰδιαιτέρως ὁ νέος ἄνθρωπος, πρέπει νὰ τακτοποιήσῃ τὴν θέσιν του εἰς τὸ ζήτημα αὐτό, ἡ ὁποία θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὸν γενικώτερον πνευματικόν του προσανατολισμόν, τὴν χριστιανικὴν θεώρησιν τῆς ζωῆς, ἡ ὁποία τοῦ προσφέρει τὴν καλυτέραν τακτοποίησιν. Ἡ ἀγνότης καὶ ἡ καθαρότης τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι κυρίως ἀνατομικὴ ὑπόθεσις, ἀλλὰ ὑπόθεσις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐκεῖ μέσα πρέπει νὰ εὐρεθῇ ἡ λύσις.

Ὁ νέος ὁ ὅποῖος γνωρίζει νὰ περιποιηθῇ τὸν σωματικόν του ὄργανισμόν, διὰ νὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸ πνεῦμα του, θὰ [σελ. 85] ἴδῃ ὅτι τὸ γενετήσιον ἔνστικτον ὑποτάσσεται καὶ λαμβάνει, ἐν ἀρμονίᾳ μὲ τὰς ἄλλας λειτουργίας, τὴν θέσιν του. Ὅταν θὰ ἀποφύγῃ τὴν διέγερσιν τοῦ νευρικοῦ του συστήματος ἀπὸ τὰς διαφόρους ἐρεθιστικὰς εἰκόνας καὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὸ οἰνόπνευμα, ἀπὸ τὰς ἐπικινδύνους ἐκείνας συναντήσεις μὲ τὸ ἕτερον φύλον, αἱ ὁποῖαι δὲν πρέπει νὰ ἐξαπατοῦν ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν, ὅταν διδαχθῇ ὅτι τὸ πρόβλημα εἶναι σοβαρὸν καὶ δὲν πρέπει νὰ «παίξῃ μὲ τὴ φωτιά», κατὰ τὸ δὴ λεγόμενον, τότε θὰ ἴδῃ ὅτι παρασκευάζει ἓνα ὄργανισμόν, καθ' ὅλα ἄρτιον καὶ ἔτοιμον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολήν του, εἰς τὸν ὅποιον αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ κύριος καὶ ὄχι ὁ δοῦλος. Ὁ μέγας Ἑλβετὸς ψυχίατρος Erich Stern, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος καὶ ἄλλοῦ, λέγει ὅτι ἐ κ ε ἴ ν ο ι ο ἰ ὅ π ο ἴ ο ι δ ἔ ν κ υ ρ ι α ρ χ ο ῦ ν ἐ π ἰ τ ῶ ν ἐ ν σ τ ῖ κ τ ω ν τ ω ν ο ὔ δ ἔ π ο τ ε κ α τ ὠ ρ θ ω σ α ν ν ἄ π α ρ α γ ἄ γ ο υ ν μ ε γ ἄ λ α ἔ ρ γ α . Ὁ νέος ὁ ὅποῖος αἰσθάνεται τὴν ἀξίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ γεμίζει τὴν ζωὴν του μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς πίστεως εἰς τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, εἰς τὸν Θεόν, ἠμπορεῖ καὶ πρέπει νὰ εἶναι βέβαιος περὶ τῆς ἐπιτυχίας καὶ τῆς νίκης. Ἄς ἀφήσῃ τὸ παρελθόν καὶ ἄς ἀτενίσῃ τὸ μέλλον μὲ τὴν πεποίθησιν τοῦ νικητοῦ.

⁶ Βλ. *Ἀκτῖνες* 1940 σ. 122 ἐπ. «Ὁ Ὅσχαρ Οὐάιλντ μπροστὰ στὸ μεγάλο πρόβλημα» καὶ «Ὁ Baudelaire μπροστὰ στὸ μεγάλο πρόβλημα» 1940 σ. 13 ἐπ.

Μόνον άναρμόδια στόματα ήμποροϋν νά όμλοϋν, όπως ώμίλησαν μερικοί, ώς πρός τόν άν εΐναι πραγματοποιήσιμος ή χριστιανική ήθική ή όχι. Τό ζήτημα εΐναι άν ήμπορ ή νά ύπάρξη μία ζωή πλήρης, άρτία και φυσιολογική χωρίς τήν χριστιανικήν ήθικήν. Καί εΐς τό σημείον αυτό πρέπει νά παραθέσωμεν ένα σπουδαιότατον έγγραφον, ύπογραφόμενον άπό 83 διασήμους ειδικούς έπιστήμονας, οί όποιοι έμελέτησαν τήν άνθρωπίνην ζωήν έκ τοϋ πλησίον. Τό έγγραφον αυτό πρέπει νά γίνη εύρύτατα γνωστόν εΐς τό έλληνικόν κοινόν, άντί νά πιπιλιζωμεν διαρκώς τά όνόματα τοϋ Hirschfeld, τοϋ Havelock-Ellis και άλλων παρομοίων προπαγανδιστών. Ίδου τί λέγει:

«Ημεΐς οί κάτωθι νευρολόγοι και ψυχίατροι, οί όποιοι κατά τήν έξέτασιν και θεραπείαν νοσηρών πνευματικών καταστάσεων άντιμετωπίζομεν καθημερινώς τας βαθυτάτας άβύσσους τών άναγκών τής ψυχής, άποτρέπομεν μέ όλην τήν δυνατήν έμφασιν και σοβαρότητα άπό οϊανδήποτε χαλάρωσιν τής πίστεως εΐς τόν Χριστόν, έστω και εΐς τό έλάχιστον, μέσα εΐς τήν καρδίαν τής νεολαίας μας, ή άπό οϊανδήποτε άδιαφορίαν τής πίστεως αύτής, που εΐναι ή άγκυρα [σελ. 86] τής έποχής μας εΐς τήν σύγχρονον καταϊγίδα. Η χριστιανική θρησκεία εΐναι πάντοτε και θα μείνη ή μόνη φιλοσοφία, ή μόνη ψυχολογία, ή μόνη ήθική. Εΐς τό σημείον αυτό ήμεΐς οί ύπογραφόμενοι νευρολόγοι και ψυχίατροι εΐμεθα σύμφωνοι πρός τά μεγαλύτερα και εύγενέστερα πνεύματα, τά όποια μάς έδίδαξαν νά άναγνωρίζωμεν μέσα εΐς τόν σκοπόν τοϋ γνησίου Χριστιανισμού άπειρον σοφίαν, αλήθειαν, έλευθερίαν και δύναμιν»⁽⁷⁾.

Και άν σήμερα, εΐς τοϋτον τόν είκοστόν αΐώνα, ζοϋμε άκόμη σαν άνθρωποι όμαλοί, σαν κοινωνία κάπως άνθρωπίνη, σαν βιολογικοί όργανισμοί όχι άκόμη έκφυλισμένοι, άν ύπάρχωμεν άκόμη σαν κάποιος πολιτισμός, άν δέν έπέσαμεν άκόμη άπό τά πλάνα όνειροπολήματα έξωχριστιανικών «ύπερανθρώπων» εΐς τήν πραγματικότητα τοϋ ύποκτήνους, αυτό όφείλεται εΐς τό ότι ή άνθρωπότης, αΐώνας τώρα και γενεών γενεάς, τήν έδοκίμασε τήν θεϊαν δύναμιν τής χριστιανικής ζωής και τήν νιώθει άκόμη νά ένεργή έπάνω εΐς τήν έκλεκτωτέραν μερίδα της. Όφείλεται εΐς τό ότι ή χριστιανική ήθική και εΐς τόν τομέα τής γενετησίου δημιουργικής λειτουργίας, δέν εΐναι μόνον δυνατότης. Εΐναι πραγματικότης. Όπως πραγματικότης εΐναι ή ζωή. Η καθαρά, ή άνωτέρα, ή πνευματικώς κυβερνημένη ζωή. Η ζωή που εΐναι ή μόνη άξία και φυσιολογική διά τόν άνθρωπον.

⁷ Η διακήρυξις αύτή έδημοσιεύθη εΐς τό έπιστημονικόν περιοδικόν *Psychiatrisch-Neurologische Wochenschrift* (Δεκέμβριος 1921) και ύπογράφεται άπό 83 κορυφαίους έπιστήμονας, καθηγητάς τής νευρολογίας και ψυχιατρικής, μέλη τοϋ ίατροσυνεδρίου και άρχιάτρους, διευθυντάς ψυχιατρικών κλινικών και άνωτέρους ίατρικούς συμβούλους. Ίδου μερικά όνόματα: Berger, Gese, Jacobi, Liber, Krapoll, Kregenber, Laehr, Mack, Nonne, Pfeifer, Plato, Roos, Schaefer, Schmitzler, Schwarz, Siebert, Stegert, Tille, Uxküll, Volland, Welk. Έάν τοϋς ήκουε τότε ό Γερμανικός λαός, δέν θα ήτο εΐς αύτήν τήν κατάσταση σήμερον!

IV. Η ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ

§ 82. Φυσικοί νόμοι και θαύματα.

Καὶ τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὴν τρίτην θεμελιώδη πρότασιν τῆς πίστεως, ὅπως τὴν εἶδαμεν ἀνωτέρω εἰς τὴν σελίδα 33. Εἰς τὴν εἰδικήν, δηλαδή, ἐκφανσιν θρησκευτικῆς πίστεως ἢ ὁποῖα περιλαμβάνει τὴν χριστιανικὴν ἐν γένει διδασκαλίαν, ἰδίως δὲ τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

[σελ. 87] Βεβαίως, ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, τόσον ἡ δογματικὴ, ὅσον καὶ ἡ ἠθικὴ, δὲν ὑπάγονται μέσα εἰς τὸν κύκλον τῶν παρατηρήσεων καὶ τῶν πειραμάτων τῶν φυσικῶν ἢ τῶν βιολογικῶν ἐπιστημῶν. Ὑπάρχει ὅμως ἓνα σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ ἔχουν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀρμοδιότητα. Καὶ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἡ διδασκαλία περὶ θαυμάτων.

Τὰ θαύματα ἀποτελοῦν κάτι τὸ βασικὸν διὰ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἐπάνω εἰς ἓνα θαῦμα στηρίζεται, κατὰ πρῶτον λόγον, ἡ διδασκαλία αὐτῆ, ἐπάνω εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄλλα θαύματα, τὰ ὁποῖα ἔγιναν ὑπὸ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἢ ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, ἀποτελοῦν βασικὸν καὶ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Κάθε προσπάθεια νὰ ἐξηγηθοῦν τὰ θαύματα αὐτὰ συμβολικῶς τάχα, ἢ νὰ παραμερισθοῦν, διὰ νὰ κρατηθῇ μόνον ἡ ἠθικὴ διδασκαλία, ἀποτελεῖ ἀπάρνησιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἢ ὁποῖα ἀπλούστατα δὲν νοεῖται χωρὶς τὰ θαύματα.

Καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀκριβῶς φαίνεται ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις ἀντιτίθεται πρὸς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Συγκεκριμένως, ἰσχυρίζονται πολλοὶ ὅτι ἡ πίστις εἰς τὰ θαύματα ἀντιβαίνει πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τῶν φυσικῶν νόμων.

Τὸ σημεῖον αὐτὸ φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ἰσχυρὸν σημεῖον τῆς ἀρνήσεως. Οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι ἀναλλοίωτοι. Οὔτε ἀνατροπὴ ἰσχύει εἰς αὐτούς, οὔτε ἴσως ἀμφισβήτησις τῆς ἰσχύος των. Ἐπομένως, οἰαδήποτε δυνατότης θαυμάτων ἀποκλείεται.

Ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς ἔχει ἓνα μόνον ἐλάττωμα. Ὅτι βασιζέται ἐπάνω εἰς μίαν ὑπόθεσιν, χωρὶς ἢ ὑπόθεσις αὐτῆ νὰ ἔχη τὴν βάσιν τὴν ὁποῖαν ἐφαντάζοντο ἐκεῖνοι ποὺ τὴν ἐπεκαλοῦντο. Σήμερον μάλιστα ἡ ὑπόθεσις αὐτῆ ἔχει χάσει πάρα πολὺ ἔδαφος ἐνώπιον τῶν νεωτέρων ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν.

Διὰ τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν οἱ φυσικοὶ αὐτοὶ «νόμοι» δὲν ἦσαν καὶ τόσον πολὺ νόμοι. Τίποτε δὲν μᾶς ἐπιβάλλει νὰ τοὺς δεχθῶμεν a priori, ἐκ τῶν προτέρων, καὶ μόνον ἐξ ἐπαγωγῆς τοὺς συνάγωμεν, ἐμπειρικῶς. Ὅπως ἤδη παρετήρει μὲ πολλὴν ὀξύνοϊαν ὁ Hume (ἐκ τῶν πατριαρχῶν τῆς ἀντιθρησκευτικῆς σκέψεως, σημειωτέον) δὲν ἔχομεν ἐδῶ εἰμὴ πείραν ἀπὸ φαινόμενα ποὺ ἐπαναλαμβάνονται ἐμπρὸς μας, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ὅμως, δὲν συνάγεται καθόλου κατ' ἀνάγκην ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον τὰ πράγματα θὰ συμβοῦν ὅπως παρετηρήσαμεν ὅτι συνέβαιναν μέχρι

τουδὲ. Τὸ ὅτι αὐριον θὰ ἀνατείλῃ ὁ [σελ. 88] ἥλιος, δὲν εἶναι καθόλου κατ' ἀνάγκην ἐπιβεβλημένον εἰς τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, φθάνει νὰ εἴπῃ ὁ Hume. Καὶ ἐὰν τοῦτο εἶναι ὑπερβολή, πάντως τὸ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν φυσικοὺς νόμους εἶναι ἀπλῶς ἰδικαί μας παρατηρήσεις ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν διαφόρων φαινομένων, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ καμμία βεβαιότης περὶ τοῦ ὅτι πάντοτε καὶ ἀνεξαιρέτως θὰ ἐφαρμόζονται οἱ «νόμοι» αὐτοί.

§ 33. Ἡ ἔννοια τῶν φυσικῶν νόμων.

Σπουδάζοντες τὰ φυσικὰ φαινόμενα, διακρίνομεν ὅτι ἡ ἐπανάληψις αὐτῶν εἶναι κατὰ κανόνα ζήτημα πιθανότητος. Ἡ πιθανότης αὕτη εἶναι διαφόρου ἐκάστοτε βαθμοῦ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ποικίλους παράγοντας. Ἡ ἀπλῆ καὶ ἐπιφανειακὴ μελέτη τῶν φαινομένων μᾶς δημιουργεῖ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ μέχρι βεβαιότητος πιθανότης τοῦ νὰ συμβῇ ἓνα φαινόμενον εἶναι προφανής, ἐνῶ ἡ πιθανότης τοῦ νὰ μὴ γίνῃ εἶναι πολὺ μικρά.

Συμβαίνει ὅμως ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Ἡ βεβαιότης μόνον εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις εἶναι δυνατόν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπάρχει, ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, ἡ πιθανότης μόνον εἰς ἐλαχίστας περιπτώσεις ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ γίνῃ βεβαιότης. Ὅλα τὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας εἶναι ἀπλὰ μαρτυρία ἐπὶ τῶν φαινομένων τῆς φύσεως, καὶ καλὰ καλὰ δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα ὁ φυσικὸς νὰ διατυπώσῃ γενικὸν κανόνα ἢ νόμον περὶ αὐτῶν, παρὰ μόνον νὰ διαπιστώσῃ, μὲ πιθανότητος μόνον, τὴν ἐκάστοτε ἐμφάνισιν καὶ ἐξέλιξιν διαφόρων ἐκδηλώσεων ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς λειτουργίας τῆς φυσικῆς πραγματικότητος ποὺ μᾶς περιβάλλει.

Κτῆμα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἔγινε τοῦτο κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι χρόνια καὶ συνείδησις τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ νέον πνεῦμα ἤρχισε νὰ κυριαρχῇ εἰς τὰς τάξεις των καὶ εἶχε πανηγυρικὴν ἐκφανσιν τὸ 1934 εἰς τὸ διεθνὲς φιλοσοφικὸν συνέδριον ποὺ συνῆλθεν εἰς τὴν Πράγαν. Διακεκριμένοι φυσικοί, ὅπως εἶναι ὁ ἀποκληθεὶς «θεμελιωτῆς τῆς νεωτέρας Φυσικῆς» καθηγητῆς Max Planck, ὁ καθηγητῆς . Sommerfeld, ὁ καθηγητῆς Gustav Mie, ὁ ἐν μέρει θετικιστῆς P. Jordan, διαφωνῶν ριζικῶς εἰς θεμελιώδη ζητήματα πρὸς τὸν θετικισμόν, οἱ Ἕλληνοι διακεκριμένοι καθηγηταὶ Sir A. S. Eddington καὶ Sir James Jeans, ὁ καθηγητῆς Niels Bohr καὶ ἄλλοι. Ὅλοι αὐτοὶ ἀναγνωρίζουν ὅτι [σελ. 89] ὁ ἐρευνητής, εἴτε τὸ ξέρει εἴτε δὲν τὸ ξέρει, εἴτε τὸ ὁμολογεῖ εἴτε δὲν τὸ ὁμολογεῖ, ὅταν ἐξετάζῃ διάφορα φυσικὰ ζητήματα, εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ μεταφυσικοῦ πεδίου, ἰδιαίτερος δὲ ὅταν ἐρευνᾷ καὶ κρίνῃ περὶ αὐτῶν τῶν βάσεων τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Πράγματι, ποῦ στηρίζονται οἱ φυσικοὶ νόμοι οἱ ὁποῖοι μᾶς ἐκφράζουν τὴν ἐνότητα τῆς φύσεως; Ἡ ἀπάντησις συνάγεται ἀπὸ ὅσα ἀνωτέρω ἐλέγχθησαν. Μὲ τὴν παρατήρησιν καὶ τὸ πείραμα συνάγομεν, κατὰ προσέγγισιν πάντοτε καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένου ἀριθμοῦ μετρήσεως, ὅτι ὠρισμένα φαινόμενα ἐπαναλαμβάνονται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅταν εἰς τὴν γένεσίν των συντείνουσι ὠρισμένοι καὶ οἱ αὐτοὶ

πάντοτε παράγοντες. Ἔτσι φθάνομεν εἰς τὴν διατύπωσιν ὠρισμένων φυσικῶν νόμων⁸).

Ἄλλ' ἡ διατύπωσις αὐτὴ στηρίζεται ἐπάνω εἰς γενίκευσις, καὶ ἡ γενίκευσις ἐπάνω εἰς τὴν συναγωγὴν μέσων ὄρων. Οἱ νόμοι τῆς φυσικῆς στηρίζονται εἰς τοὺς μέσους ὄρους πολλῶν παρατηρήσεων ἢ ἐξαγομένων τῶν πειραμάτων. Ἐπὶ τοῦ πειράματος μάλιστα βασιζόμεθα ἐπάνω εἰς μερικὰ ἀναγνώσματα τῶν δεικτῶν τῶν ὀργάνων τοῦ πειράματος, χωρὶς νὰ εἴμεθα καλὰ-καλὰ βέβαιοι ἂν αὐτὸ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τούτου, τὰ ὄργανα μὲ τὰ ὁποῖα κάμνομεν τὸ πείραμα παρουσιάζουν πάντοτε ὠρισμένα σφάλματα, οὕτως ὥστε εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ πάρωμεν τὸν μέσον ὄρον πολλῶν μετρήσεων, ἐπομένως νὰ ἔχωμεν πιθανὴν τιμὴν. Ἄς προστεθῇ εἰς αὐτὸ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν πειραμάτων, ὅσον μεγάλος καὶ ἂν ὑποτεθῇ, εἶναι ἀσυλλήπτως μικρὸς ἐμπρὸς εἰς τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας ἐμφανίζεται ἓνα φαινόμενον εἰς τὴν φύσιν. Ὑποθέτομεν λοιπὸν ὅτι καὶ εἰς τὸν ἀπειρομέγιστον αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν περιπτώσεων θὰ συμβῇ ὅ,τι **[σελ. 90]** καὶ εἰς τὰς ἐλαχίστας περιπτώσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἡμεῖς ἐπειραματίσθημεν. Καὶ τοῦτο εἶναι μόνον πιθανόν, ἀλλὰ δὲν εἶναι καθόλου βέβαιον. Δὲν εἶναι καθόλου βέβαιον ὅτι κάθε μία ἀπὸ τὰς περιπτώσεις αὐτὰς θὰ ὑπάγεται εἰς τοὺς κανόνας πού ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι ἐσχηματίσαμεν μὲ τὰς ἀσυλλήπτως ὀλίγας περιπτώσεις ἐπάνω εἰς τὰς ὁποίας ἐπειραματίσθημεν.

Ἡ διαφορὰ αὐτὴ μεταξὺ πιθανοῦ καὶ βεβαίου γίνεται καταφανής, ὅταν ἀρχίσωμεν νὰ διατυπώνωμεν γενικωτέρας προτάσεις, πού κατ' ἀνάγκην δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὰς πιθανότητας, ἀλλὰ ἔχουν ἀνάγκην ἀκριβοῦς βεβαιότητος. Διὰ τὸν καθ' ἡμέραν βίον καὶ διὰ τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, αἱ πιθανότητες πού μᾶς παρέχουν αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι εἶναι βεβαίως ἀρκεταί, καὶ κανεὶς δὲν ἐνοχλεῖται διὰ τὴν ἔλλειψιν πλήρους βεβαιότητος. Ὅταν ὅμως θέλωμεν νὰ ἀναχθῶμεν εἰς ζητήματα γενικώτερα, καθολικῆς κοσμοθεωρίας, τότε τὸ νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰς περιωρισμένας αὐτὰς πιθανότητας, διὰ νὰ διατυπώσωμεν κρίσεις «ἐπιστημονικὰς», ἀποτελεῖ μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας αὐθαιρεσίας πού ἡμπορεῖ νὰ κάμη τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ὑπάρχει, μᾶς λέγει ὁ Eddington, ἐκφράζων, ἄλλως τε, τὴν γνώμην πού κρατεῖ ἐντελῶς εἰς τὴν ἐπιστήμην, «ὑπάρχει μεγάλη καὶ σαφὴς διαφορὰ μεταξὺ φυσικῶν νόμων καὶ ὑποθέσεων. Αἱ γενικεύσεις καὶ αἱ ἐπεκτάσεις τῶν νόμων εἰς πεδία εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἀπεδείχθησαν ὡς ἀληθεῖς

⁸ Ὁ ὅρος «φυσικὸς νόμος» θεωρεῖται συνήθως ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὰς ἐκφράσεις σχέσεων ποιοτικῶν ἢ ποσοτικῶν διαφόρων φυσικῶν μεγεθῶν. Ἐπειδὴ ὅμως τὰ μεγέθη αὐτὰ εἶναι πολλάκις παράγωγα καὶ ὀφείλονται εἰς γνωστὰς ἢ ἀγνωστὰς αἰτίας, προσεχεῖς ἢ ἀπωτέρας, ἢ ἀποψις αὐτὴ κριτικῶς ἐξεταζομένη δὲν θεωρεῖται ἱκανοποιητικὴ. Ἀκριβῆς ἔννοια τοῦ φυσικοῦ νόμου εἶναι ἐκείνη πού ἀναφέρεται εἰς ποιοτικὰς ἢ ποσοτικὰς ἐκφράσεις τῶν σχέσεων αἱ ὁποῖαι συνδέουν τὸ αἷτιον ἢ τὰ αἷτια εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλεται ἓνα φυσικὸν φαινόμενον πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα ἢ πρὸς τὰ ἀποτελέσματα πού προκαλεῖ. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω, δὲν ὑπάρχουν, λόγου χάριν, «νόμοι πτώσεως τῶν σωμάτων», ἀλλὰ μόνον ὁ «νόμος ἔλξεως τῶν ὑλικῶν μαζῶν», συνέπεια τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ πτώσις τῶν ὑλικῶν σωμάτων καὶ οἱ «νόμοι κινήσεως τῶν πλανητῶν». Ἐπειδὴ ὅμως ἡ συνηθεστέρα ἔννοιά του εἶναι ἡ πρώτη, τὸ ζήτημα τῶν φυσικῶν νόμων ἐξετάζεται ἐδῶ ἀπὸ τῶν ἀπόψεων πού δημιουργοῦνται ἐκ τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς.

εἶναι ἀπλαῖ ὑποθέσεις. Ὁ νόμος τῆς βαρύτητος τοῦ Νεύτωνος ἢ τοῦ Ἄϊνστάϊν, γράφει, εἶναι ἓνα ἄθροισμα διατυπώσεων ἐκείνου ποῦ ἔχομεν παρατηρήσει μὲ ὠρισμένα ὄρια προσεγγίσεως. Ὁ νόμος αὐτὸς γίνεταῖ ὑπόθεσις, ὅταν βεβαιώσωμεν ὅτι εἶναι ἀκριβὴς καὶ παγκόσμιος».

Ὡς συμπέρασμα λοιπὸν ἡ σημερινὴ φυσικὴ δέχεται ὅτι ἐκεῖνο ποῦ ἡμεῖς ὀνομάζομεν «φυσικοὺς νόμους» δὲν ἔχει οὔτε τὸν χαρακτήρα τὸν ἀπόλυτον, οὔτε τὴν ἀκρίβειαν ποῦ νομίζομεν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν, διότι εἶναι ἀπλῶς μέσοι ὄροι πολυαρίθμων μεμονωμένων παρατηρήσεων, ποῦ διαφέρουν ὅλαι πολὺ ἢ ὀλίγον μεταξύ των, ἀλλὰ κατὰ συνθήκην τὰς παραδεχόμεθα ὡς κατὰ προσέγγισιν ἀληθεῖς, ἀφ' ἑτέρου δέ, διότι στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἀναποδείκτου καὶ αὐθαιρέτου προϋποθέσεως ὅτι οἱ νόμοι αὐτοὶ εὐρίσκουν γενικὴν ἐπαλήθευσιν εἰς τὴν φύσιν.

Ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἔρευνα στηρίζεται τώρα εἰς τὰς ἀληθείας αὐτάς, καὶ ἔχει ἐκδιώξει τὴν παλαιὰν φανταστικὴν ἀντίληψιν περὶ [σελ. 91] φυσικῶν νόμων. Ἀρκεῖ νὰ παραπέμψωμεν εἰς εἰδικὴν ἐργασίαν τοῦ καθηγητοῦ τῆς φυσικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Τυβίγγης Gerlach. Δυνάμεθα νὰ συνοψίσωμεν μὲ τὴν ἐξῆς παρατήρησιν, ἡ ὁποία διετυπώθη ἀπὸ εἰδικὴν ἀφορμὴν ποῦ ἀφορᾷ εἰς τὸν κλάδον τῆς θερμοδυναμικῆς, ἔχει ὅμως ἰσχὺν ἐφ' ὅλων τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν.

«Ὅπως ὅλοι οἱ νόμοι τῆς Φυσικῆς, οὔτω καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ θεμελιώδεις θερμοδυναμικοὶ νόμοι εἶναι ἀπόρροια τῆς ἀνθρωπίνης πείρας, μὴ ἔχοντες οὐδεμίαν ἄλλην δικαιολογίαν ὑπάρξεως ἀπὸ τὸ μόνον ἀπλοῦν γεγονὸς ὅτι μέχρι τοῦδε δὲν παρετηρήθη φαινόμενόν τι ἀντιτιθέμενον εἰς αὐτούς. Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι τὸ ὄριον ἰσχύος αὐτῶν κεῖται ἐκεῖ ὅπου παύει ἡ ἀνθρωπίνη πείρα, τουτέστιν ὁ ἀπ' εὐθείας πειραματικὸς ἔλεγχος»⁽⁹⁾.

Ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τούτων, οἱ φυσικοὶ νόμοι δὲν ἔχουν κἂν τὴν τόσον ἀπόλυτον ἔννοιαν τὴν ὁποίαν μερικοὶ θέλουν νὰ τοὺς προσδώσουν ἐπίτηδες, διὰ νὰ καταπολεμήσουν τὴν πίστιν εἰς τὴν δυνατότητα τοῦ θαύματος. Οἱ φυσικοὶ νόμοι λειτουργοῦν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι φέρουν ἀποτελέσματα, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ἄλλη αἰτία, ἡ ὁποία ἐμποδίζει τὴν ἐπέλευσιν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν. Τὰ σώματα π.χ. πίπτουν, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει δύναμις ἡ ὁποία θὰ ἐμπόδιζε τὴν πτώσιν των. Μία τοιαύτη ἐπιφύλαξις ὑπονοεῖται πάντοτε ὡς μέρος τοῦ περιεχομένου τοῦ νόμου.

Ὅταν λοιπὸν ἔχωμεν μαρτυρίαν κατὰ τὴν ὁποίαν παρετηρήθη κάποιον φαινόμενον ποῦ φαίνεται νὰ ἀποτελῆ παρέκκλισιν ἀπὸ ἓνα φυσικὸν νόμον, τότε, ἀντὶ νὰ κλείνωμεν μὲ πεῖσμα τὰ αὐτιά μας εἰς τὴν μαρτυρίαν αὐτήν, πρέπει νὰ τὴν ἐξετάζωμεν, μήπως ἡ τοιαύτη παρατήρησις μᾶς ὀδηγήσῃ εἴτε νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερα ἐκεῖνο ποῦ ἐλέγαμε φυσικὸν νόμον, εἴτε νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἐνέργειαν μιᾶς ἄλλης δυνάμεως, ἡ ὁποία εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπερίσχυσε. Αὐτὸ δὲ ἰσχύει κατὰ μεγαλύτερον λόγον, ὅταν, ὅπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος, ἔχωμεν μπροστὰ μας παρατηρήσεις ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἔρχονται καὶ μαρτυροῦν αὐτὰ ποῦ

⁹ Καθηγ. Καραγκούνης, *Φυσικοχημεία* σ. 5.

εἶδαν, καὶ μάλιστα μαρτυροῦν μὲ τὴν ἱερωτέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως «μάρτυς», ἀφοῦ ἐθυσίασαν τὴν ζωὴν των διὰ τὰς συνεπειὰς τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν. Καὶ ἐνώπιον τοῦ «νέφους μαρτύρων» οἱ ὁποῖοι ἔρχονται καὶ μὲ τὸ αἷμα τους μαρτυροῦν ὅ,τι παρετήρησαν μὲ τὴν πληρεστέραν ἔννοιαν τῆς λέξεως, εἶδαν, ἄκουσαν, ἔψαυσαν, ἔζησαν τὰ θαύματα αὐτά, ὁ φυσικὸς [σελ. 92] ἐπιστήμων δὲν ἠμπορεῖ νὰ νομίσῃ ὅτι ἐξοφλεῖ μὲ τὸ νὰ ἀρνηθῆται ἀπλούστατα νὰ ἀκούσῃ τὰς μαρτυρίας αὐτάς, καλυπτόμενος μὲ πείσμα πίσω ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ ἀπὸ ἀσυδότους καὶ ἀνεξελέγκτους ἰσχυρισμούς, ὅτι τάχα οἱ μάρτυρες αὐτοὶ ἦσαν (ὅλοι!) ὑστερικοὶ ἢ βλάκες ἢ ἀγράμματοι, ἢ δὲν ξέρομεν τί ἄλλο.

Τὰς μαρτυρίας αὐτάς δὲν δικαιουῦται ὁ ἐπιστήμων νὰ ἀπορρίψῃ ἐκ τῶν προτέρων καὶ χωρὶς ἔλεγχον, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ τὰς ἐξετάσῃ ἐφ' ὅσον τοῦ εἶναι δυνατὸν κατὰ τὴν ἱστορικὴν μέθοδον, ὡς μαρτυρίας ἱ σ τ ο ρ ι κ ἄ ς , τὰς ὁποίας θὰ μελετήσῃ ὡς κᾶτι πολύτιμον, διὰ νὰ συμπληρωθῇ τὸ ὑλικὸν τῶν ἀνθρωπίνων παρατηρήσεων.

Σύγκρουσις μεταξὺ χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ θαυμάτων καὶ φυσικῶν νόμων θὰ ὑφίστατο, μόνον ἐὰν ὑπῆρχε χριστιανικὴ διδασκαλία ἢ ὁποία ἀρνεῖται τοὺς φυσικοὺς νόμους κατὰ τὸ πλάτος τῆς ἐμπειρίας τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἔχομεν ἐπ' αὐτῶν. Ἐάν, φέρ' εἰπεῖν, ἠρνεῖτο ἢ χριστιανικὴ πίστις τὸν νόμον τῆς βαρύτητος, ἢ τοὺς νόμους τῆς διαστολῆς τῶν ἀερίων κλπ. Τοιοῦτον τι ὅμως δὲν συμβαίνει. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία οὔτε ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξιν τῶν φυσικῶν αὐτῶν νόμων, οὔτε ἀποκλείει τὰ μέχρι τοῦδε ἐπ' αὐτῶν δεδομένα τῆς ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας. Λέγει ὅμως ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς νόμους αὐτούς, λειτουργεῖ μία ἄλλη δύναμις ἀνωτέρα, ἢ ὁποία ἐκδηλώνει καὶ αὐτὴ τὴν ἐνέργειάν της. Καὶ ἡ μελέτη τῶν φυσικῶν νόμων, ὅσονδήποτε ἐπισταμένη καὶ λεπτομερῆς, δὲν μπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἀρνησιν τῶν ὑπερφυσικῶν τούτων δυνάμεων, ἀπλούστατα λόγῳ τῆς διαφορᾶς τῶν πεδίων εἰς τὰ ὁποῖα κινουῦνται οἱ φυσικοὶ νόμοι ἀφ' ἑνός, αἱ ὑπερφυσικαὶ παρατηρήσεις ἀφ' ἑτέρου. Ὁ φυσικὸς ἐπιστήμων, ἐὰν μὲν εἴπῃ ὅτι δὲν συνήντησεν εἰς τὰς παρατηρήσεις του τὴν ὑπερφυσικὴν αὐτὴν δύναμιν, τότε περιπτολογεῖ, διότι κανεὶς δὲν ἰσχυρίσθη τὸ ἀντίθετον. Ἐὰν δὲ ἀπὸ αὐτὸ θέλῃ νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὑπερφυσικὴ αὐτὴ δύναμις δὲν ὑπάρχει, τότε ἀποδεικνύεται ὅτι ἀγνοεῖ αὐτὸ τὸ πεδίων ἐρεύνης τῆς ἐπιστήμης του, καὶ ἐπομένως καὶ τὰ ὄρια τῶν συμπερασμάτων εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλει νὰ καταλήξῃ⁽¹⁰⁾.

¹⁰ Ὡς πρὸς τὸ θαῦμα, εἰδικώτερον, ἐπὶ τῆς θεραπείας νοσημάτων, ἀξίζει, πράγματι, νὰ μελετήσῃ κανεὶς ὅ,τι γράφει ὁ Carrel εἰς τὸ παγκοσμίου πλέον φήμης βιβλίον του *L'homme cet inconnu* εἰς τὸ ὄγδοον κεφάλαιον τοῦ ἔργου (σελ. 174-176 τῆς γαλλ. ἐκδόσεως 1936).

§ 84. Η φαντασίωσις τῆς παντογνωσίας.

Ἀπὸ τὰ προηγούμενα εἶδαμεν ποῦ εὐρίσκεται ἡ αἰτία τοῦ τόσο θορύβου ὁ ὁποῖος ἔγινε κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐν ὀνόματι τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν· πῶς κατωρθώθη νὰ ἐμφανισθοῦν αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ὅτι ἀναμινύονται εἰς σφαῖρας αἱ ὁποῖαι εἶναι ξένα πρὸς τὸ πεδῖον τῶν ἐρευνῶν των. Κατὰ βάσιν πρόκειται περὶ λογικῶν μεθοδικῶν σφαλμάτων. Καὶ δὲν θὰ ἠμπορέσωμεν νὰ γίνωμεν ἱκανοὶ διὰ μίαν πραγματικῶς ἐπιστημονικὴν σκέψιν εἰς τὰ σπουδαιότατα αὐτὰ ζητήματα, ἐὰν δὲν ξεκαθαρίσωμεν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὰ μεθοδικὰ σφάλματα τὰ ὁποῖα συνεσώρευσεν ὁ ἀρνητικὸς φανατισμὸς, ἡ προκατάληψις, τὸ πείσμα καὶ ὄχι σπανίως καὶ ἡ ἡμιμάθεια.

Πρόκειται περὶ σειρᾶς προλήψεων ποῦ εἶναι δημιουργήματα τῆς φαντασίας μας, χωρὶς κανένα ἔρεισμα, ἢ λογικῶν σφαλμάτων, τὰ ὁποῖα ἐνήργησαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν καὶ ἔγιναν τὸ στήριγμα τῆς ἀρνήσεως⁽¹¹⁾. Ἴδου μερικαὶ ἀπὸ τὰς φαντασιώσεις αὐτάς.

Εἶδαμεν ἕως τώρα μίαν βασικὴν τοιαύτην φαντασίωσιν, ἡ ὁποία συνίσταται εἰς τὴν ὑπερτίμησιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, καὶ τῆς ἐπιστήμης εἰδικώτερον. Δὲν πρόκειται ἐδῶ περὶ τοῦ γνωστοῦ γνωσιολογικοῦ ζητήματος, πρόκειται περὶ τῆς καθαρῶς ἐμπειρικῆς ἐκτιμήσεως τοῦ εἰς γνώσεις ὑλικοῦ τὸ ὁποῖον ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας. Μία ὀλεθρία φαντασίωσις παντογνωσίας φαίνεται ὅτι κυβερνᾷ μεγάλο τμῆμα τῆς ἀνθρωπότητος. Χιλιάδες, ἑκατομμύρια ἀνθρώπων ἐρρύθμισαν τὴν ζωὴν των ἐπάνω εἰς τὴν σκέψιν: «Δὲν βλέπω τὸν Θεόν, ἄρα Θεὸς δὲν ὑπάρχει». Καὶ ὅμως, εἰς τὸ βάθος τῆς σκέψεως αὐτῆς ὑπάρχει μία φαντασίωσις, ἡ φαντασίωσις ὅτι τὰ ξέρομεν ὅλα, ἐπομένως, ὅτι δὲν ὑπάρχει πραγματικότης, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν πανσοφίαν μας. Ἡ φαντασίωσις αὕτη ἐμφανίζεται μὲ ποικιλίαν εἰδικωτέρων μορφῶν. Ὁ ἀφελέστερος ἀρνητὴς ὡς ὄριον διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ παντὸς θέτει τὴν ὄρασίν του! Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προβληθῇ ἡ ἀντίρρησις: «Δὲν πιστεύω εἰς τὸν Θεόν, διότι δὲν τὸν βλέπω», χωρὶς νὰ ἔχη τεθῆ ὡς βάσις ἡ χονδροειδὴς φαντασίωσις ὅτι βλέπομεν κάθε τι ποῦ ὑπάρχει, καὶ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡμεῖς δὲν βλέπομεν. Ὁ περισσότερον μορφωμένος [σελ. 94] θέτει ὡς βάσιν τὰς αἰσθήσεις του γενικῶς, ἢ τὰς σκέψεις του, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ὡς ἓνα εἶδος ἐπεκτάσεως τῶν αἰσθήσεών του.

Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ καλπάζουσα πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θὰ μᾶς εἶχε θεραπεύσει ἀπὸ τὴν φαντασίωσιν αὐτήν. Τώρα γελάμε ὅλοι μὲ τὰς γνώσεις τῶν σοφῶν τῶν περασμένων γενεῶν, οἱ ὁποῖοι τὰ ἤξεραν, φυσικά, ὅλα... Ἄν κανεὶς τοὺς ὠμίλει τότε περὶ κοσμικῆς ἀκτινοβολίας, ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάτων, ἢ περὶ δυνατότητος ραδιοφωνίας, πόσα σοφὰ ἐπιχειρήματα δὲν θὰ παρέτασσον, διὰ νὰ

¹¹ Αἱ φαντασιώσεις αὐταὶ ἐνήργησαν πολὺ ἐντονώτερον ἀπὸ τὰ «εἶδωλα» τοῦ Francis Bacon, διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας.

μᾶς πείσουν διὰ τὴν ἀνυπαρξίαν τῶν! Καὶ διατί νὰ ὀμιλῶμεν ὑποθετικῶς; Μήπως ὑπῆρξεν ἐφεύρεσις ἢ ὁποία νὰ μὴ κατεπολεμήθη εἰς τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοὺς σοφοὺς μὲ σειρὰν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖο ἀνήγοντο εἰς μίαν τοιαύτην φαντασίωσιν; «Ἐφ' ὅσον ἐμεῖς δὲν ἔχομεν ἀντιληφθῆ τέτοιο πρᾶγμα» εἶναι ὁ στερεότυπος συλλογισμός, «θὰ πῆ ὅτι δὲν ὑπάρχει»⁽¹²⁾.

Τώρα, βέβαια, δὲν ζοῦμε εἰς τὰ χρόνια αὐτά. Καὶ κάθε μέρα εὐρισκόμεθα ἐνώπιον νέων πραγματικοτήτων, τῶν ὁποίων οὔτε [σελ. 95] ὑπόνοιαν εἶχε πρὶν ἢ ἐπιστήμη. Θὰ ἐπερίμενε λοιπὸν κανεὶς ὅτι θὰ εἶχε διδαχθῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ θὰ ἦτο προσεκτικώτερος. Καὶ ὅμως, κάτι φαίνεται ὅτι συμβαίνει μὲ τὸ μυαλὸ τοῦ ἀνθρώπου. Κἀτι ποὺ ἔχει σχέσιν μὲ τὸν ἐγωϊσμόν του, ὥστε δὲν θέλει ὁ ἄνθρωπος νὰ δεχθῆ, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ, τὴν ἀπλουστάτην ἀλήθειαν ὅτι ὁ κύκλος τῆς φυσικῆς καὶ μεταφυσικῆς πραγματικότητος εἶναι ἀσυγκρίτως μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν κύκλον ποὺ καθορίζει τὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως.

Καὶ νὰ σκεφθῆ κανεὶς ὅτι ἡ φαντασίωσις αὐτὴ τῆς παντογνωσίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναλύεται, εἰς τὸ τέλος, ἡ ἄρνησις τῆς πίστεως, ἐκλήθη εἰς τοὺς τελευταίους αἰῶνας νὰ εἶναι ὁ χειραγωγὸς καὶ ὁ ὁδηγὸς τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ!

§ 36. Ὀλιγάρκεια καὶ προεξοφλήσεις.

Κατὰ μίαν ἀντίθεσιν, περιέργον ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀλλὰ φυσικωτάτην, ἅμα τὴν προσέξῃ κανεὶς εἰς τὸ βάθος, τὴν φαντασίωσιν τῆς παντογνωσίας συντροφεύει μίαν χαρακτηριστικὴ ὀλιγάρκεια τοῦ ἀνθρωπίνου μυαλοῦ. Ἴσως ἡ πρώτη δὲν θὰ ἔφερε τόσα ἀποτελέσματα, ἂν δὲν συνωδεύετο ἀπὸ τὴν δευτέραν.

¹² Ἰδιαίτερος χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν εἶχεν ἡ τοιαύτη φαντασίωσις εἰς τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην. Εἶναι γνωστὸν τί ὑπέφερον ὁ Παστέρ, μέχρις ὅτου κατορθώσῃ νὰ τὸν πιστεύσουν οἱ διάφοροι σοφοί, καὶ μάλιστα Ἀκαδημαϊκοί, περὶ τῆς υπάρξεως καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν μικροβίων. Πῶς νὰ παραδεχθοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ὅτι ὑπάρχει κἀτι ποὺ δὲν τὸ ἤξευραν; Φαίνεται κωμικόν, ἀλλὰ τότε ἦτο τραγικόν, ὅτι ὁ Παστέρ συνήντησε λυσσαλέαν ἀντίδρασιν εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ πείσῃ τοὺς ἰατροὺς νὰ... διατηροῦν καθαριότητα, νὰ ἀποστειρώνουν τὰ χέρια των καὶ τὰ ἐργαλεῖά των, πρὶν κάνουν χειρουργικὴν ἢ γυναικολογικὴν ἐπέμβασιν. Τὴν ἀποστείρωσιν, τὴν ἀσηψίαν, ποὺ εἶναι σήμερον τὸ στοιχειωδέστερον πρᾶγμα εἰς τὴν ἰατρικὴν ἐπιστήμην, οἱ διάφοροι αὐτοὶ σοφοὶ ὄχι ἀπλῶς τὴν ἠγνόουν, αὐτὸ θὰ ἦτο κἀτι τὸ συγγνωστόν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠρνοῦντο μὲ πεῖσμα καὶ ἐπροτιμοῦσαν νὰ ἐκθέτουν εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν τῶν ἀσθενῶν των, παρὰ νὰ δεχθοῦν κἀτι τὸ ὁποῖον αὐτοὶ δὲν ἤξευραν, δὲν ἀντιλαμβάνοντο. Καὶ ὅμως, ἐν ὀνόματι τέτοιας σοφίας καὶ παντογνωσίας, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ κατεπολέμουν καὶ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, διότι, ἀφοῦ ὁ Θεὸς δὲν εἶχε μπῆ μέσα εἰς τὰ ὅρια τῆς γνώσεώς των, ἄρα δὲν ὑπάρχει. Καὶ διηγοῦνται καὶ ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ περιφήμου ἰατροῦ χειρουργοῦ ὁ ὁποῖος δὲν ἐπίστευεν εἰς τὴν ἀποστείρωσιν καὶ εἰς τὴν μόλυνσιν, διότι ἡ σοφία του ἐπιστημονικὴ γνώσις δὲν ἤμποροῦσε νὰ τὴν ἀντιληφθῆ, καὶ δὲν «ἔβλεπε» τίποτε ἀπὸ αὐτά. Ὁ καλὸς λοιπὸν αὐτὸς ἰατρός, εἰς πεῖσμα, καὶ διὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν μόλυνσιν καὶ τὴν ἀποστείρωσιν, καὶ πρὶν νὰ κάμῃ τὴν χειρουργικὴν ἐπέμβασιν, ἔπαιρνε τὰ χειρουργικὰ ἐργαλεῖα, τά... ἐκύλιε κατὰ γῆς καὶ τὰ ἐπατοῦσε μὲ τὰ πόδια του! Ἐννοεῖται ὅτι ὁ σοφὸς Ἀσκληπιάδης ἐν ἀμέσῳ συνεχεῖα πρὸς αὐτὰ μὲ τὸ ἴδιον πεῖσμα καὶ μὲ τὸν ἴδιον στόμφον διεκήρυσσε ὅτι δὲν πιστεύει εἰς Θεόν (ἢ ψυχὴν ἀθάνατον), διότι αὐτὸς εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν του ἔρευναν δὲν τὸν ἀντελήφθη καθόλου. Καὶ ἀφοῦ, ὅπως εἴπαμε, ἡ ἐπιστημονικὴ του σοφία ἀντελαμβάνετο πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχε, διὰ νὰ μὴ ἀντιληφθῆ ὁ ἰατρός μας τὸν Θεόν, θὰ πῆ φυσικὰ ὅτι Θεὸς (ἢ ψυχὴ ἀθάνατος) δὲν ὑπάρχει!

Ἡ ὀλιγάρκεια αὐτὴ συνίσταται εἰς τὴν εὐχέρειαν μὲ τὴν ὁποῖαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θέλει νὰ θεωρῆ ὅτι ἀπεδείχθη ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θέλει νὰ θεωρῆ ὡς ἀποδεδειγμένον. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς ἀποστασίας ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἡ ὀλιγάρκεια αὐτὴ ἔχει ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα. Θέλομεν νὰ διώξωμεν τὴν Πίστιν καὶ νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν μὲ ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Καὶ μὲ μίαν ἀφέλειαν ἀπίστευτον, ὡς τοιαύτην ἐπιστημονικὴν γνῶσιν χαρακτηρίζομεν τὸ πρῶτον ἀποκύημα τῆς φαντασίας μας, ἀρκεῖ τοῦτο νὰ ἀντίκειται εἰς τὴν Πίστιν, χωρὶς νὰ κουραζώμεθα μὲ ἔλεγχον καὶ ἀπόδειξιν ἐκείνου ποῦ θὰ ἐμφανίσωμεν ὡς ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ἢ ὁποῖα ἀντικαθιστᾷ τὴν Πίστιν.

Μίαν ἐμφάνισιν τῆς ὀλιγαρκείας αὐτῆς τὴν εἶδαμεν ἀνωτέρω. Εἶναι ἡ σύγχυσις μεταξὺ ἐπιστημονικῶν δεδομένων καὶ ὑποθέσεων καὶ εἰκασιῶν. Παίρνομεν μίαν ὑπόθεσιν καὶ τὴν θεωροῦμεν ὡς ἀποδεδειγμένην ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. Ἐπάνω εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν οἰκοδομοῦμεν κᾶτι ἄλλο, καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλο, δηλαδὴ τὴν εἰκασίαν μας, τὴν θεωροῦμεν ἐπίσης ἀτράνταχτον ἐπιστημονικὸν δεδομένον. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτοῦ, ἀρκούμεθα εἰς ὅσα ἐλέχθησαν πάρα πάνω, σελ. 35.

[σελ. 96] Ἄλλη ἐμφάνισις τῆς ὀλιγαρκείας εἶναι τὸ ὠραιότατον ἐκεῖνο: «Δὲν γνωρίζω μὲν, ἀλλὰ θὰ μάθω» ἢ «ἐλπίζω νὰ μάθω». Τὸ ὁποῖον καταντᾷ εἰς τὸ «ἐλπίζω νὰ μάθω, ἄρα γνωρίζω». Διατυπώσατέ το ὅπως θέλετε. Πάντως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λεχθῆ εἶναι ὅτι ὁ παραλογισμὸς αὐτὸς δὲν εἶναι γέννημα ἀφελοῦς νοῦ, ἴσα-ἴσα, ὁ ἀφελῆς ἄνθρωπος οὐδέποτε σκέπτεται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον. Τέτοιοι παραλογισμοὶ εἶναι ἀποκύημα φαντασίας τῶν «μορφωμένων ἀνθρώπων». Καὶ ἔτσι θέσιν ἀποδείξεων ἐπέχουν ἐκεῖνα τὰ «δὲν γνωρίζομεν μὲν, ἀλλὰ θὰ μάθωμεν εἰς τὸ μέλλον», ὅπως εἶδαμεν εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Μπύχνερ, ἀλλὰ ὅπως καὶ νεώτεροι ἀρνηταὶ κάνουν.

Αὐτὴ ἡ μέθοδος τῶν προεξοφλήσεων, κατὰ τὰς ὁποίας προεξοφλοῦνται ἀποδείξεις αἱ ὁποῖαι εἰς τὸ μέλλον θὰ εὐρεθοῦν, ἀποτελεῖ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀρνητικῆς προπαγάνδας. Συνεχῶς ὁ Δαρβῖνος ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἐπὶ τοῦ ὅτι οἰκοδομεῖ ἐπὶ ὑποθέσεων. Ἡ φράσις «δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν» (we may well surpose) παρουσιάζεται πάνω ἀπὸ 800 φορές. Ἡ ἄρνησις, ὑπὸ μορφήν ἐκλαϊκέυσεως τῆς ἐπιστήμης, σβύνει αὐτὰς τὰς προσεκτικὰς ἐπιφυλάξεις, προεξοφλεῖ τὸ ὅτι αἱ ὑποθέσεις θὰ ἀποδειχθοῦν καὶ ἀναφέρει τὴν ὑπόθεσιν ὡς κᾶτι τὸ ὁποῖον ἔχει ἀποδειχθῆ πλέον, ὥστε σᾶς ἀπαγορεύεται νὰ τὸ ἀμφισβητήσετε, ἂν δὲν θέλετε νὰ χαρακτηρισθῆτε ὡς ἄνθρωπος φοβερὰ καθυστερημένος.

Ἄλλὰ ἰδοὺ καὶ μία ἄλλη ἐμφάνισις τῆς ὀλιγαρκείας: Ὅταν, ὕστερα ἀπὸ ἐρεύνας, μάθωμεν τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον λειτουργεῖ ἓνα φαινόμενον, εἴτε εἰς τὴν ὀργανικὴν, εἴτε εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν, εἴτε εἰς τὸν ἀνθρώπινον ὀργανισμόν, νομίζομεν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀρκετόν, διὰ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ φαινόμενον αὐτὸ δημιουργεῖται μόνον του, χωρὶς ἀνωτέραν δημιουργικὴν δύναμιν. Ὅταν μάθωμεν τὸ «πῶς», μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ κ α τ ἄ π ο ῖ ο ν τ ρ ό π ο ν , νομίζομεν ὅτι ἐμάθαμεν καὶ τὸ «πῶς», μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ π ο ῖ ο ς ε ἶ ν α ι ὁ

δημιουργός, και μάλιστα με την έννοιαν ὅτι δὲν ὑπάρχει δημιουργός. Μὲ τὴν ἰδίαν λογικὴν, ὅταν βλέπωμεν ἓνα πλοῖον, ἐφ' ὅσον μὲν δὲν ξεύρομεν πῶς ἐναυπηγήθη, ἤμποροῦμεν νὰ δεχώμεθα τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς ναυπηγοῦ ποῦ τὸ κατεσκεύασε. Ὅταν ὅμως μάθωμεν τὸν τρόπον τῆς ναυπηγήσεως, πρέπει νὰ λέγωμεν ὅτι τὸ πλοῖον κατεσκευάσθη μόνον του, εἰς τὴν τύχην!

[σελ. 97]

§ 36. Αὐθαίρετοι γενικεύσεις καὶ ἐξομοιώσεις.

Ἐνα ἄλλο βασικὸν λάθος εἰς τὰς σκέψεις μας περὶ τῶν μεγάλων μεταφυσικῶν προβλημάτων ἀποτελοῦν αἱ αὐθαίρετοι γενικεύσεις εἰς τὰς ὁποίας τὸ ἀνθρώπινον μυαλὸ παραδίδεται, ὅταν χάσῃ τὴν γραμμὴν τοῦ προσανατολισμοῦ του.

Αἱ γενικεύσεις αὐταὶ εἶναι κάτι εἰς τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι ὀδηγεῖ ὁ ἀνθρώπινος ἐγωϊσμός. Θέλομεν νὰ γνωρίζωμεν τὸ πᾶν. Καὶ ἀντὶ τούτου γνωρίζωμεν, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ γνωρίζωμεν, ἓνα ἀσυγκρίτως μικρὸν τμῆμα τοῦ παντός. Δὲν θέλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν τὴν πτωχείαν μας αὐτὴν καὶ καταφεύγομεν εἰς τὴν γενίκευσιν. Ὑποχρεώνομεν τὸ πᾶν νὰ εἶναι ὅπως ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γνωρίζωμεν. Καὶ μὲ αὐτὸ νομίζωμεν ὅτι ἐξοφλοῦμεν. Καὶ λησμονοῦμεν πόσον ἀπειροελάχιστον ποσοστὸν τοῦ ὅλου εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γνωρίζωμεν, καὶ πόσον, ἐπομένως, ἐξωφρενικῶς τολμηρὸν εἶναι νὰ θελήσωμεν νὰ συναγάγωμεν γενικώτερα συμπεράσματα ὡς πρὸς τὸ ὅλον. Ὅμοιάζωμεν πρὸς τὸν ξένον ὁ ὁποῖος ἀπεφάνθη μὲ ἀκράδαντον βεβαιότητα ὅτι αἱ Ἑλληνίδες εἶναι βραδύγλωσσοι, διότι ἔτυχε νὰ συναντήσῃ μίαν Ἑλληνίδα ἢ ὁποία πράγματι εἶχε αὐτὸ τὸ μειονέκτημα.

Βεβαίως, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα μόνον μὲ τοιαύτας γενικεύσεις ἠμπορεῖ νὰ προχωρήσῃ, ἀφοῦ τοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῇ ὀλόκληρον τὴν πραγματικότητα. Καταφεύγομεν εἰς τὴν γενίκευσιν, διότι δὲν ἔχομεν τί ἄλλο νὰ κάμωμεν. Ἀφοῦ μᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ παρατηρήσωμεν, ἓνας κόκκος ἄμμου καθὼς εἴμεθα (ἂν εἴμεθα κἂν ἓνας κόκκος ἄμμου), τὴν ὅλην πραγματικότητα, τὸ σύμπαν, ἀρκούμεθα εἰς τμῆμα μόνον τῆς πραγματικότητος. Τὸ ὑπόλοιπον, ἐκεῖνο τὸ τμῆμα ποῦ δὲν παρετηρήσαμεν ἡμεῖς, τὸ ἀναπληροῦμεν (ὅπως εἶδαμεν προκειμένου περὶ τῶν φυσικῶν νόμων), μὲ τὴν ἰδικὴν μας πιθανολόγησιν ὅτι καὶ αἱ περιπτώσεις τὰς ὁποίας δὲν παρετηρήσαμεν θὰ εἶναι ὅμοιαι μὲ ἐκείνας ποῦ παρετηρήσαμεν. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι, ὅσον μεγαλύτερον εἶναι τὸ ποσοστὸν τῶν περιπτώσεων τὰς ὁποίας καλύπτομεν μὲ τὴν πιθανολόγησιν αὐτὴν, τόσο περισσότερο ἀπέχομεν ἀπὸ τὴν βεβαιότητα, τόσο περισσότερο ὑπάρχει πιθανότης, καὶ ὄχι ἀποδεδειγμένη ἀλήθεια.

§ 37. Παρατηρήσεις και πιθανότητες.

Εἰς τὴν πραγματικῶς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἔχομεν φυσικοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους διατυπώνομεν, ὄχι βέβαια διότι παρατηρήσαμεν ὅλας τὰς περιπτώσεις, ἀλλὰ ἀφοῦ παρατηρήσαμεν, τέλος πάντων, ἓνα ποσοστὸν σημαντικὸν τῶν περιπτώσεων αὐτῶν. Παρατηροῦμεν π.χ., ἀφ' ἧς ὡς ἀνθρωπότης ἔχομεν ἱστορικὴν συνοχήν, ἅς ποῦμε ἐπὶ δέκα χιλιάδας ἔτη, τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου. Ἀπὸ τὴν παρατήρησιν αὐτὴν ἐξάγομεν ὠρισμένα συμπεράσματα. Αὐτὴ ἡ παρατήρησις δὲν θὰ ἤρκει, διὰ νὰ συναγάγωμεν ἀσφαλῆ δεδομένα, διότι τίς οἶδε πόσον καταπληκτικῶς μέγας εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνατολῶν καὶ δύσεων τοῦ ἡλίου τὰς ὁποίας δὲν εἶδε μάτι ἀνθρώπου, τοῦλάχιστον ἀνθρώπου τοῦ ὁποίου ἡ παρατήρησις νὰ ἔρχεται εἰς συνοχήν μὲ ἡμᾶς. Ἄν ἡξεύραμεν τὸν ἀριθμὸν αὐτόν, θὰ ἐβλέπαμεν πόσον καταπληκτικῶς ἐλάχιστον ποσοστὸν τοῦ ἀριθμοῦ αὐτοῦ εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν 3.650.000 (διὰ νὰ δώσωμεν ἓνα ἀριθμὸν) ὅσες φορές θὰ εἶδε ὡς τώρα ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ποὺ εἶπαμε πάρα πάνω. Ὅπωςδήποτε ὅμως, ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τῶν περιπτώσεων ποὺ ἔχομεν παρατηρήσει εἶναι τόσο σημαντικὸς, ὥστε, ἂν δὲν μᾶς δίδῃ τὴν πλήρη βεβαιότητα, μᾶς δίδει ὅμως μίαν σοβαρὰν πιθανότητα ὡς βάσιν, διὰ νὰ ἐνεργήσωμεν κάτι εἰς τὴν ζωὴν μας.

Ἀντιθέτως, ὅμως, εἰς τὰ διάφορα δῆθεν ἐπιστημονικὰ δεδομένα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ ἡ ἀρνητικὴ μεταφυσικὴ, ἡ ἀναλογία ἐκείνου τὸ ὁποῖον παρατηρήσαμεν πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καλύπτομεν διὰ ἰδικῶν μας πιθανολογήσεων εἶναι τέτοια, ὥστε ἡ πιθανολόγησις νὰ στηρίζεται μόνον ἐπάνω εἰς τὴν ἰδικὴν μας αὐθαιρεσίαν. Πιθανολογοῦμεν τότε, στηριζόμενοι ἐπὶ παρατηρήσεων τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι τόσο ἐλάχιστος, ὥστε νὰ μὴ ἡμπορῇ νὰ γίνῃ σοβαρὸς λόγος περὶ τοῦ ὅτι θὰ στηριχθῶμεν ἐπ' αὐτοῦ, διὰ νὰ ἀναγάγωμεν συμπεράσματα. Ἐνίοτε μάλιστα ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τῶν παρατηρήσεων μας εἶναι ἴσος πρὸς τὸ μηδέν, ὅπως ὅταν πρόκειται περὶ τῶν εἰκασιῶν ἐν σχέσει μὲ τὴν δημιουργίαν τοῦ Κόσμου, ἢ μὲ ἄλλα παρόμοια θέματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων οὐδεμία οὐδέποτε ἀνθρωπίνῃ παρατήρησις οὔτε ἔγινε, οὔτε ἡμποροῦσε νὰ γίνῃ.

Καί, διὰ νὰ πάρωμεν μίαν εἰκόνα, ἡ ὁποία μὲ τὸν πόλεμον εἶχε γίνῃ ἐπικάϊρος, αἱ διάφοροι ἐπιστημονικαὶ προτάσεις τὰς ὁποίας διατυπώνομεν ὡς φυσικὰ δεδομένα ἢ φυσικοὺς νόμους ὁμοιάζουν μὲ [σελ. 99] τὸ χαρτονόμισμα. Κάλυμμα τοῦ χαρτονομίσματος αὐτοῦ εἶναι αἱ περιπτώσεις τὰς ὁποίας ὄντως ἤλεγξεν ἐπιστημονικῶς ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλὰ τὸ κάλυμμα δὲν εἶναι συνήθως ἴσον μὲ τὸ χαρτονόμισμα ποὺ κυκλοφορεῖ. Διατυπώνομεν ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ διὰ περιπτώσεις τὰς ὁποίας δὲν παρατηρήσαμεν. Μέχρις ἐνὸς σημείου, αὐτό, τὸ νὰ διατυπώνωμεν ἐπιστημονικὰς προτάσεις πέραν τῶν παρατηρήσεων τὰς ὁποίας ἔχομεν κάμει, εἶναι φυσικὸν καὶ ὀμαλόν, ὅπως μέχρις ἐνὸς ὁρίου εἶναι ὀμαλόν νὰ ἐκδίδεται χαρτονόμισμα πέραν τοῦ καλύμματος ποὺ ὑπάρχει. Ἐνίοτε ὅμως

προχωρούμεν πάρα πέρα καὶ διατυπώνομεν ὑποθέσεις καὶ εἰκασίας αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν καμμίαν πλέον ἀναλογίαν πρὸς τὸ κάλυμμα, πρὸς τὸ ἐπιστημονικῶς ἐξελεγχθὲν μέρος. Ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀρχίζει ἓνα εἶδος νομισματικοῦ πληθωρισμοῦ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν σκέψιν, πληθωρισμοῦ ὁ ὁποῖος φθάνει μέχρι τοῦ σημείου τὰ χαρτονομίσματά μας νὰ μὴ ἔχουν πλέον καμμίαν ἀξίαν. Μάλιστα, εἰς τὴν ἐπιστήμην ὁ πληθωρισμὸς πηγαίνει πρὸς πέρα ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὸ χαρτονόμισμα, διότι τὸ ἐπιστημονικὸν χαρτονόμισμα καταντᾷ εἰς τὸ τέλος νὰ ἐκδίδεται μὲ κάλυμμα μηδέν (θεωρίας ποὺ δὲν βασίζονται ἐπὶ οὐδεμιᾶς παρατηρήσεως), ἐνῶ ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ χαρτονομίσματος πάντως κάποιο κάλυμμα θὰ ὑπάρχη.

Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν τοῦ ἐπιστημονικοῦ πληθωρισμοῦ, μὲ κάλυμμα ἴσον μὲ τὸ μηδέν, ὑπάγονται ὅλαι αἱ δῆθεν ἐπιστημονικαὶ προτάσεις περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγινε ὁ κόσμος ἢ ὁ ἄνθρωπος, ἀφοῦ, ὅπως εἶδαμεν πάρα-πάνω, ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων ὁ ἀριθμὸς τῶν παρατηρήσεων εἶναι, καὶ τοῦτο κατὰ φυσικὴν ἀναπότρεπτον ἀνάγκην, ἴσος πρὸς τὸ μηδέν!

§ 38. Αὐθαίρετοι ἑξομοιώσεις.

Ἄλλη πηγὴ πλάνης εἶναι αἱ αὐθαίρετοι ἑξομοιώσεις, ἢ μανία τοῦ νὰ μὴ βλέπωμεν διαφορὰς, ἀλλὰ μόνον ὁμοιότητα, καὶ νὰ νομίζωμεν ὅτι, ἐπειδὴ δύο ἀντικείμενα ἔχουν κάποιαν ὁμοιότητα μεταξύ των, ἄρα ὑπόκεινται εἰς τοὺς ἰδίους νόμους. Αὐτὸ χρησιμοποιεῖται, διὰ νὰ ἀναπληρωθῇ τὸ κενὸν ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἐπιστημονικῆς παρατηρήσεως. «Δὲν παρατηρήσαμεν μὲν τὸ Α, παρατηρήσαμεν ὅμως τὸ Β, καὶ κάνει τὸ ἴδιο». Αὐτὸς περίπου εἶναι ὁ συλλογισμὸς.

Ἐνθυμεῖσθε, ἴσως, τὸ «μάλιστα, δὲν ἔχομεν μπανάνες», ποὺ ἔκαμε εὐθυμον θόρυθον πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμον. Εἰς ἓνα ἀμερικανικὸν [σελ. 100] θεατρικὸν ἔργον ἐμφανίζεται κάποιος καταστηματάρχης (Ἕλληνας, μάλιστα, ἂν δὲν ἀπατώμεθα), ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ πελάτης του ζητεῖ μπανάνες.

— Ἐχετε μπανάνες, παρακαλῶ;

Ὁ καταστηματάρχης δὲν ἔχει μπανάνες. Ἀλλὰ δὲν ἔχει καὶ τὴν διάθεσιν νὰ ἀφήσῃ τὸν πελάτην νὰ φύγῃ. Τὸ «ὄχι» τὸ ἔχει σβύσει ἀπὸ τὸ λεξιλόγιόν του, ὅταν ὁμιλῇ εἰς πελάτας. Σπεύδει λοιπὸν νὰ ἀπαντήσῃ προθυμότατος:

— Μάλιστα, κύριε! Δηλαδή... μπανάνες μὲν ἀκριβῶς δὲν ἔχομε, ἔχομε ὅμως... πατάτες... καὶ κάνει τὸ ἴδιο! Εἶναι μάλιστα καὶ θρεπτικώτερες!

Ὅλη ἡ Ἀμερικὴ, καὶ ἴσως ὅλος ὁ κόσμος, ἐγέλασε μὲ αὐτὸ τὸ yes, we have no bananas! Καὶ ὅμως, ἀπὸ κάτι τέτοια ἐκυβερνᾷτο ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις εἰς τὰ βασικώτερα διὰ τὸν ἄνθρωπον ζητήματα. Καὶ ἰδού:

Ἐρώτησις: — Λέτε ὅτι δέχεσθε μόνον ὅ,τι ἔχομε ἀπὸ παρατήρησιν ἢ πείραμα. Ἐξ ἄλλου, ἔχετε διαμορφωμένην μίαν θεωρίαν σας, τὴν ὁποίαν τὴν ὀνομάζετε ἐπιστημονικὴν, ὅσον ἀφορᾷ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου. Σᾶς ἐρωτῶ, ἔχετε

παρατηρήσεις καὶ πειράματα ἐπὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου ; Τὴν παρατηρήσατε ποτὲ σεῖς τὴν γένεσιν αὐτήν;

– Μάλιστα, κύριε! εἶναι ἡ πρόθυμος ἀπάντησις. Δηλαδή... αὐτὸ μὲν ἀκριβῶς δὲν τὸ ἔχομεν βέβαια παρατηρήσει, ἔχομεν ὅμως παρατηρήσει κάτι ἄλλο, ἔχομεν παρατηρήσεις ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νεφελοειδῶν... καὶ κάνει τὸ ἴδιο!

Κάνει τὸ ἴδιο! Μὲ μόνην τὴν... μικρὰν διαφορὰν ὅτι ὁ μὲν σχηματισμὸς τῶν νεφελοειδῶν προϋποθέτει ὅτι ὑπάρχει ἤδη ὁ ὑλικὸς κόσμος καὶ οἱ νόμοι ποὺ τὸν διέπουν, ἐνῶ τὸ ζήτημα εἶναι ἀκριβῶς πῶς ἐδημιουργήθη ὁ ὑλικὸς αὐτὸς κόσμος καὶ οἱ νόμοι του. Οἱ νεφελοειδεῖς προϋποθέτουν ὅτι ὑπάρχει τὸ σύμπαν, καὶ τὸ ἐρώτημα εἶναι πῶς ἔγινεν, ὥστε νὰ ὑπάρχη τὸ σύμπαν. Τὸ νὰ παρατηροῦμεν πῶς διαμορφώνονται, μέσα εἰς τὸ σύμπαν ποὺ ὑπάρχει ἤδη, οἱ νεφελοειδεῖς, καὶ μὲ αὐτὸ νὰ νομίζωμεν ὅτι παρατηροῦμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ σύμπαντος, ἔ, πῶς τὸ θέλετε, ἀπαιτεῖ κάποιον ἄθλον μίᾳ τοιαύτῃ ἐξομοίωσις.

Ἔνα ἄλλο:

Ἐρώτησις: – Μᾶς λέτε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐνεφανίσθη εἰς τὴν γῆν τυχαίως, αὐτομάτως καὶ χωρὶς τὴν ἐνέργειαν ἀνωτέρας δημιουργικῆς [σελ. 101] δυνάμεως. Ἐξ ἄλλου, μᾶς λέτε ὅτι παραδέχεσθε μόνον ὅ,τι παρατήρησις ἢ πείραμα σᾶς ἔχει ἀποδείξει. Σᾶς ἐρωτῶ λοιπόν. Ἔχετε καμμίαν παρατήρησιν ἢ κανὲν πείραμα διὰ τὴν αὐτόματον, τὴν τυχαίαν ἐμφάνισιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν γῆν;

– Μάλιστα, κύριε! Εἶναι πάλιν ἡ πρόθυμος ἀπάντησις. Δηλαδή... αὐτὸ μὲν ἀκριβῶς δὲν τὸ ἔχομεν, περιμένετε ὅμως καὶ θὰ ἔχωμεν εἰς τὸ μέλλον κάτι ἄλλο, ποὺ κάνει τὸ ἴδιο. Θὰ ἐπιτύχη ἡ ἐπιστήμη νὰ δημιουργήσῃ ἔμβια ὄντα ἀπὸ ἀνόργανον ὕλην.

Λοιπόν, ἂς λησμονήσωμεν πρὸς στιγμὴν ὅτι αὐτὸ τὸ «θὰ» ἔχει ἀποδειχθῆ ἐπιστημονικῶς ἀδύνατον. Τὰ πειράματα τοῦ Παστέρ ἰδίως ἀφήρσαν κάθε πεδίου διὰ τοιοῦτους ὀραματισμούς, καὶ τώρα ξέρομεν ὅτι κάθε τὶ τὸ ζωντανὸν κατάγεται ἀπὸ ἄλλο ἐπίσης ζωντανὸν ὄν καὶ ὄχι ἀπὸ ἀνόργανον ὕλην, omne vivum ex vivo. Ἀλλὰ ἂς τὸ λησμονήσωμεν αὐτό. Ἄς ὑποθέσωμεν ὅτι ἐπέτυχε κάποτε ἡ ἐπιστήμη νὰ μᾶς παρουσιάσῃ ἓνα ζωντανὸν μικροοργανισμὸν ὁ ὁποῖος, ἂς ὑποθέσωμεν, ἐδημιουργήθη εἰς τὸ ἐργαστήριον ἀπὸ ὕλην ἢ ὁποῖα θεωρεῖται (ἄλλη ὑπόθεσις πάλιν) ὡς ἀνόργανος. Λοιπόν; Τί σχέσιν ἔχει αὐτὸ τὸ ὑποθετικὸν κατόρθωμα μὲ τὸ θέμα μας; Εἰς μίαν τοιαύτην ὑπόθεσιν, θὰ ἐτροποποιούσαμεν, ἀπλῶς, τὰς ἀντιλήψεις ποὺ ἔχομεν ὡς πρὸς τὴν ἀνόργανον ὕλην. Ἀλλὰ αὐτὸ θὰ ἐσήμαινε ὅτι ἡ ζωὴ, καὶ μάλιστα τὸ ἀσυλλήπτως πολὺπλοκον ἐκεῖνο φαινόμενον ποὺ λέγεται ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἔγινε στὴν τύχην, μόνη της, αὐτομάτως; Μά, τὸ ἐρώτημα θὰ μένη πάντοτε, μὲ ἄλλην ἴσως διατύπωσιν, μὲ τὴν ἰδίαν ὅμως ἔννοιαν: καὶ πῶς, λοιπόν, ἐδημιουργήθη ἡ ὕλη αὐτή, πῶς ἔγινεν, ὥστε νὰ ἔχη μέσα της τὴν δύναμιν νὰ προβάλλῃ τὴν ζωὴν ὅπως εἶδαμεν (καθ' ὑπόθεσιν πάντοτε);

§ 39. Σοφίσματα... και χειρότερα!

Άλλα τὰ θεμελιώδη αὐτὰ λογικὰ σφάλματα, δὲν εἶναι πάντοτε ἀκούσια καὶ ἀνεπίγνωτα. Πολλάκις εἶναι σοφίσματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται ἐν ἐπιγνώσει, διὰ νὰ καλύψουν τὴν ἔλλειψιν πραγματικῶν ἐπιχειρημάτων. Ἐρευνητῆς δὲ ὁ ὁποῖος δὲν ἤμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς προκατειλημμένος ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ Jaspers, περιγράφει μὲ ζωηρότατα χρώματα τὴν σοφιστείαν, τὴν ἀερολογίαν ἀλλὰ καὶ τὴν κακοπιστίαν τῶν χαρακτηριστικῶν τύπων τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ σοφιστοῦ, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Jaspers πάντοτε, «τὰ ξέρει ὅλα, ἀγνοεῖ ὅμως τί εἶναι εἰλικρίνεια καὶ ἐντροπή».

[σελ. 102] Καὶ ὅμως, γεγονὸς εἶναι ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐπῆραν εἰς τὰ σοβαρὰ καὶ ἔκτισαν τὴν ζωὴν των ἐπάνω εἰς ἰσχυρισμούς οἱ ὁποῖοι, πίσω ἀπὸ φανταχτερὸ ἐξωτερικόν, ἔκρυβαν ὅχι ἀπλῶς λογικὰ λάθη ἀσυγχώρητα, ἀλλὰ καὶ ἐνσυνειδήτους ψευδολογίας καὶ πλαστογραφίας ἀκόμη. Θὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ ἓνα μόνον παράδειγμα πλαστογραφίας, ἀλλὰ, φρονοῦμεν, ἀρκετὰ χαρακτηριστικόν. Ἔγινε λόγος ἀνωτέρω περὶ τοῦ μονιστοῦ Χαϊκελ. Ὁ Χαϊκελ εἶχε θεωρηθῆ διὰ πολὺν καιρὸν ὡς ἡ κορυφή τοῦ ἀντιθρησκευτικοῦ κινήματος τὸ ὁποῖον βασίζεται ἐπάνω εἰς τὴν ἐπιστήμην, πολὺς δὲ κόσμος ἔβλεπεν εἰς αὐτὸν τὸ στόμα τῆς ἐπιστημονικῆς σοφίας. Εἰς τὴν Ἑλλάδα δέ, ὅπου ἡ ξενομανία δὲν ἔχει ὅρια, ἐξεδόθη καὶ ἓνα περιοδικόν, ὁ *Προμηθεύς*, μὲ τὸν εἰδικὸν σκοπὸν τὴν ἀποθέωσιν τοῦ Χαϊκελ μπροστὰ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν. Καὶ ἀλλοίμονον εἰς ἐκεῖνον ποὺ θὰ ἐτολμοῦσε νὰ ἐκφράσῃ τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ ὅτι κάθε λέξις τοῦ Χαϊκελ ἦτο αὐτὴ ἡ ἀλήθεια. Λοιπὸν, μίαν ἡμέραν ἀνεκαλύφθη κάτι, τὸ ὁποῖον ἔφερεν εἰς δύσκολον θέσιν τὴν προπαγάνδαν αὐτὴν. Ὁ Χαϊκελ εἰς ἓνα βιβλίον τοῦ *Φυσικῆ ἱστορίας τῆς δημιουργίας* εἶχε δημοσιεύσει, διὰ νὰ ἀποδείξῃ τοὺς ἰσχυρισμούς του, τρεῖς εἰκόνας ὡαρίων. Τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πιθήκου καὶ τοῦ σκύλου. Κυττάξτε καὶ τὰς τρεῖς φωτογραφίας, ἔλεγεν ὁ Χαϊκελ, ὁμοιάζουν καὶ αἱ τρεῖς. Καὶ τὰ τρία ὡάρια ἔχουν τὴν αὐτὴν μορφήν!

Καὶ πῶς μὲν οἰαδήποτε ὁμοιότης τῶν ὡαρίων θὰ ἀπεδείκνυε τὴν... ἀνυπαρξίαν ψυχῆς (διότι τοῦτο, εἰς τὸ τέλος, εἶναι τὸ ζητούμενον), αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ὅπως δὲ ὅμως ἡ ὁμοιότης αὐτὴ ἐκίνησε τὴν προσοχὴν τῶν εἰδικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξηκρίβωσαν κάτι πού... ὑπερθεματίζει ὅ,τι ἰσχυρίσθη ὁ Χαϊκελ! Ὅχι μόνον δηλαδὴ εἶναι ὅμοια τὰ ὡάρια ποὺ μᾶς παρίστανον αἱ φωτογραφίαι, ἀλλὰ, κάτι παραπάνω, ταυτίζονται μεταξύ των... Ἐφυσυχάζων δηλαδὴ μὲ τὴν σκέψιν ὅτι τὸ μὲν πολὺ κοινὸν δὲν ἔχει τὰ μέσα νὰ ἐξελέγξῃ τοιοῦτου εἴδους ζητήματα, οἱ δὲ εἰδικοί βασίζονται εἰς τὴν καλὴν πίστιν τοῦ γράφοντος, ὁ Χαϊκελ ἐφωτογράφησε τὸ ἴδιον ὡάριον τρεῖς φορές, καὶ τὴν τριπλῆν φωτογραφίαν παρουσίασεν ὡς τρεῖς εἰκόνας τριῶν διαφόρων ὡαρίων, τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πιθήκου, τοῦ σκύλου, διὰ νὰ μᾶς καλέσῃ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ὁμοιότητα ποὺ ἔχουν μεταξύ των. Τοιουτοτρόπως ἐπέτυχεν τὸ κεραυνοβόλον ἀποτέλεσμα. Ἀφοῦ τὸ ὡάριον τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ πιθήκου καὶ τοῦ σκύλου εἶναι ὅμοια, ὅπως βλέπετε εἰς τὰς φωτογραφίας, ἄρα...

Τὸ κακὸν μόνον ἦτο ὅτι ὑπῆρξαν καὶ μερικοὶ ἐπιστήμονες, καὶ δὴ **[σελ. 103]** ὁ His καὶ ὁ Brass, οἱ ὅποιοι δὲν «ἔχαψαν» αὐτὴν τὴν φορὰν τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Χαϊκελ, ἀλλ' ἠθέλησαν νὰ τὴν ἐξελέγξουν, πρᾶγμα τὸ ὅποϊον ἀπεκάλυψε τὴν ἀπάτην. Τὸ κοινόν, ἐννοεῖται, ἐζήτησεν ἐξηγήσεις. Δι' αὐτὸ ἐν τέλει μία ἐφημερὶς φιλικὴ πρὸς τὸν Χαϊκελ, ἡ *Volkszeitung*, τοῦ παρεχώρησε καὶ τὰς τρεῖς στήλας τῆς πρώτης σελίδος τῆς, διὰ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν τόσον βαρεῖαν κατηγορίαν. Καὶ ἡ ἀντίκρουσις συνίστατο εἰς μίαν ὁμολογίαν ρητὴν, περὶ τῆς πλαστογραφίας διὰ τὴν ὁποῖαν κατηγορήθη, ὁμολογίαν διηθησμένην μὲ χλευασμοὺς καὶ κατηγορίας καὶ μὲ τὴν περίεργον δικαιολογίαν ὅτι... «αὐτὰ τὰ κάνουν καὶ ἄλλοι» καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ζήτημα δι' αὐτὸν ὁ ὅποϊος «μόλις» ἐξ ἕως ὀκτῶ τοῖς ἑκατὸν τῶν εἰκόνων ποὺ δημοσιεύει τὰς ἔχει ὁ ἴδιος π λ α σ τ ο γ ρ α φ ῆ σ ε ι ⁽¹³⁾.

Ἐπειτα ἀπὸ αὐτά, φυσικὸν εἶναι ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Χαϊκελ δὲν ἤργησαν νὰ προκαλέσουν τὴν περιφρόνησιν ὅλων ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ὁμιλοῦν μὲ κάποιον κῦρος περὶ τῶν προβλημάτων ποὺ ἀπασχολοῦν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Ἡ γενικὴ αὐτὴ καταδίκη ἐκ μέρους τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου, καὶ μάλιστα εἰς τὴν πατρίδα τοῦ Χαϊκελ, ἤμπορεῖ νὰ συνοψισθῇ εἰς τὴν ἐξῆς κριτικὴν τὴν ὁποῖαν ἔκαμεν ὁ συμπατριώτης τοῦ Χαϊκελ, καθηγητῆς Paulsen, κάθε ἄλλο παρὰ Χριστιανός, σημειωτέον. «Κατακόκκινος ἀπὸ ἐντροπὴν ἐδιάβασα τὸ βιβλίον αὐτό, μὲ ἐντροπὴν διὰ τὴν κατάστασιν τῆς γενικῆς μορφώσεως καὶ τῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως τοῦ λαοῦ μας. Ὅτι ἕνα τέτοιο βιβλίον ἠμπόρεσε νὰ ὑπάρξῃ, ὅτι ἐστάθῃ δυνατὸν νὰ γραφῇ, νὰ τυπωθῇ, νὰ διαβασθῇ, νὰ θαυμασθῇ, νὰ πιστευθῇ εἰς ἕνα λαὸν ὁ ὅποϊος ἔχει ἕνα Κάντ, ἕνα Γκαίτε, ἕνα Σοπενχάουερ (βλέπετε ὅτι ἡ κριτικὴ κάθε ἄλλο παρὰ ἀπὸ χριστιανικὴν πλευρὰν παρέχεται), αὐτὸ προξενεῖ πόνον»⁽¹⁴⁾.

Καὶ ὅμως, αὐτὰ προσέφεραν καὶ προσφέρουν ἀκόμη εἰς τὸν λαόν μας οἱ πνευματικοὶ τοῦ ὁδηγοί, ὡς ἐπιστημονικὰ ἀλάθητα θέσφατα. Καὶ μὲ τοιοῦτου εἴδους κατασκευάσματα ἐπείσθη μία μεγάλη μερὶς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, καὶ μάλιστα ἐκείνη ποὺ ἀσκεῖ τὴν μεγαλυτέραν ἐπίδρασιν εἰς τὸ σύνολον, νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ θεμέλιον εἰς τὸ ὅποϊον στηρίζεται κάθε ἱερὸν καὶ κάθε ὄσιον!

[σελ. 104]

VI. Η ΣΤΡΟΦΗ

§ 40. Ἡ τελευταία λέξις τῆς ἐπιστήμης.

Καὶ ἐν τῷ μεταξύ ἡ ἀληθὴς ἐπιστήμη μὲ τὴν πρόοδόν της ξεκαθαρίζει ὁλονὲν καὶ περισσότερον τὴν πλάνην ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν. Καὶ δὲν μεταβάλλει βεβαίως τὴν πίστιν εἰς ἐπιστήμην, διότι πρώτη ἡ πίστις θὰ διεμαρτύρητο ἐναντίον τοιαύτης

¹³ Εἰς τὸ κείμενον: gefälscht. Τοὺς θέλοντας νὰ παρακολουθήσουν λεπτομερέστερα τὴν ἱστορίαν αὐτὴν παραπέμπομεν εἰς ἄρθρον τὸ ὅποϊον ἐδημοσιεύθη εἰς τὸ περιοδικὸν *Ακτίνες* 1938, σ. 101 ἐπ. Ἐκεῖ θὰ εὔρουν φωτοτυπωμένην τόσον τὴν σελίδα τοῦ βιβλίου μὲ τὰς φωτογραφίας, ὅσον καὶ τὸ ἄρθρον τῆς ἐφημερίδος μὲ τὰς ὁμολογίας.

¹⁴ Ἄλλαι κρίσεις εἰς Messer τόμος IV σελ. 98.

ἀποπείρας, ἀλλὰ κάμνει κάτι ἄλλο, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἔργον τῆς: Ἀποκηρύσσει κατηγορηματικῶς καὶ ἀμειλίκτως κάθε προσπάθειαν τῆς ἀντιχριστιανικῆς ἀρνήσεως νὰ ἐμφανισθῇ μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς ἐπιστήμης.

Ἐκάμαμεν πάρα πάνω μνειάν τῶν πειραμάτων τοῦ Driesch, ὅχι διότι εἶναι χριστιανός, ἴσα-ἴσα δὲν εἶναι, παρεσύρθη δέ, φαίνεται, εἰς ἀντιχριστιανικὰς κινήσεις, τόσον ὥστε νὰ συνάψῃ σχέσεις μὲ τὸν ναζισμόν. Ἐνας λόγος παραπάνω νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ ἐδῶ ἡ μαρτυρία τοῦ μὴ χριστιανοῦ αὐτοῦ ἐπιστήμονος, μαρτυρία ἡ ὁποία χρονολογεῖται, ἄλλως τε, ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας. Διότι ἐὰν ὁ Χαϊκελ εἶχεν ἓνα μαθητὴν ἀπὸ τὸν ὁποῖον πολλὰ ἠλπίζεν, αὐτὸς ὁ μαθητὴς τοῦ ἦτο ὁ Driesch. Καὶ ἐὰν ἓνας ἔδωκε τὸ καίριον κτύπημα κατὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ ὑλόφρονος μονισμοῦ ἀπὸ βιολογικῆς ἀπόψεως, αὐτὸς ἦτο ὁ Driesch. Ἡ ρῆξις μεταξὺ μαθητοῦ καὶ διδασκάλου ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ὁ Driesch ἐξεκίνησε μὲν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χαϊκελ, δὲν τὴν ἠκολούθησεν ὅμως εἰς τὰ τυφλά, ἀλλὰ τὴν ὑπέβαλεν εἰς ἔρευναν ἐπιστημονικὴν καὶ πειραματικὴν, τὰ συμπεράσματα τῆς ὁποίας δὲν ἦσαν καθόλου εὐχάριστα διὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Χαϊκελ. Ὡς συμπέρασμα μιᾶς ζωῆς ποῦ ἀφιερῶθη εἰς ἓνα ἐπιστημονικὸν ἔλεγχον τῆς θεωρίας τοῦ Χαϊκελ, ὁ Driesch ἀφιερώνει μίαν πρόσφατον ἐργασίαν του εἰδικῶς εἰς τὴν κατάπτωσιν τοῦ ὑλισμοῦ εἰς τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην. Ἡ ἐργασία αὕτη ἐδημοσιεύθη τὸ 1940 (εἰς τὴν τεσσαρακονταετηρίδα Θεοφίλου Βορέα). Εἰς τὴν ἐργασίαν αὕτην μεταξὺ ἄλλων βλέπομεν τὰ ἐξῆς: «Ὁ θεωρητικὸς (ἐπιστημονικὸς) ὑλισμὸς θεωρεῖται σήμερον ἀπὸ ὅλους τοὺς σοβαροὺς ἐρευνητὰς ὡς μία κοσμοθεωρία ἡ ὁποία ἔχει πλέον ἐγκαταλειφθῆ ἡττημένη, ἀφοῦ ἐπὶ 50 περίπου χρόνια ἐκυριάρχησε εἰς τὴν ἐπιστήμην μὲ μίαν εἰδικὴν μορφήν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν». Ὡς πρὸς δὲ τὴν μηχανοκρατικὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς παρατηρεῖ: «Σήμερον ἡμποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οὔτε ἓνας καὶ μόνον βιολόγος, κριτικῶς σκεπτόμενος, θεωρεῖ πλέον τὴν δαρβινικὴν μορφήν τῆς θεωρίας τῆς **[σελ. 105]** καταγωγῆς ὡς ὀρθήν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μορφή αὕτη εἶναι ἡ μόνη μορφή κατὰ τὴν ὁποίαν δύναται νὰ νοηθῇ κατὰ μηχανικὸν τρόπον ἡ ἱστορία τῆς γενέσεως τῶν εἰδῶν, συνάγεται ἀπὸ αὐτὸ ὅτι μὲ τὴν πτώσιν τοῦ δαρβινισμοῦ ἡ μηχανοκρατικὴ ἀντίληψις ἐπὶ τοῦ βιολογικοῦ πεδίου κατέρρευσε διὰ δευτέραν φοράν.

Αὐτὸ ἄλλως τε, καὶ ἀνεξαρτήτως τῆς μαρτυρίας τοῦ Driesch, αὐτὸ ἀποτελεῖ, ἃς τὸ μάθη ἐπὶ τέλους καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, τ ἡ ν τ ε λ ε υ τ α ί α ν λ έ ξ ι ν τ ἡ ς έ π ι σ τ ῆ μ η ς . Τὴν τελευταίαν καὶ χρονολογικῶς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου, διότι εἶναι τὸ καταστάλαγμα πειραματικοῦ ἐλέγχου τῶν διαφόρων ἰσχυρισμῶν ποῦ εἶχαν ἄλλοτε προταθῆ μὲ ἀσύδοτον στόμφον ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν δὲν θὰ ἰδῇ κανεὶς εἰκασίας ἀχαλινώτους καὶ παραπομπὰς εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα «θὰ» ἀποδειχθοῦν εἰς τὸ μέλλον. Θὰ ἰδῇ ἐπιστήμην καὶ μόνον, ἡ ὁποία γνωρίζει τί γνωρίζει καὶ τί τῆς εἶναι ἄγνωστον. Ὅταν κἀνὴ φυσικὴν, κἀνὴ φυσικὴν, καὶ ὅταν κἀνὴ μεταφυσικὴν, ἔχει ἐπίγνωσιν τοῦ ὅτι κἀνὴ μεταφυσικὴν. Ἐχει ἐπίγνωσιν τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ ξέρει ποῦ εἶναι ἡ σφαῖρα τῆς ἐπιστήμης καὶ ποῦ εἶναι ἡ σφαῖρα τῆς πίστεως. Γνωρίζει νὰ κρίνῃ καὶ περὶ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Ἐχει τὸν αὐτοέλεγχον καὶ τὴν

αυτόκριτικήν ως βοήθημά της πολύτιμον. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, βέβαια, ὅτι οἱ ἐπιστήμονες ἔπαυσαν σήμερον νὰ ἀποφαίνωνται μὲ τόσον ἀσάλευτον τρόπον ὅπως ἄλλοτε. Ἔμαθαν νὰ χρησιμοποιοῦν εἰς τὰς προτάσεις των καὶ ἐκφράσεις πού δηλώνουν δισταγμόν, ἐπιφυλακτικότητα. Ἔμαθαν νὰ ὁμολογοῦν ὅτι ἀγνοοῦν κάτι, ἀντὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ καλύψουν τὸ κενὸν τῆς γνώσεως μὲ εἰκοτολογίας ἀσυστότους. Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι ἔχομεν τώρα ἐπιστήμην μὲ ὀλιγώτερον μὲν κομπασμόν, μὲ ὀλιγωτέρας πτήσεις εἰς τὰ ἐξωεπιστημονικὰ πεδία, ἀλλὰ δι' αὐτὸ καὶ μὲ περισσότερον ἐπιστημονικὸν κῦρος, μὲ ἐπιστημονικὴν θετικότητα καὶ εὐσυνειδησίαν. Καὶ ἀντὶ νὰ ἔχωμεν ἐπιστήμην πού δανεῖζει τὸ ὄνομά της εἰς τὸν ἀντιχριστιανικὸν θόρυβον, ἀντικρύζομεν τὴν νέαν ἐπιστήμην πού διακονεῖ, μέσα εἰς τὰ ὄρια ὅπου ἡμπορεῖ νὰ φθάσῃ ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις, εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἔσταμάτησε, βέβαια, ἔτσι τὸ πανηγῦρι τῆς δημοκοπίας μὲ τὴν δῆθεν ἐπιστημονικὴν ἐμφάνισιν. Ἀλλὰ διὰ τὸ σταμάτημα αὐτὸ θὰ ἔχουν λόγους νὰ στενοχωρηθοῦν... ὄχι φυσικὰ οἱ ἀληθινοὶ ἐπιστήμονες! «Υπῆρξαν ἐποχαί, ἐτόνιζε τὰ τελευταῖα χρόνια, εἰς τὴν Ἀκαδημίαν τῶν Ἐπιστημῶν, ὁ «θεμελιωτῆς τῆς νέας Φυσικῆς» καθηγητῆς Μ. Planck, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ [σελ. 106] φιλοσοφία καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἦσαν ξέναι ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην, ἂν ὄχι καὶ πραγματικῶς ἀνταγωνίστριαι. Οἱ καιροὶ ἐκεῖνοι παρῆλθον πρὸ πολλοῦ. Οἱ φιλόσοφοι ἀντελήφθησαν ὅτι δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ ὑπαγορεύουν εἰς τοὺς φυσικοὺς τοὺς σκοποὺς των καὶ τὰς μεθόδους, διὰ νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ σκοποὶ αὐτοί. Καὶ οἱ φυσιοδίφαι ἔμαθαν πλέον ὅτι ἡ ἀφετηρία τῶν ἐρευνῶν των δὲν ἐδρεύει μόνον εἰς τὰς ἀντιλήψεις αἱ ὁποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις καὶ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς νὰ ἔχη ὠρισμένην δόσιν μεταφυσικῆς. Ἡ νεωτέρα φυσικὴ ἔχει ἤδη περὶ πολλοῦ αὐτὴν τὴν παλαιὰν ἀλήθειαν: Ὑπάρχουν πραγματικότητες αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας καὶ ὑπάρχουν προβλήματα καὶ ἐπίμαχα ζητήματα διὰ τὰ ὁποῖα αἱ ὑπεραισθηταὶ αὐταὶ πραγματικότητες ἔχουν δι' ἡμᾶς ἀξίαν πολὺ μεγαλυτέραν, ἀπὸ ὅσην ἔχει ὁ πλοῦσιος θησαυρὸς ὀλοκλήρου κόσμου πού εἶναι αἰσθητὸς εἰς ἡμᾶς»⁽¹⁵⁾).

§ 41. Χριστιανοὶ ἐπιστήμονες.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει, ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δημιουργεῖ τὴν πίστιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι εἶναι Ἄγγελος ἐμπνευστῆς τῆς Πίστεως. Δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ λειτούργημα πού ἐπιτελεῖ ἡ ἐπιστήμη. Ἀλλὰ ὁ ὑγιὲς ἐπιστημονικὸς νοῦς κατανοεῖ τὴν ἀνάγκην τῆς Πίστεως διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀντιλαμβάνεται τὴν σπουδαιότητά της διὰ τὴν ψυχοβιολογικὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Τὸ νὰ νιώσῃ κανεὶς μέσα του τῆς πίστεως τὴν δύναμιν, αὐτὸ εἶναι δῶρον θεῖον, ἰκανότης

¹⁵ Μ. Planck, *Wege zur physikalischen Erkenntnis*, Leipzig 1934 σ. 177.

τῆς ψυχῆς νὰ σπάσῃ τὰ δεσμὰ τῶν αἰσθήσεων τοῦ σώματος, νὰ ξεπεράσῃ τὰς αἰσθήσεις αὐτάς, καὶ ἐπομένως καὶ ὅ,τι τὸ ἀνθρώπινον μυαλὸ περιώρισεν εἰς μοναδικὴν πεῖραν ἀπὸ αὐτὰς τὰς αἰσθήσεις. Ἀλλὰ ἡ κατανόησις τῆς ἀνάγκης τῆς πίστεως ἀποτελεῖ ἀναπότρεπτον συμπέρασμα κάθε ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ἢ ὅποια γίνεται μὲ ὑ γ ι ἐ ς μ υ α λ ὸ καὶ μὲ ὁ ρ θ ῆ ν μ έ θ ο δ ο ν . Κάθε ἄλλο παρὰ ἐκπληκτικὸν ἐπομένως εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ἐπιστήμονες διαπρεπεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους ἡ ἀνθρωπότης ὀφείλει πλεῖστα καὶ μέγιστα, προσωπικότητες ἀνώτεροι, προνομιούχοι **[σελ. 107]** θὰ ἔλεγε κανεῖς, ποὺ ἐμφανίζουν τὸν θεῖον καὶ ζηλευτὸν συνδυασμὸν πίστεως καὶ ἐπιστήμης. Αὐτὸ βεβαίως δὲν εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τὸ πολὺ κοινόν, ποὺ νομίζει ὅτι, μόλις κανεῖς πάρη ἓνα δίπλωμα καὶ μάλιστα μὲ τὰς διευκολύνσεις ποὺ δίδουν τὰ μεταπολεμικὰ «εὐεργετικά» νομοθετήματα, γίνεται παντογνώστης καὶ πρέπει νὰ δείξῃ τὴν παντογνωσίαν του μὲ τὸν χλευασμὸν κάθε πίστεως. Ἀλλ' ἡ πιστεύουσα ἐπιστήμη καθιστᾷ διαρκῶς αἰσθητὴν τὴν ὕπαρξίν της.

Καὶ ὁ κατάλογος τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων ποὺ εἶναι καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐκπρόσωποι αὐξάνει συνεχῶς καὶ ἀπεργάζεται τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τὸν λυτρωμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν πνευματικὴν δουλείαν. Εἶναι ἀδύνατον νὰ δώσωμεν τὸν κατάλογον αὐτὸν ἐδῶ. Θὰ ἐχρειάζοντο τόμοι ὀλόκληροι. Εὐτυχῶς δυνάμεθα νὰ παραπέμψωμεν τὸν ἀναγνώστην εἰς ἓνα εἰδικὸν τεῦχος ποὺ ἐξεδόθη προσφάτως ἀπὸ τὸν ἐκδοτικὸν οἶκον τῆς «Ζωῆς», ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἡ ἐπιστήμη ὀμιλεῖ*. Εἰς τὸ τεῦχος αὐτὸ ὑπάρχουν αἱ μαρτυρίαι αὐθεντικῶν ὄντως ἐκπροσώπων τῆς ν ε ω τ έ ρ α ς ἐπιστήμης καὶ βιογραφικαὶ καὶ βιβλιογραφικαὶ σημειώσεις, ὥστε νὰ δύναται ὅποιος θέλει νὰ ἐρευνήσῃ περισσότερο καί, ἐπὶ τέλους, καὶ νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀκρίβειαν τῶν περιεχομένων τοῦ τεύχους. Ἀπὸ τὸ βιβλίον αὐτὸ θὰ μεταφέρωμεν ἐδῶ ἓνα κατάλογον συνοπτικόν, χωρὶς, ἐννοεῖται, νὰ δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ πληρότητος. Ἰσα-ἴσα ὁ κατάλογός μας περιέχει ἐλάχιστον μόνον μέρος ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν φυσικῶν μόνον ἐπιστημῶν οἱ ὁποῖοι ἐξεκαθάρισαν τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν προπαγάνδαν καὶ ἐδημοσίευσαν κάτι ἐπὶ τοῦ θέματός μας. Ἀλλά, φυσικά, οὔτε ὅλοι οἱ ὁμόφρονές των ἔσχον ἀφορμὴν νὰ ἐκδώσουν ἀκόμη τοιαύτην ἐργασίαν, οὔτε ὅλων τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων ἔχομεν ἡμεῖς ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα λάβει γνῶσιν, μὲ τὴν πολεμικὴν διακοπὴν τῆς διεθνοῦς ἐπικοινωνίας. Ὅπως δὴποτε, ἰδοὺ ἓνας κατάλογος παρμένος ἀπὸ τὸ ὡς ἄνω βιβλίον:

Ludwig A s c h o f f . Καθηγητῆς τῆς Γενικῆς Παθολογίας καὶ Παθολογικῆς Ἀνατομίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Freiburg, διευθυντῆς τοῦ Παθολ. Ἰνστιτούτου.

George D. B i r k h o f f . Ὁ κορυφαῖος μαθηματικὸς τῆς Ἀμερικῆς. Καθηγητῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Harvard. Ἐπίτιμος διδάκτωρ δώδεκα Πανεπιστημίων.

Joseph B o u s s i n e s q . Τακτικὸν μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν **[σελ. 108]** Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων, ἐπὶ 30ετίαν καθηγητῆς τῆς Μαθημ. Φυσικῆς εἰς τὴν Σορβὼννην.

Louis D e B r o g l i e . Ὁ ἰδρυτῆς τῆς «Κυματομηχανικῆς». Βραβεῖον Νόμπελ, 1929.

Georges C l a u d e . Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων. Ἐφευρέτης τῆς ρευστοποιήσεως τοῦ ἀέρος διὰ τῆς πτώσεως τῆς θερμοκρασίας.

Arthur H. C o m p t o n . Καθηγητῆς τῆς Φυσικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Σικάγου. Βραβεῖον Νόμπελ, 1927. Ἐφευρέτης τοῦ «φαινομένου ἢ ἐνεργοῦ Κόμπτον».

Heber D. C u r t i s . Ἀμερικανὸς καθηγητῆς τῶν Μαθηματικῶν καὶ Ἀστρονομίας. Μέλος τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Ἀστρονομικῆς Ἐταιρείας τοῦ Λονδίνου.

Sir Arthur S. E d d i n g t o n . Ἕλληνας καθηγητῆς τῆς Ἀστρονομίας καὶ διευθυντῆς τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Cambridge. Πρόεδρος τῆς Διεθοῦς Ἀστρονομικῆς Ἐνώσεως.

Edouard G o u r s a t . Καθηγητῆς τῆς ἀνωτέρας Ἀναλύσεως εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῶν Παρισίων καὶ τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ρώμης.

Max H a r t m a n n . Ἐπίτιμος καθηγητῆς τῆς Ζωολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου. Διευθυντῆς τοῦ Ἰνστιτούτου βιολογικῶν ἐρευνῶν.

Werner H e i s e n b e r g . Καθηγητῆς τῆς Θεωρητικῆς Φυσικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Λειψίας. Ἰδρυτῆς τῆς «Κβαντομηχανικῆς». Βραβεῖον Νόμπελ 1932.

Sir Frederick G. H o p k i n s . Ἕλληνας καθηγητῆς τῆς Βιοχημείας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge. Βραβεῖον Νόμπελ 1929 διὰ τὴν Φυσιολογίαν καὶ Ἰατρικήν.

Sir James H. J e a n s . Καθηγητῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Cambridge. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Λονδίνου. Πρόεδρος τῆς British Association κ.ἄ. ἐπιστημονικῶν ἐταιρειῶν Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς.

Louis De L a u n a y . Καθηγητῆς τῆς Ἐφηρμοσμένης Γεωλογίας εἰς τὴν Ἀνωτέραν Ἐθνικὴν Σχολὴν τῶν Μεταλλείων τῶν Παρισίων.

Robert A. M i l l i k a n . Φυσικός, ἐπίτιμος καθηγητῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Chicago. Βραβεῖον Νόμπελ 1923 διὰ τὰς ἐργασίας του ἐπὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ.

Constantin v. M o n a k o w . Ἐπίτιμος καθηγητῆς τῆς Νευρολογίας καὶ Ψυχιατρικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ζυρίχης.

[σελ. 109] H. P. N e w s h o l m e . Καθηγητῆς τῆς Ὑγιεινῆς καὶ τῆς δημοσίας Ὑγείας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Βίρμιγγαμ. Μέλος τοῦ Κολλεγίου τῆς Ἰατρικῆς.

Maurice d ' O c a g n e . Τακτικὸς καθηγητῆς τῆς Γεωμετρίας εἰς τὸ Πολυτεχνεῖον τῶν Παρισίων. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν τῆς Γαλλίας.

Paul P a i n l e v è . Καθηγητῆς τῶν Μαθηματικῶν καὶ τῆς Μηχανικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Ἀκαδημιῶν Βολωνίας, Στοκχόλμης, Οὐψάλας καὶ Ρώμης.

Max P l a n c k . Ὁ θεμελιωτῆς τῆς συγχρόνου Φυσικῆς. Καθηγητῆς τῆς Θεωρητικῆς Φυσικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου. Βραβεῖον Νόμπελ 1918.

Sir William R a m s a y . Χημικός, καθηγητής εις τὸ Πανεπιστημιακὸν Κολλέγιον τοῦ Λονδίνου. Βραβεῖον Νόμπελ διὰ τὴν Χημείαν.

Charles R. R i c h e t . Καθηγητὴς τῆς Φυσιολογίας εις τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Μέλος τῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν. Βραβεῖον Νόμπελ διὰ τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς ἀναφυλαξίας.

Wilhelm C. R o e n t g e n . Καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς εις τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου. Ἐφευρέτης τῶν ἀκτίνων Χ. Βραβεῖον Νόμπελ διὰ τὴν Φυσικὴν.

Paul S a b a t i e r . Χημικός. Καθηγητὴς εις τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Τουλούζης. Βραβεῖον Νόμπελ διὰ τὴν Χημείαν.

Ernst F. S a u e r b r u c h . Κορυφαῖος ἀνὰ τὸν κόσμον χειρουργὸς ἰατρός, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου.

Hans S p e m a n n . Καθηγητὴς τῆς Ζωολογίας εις τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Freiburg. Βραβεῖον Νόμπελ διὰ τὴν Φυσιολογίαν καὶ τὴν Ἰατρικὴν.

Joseph J. T h o m s o n . Καθηγητὴς τῆς Φυσικῆς εις τὸ Cambridge. Διευθυντὴς τοῦ Φυσικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Cavendish. Βραβεῖον Νόμπελ.

Max W e s t e n h o e f e r . Ἐπίτιμος καθηγητὴς τῆς Γενικῆς Παθολογίας καὶ τῆς Παθολογικῆς Ἀνατομικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Βερολίνου.

Δὲν ἔλειψαν ὅμως καὶ αἱ ὁμαδικαὶ ἐκδηλώσεις. Ἀνεφέρθη ἀνωτέρω (σελ. 85) διακήρυξις ὀγδόντα τριῶν ἐπιστημόνων οἱ ὅποιοι τὸ 1927 διεκήρυξαν τὴν πίστιν τῶν εἰς χριστιανικὰς ἀξίας, εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐκάλεσαν τὸν γερμανικὸν λαὸν εἰς **[σελ. 110]** τὸν Χριστόν. Ἀπὸ τὸ 1927 ὡς τώρα, εἴκοσι περίπου χρόνια, ὁ Γερμανικὸς λαὸς εἶχεν ὅλας τὰς εὐκαιρίας νὰ δοκιμάσῃ ποῖος εἶναι ὁ σωστὸς δρόμος. Ἐκεῖνος ποὺ τοῦ ὑπεδείκνυεν ἡ διακήρυξις ἢ ἐκεῖνος τὸν ὁποῖον ἠκολούθησε καὶ ἔφθασε ἐκεῖ ποὺ ἔφθασε!

Ἐξ ἄλλου, ἡ παρισινὴ ἐφημερίς *Le Figaro* ἐσκέφθη νὰ διενεργήσῃ ἓνα εἶδος ψηφοφορίας μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Ἀκαδημίας τῶν Θετικῶν Ἐπιστημῶν εἰς τὸ Παρίσι. Εἰς τὰ μέλη τῆς Ἀκαδημίας αὐτῆς, ἡ ὁποία συγκεντρώνει ὅ,τι ἀνώτερον ἔχει ἡ Γαλλία νὰ ἐπιδείξῃ εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας (φυσικὴν, γεωλογίαν, χημείαν κλπ.), ἐτέθη τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: «Ἡ ἐπιστήμη ἀντιτάσσεται κατὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος;»

Αἱ ἀπαντήσεις ἐδημοσιεύοντο κατὰ συνέχειαν εἰς φύλλα τῆς ἐφημερίδος, ἐξεδόθησαν δὲ καὶ εἰς ἴδιον τεύχος (*Le Sentiment religieux et la science*, Paris 1928)¹⁶), τὸ ὁποῖον ἔχει μεταφρασθῆ καὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Λοιπόν: Ἐκ τῶν 88 ἐν συνόλῳ μελῶν τῆς Ἀκαδημίας μόνον δύο ἔδωσαν ἀπάντησιν ποὺ δύναται νὰ τοὺς κατατάξῃ εἰς τοὺς ἀθέους. 15 δὲν ἀπήντησαν, λόγῳ ἀπουσίας ἢ ἀσθενείας, ἢ ἠρνήθησαν νὰ ἀπαντήσουν. Τούναντίον, ἐβδομηῖντα δύο κατηγορηματικῶς ἐδήλωσαν ὅτι οὐδὲν ἐκ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν στοιχεῖον ὑπάρχει ἀπὸ τὸ ὁποῖον νὰ συναχθῆ ἄτι ἀντίθετον πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντός, ἡ ὁποία κάλλιστα ἐναρμονίζεται πρὸς τὸ ὑγιὲς ἐπιστημονικὸν πνεῦμα.

¹⁶ Ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ τεύχους ἐξεδόθη ὑπὸ Κ. Μεταλληνοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία περὶ τῶν σχέσεων θρησκείας καὶ Ἐπιστήμης*, Ἀθῆναι 1932.

Καί, ἄς ἔλθωμεν εἰς μίαν ἐντελῶς πρόσφατον διακήρυξιν Ἀμερικανῶν ἐπιστημόνων, ἡ ὁποία ἐδημοσιεύθη καὶ παρ' ἡμῖν, εἰς τὰς Ἀκτῖνας, τὸν Ἰούλιον τοῦ 1946. Τὸ κείμενον τῆς εἶναι τόσον εὐγλωττον, ὥστε δὲν χρειάζονται σχόλια.

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖαν μας λύπην, διότι εἰς προσφάτους συζητήσεις παρετηρήθη ἡ τάσις νὰ παρουσιασθοῦν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία ὡς ἀσυμβίβαστα καὶ ἀνταγωνιζόμενα πεδία τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα θεραπεύουν χωριστὰς ἀνθρωπίνους ἀνάγκας καὶ εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς συμπληρώνονται ἀμοιβαίως, δὲν ἐκτοπίζουσιν οὐδὲ ἀντιτίθενται ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην.

Ὁ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ ἀναπτύξη χωρὶς οἰανδήποτε **[σελ. 111]** προκατάληψιν τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων, τῶν νόμων καὶ τῆς πορείας τῆς φύσεως. Ἡ ἀκόμη σπουδαιότερα ἀποστολὴ τῆς θρησκείας, ἐξ ἄλλου, εἶναι νὰ ἐξυψώσῃ τὴν συνείδησιν, τὰ ιδεώδη καὶ τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Κάθε μία ἀπὸ τὰς δύο αὐτὰς ἐκδηλώσεις ἀντιπροσωπεύει μίαν βαθεῖαν καὶ ζωτικὴν λειτουργίαν τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Καὶ αἱ δύο εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ζωὴν, τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ Ἐπιστήμη μᾶς προσφέρει μίαν ὑπέροχον ἀντίληψιν περὶ τοῦ Θεοῦ, ἀντίληψιν ἐξ ὁλοκλήρου σύμφωνον πρὸς τὰ ὑψίστα ἰδανικὰ τῆς θρησκείας, ὅταν ἐμφανίζῃ τὸν Θεὸν νὰ ἀποκαλύπτῃ ὁ ἴδιος τὸν ἑαυτὸν Του, εἰς τὴν δίοδον τῶν ἀναριθμητῶν αἰώνων, καθὼς Οὗτος διαμορφώνει τὴν γῆν ὡς τὸ κατοικητήριον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐμφυσᾷ τὴν ζωὴν μέσα εἰς τὸ ὑλικόν της στοιχεῖον, κορυφουμένην εἰς τὸν ἀνθρωπον μὲ τὴν πνευματικότητά του καὶ ὅλας ἐκείνας τὰς δυνάμεις πού τὸν καθιστοῦν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ».

Carles D. W a l c o t t , Γεωλόγος, Πρόεδρος τῆς Ἐθνικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν, Πρόεδρος τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐταιρείας πρὸς προαγωγήν τῆς Ἐπιστήμης, καὶ διευθυντὴς τοῦ «Σμιθωνίου Ἰδρύματος τῆς Οὐάσιγκτῶνος».

Harry Fairfield O s b o r n , Παλαιοντολόγος, Πρόεδρος τοῦ Ἀμερικανικοῦ Μουσείου φυσικῆς Ἱστορίας Νέας Ὑόρκης.

Edwin Grant C o n k l i n , Ζωολόγος, Κοσμήτωρ τῆς Ζωολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Princeton.

James Rowland A n g e l l , Ψυχολόγος, Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Yale.

John Merle C o u l t e r , Βοτανολόγος, Κοσμήτωρ τῆς Σχολῆς Βοτανολογίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου.

Michael I. P u r i n , Φυσικὸς καὶ Μηχανικός, Καθηγητὴς τῆς Ἠλεκτρομηχανικῆς καὶ Διευθυντὴς τοῦ Ἐργαστηρίου Ἐρευνῶν ὁ «Φοῖνιξ», τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κολόμπια.

William James M a y o , Χειρουργός, Ἰδρυμα Mayo Rochester τῆς Minnesota.

George David B i r k h o f f , Μαθηματικός, Κοσμήτωρ τῆς Μαθηματικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Harvard.

Arthur A. N o y e s , Χημικός, Διευθυντής τοῦ χημικοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Gates, Ἰδρυμα Pasadena, Καλλιφορνίας.

William Wallace C a m p b e l l , Ἀστρονόμος, Διευθυντής τοῦ [σελ. 112] Ἀστεροσκοπεῖο τοῦ Lick καὶ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καλιφορνίας.

John J. C a r t y , Μηχανικός, Ἀντιπρόεδρος, ἐπὶ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Ἐταιρείας Τηλεφῶνων καὶ Τηλεγράφων τῆς Ν. Ὑόρκης.

Robert A. M i l l i k a n , Φυσικός, Διευθυντής τοῦ Ἐργαστηρίου τῆς Φυσικῆς ἐν Norman Bridge Pasadena, Καλλιφορνίας.

William Henry W e l c h , Παθολόγος, Διευθυντής τῆς Σχολῆς Ὑγιεινῆς καὶ Δημοσίας Ὑγείας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Hopkins, Βαλτιμόρης.

John C. M e r r i a m , Παλαιοντολόγος, Πρόεδρος τοῦ Ἰνστιτούτου Κάρνετζι τῆς Οὐάσιγκτῶνος.

Gano D u n n , Μηχανικός, Πρόεδρος τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου Ἐρευνῶν, Οὐάσιγκτων⁽¹⁷⁾.

Καὶ περιοριζόμεθα εἰς τοὺς ἐπιστήμονας τῆς νέας γενεᾶς, ζῶντας ἀκόμη ἢ προσφάτως ἀποθανόντας, τῶν ὁποίων ἡ πίστις δὲν εἶναι πλέον κληρονομία ἀπὸ γονεῖς εὐσεβεῖς, οὔτε πειθαρχία εἰς τὸ κρατοῦν καθεστῶς σκέψεως, οὔτε «φόβος πρὸ τῶν ἱερῶν ἐξετάσεων» κλπ. Ἰσα-ἴσα τὸν ἀντίθετον συμβαίνει, διότι οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι γόνοι οἰκογενειῶν ποὺ ἡ πίστις εἶχεν ἐκριζωθῆ, ἄνθρωποι ποὺ ἔλαβαν καὶ εἰς τὸ σπίτι καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν ἀνατροφήν ἐντελῶς ξένην πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Καὶ ἂν ἤσκεῖτο ἐπάνω των μία [σελ. 113] πίεσις, ἡ πίεσις αὐτὴ εἶναι πρὸς τὴν πλευρὰν τῆς ἀπιστίας. Ἀρκεῖ νὰ σκεφθῆ κανεὶς τὴν συνωμοσίαν τοῦ χλευασμοῦ καὶ τῆς γελοιοποιήσεως τὴν ὁποίαν εἶχεν νὰ ἀντιμετωπίσῃ κάθε ἓνας ὁ ὁποῖος θὰ ἐτόλμα νὰ ὁμολογήσῃ δημοσίᾳ πίστιν χριστιανικὴν, διὰ νὰ καταλάβῃ πόσον ἡ πίστις τῶν μεγάλων αὐτῶν ἐπιστημόνων εἶναι πηγαία, ἀποτέλεσμα ἐρεύνης βαθείας, ἐργώδους, ἡρωϊκῆς ἀκόμη.

Ἐὰν τώρα θελήσωμεν νὰ ἀνατρέξωμεν καὶ εἰς τοὺς κάπως παλαιότερους, τότε πλέον δὲν ξέρει κανεὶς ποῖον ὄνομα νὰ πρωτοαναφέρῃ. Ἄς περιορισθῶμεν λοιπὸν εἰς ἐκείνους τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα εἶναι εἰς ὅλων τὰ χεῖλη:

¹⁷ Λόγω τῆς ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος τοῦ ἐγγράφου, παραθέτομεν καὶ τὸ Ἀγγλικόν του κείμενον:

We, the undersigned, deeply regret that in recent controversies there has been a tendency to present science and religion as irreconcilable and antagonistic domains of thought, for in fact they meet distinct human needs, and in the roundig out of human life they supplement rather than displace or oppose each other.

The purpose of science is to develop, without prejudice or preconception of any kind, a knowledge of facts, the laws, and the processes of nature. The even more important task of religion, on the other hand, is to develop the consciences, the ideals, and the aspirations of mankind. Each of these two activities represents a deep and vital function of the soul of man, and both are necessary for the life, the progress, and the happiness of the human race.

It is a sublime conception of God which is furnished by science, and one wholly consonant with the highest ideals of religion, when it represents Him as revealing Himself through countless ages in the development of the earth as an abode for man and in the age-long inbreathing of life into its constituent matter, culminating in man with his spiritual and all his God-like powers.

Πασκάλ, Boyle, Λιναΐος, Λάιμπνιτς, Euler, Gauc Cauchy, Cuvier, Lavoisier, Faraday, Maxwell, Herschel, Leverrier, Ramsay, Hom, Helmholtz, Biot, Riemann, Cl. Bernard, Lister, Virchow, Liebig, Calvin, λόρδος Rayleigh, R. Mayer, S. Carnot κλπ.⁽¹⁸⁾.

Σκεφθῆτε τί ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης εἰς τοὺς ἐπιστήμονας αὐτοὺς καὶ τί εἰς τοὺς διαφόρους κήρυκας τοῦ ὕλισμοῦ, τύπου Χαΐκελ καὶ Βύχνερ. Κάτι θὰ ἔλεγε μία τοιαύτη σύγκρισις!

§ 42. Τὸ συμπέρασμα.

Καιρὸς νὰ κλείσωμεν τὸ κεφάλαιον αὐτό, νὰ διατυπώσωμεν μὲ δύο γραμμὰς τὸ συμπέρασμα.

Εἶπαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν, εἰς τὸν νεώτερον ἄνθρωπον, γενικώτερον:

– Πρέπει νὰ πετάξης ἀπὸ μέσα σου τὴν χριστιανικὴν πίστιν καὶ νὰ τὴν καταπατήσης, διότι τὸ ζητεῖ ἡ ἐπιστήμη, καὶ μάλιστα αἱ φυσικαὶ καὶ βιολογικαὶ ἐπιστῆμαι.

Ἐξητάσαμεν τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν καί, μόλις ἠθελήσαμεν νὰ τὸν ὑποβάλωμεν εἰς μίαν σοβαρὰν ἔρευναν, εἶδαμεν ὅτι ἓνας τέτοιος [σελ. 114] ἰσχυρισμὸς ἤμποροῦσε νὰ προβληθῆ μόνον μὲ ὀλοκληρωτικὴν παραγνώρισιν τοῦ τί εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ ποῖον εἶναι τὸ πεδίου τῆς ἐρεύνης τῆς. Τὸν ἀνελύσαμεν τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτόν, καὶ εἶδαμεν ὅτι ὡς στήριγμά του εἶχε μίαν σειρὰν σφαλμάτων, ἐπιστημονολογικῶν, μεθοδολογικῶν, λογικῶν. Ὅτι ὁ θόρυβος τῆς ἀπιστίας ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς ἐπιστήμης ἐστηρίχθη ἐπάνω εἰς σφάλματα καὶ σοφίσματα καὶ ἐνσυνείδητα ψεύδη καὶ πλαστογραφίας. Ὅτι ὅλη ἡ διακήρυξις τῆς ἀπιστίας πῶς ὀμιλεῖ τάχα εἰς τὴν ἀνθρωπότητα «ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης» ἦτο ἕνα μ ε γ ἄ λ ο ψ ἔ μ μ α . Καμμία ἐπιστήμη δὲν ἔδωσε ποτὲ εἰς τὴν ἀπιστίαν τὸ δικαίωμα νὰ ὀμιλῆ ἐν ὀνόματί τῆς.

Καὶ τὸ ψέμα αὐτό, τὸ ὁποῖον μὲ τόσον θόρυβον ἐζήτησε νὰ βάλῃ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἀπιστία, εἶναι ψέμα τῆς χειροτέρας δυνατῆς μορφῆς.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἐπιστημονικῆς εἶναι ἐντελῶς ἀστήρικτον.

Ἀπὸ ἀπόψεως ἠθικῆς εἶναι ἐγκληματικόν.

Καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ἀπεδείχθη, ἀπὸ τὰ γεγονότα, καταστρεπτικόν.

Καὶ τὴν ζοῦμε, τώρα, τὴν καταστροφὴν αὐτήν!

¹⁸ Ὁ καθηγητὴς E. Dennert ἔκαμε τὸ 1900 μίαν στατιστικὴν. Ἐξήτασε ἀπὸ γραπτὸν κείμενον τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις 300 διακεκριμένων ἐπιστημόνων ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Κοπερνίκου μέχρι τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος. Διὰ 38 ἐξ αὐτῶν δὲν εὔρεν ἐπαρκῆ στοιχεῖα, διὰ νὰ ἐκφέρει γνώμην. Ἀπὸ τοὺς 262, οἱ 5 ἀπεδείχθησαν ἄθεοι, οἱ 15 ἀδιάφοροι καὶ οἱ 242 πιστεύοντες εἰς τὸν Θεόν. Ἐκ τῶν 242 οἱ 90 ἦσαν ἐνσυνείδητα μέλη διαφόρων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ Μπύχνερ ἀναφέρει εἰς τὸ βιβλίον του *Δύναμις καὶ ὕλη* τὸν διαδεδομένον ἰσχυρισμὸν ὅτι «μεταξὺ τριῶν φυσικῶν οἱ δύο εἶναι ἄθεοι». Καὶ ἡ στατιστικὴ ποὺ ὀμιλεῖ μὲ ἀριθμοὺς μᾶς λέγει. «Μεταξὺ 100 μεγάλων φυσικῶν μόνον οἱ 2 εἶναι ἄθεοι» (βλ. E. Dennert: *Die Religion der Naturforscher*, 8η ἐκδ. Berlin 1908).

Δ' ΤΙ ΛΕΓΕΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ

§ 43. Είσαγωγικά.

Ἡ ἐπίκλησις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς πίστεως δὲν ἤργησε νὰ φανῆ πόσον ἀστήρικτος ἦτο. Δι' αὐτὸ ἡ ἄρνησις δὲν ἤρκεϊτο εἰς τὴν ἐπίκλησιν αὐτήν, ἀλλ' ἀνεζήτει καὶ ἄλλο καταφύγιον. Ἐστράφη λοιπὸν πρὸς τὴν ἱστορίαν. Καὶ ἠθέλησε νὰ τὴν ἐπικαλεσθῆ ὡς στήριγμα διὰ τὴν πολεμικὴν τῆς ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Ἐννοεῖται ὅτι ἀπὸ τὰς τρεῖς θεμελιώδεις προτάσεις τῆς πίστεως, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε λόγος ἀνωτέρω, μόνον μὲ τὴν τρίτην πρότασιν σχετίζεται ἡ ἱστορία, δηλ. μὲ τὴν χριστιανικὴν ἀποκάλυψιν, καθόσον αὐτὴ περιέχει μέσα τῆς γεγονότα ἱστορικά. Τὰ ἱστορικὰ αὐτὰ γεγονότα ὑπάγονται εἰς δύο κατηγορίας. Εἰς τὰς ἱστορικὰς ἀφηγήσεις ποὺ περιέχονται εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι σήμερον. Ἐπάνω εἰς αὐτὰ θέλει ἡ ἄρνησις νὰ οἰκοδομήσῃ τοὺς δύο βασικοὺς ἰσχυρισμοὺς τῆς:

Π ρ ῶ τ ο ν : ὅτι αἱ ἱστορικαὶ ἀφηγήσεις τῆς Αγ. Γραφῆς δὲν εἶναι ἀληθεῖς.

Δ ε ὑ τ ε ρ ο ν : ὅτι ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι σήμερον συνάγεται ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε διάδοσις καὶ ἐπικράτησις του δὲν ὠφέλησεν, ἀλλ' ἔβλαψε τὴν ἀνθρωπότητα.

Θὰ ἐξετάσωμεν τοὺς δύο ἰσχυρισμοὺς αὐτούς, *χωρὶς καθόλου νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν χριστιανικὰς μαρτυρίας*, ἀλλὰ μόνον τοὺς ἰσχυρισμοὺς τῶν ἀρνητῶν, ἢ μαρτυρίας περὶ τοῦ κύρους τῶν ὁποίων οὐδεμία ἀμφισβήτησις ἐγείρεται.

Ἄς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς ἀφηγήσεις τῆς Ἁγίας Γραφῆς, καὶ δὴ ἀπὸ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην.

I. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΒΙΒΛΟΣ

§ 44. ἡ Παλαιὰ Διαθήκη καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα.

Πολὺς λόγος ἔγινε σχετικῶς πρὸς τὰς προσπαθείας ποὺ κατέβαλεν ἡ ἄρνησις —μὲ τὸ ὄνομα τῆς «ἱστορικῆς κριτικῆς»—, διὰ νὰ κλονίσῃ τὸ ἱστορικὸν κύρος τῶν ἀφηγήσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, καὶ μάλιστα ὄχι μόνον κατὰ τὸ ὑπερφυσικὸν

μέρος, αλλά και καθ' ὅσον αἱ ἀφηγήσεις αὐταὶ ἀναφέρονται εἰς γεγονότα ἱστορικά. Πολὺ χαρτὶ ἐδαπάνησεν ἡ κριτικὴ αὐτὴ καὶ ζῆλον ἐξαιρετικόν, διὰ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι αἱ ἀφηγήσεις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ψεύτικες.

Τὸ περίεργον ὅμως εἶναι ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὑπερκριτικοὶ συμφωνοῦν μὲν καὶ ἀμιλλῶνται νὰ μᾶς παραστήσουν ὡς ψεύτικο ὅ,τι γράφει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, δὲν κατώρθωσαν ὅμως οὔτε νὰ πλησιάσουν εἰς μίαν συμφωνίαν μεταξύ των, τί τέλος πάντων εἶναι ἡ ἀλήθεια, κατὰ τὴν γνώμην των. Ὅποιος ἐδιάβασε μίαν σχετικὴν ἐργασίαν τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς θὰ εἶδεν ἀμέσως τὴν συνταγὴν σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἔχει παρασκευασθῆ. Προϋποθέτουν ὡς δεδομένον ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἀποδειχθῆ. – Ὅτι δηλ. αἱ ἀφηγήσεις τῆς Παλ. Διαθήκης εἶναι ἀναξιόπιστοι. Ἐπειδὴ ὅμως διὰ τὰ περιστατικὰ εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται αἱ ἀφηγήσεις αὐταὶ δὲν ἔχομεν ἄλλας πηγὰς ἱστορικές, καὶ ὅπου ἔχομεν, ἢ εἶναι ἔλλιπες καὶ ἀσαφεῖς, ἢ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τὰς δεχθοῦμε χωρὶς ἀμφισβήτησιν ὡς ἀκριβεῖς, καταφεύγομεν... διὰ νὰ ἀντικαταστήσωμεν τὴν Π. Διαθήκην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἀπορρίψει... εἰς τὴν φαντασίαν μας. Συνθέτομεν μὲ αὐτὴν μίαν εἰκόνα τῶν «γεγονότων» ὅπως τὰ φανταζόμεθα, καὶ γαρνίρομεν ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ σχεδίασμα τῆς φαντασίας μας μὲ ὅ,τι μᾶς συμφέρει ἀπ' ἐδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ. Ψάχνομεν εἰς τὰς διαφόρους πηγὰς, καὶ μὲ τὸ ψαλλίδι μας κόβομε τοῦτο καὶ ἐκεῖνο, τὰ συγκολλῶμεν ἔπειτα ὅλα μαζεμένα καὶ τὰ ἐπικαλούμεθα ὡς μάρτυρας, ἀφοῦ μὲ αὐτὴν τὴν μέθοδον ἠμποροῦμεν νὰ συμμορφώσωμεν οἷονδήποτε κείμενον πρὸς οἷονδήποτε ἐκ τῶν προτέρων σχεδιάσματά μας. Δοκιμάσετε μόνοι σας καὶ θὰ ἴδετε ὅτι τὸ ἐγχείρημα δὲν εἶναι καθόλου δύσκολον. Μὲ τοιαύτην συνταγὴν ἠμπορεῖτε νὰ κατασκευάσετε ὅ,τι θέλετε, ὅ,τι φαντασθῆτε. Ἡ φαντασία δὲν ὑπόκειται ὡς γνωστὸν εἰς ἔλεγχον, καὶ τὰ δημιουργήματά της ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ ἔχουν ἀξίαν καλλιτεχνικὴν, [σελ. 117] περὶ σοβαρᾶς ὅμως ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης μὲ ἀξιώσεις δὲν ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ γίνῃ λόγος⁽¹⁾.

¹ Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ W. de Wette (*Κριτικὴ τῆς Ἰσραηλιτικῆς Ἱστορίας*) κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Πεντάτευχος στερεῖται οἰασηπότε ἱστορικῆς ἀξίας. Πῶς κατέληξεν ὅμως εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο; Νομίζετε, ὅτι ἤρχισε νὰ ἐξετάζη τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα διηγεῖται ἡ Πεντάτευχος ἕνα πρὸς ἕνα, καὶ ἀπὸ τὴν ἔρευνάν του ἐπέιθετο ὅτι οὐτε μία ἀπὸ τὰς ἀφηγήσεις αὐτὰς εἶναι ἀξιόπιστος; Κάθε ἄλλο! Τὸ συμπέρασμα του ἐστηρίχθη εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι αἱ διηγήσεις τῆς Π. Δ. ἔχουν σκοπὸν ἐποικοδομητικόν, καὶ ἐπομένως... εἶναι ψευδεῖς! (μν. ἔ. σ. 11 ἐξ.).

Τοιαῦται ὅμως ἀκροβασίαι προεκάλεσαν τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τῶν ἐλευθεριαζόντων, κατὰ τὰ ἄλλα, ἐπιστημόνων. Π.χ., ὁ G. Heinrici δίδει τὸν ἐξῆς χαρακτηρισμὸν εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς λεγομένης ἱστορικῆς κριτικῆς. «Ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ἐπιπολαίας ἀναλύσεως ἀποφαίνονται ὅτι τὸ ἕνα εἶναι ἀκατανόητον, τὸ ἄλλο γεμᾶτο ἀπὸ ἀντιφάσεις, τὸ τρίτον ξενίζει, τὸ τέταρτον ἔχει γραφῆ μὲ προκατάληψιν. Ἐδῶ βλέπουν ἰουδαϊκὰ ἀποσπάσματα, ἐκεῖ προσθήκας γενομένας ὑπὸ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Ἡ ἰδιάζουσα ζωὴ ποὺ ἐκπηδᾷ ἀπὸ τὰς ἐπιστολάς τοῦ ἀπ. Παύλου εἶναι διὰ τοὺς κριτικούς βιβλίον «ἐσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτὰ». Τὸ ὅτι τὰς ἀναφέρουν οἱ πρῶτοι πατέρες ἀπορρίπτεται ἐκ τῶν προτέρων ὅτι δὲν ἔχει ἀποδεικτικὴν ἀξίαν. Καὶ ἡ μέθοδός των; Ὅ,τι ξενίζει τὸν κριτικὸν θεωρεῖται ἀκατανόητον. Ὅ,τι (μέσα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην) ἀναφέρεται εἰς τὴν Π. Διαθήκην εἶναι ἐβραϊκόν. Ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν εἶναι «ἀρχαιοκαθολικόν». Διαίρει καὶ βασιλευε!

Τοιοῦτοτρόπως κάθε φιλολογικὸν προῖον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανισθῆ ὡς ἀκατανόητον, ὡς συμπύλημα, καὶ ὡς νοθεῖα. (*Realencyclopädie für Protestantische Theologie*, τόμος 11 σ. 132).

Τὸ ὠραιότερον ὅμως παράδειγμα τέτοιου μαγειρεύματος μᾶς παρουσίασεν ὁ πασίγνωστος νευρολόγος, ὁ Freud. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν ψυχαναλυτικὴν θεωρίαν του, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται εἰς ἄλλο κεφάλαιον λόγος, ἐσκέφθη νὰ ἀσχοληθῆ καὶ αὐτὸς μὲ τὴν Π. Διαθήκην. Ἐφαντάσθη λοιπὸν τὸν Μωϋσῆν ὅτι δὲν ἦτο Ἑβραῖος, ἀλλὰ Αἰγύπτιος. Ὡς ἰδέα βεβαίως δὲν εἶναι ἄσχημη, καὶ γύρω ἀπὸ αὐτὴν θὰ ἴμποροῦσεν ὄντως νὰ πλεχθῆ ἓνα ἀρκετὰ συναρπαστικὸν μυθιστόρημα. Ἀλλὰ ὡς ἐπιστημονικὸν ἐγχείρημα... ἦτο βέβαια κάπως δύσκολον καὶ προϋπέθετε ὑλικὸν καὶ ἐρεῦνας καὶ γνώσεις εἰδικὰς κάπως διαφόρου φύσεως ἀπὸ τὰς νευρολογικὰς κλινικὰς, μὲ τὰς ὁποίας ὁ Freud ἠσχολεῖτο. Καὶ ὅμως, τὸ βιβλίον ἐσκαρώθη, καὶ εὐρέθησαν καὶ θεολόγοι ἀκόμη οἱ ὅποιοι τὸ ἐπῆραν στὰ σοβαρά, καὶ ἐχρειάσθη κάμποσος χρόνος, διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸν τὸ εὐτράπελον τοῦ φαινομένου ἑνὸς νευρολόγου ὁ ὅποιος καταπιάνεται μὲ τὰ δυσχερέστατα αὐτὰ θέματα, διὰ τὰ ὁποῖα ἀπαιτεῖται πλοῦτος εἰδικῶν γνώσεων, ὅλως ἀσχέτων πρὸς τὴν νευρολογίαν²).

§ 45. Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι.

Τώρα τελευταῖα ὅμως ἤρχισε νὰ προβάλλῃ κάποιο ἐμπόδιον εἰς τὴν τερπνὴν αὐτὴν ἀπασχόλησιν. Καὶ τὸ ἐμπόδιον αὐτὸ εἶναι ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη.

Ὅντως, εἰς τὰ τελευταῖα χρόνια, ἰδίως πρὸ τοῦ τελευταίου πολέμου, οἱ ἀρχαιολόγοι ἤρχισαν νὰ κάμνουν διαφόρους ἀνασκαφὰς εἰς τὴν Παλαιστίνην, καὶ τὰ εὐρήματα ποὺ ἀνεκαλύφθησαν ἀρχίζουσι νὰ θέτουν τέρμα εἰς τὰς ἀσυνδοσίας. Κατὰ τρόπον ἐκπληκτικὸν πράγματι τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν ἔρχονται νὰ ἐπικυρώσουν ἀκόμη καὶ λεπτομερείας ἀπὸ τὰς ἀφηγήσεις τῆς Π. Διαθήκης εἰς τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἔδιδε κανεὶς πολλὴν σημασίαν. Θὰ περιορισθῶμεν ἐδῶ εἰς μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὰ συμπεράσματα τῶν ἀνασκαφῶν αἱ ὁποῖαι μέχρι τοῦδε ἔγιναν.

Ἄς πάρωμεν τὴν διήγησιν τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη (Ἰησ. Ναυῆ, κεφ. στ') περὶ τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως Ἱεριχῶ ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους. Ἐν συντομίᾳ, ἡ Γραφή διηγεῖται ὅτι, πρὶν ἀρχίσουν οἱ Ἰσραηλῖται τὴν πολιορκίαν τῆς Ἱεριχοῦς, ἔστειλαν κατασκόπους, ποὺ ἐκρύβησαν εἰς ἓνα σπίτι (τῆς Ραχάβ) κτισμένον ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Ἐγιναν ὅμως ἀντιληπτοί, καὶ, διὰ νὰ συλληφθοῦν, ἐκλείσθη ἡ μοναδικὴ πύλη τῶν τειχῶν. Ἦρχισε κατόπιν πολιορκία ἐπὶ ἕξ ἡμέρας. Τὴν ἑβδόμην κατέπεσαν τὰ τεῖχη πέρα γιὰ πέρα, τόσο ὥστε οἱ Ἰσραηλῖται ἐμπῆκαν εἰς τὴν πόλιν, προχωροῦντες κατ' εὐθεῖαν ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ μέρος εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκετο καθένας. Κατόπιν ἡ πόλις ὀλόκληρος παρεδόθη εἰς τὰς φλόγας, χωρὶς προηγουμένως νὰ λεηλατηθῆ. Ψέμμα, φωνάζει ἡ «κριτικὴ» ἐναντίον τῆς διηγήσεως αὐτῆς. Ἀδύνατον νὰ συνέβησαν αὐτά. Ἀδύνατον, πρῶτον, νὰ ὑπῆρχε σπίτι (τῆς Ραχάβ) κτισμένον ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Ἀδύνατον, δεύτερον, νὰ εἶχαν τὰ τεῖχη

² «Ψυχανάλυσις καὶ... Αἰγυπτιαλογία» Ἀκτῖνες 1939 σ. 293-96.

μίαν μόνον πύλην. Ἀδύνατον, τρίτον, νὰ ἔπασαν τὰ τεῖχη, πέρα ὡς πέρα, μονοκόμματα, ὅπως μᾶς τὰ ἐμφανίζει ἡ Γραφή. Ὑπερβολικὰ ἀπίθανον, ἂν ὄχι ἐντελῶς ἀδύνατον, τέλος, νὰ ἐκάηκε ἡ πόλις ὀλοσχερῶς, καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ λεηλατηθῇ προηγουμένως.

Συμπέρασμα. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη λέει ψέμματα! Αὐτὸ «διδάσκει ἡ ἐπιστήμη»! Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη τοῦ... περασμένου αἰῶνος!

Ἐν τῷ μεταξύ ὅμως ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἀληθινὴ ἐπιστήμη, τί ἔκαμε; Ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον καὶ ἤρχισε μίαν ἔρευναν ἐπιστημονικὴν πράγματι, [σελ. 119] ποὺ ἔγινε ὄχι μὲ εἰκασίας καὶ ἀκροβατικούς συλλογισμούς, ἀλλὰ μὲ τὴν ἀρχαιολογικὴν σκαπάνην. Ἀπὸ τὸ 1930 ἤρχισαν ἀνασκαφαί, αἱ ὁποῖαι δίδουν πράγματι τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς ἀληθινῆς ἐπιστήμης. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὐταὶ συνεχίζονται ἀκόμη, καὶ φέρνουν διαρκῶς ὀλοζώντανην τὴν ἀλήθειαν τῶν διηγήσεων τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἀκόμη καὶ μέχρι λεπτομερειῶν ποὺ ἐκπλήττουν καὶ τὸν πιστὸν ἀκόμη. Λοιπὸν, ὡς πρὸς τὴν Ἱεριχώ! Εὐρέθησαν ὄχι ἓνα, ἀλλὰ πολλὰ σπίτια ἐπάνω εἰς τὰ τεῖχη! Τὰ τεῖχη εὐρέθησαν πεσμένα πέρα ὡς πέρα μέχρι θεμελίων, ὅπως τὰ περιγράφει ἡ Γραφή. Τὰ τεῖχη εἶχαν μόνον μίαν πύλην, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν συνεχῆ χωρὶς κανένα ἄλλο ἄνοιγμα. Ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἡ πόλις ἐκάη, χωρὶς προηγουμένως νὰ λεηλατηθῇ, εὐρέθησαν (ποῖος θὰ τὸ ἐπερίμενε;) ... ἀποθῆκαι ἀπὸ δημητριακὰ καὶ ἄλλας ζωτροφίας ἀπηνθρακωμένοι, ἀλλὰ ἀνέπαφοι. Περίεργον ὅμως! Ἐνῶ, συντελοῦσης καὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἐδάφους, εὐρέθησαν ὅλα αὐτὰ εἰς τόσον καλὴν σχετικῶς κατάστασιν, πουθενὰ δὲν εὐρέθη ἵχνος πολυτίμου μετάλλου εἰς μίαν πόλιν ὅπου δὲν ἤμποροῦσε παρὰ νὰ εἶχε τοὺς θησαυροὺς της, τὸ ταμεῖον της. Τί συμβαίνει ἄρα γε; Ἀνοίξετε τὴν Γραφὴν (Ἰησ. Ναυῆ στ' 24) καὶ θὰ ἰδῆτε: «Ἡ πόλις ἐνεπρήσθη ἐν πυρισμῷ σὺν πᾶσι τοῖς ἐν αὐτῇ. Πλὴν ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου, ἃ ἔδωκαν εἰς θησαυρὸν Κυρίου εἰσενεχθῆναι». Δηλαδή τὰ μέταλλα τὰ πολύτιμα καὶ τὸν σίδηρον, προφανῶς ἐκεῖνον ποὺ ἐχρησιμοποιεῖτο ἀντὶ χρήματος, τὰ ἐπῆραν ἀπὸ τὴν Ἱεριχώ οἱ Ἰσραηλῖται... λέγει ἡ Βίβλος... δι' αὐτὸ καὶ δὲν τὰ εὐρίσκω εἰς τὰς ἀνασκαφὰς μου... λέγει ἡ ἐπιστήμη!

Ἀλλὰ ὁ κατάλογος τῶν τοιούτων περιπτώσεων θὰ ἦτο πολὺ μακρὸς, ἂν ὑπῆρχε χῶρος ἐδῶ, διὰ νὰ ἀναφερθοῦν τὰ συμπεράσματα τῶν προσφάτων ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν. Αἱ διηγήσεις περὶ τοῦ Ἀβραάμ, αἱ χρονολογικαὶ εἰδήσεις περὶ τῆς ἐξόδου καί, διὰ νὰ μὴ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τὴν Π. Διαθήκην, ἡ ἐπὶ Καίσαρος Αὐγούστου γενικὴ ἀπογραφή καὶ ἄλλα πολλὰ εἶναι ζητήματα ἐπὶ τῶν ὁποίων τόσον εἶχε θορυβήσει ἡ ἄρνησις καὶ διὰ τὰ ὁποῖα τόσον πανηγυρικῶς ἦλθεν ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα νὰ δικαιώσῃ τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς⁽³⁾.

³ Ὁλόκληροι τόμοι ἔχουν ἐκδοθῆ ὑπὸ εἰδικῶν ἀρχαιολόγων ἐπὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν τούτων ἀνακαλύψεων. Διὰ τὸ προχειρότερον παραπέμπομεν ὡς πρὸς τὴν ἐλληνικὴν βιβλιογραφίαν, εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα τῶν Ἀκτίνων (1938, 248 ἐξ. 1939, 101 ἐξ. 1943, 11 ἐξ. καὶ εἰς Δ. Μαγκριώτη, Ἡ Βίβλος ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Ἐπιστήμης, Ἀθήναι 1944.

§ 46. Ὁ Ἰησοῦς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον. Ρενὰν καὶ Ἱστορία.

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Τὸ βασικὸν θέμα εἶναι ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον.

Ἐδῶ εἶναι πλέον ὅπου ἡ φαντασία ἐπέδειξεν ὅλον τὸν πλοῦτον τῆς τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποίησεν ἡ ἄρνησις. Καὶ ἰδοὺ πῶς:

Δοθέντος ὅτι ὁ Ἰησοῦς πάντως δὲν ἦτο ὅπως τὸν παριστάνουν τὰ εὐαγγέλια (αὐτὸ τὸ παίρνομεν ὡς δεδομένον, ἐνῶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ζητούμενον) ἐρωτᾶται πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸν Ἰησοῦν. Καὶ ἐδῶ ἀρχίζει πλέον ἡ φαντασία, ἡ πλέον ἀσύδοτος. Ὅσοι οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἐκαταπιάσθησαν μὲ τὸ θέμα, τόσα καὶ τὰ φανταστικὰ κατασκευάσματα μὲ τὸ ὄνομα «Ἰησοῦς». Καὶ εἰς τὸ τέλος ἔχομεν καὶ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι δὲν διστάζουν νὰ ποῦν ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ὑπῆρξε καθόλου ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον.

Ἀλλὰ θὰ ἀφήσωμεν ὅλην αὐτὴν τὴν ἀναρίθμητον ποικιλίαν καὶ θὰ ἐκλέξωμεν μίαν ἐκδοχήν, ἐκείνην ἡ ὁποία ἔκαμεν ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἐκδοχήν τοῦ Ἑρνέστου Ρενὰν. Ἐκλέγομεν τὸν Ρενὰν, ὅχι διὰ τὴν ἰδιάζουσαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ διότι αὐτὸς κυρίως εἶναι γνωστὸς ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ἐδιαβάσθη ὄντως τὸ βιβλίον του εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸ ὄνομά του ὅμως ἦτο καὶ εἶναι εἰς τὰ χεῖλη ὅλων ἐκείνων ποὺ θέλουν νὰ ἐμφανίζονται ὡς «ἐλεύθερα μυαλὰ» εἰς τὰ ζητήματα τῆς θρησκείας⁴).

[σελ. 121] Κλείνοντας τὸ βιβλίον, ὁ ἀναγνώστης θὰ εἶπῃ ὅτι παρεσύρθη ἀπὸ τὸν τίτλον του, ὁ ὁποῖος δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὸ περιεχόμενον. Ἀκριβῆς θὰ ἦτο ὁ τίτλος, ἐὰν ἦτο ὅχι «ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ», ἀλλὰ «τί πιστεύω καὶ τί δὲν πιστεύω ἀπὸ τὰς διηγήσεις τοῦ εὐαγγελίου περὶ τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ». Ἐνας τοιοῦτος τίτλος θὰ ἦτο ὁ σύμφωνος πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ βιβλίου, πολὺ ἀμφίβολον ὅμως εἶναι ἐὰν μὲ

⁴ Ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ἀσχοληθῶμεν πρὸς στιγμὴν μὲ μίαν μετάφρασιν τοῦ βιβλίου τοῦ Ρενὰν ἡ ὁποία ἐκυκλοφόρησεν ὡς «πνευματικὴ τροφή» τοῦ λαοῦ μας, τὴν μετάφρασιν Φαρμακοπούλου. Ἡ μετάφρασις αὐτὴ εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἀρνητικῆς νοοτροπίας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὁ μεταφραστὴς εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ὁποῖος ἔχει μεταφράσει καὶ τὴν *Δύναμιν καὶ Ὑλιν* τοῦ Μπύχνερ. Καὶ ἐδῶ βλέπει κανεὶς τὸ συναρπαστικὸν θέαμα πῶς, ἐμπρὸς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ εὐρεθῇ κάποιο στήριγμα διὰ τὴν ἄρνησιν, ἀρπάζομεν καὶ ἀγκαλιάζομεν ὅ,τι τύχη, καὶ τὰ πλέον ἀντιφατικὰ μεταξύ των. Καὶ ἰδοὺ τί λέγει ὁ μεταφραστὴς, ζηλωτὴς κῆρυξ τῆς ἀρνήσεως εἰς τὸν πρόλογόν του. Ζητεῖ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν κατηγορίαν ὅτι ὁ Ρενὰν ἦτο ἄθεος. Τοιαύτη κατηγορία προκαλεῖ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ μεταφραστοῦ, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ Ρενὰν ἦτο ὑψηλὸν πνεῦμα καὶ δὲν ἤμποροῦσε νὰ εἶναι ἄθεος. Τὸ λέγει δὲ αὐτὸ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος, εἰς τὸν πρόλογόν του εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Μπύχνερ, προσπαθεῖ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι ὁ ἀθεϊσμός εἶναι ὅ,τι τὸ ὑψηλότερον ἔχει νὰ μᾶς δείξῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἡ δὲ εἰς Θεὸν πίστις εἶναι περίπου ἡλιθιότης. Ἐπομένως ὁ Ρενὰν, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι ἄθεος, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἡλίθιος – κατὰ τὸν Ἑλληνα μεταφραστὴν πάντοτε, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐξῆρε τὸν ὕλισμόν ὡς τὴν μόνην ὑγιᾶ ροπὴν τοῦ ἀνθρώπου, ἐξυμνεῖ καὶ τὴν «πνευματικὴν φιλοσοφίαν» τοῦ Ρενὰν, χωρὶς νὰ ἐνοχλῆται καθόλου διὰ τὴν ἀντίφασιν. Πόσον ἄλλως τε ὁ μεταφραστὴς ἔχει ἰδέαν ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν καὶ ὁποιαδήποτε ἄλλως τε φιλοσοφίαν τὸ βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ ὁποῖος κάθε τόσο σκοντάβει ἐπάνω εἰς τὴν... «κερδοσκοπίαν» τοῦ Ἰωσήφ, καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ Νικόδημος παρεδίδοτο εἰς «κερδοσκοπικὰς μερίμνας». Ἄν δὲν ἐκαταλάβατε τώρα τί κερδοσκοπίαν ἐννοεῖ ὁ μεταφραστὴς, ἀνοίξατε τὸ Γαλλικὸν κείμενον. Ἐκεῖ θὰ ἰδῆτε ὅτι ὁ Ρενὰν ὁμιλεῖ περὶ «*spréculation*» ἢ «*esprit spréculatif*», μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς φιλοσοφικῆς θεωρήσεως, τὴν ὁποῖαν ὁ μεταφραστὴς μεταφράζει ὡς... κερδοσκοπίαν! Καὶ ὅμως, τὸ βιβλίον αὐτὸ μὲ τὴν «κερδοσκοπίαν» τοῦ ἔκαμε καὶ αὐτὸ τὸ μέρος του εἰς τὸ σημερινόν μας κατάντημα!

τοιούτον ειλικρινῆ τίτλον τὸ βιβλίον θὰ εἶχε καὶ τὸ ἐλάχιστον ποσοστὸν κυκλοφορίας καὶ διαδόσεως τὴν ὁποίαν εἶχε. Διότι ὁ κόσμος, καὶ ἐννοοῦμεν τὸν μὴ χριστιανικῶς σκεπτόμενον κόσμον, ἐνδιαφέρεται ὄχι τόσον διὰ τὸ τί πιστεύει ἢ τί δὲν πιστεύει ὁ Ρενὰν ἀπὸ τὰς εὐαγγελικὰς διηγήσεις, ἀλλὰ παίρνει τὸ βιβλίον, διὰ νὰ ἴδῃ – ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ τὸ ἴδῃ – μίαν ἱστορίαν τοῦ Ἰησοῦ ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰ εὐαγγέλια καὶ ἡ ὁποία νὰ ἠμπορῇ νὰ ἀντιταχθῇ ἐνδεχομένως εἰς τὰ εὐαγγέλια.

Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς δὲν γίνεται, οὔτε ἠμποροῦσε ἄλλως τε νὰ γίνῃ εἰς τὸ βιβλίον αὐτό. Ὁ ἀναγνώστης ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους συναντᾷ καὶ πάλιν τὰς εὐαγγελικὰς διηγήσεις, ἀλλὰ τραυματισμένας καὶ ἀκρωτηριασμένας καὶ χωρισμένας ἀπὸ τὴν συνέχειάν των, καὶ ὅλα αὐτὰ μὲ λογοτεχνίαν, μὲ περιγραφὰς τοπειῶν καὶ ὄραματισμοῦ τοῦ συγγραφέως καὶ λυρισμοῦ καὶ παρεμβολὰς καὶ παρεκβάσεις καὶ ἀντιφατικούς χαρακτηρισμούς τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ τὸ τέλος τῆς ὅλης αὐτῆς προσπαθείας: Ἱστορικὴ μὲν ἀφήγησις νέα, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν Κ. Διαθήκην, καμμίαν. Τὸ ὅλον, μία περίτεχνος ἔκθεσις τοῦ τί πιστεύει καὶ τί δὲν πιστεύει ὁ Ρενὰν ἀπὸ τὰς εὐαγγελικὰς διηγήσεις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη ὁμολογία πίστεως, καὶ μάλιστα πίστεως ἀρνητικῆς, εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ μίαν ἀντικειμενικὴν ἐξιστόρησιν τοῦ βίου τοῦ [σελ. 122] Ἰησοῦ, ἐξιστόρησιν ἡ ὁποία θὰ ἐστηρίζετο ἐπάνω εἰς ἀντικειμενικά, ἱστορικὰ στοιχεῖα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ εὐαγγέλια.

Καὶ ὅμως, τὸ τελευταῖον αὐτὸ ἐπερίμενεν ὁ ἀναγνώστης. Καὶ μὲ τὴν ιδέαν ὅτι κάτι τέτοιο ὑπάρχει εἰς τὸ βιβλίον αὐτό, ἐσπεύσαμεν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα νὰ κάμωμεν μὸδαν τὴν ἐπὶ κλησίν του, ὡς μέλλοντος νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰ εὐαγγέλια.

Ἀνεφέραμεν τὸ βιβλίον αὐτό, διότι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀπιστίας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔχει σπουδαιότητα μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα βιβλία. Ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ἄλλα γνωστὰ τύπου Stauss, Bruno, Bauer κλπ. μέχρι καὶ τῶν νεωτέρων (Guignebert) καὶ ἄλλων, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, ὅλα εἰς αὐτὴν τὴν βᾶσιν στηρίζονται: Εὐαγγελικαὶ διηγήσεις περασμένας ἀπὸ τὸ ψαλλίδι μιᾶς λογοκρισίας ἡ ὁποία ὑπακούει εἰς διαταγὰς συνήθως τῆς πολιτικῆς καὶ πάντως μιᾶς ἀρνητικῆς προκαταλήψεως, καὶ φαντασία καὶ εἰκασία. **Νέα στοιχεῖα, νέον ἱστορικὸν ὄντως ὑλικόν**, πού ἐπάνω εἰς αὐτὸ νὰ στηριχθῇ μία νέα ἱστορικὴ ἐρμηνεία τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ, οὔτε δίδεται, οὔτε ἠδύνατο ἄλλως τε νὰ δοθῇ, διότι ἀπλούστατα τέτοιο ὑλικὸν δὲν ὑπάρχει. Ὅταν ἀπορρίψωμεν τὰς εὐαγγελικὰς διηγήσεις, δὲν μένει παρὰ τὸ κενὸν καὶ ἡ ἀσύδοτος φαντασία.

§ 47. Τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τῆς σιωπῆς.

Ἀξίζει ὅμως νὰ ἀναφερθῇ ἐδῶ ἓνα ἐπιχείρημα τὸ ὁποῖον ἐπικαλοῦνται ὅσοι ἀρνοῦνται ἐντελῶς τὴν ἱστορικὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ. Συγγραφεῖς, λέγουν, σύγχρονοι ἢ κάπως μεταγενέστεροι τοῦ Ἰησοῦ, μὴ χριστιανοὶ ὅμως, δὲν ἀναφέρουν τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ. Ἐπομένως, ὁ Ἰησοῦς δὲν ὑπῆρξε!

Ὁμολογοῦμεν ὅτι μᾶς εἶναι δύσκολον νὰ καταλάβωμεν τὸν συλλογισμόν. Διὰ τὴν ὕπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ, διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἐν γένει δρᾶσιν του, ὑπάρχουν μαρτυρίαι ἀνθρώπων οἱ ὅποιοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἦσαν αὐτόπται τῆς δράσεώς του αὐτῆς. Αἱ μαρτυρίαι αὐταὶ εἶναι ψευδεῖς; Διατί; Ἀπὸ μόνον τὸν λόγον ὅτι ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἀναφέρεται ἀπὸ ἄλλους συγχρόνους συγγραφεῖς; Μά... ἄς ἀφήσωμεν κάπως νὰ ὁμιλήσῃ ἡ λογικὴ ἀβίαστος. Ἐὰν οἱ δυὸ-τρεῖς συγγραφεῖς περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται δὲν λέγουν τίποτε περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἡ σιωπὴ των αὐτῆ ἡμπορεῖ νὰ ὀφείλεται εἰς χίλιους δύο [σελ. 123] λόγους. Διὰ ποῖον λόγον ἡμεῖς σπεύδομεν νὰ γαντζώσωμεν εἰς τὸν ἀπιθανώτερον ἀπὸ ὅλους (διότι, πῶς τὸ θέλετε, κάποιον κόπον θέλει, γιὰ νὰ δεχθῆ κανεὶς ὅτι ὅλα τὰ τόσον λεπτομερῶς συγκεκριμένα καὶ ρητὰ στοιχεῖα ποὺ προσάγουν οἱ εὐαγγελισταί, ὅλα αὐτὰ ἐπλάσθησαν ἐκ τοῦ μηδενός), ἀφοῦ, εἴπαμεν, εἴμεθα ἄνθρωποι ἀπροκατάληπτοι καὶ ἐνδιαφερόμεθα μόνον διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν; Καὶ πότε ἄλλοτε εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν οἰκοδομοῦμεν ἐπάνω εἰς τοιοῦτου εἴδους συλλογισμούς;

Ἀλλὰ δὲν εἶναι κἂν ἀλήθεια ὅτι δὲν ὑπάρχουν τοιαῦται μαρτυρίαι ἐξωχριστιανικαί. Ἰσα-ἴσα ἔχομεν ἀρκετὰς τοιαύτας μαρτυρίας, πηγὰς δηλ. μὴ χριστιανικὰς ὅπου γίνεται μνεῖα τοῦ Ἰησοῦ ὡς προσώπου τὸ ὁποῖον ἔζησε τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Καὶ ἀπὸ ἰουδαϊκὰς πηγὰς ὑπάρχουν μαρτυρίαι, ὅπως τοῦ Ἰωσήπου καὶ τοῦ Ταλμούδ, ἀλλὰ καὶ εἰς εἰδωλολατρικὰς πηγὰς θὰ συναντήσωμεν τὴν μνεῖαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως εἰς τὸν Σουετόνιον, τὸν Πλίνιον τὸν νεώτερον καὶ ἰδίως τὸν Τάκιτον, τοῦ ὁποίου τὴν μαρτυρίαν ἀναγνωρίζουν καὶ φανατικοὶ ἀρνηταὶ συγγραφεῖς, ὅπως ὁ Kausky, Guignebert, Goguel κλπ.⁽⁵⁾

Ἀλλὰ πρὸ παντὸς καὶ χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν ἐδῶ εἰς λεπτολόγους συζητήσεις, ἓνα πρᾶγμα δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται, ὅταν γίνεται χρῆσις αὐτοῦ τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς σιωπῆς⁽⁶⁾. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ σιωπὴ δὲν καλύπτει μόνον τὸν Ἰησοῦν, ἀλλὰ καὶ τὴν κίνησιν ἡ ὁποία ἐδημιουργήθη γύρω ἀπὸ αὐτόν, καὶ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐπειδὴ ἓνας ρωμαῖος ἢ ρωμαϊόφιλος (ὅπως ὁ Ἰώσηπος) συγγραφεὺς δὲν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, δι' αὐτὸ θέλετε νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ὑπῆρξεν; Πολὺ καλά! Ἀλλὰ ἔχετε ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτὸς παραλείπει ν' ἀναφέρῃ καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄγνοεῖ τοὺς ἀποστόλους, ἄγνοεῖ τὸν Παῦλον, ἄγνοεῖ τὰς πρώτας ἐκκλησίας, [σελ. 124] ἄγνοεῖ τὴν πρώτην ἐξάπλωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πρέπει λοιπόν, μὲ τὴν λογικὴν αὐτὴν, νὰ δεχθῆτε ὅτι ὄχι μόνον δὲν ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς, ἀλλὰ οὔτε ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφανίσθη ἐπὶ τῆς γῆς; ἀφοῦ οὔτε αὐτὸς ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τοὺς ὁποίους ἐπικαλεῖσθε. Δὲν τολμάτε νὰ φθάσετε ἕως ἐκεῖ; φοβεῖσθε τὸ χονδροειδὲς τοῦ πράγματος; Ἐχει καλῶς, ἀλλὰ τότε... τότε κατὰ

⁵ Ἴδε ἐπὶ τούτου λεπτομερῶς, Π. Τρεμπέλα *Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρέτ Β'* ἔκδοσις, σ. 19 ἔξ.

⁶ Ἐνας ἀρνητῆς συγγραφεὺς, ὁ Windisch (*Theologische Rundschau* 1929 σ. 278) μᾶς ἔκαμε νὰ προσέξωμεν ὅτι ἡ σιωπὴ, τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τοὺς Ρωμαίους συγγραφεῖς, δὲν εἶναι χωρὶς ἀναλογίας. Ὁ Ἡρόδοτος, ἐνῶ ὁμιλεῖ τόσα περὶ τῆς θρησκείας τῶν Περσῶν, δὲν ὀνομάζει τὸν Ζωροάστρη. Δίων ὁ Κάσιος (σ. 9 12-14) διηγεῖται τὴν ἰουδαϊκὴν ἐπανάστασιν ἐπὶ Ἀδριανοῦ, χωρὶς νὰ γράψῃ τὸ ὄνομα τοῦ Βαρχωχῆβα (σημ. ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως), καὶ χωρὶς τὸν Φιλόστρατον ζήτημα ἂν θὰ ἐγνωρίζαμεν τίποτε περὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως.

λογικὴν ἀκολουθίαν θὰ δεχθῆτε ὅτι ἡ σιωπὴ τοῦ ἐθνικοῦ συγγραφέως, τὴν ὁποίαν ἐπικαλεῖσθε, σιωπὴ πού ἐπεκτείνεται εἰς γεγονότα πλέον χειροπιαστά, γεγονότα πού κανεῖς δὲν ἐσκέφθη νὰ ἀμφισβητήσῃ, ὅτι ἡ σιωπὴ αὐτὴ δὲν ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀπόδειξις ἀνυπαρξίας τοῦ γεγονότος πού παρασιωπᾶται. Διὰ ποῖον λόγον ὁ Α ἢ ὁ Β ἐθνικὸς ἢ Ἰουδαῖος συγγραφεὺς δὲν κάμνει μνεῖαν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ, αὐτὸ εἶναι ζήτημα διὰ τὴν ἐπίλυσιν τοῦ ὁποῖου δὲν ἔχομεν, βέβαια, στοιχεῖα νὰ κρίνωμεν, καὶ δὲν εἶναι, βέβαια, τοιοῦτον στοιχεῖον ἢ φαντασία. Κυρίως οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ –πρᾶγμα ἄλλως τε, τόσο φυσικὸν καὶ εὐεξήγητον!– περιεφρόνησαν, ἀπλούστατα, τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ (πού νὰ φαντασθοῦν τί θὰ ἐπηκολούθει), τὴν ἐθεώρησαν ὡς θνησιγενῆ καὶ ἀναξίαν λόγου, καὶ δι’ αὐτὸ ἀπηξίωσαν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ αὐτήν, ὅπως συνέβη καὶ μὲ ἄλλας κινήσεις, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν ἀρχὴν ἐθεωρήθησαν ὡς ἀνάξια λόγου, κατόπιν ὅμως, πρὸς γενικὴν ἔκπληξιν, συνετάραξαν τὴν οἰκουμένην.

Ἐρωτοῦν διατί τοῦτος ἢ ἐκεῖνος ὁ συγγραφεὺς δὲν κάμνει μνεῖαν τοῦ Ἰησοῦ. Ἀλλὰ διατί νὰ κάμῃ μνεῖαν; Ἡμεῖς βέβαια, πού βλέπομεν τὸν δρόμον πού διηνύθη, πού ξέρομεν ἐκ τῶν ὑστέρων τί πρωτοφανὲς διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν ξεκίνημα ἦτο τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ, ἡμεῖς πού βλέπομεν τὴν οἰκουμένην σκεπασμένην ἀπὸ τὰ φύλλα τοῦ φυτοῦ πού ἐξεπετάχθηκε ἀπὸ τὸν κόκκον αὐτὸν τοῦ σιναπιοῦ, ἡμεῖς φυσικά, ἐχθροὶ καὶ φίλοι, ἀρνηταὶ καὶ πιστοὶ, ἐνδιαφερόμεθα διὰ κάθε τι πού ἀφορᾷ εἰς τὴν προσωπικότητα αὐτήν. Ἀλλὰ διὰ τὸν ἐθνικὸν ἢ καὶ τὸν Ἰουδαῖον τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Ἰησοῦς ἦτο μία τόσο ἀσήμαντος προσωπικότης, ὁ κύκλος τῶν μαθητῶν του, ἔστω καὶ διεσπαρμένους ἀνὰ τὰς διαφόρους πόλεις τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐφαίνετο ὡς ἓνα σύμφυρμα ἀνθρώπων ἀσημάντων, αἰρετικῶν, παλαβῶν, ἀνθρώπων τῆς κατωτάτης ὑποστάθμης⁽⁷⁾, πού δὲν ἄξιζε, δὲν ἔσπεκε εἰς τὴν σοβαρότητα τοῦ ἱστορικοῦ [σελ. 125] νὰ ἀσχοληθῆ μὲ αὐτούς. Ἄν, βέβαια, προέβλεπον οἱ σύγχρονοι τῶν γεγονότων αὐτῶν τίνος ποταμοῦ τὰς πηγὰς εἶχαν μπροστά τους! Ἀλλὰ πού νὰ τὸ προῖδουν οἱ ἄνθρωποι! Ἡ μᾶλλον τὸ προεῖδον βέβαια, μερικοὶ καὶ προσῆλθαν εἰς τὰς πηγὰς αὐτάς, ἔγιναν πιστοὶ! Ἀλλὰ δι’ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν θέλομεν τώρα νὰ τοὺς ἀκούσωμεν. Εἶναι χριστιανοί, σὰς λέγουν, ἐπομένως λένε ψέμματα! Ἐνδιαφερόμεθα λοιπόν, μὲ τὴν «λογικὴν» αὐτήν, μόνον δι’ ἐκείνους πού εἶτε δὲν ἤκουσαν τίποτε καὶ δὲν προεῖδαν τίποτε, εἶτε ἐστάθησαν μακριὰ μὲ ὑψηλὴν μεγαλοπρεπῆ περιφρόνησιν⁽⁸⁾, εἶτε, τέλος, καὶ ἂν

⁷ Ἴδε ἐπιστολὴν Παύλου Α' πρὸς Κορινθ. κεφ. α' 26-31, δ' 10.

⁸ Εἰδικῶς ὡς πρὸς τὴν στάσιν πού τηρεῖ ὁ Ἰώσηπος ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ παρατηρήσεις ἐνὸς ὀρθολογιστοῦ ἀρνητοῦ συγγραφέως, τοῦ Goguel: «Αὐτὴ ἡ σιωπὴ –λέγει ὁ ἀρνητὴς αὐτὸς συγγραφεὺς– ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἰωσήπου καὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ ἔργου του. Θέλων νὰ κολακεύσῃ τοὺς Ρωμαίους (σημ. ὁ Ἰώσηπος ἦτο ἓνας εἶδος Κουϊσλικ, πού συνειργάσθη μὲ τοὺς Ρωμαίους κατὰ τῆς πατρίδος του), διὰ νὰ κερδίσῃ τὰς πολυτίμους χάριτάς των, ἐξήλειψε ἀπὸ τὸ ἔργον του κάθε τι πού ὑπῆρχε φόβος νὰ τοὺς ψυχράνῃ ἢ νὰ τοὺς ἐμβάλῃ εἰς ἀνησυχίαν. Πῶς ἦτο δυνατόν, πράγματι, νὰ ὁμιλήσῃ περὶ μεσσιανιστῶν καὶ περὶ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτῆς ὁμάδος τῶν μεσσιανιστῶν πού ἐλέγοντο Χριστιανοί, χωρὶς νὰ γράψῃ ὅτι ἀντικείμενον τῶν ἐνθέρμων ἐλπίδων τῶν ἦτο ἡ κατάρρευσις τῶν γηϊνῶν αὐτοκρατοριῶν, εἰς τὰ ἐρείπια τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ἰδρυθῆ ἡ βασιλεία τοῦ Μεσσίου; Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ Ἰώσηπος δὲν ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀκρωτηριάζων ἀπὸ αὐτὸν τὸν μεσσιανισμόν, ἐπροτίμησε νὰ μὴν ὁμιλήσῃ καθόλου· καὶ τοῦτο, διὰ νὰ μὴν ἐκθέσῃ τὸν Ἰουδαϊσμόν εἰς τὴν κατηγορίαν

κἄν ἀντελήφθησαν τὴν πενιχρὰν ἀπαρχὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅμως τὴν ἔβλεπαν ὡς μίαν ἀπὸ τὰς πολλὰς, τὰς ἀναριθμήτους ἐκφάνσεις μωρᾶς δεισιδαιμονίας τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Ἐνδιαφερόμεθα, δηλαδή, μόνον δι' ἐκείνους ποὺ περιεφρόνησαν τὸν Χριστιανισμόν, ὅταν ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φοράν. Μὰ ἀκριβῶς αὐτοὶ ἔδειξαν τὴν περιφρόνησίν των μὲ τὸ νὰ ἀπαξιῶνουν οἰασδῆποτε μνείας τὴν κίνησιν αὐτήν! Καὶ ἐκπληττόμεθα, ἔπειτα, διότι εὐρίσκομεν... μὰ ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ ἐζητούσαμεν!

Καὶ διατί νὰ πᾶμε μακρὰ; Μήπως σήμερον, μήπως εἰς τὸν καιρὸν μας, ὅπου γράφονται ὄχι δύο τρία μικρὰ βιβλία εἰς τὰ ὁποῖα συμπιέζονται μόνον ἐκεῖνα τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς θεωρεῖ ὡς τὰ σημαντικώτερα καὶ περισσότερον ἄξια λόγου, ἀλλὰ ἐφημερίδες πολυσέλιδοι μὲ ὅλας τὰς μικρολεπτομερείας τῆς ζωῆς, μήπως σήμερον ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἀγνοεῖται; Ὅσοι ξέρουν τὴν **[σελ. 126]** χριστιανικὴν κίνησιν ποὺ ἔγινεν ἐδῶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἅς ποῦμε μόνον κατὰ τὰ χρόνια τῆς κατοχῆς, ἢ καὶ κατόπιν, μόνον τὸ περασμένο καλοκαῖρι, βλέπουν τίποτε εἰς τὰς ἐφημερίδας, ὅπου, ὅμως, γράφεται καὶ ἡ παραμικρὰ ἀπόπειρα αὐτοκτονίας; Καὶ θὰ πείσετε λοιπὸν ἐκείνας τὰς χιλιάδας τῶν ἀνθρώπων ποὺ τὴν ἔζησαν καὶ τὴν ζοῦν τὴν χριστιανικὴν αὐτὴν κίνησιν ὅτι δὲν ὑπάρχει, ὅτι δὲν ἔλαβε χώραν, καὶ τοῦτο διότι σιωποῦν, ὄχι μόνον οἱ συγγραφεῖς συνοπτικῶν ἀφηγήσεων, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐφημερίδες μας ἀκόμη διὰ τὰ γεγονότα αὐτά;

Καὶ νὰ σκεφθῆ κανεὶς ὅτι τὸ «ἐπιχείρημα τῆς σιωπῆς» εἶναι τὸ βαρὺ πυροβολικὸν τῆς ἀρνήσεως! Καὶ νὰ σκεφθῆ κανεὶς ἐπάνω εἰς τί εἶδους συλλογισμοὺς ἐπῆγε νὰ θεμελιώσῃ ἡ ἀνθρωπότης τὸν πολιτισμὸν της, τὴν ζωὴν της, τὸ μέλλον της.

§ 48. Περὶ «μύθων».

Ἐπὶ ὑπάρχει ὅμως καὶ μία ἄλλη διατύπωσις τῆς ἀρνήσεως. Ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποῖαν ἡ γένεσις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀπλούστατα «μῦθος». Αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ μύθου ἔχει ἐπιστρατευθῆ, διὰ νὰ ξεφύγῃ ἡ ἄρνησις ἀπὸ τὸ δίλημμα, ποῦ, ὅπως εἴπαμεν, ἀντίκρουσε καὶ ὁ Ρενάν. Ἦ, δηλαδή, θὰ δεχθῶμεν τὰς εὐαγγελικὰς ἀφηγήσεις ὡς ἀληθεῖς ἢ θὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸ ἐρώτημα: ποῦ ἄλλοῦ θὰ στηριχθῶμεν, διὰ νὰ οἰκοδομήσωμεν μίαν ἱστορίαν τοῦ Ἰησοῦ; Ἄφοῦ ὡς τοιοῦτον ἱστορικὸν ὑλικὸν δὲν ἠμποροῦν, βέβαια, νὰ χρησιμεύσουν αἱ εἰκασίαι καὶ ἡ φαντασία μας, κατ' ἀνάγκην μένει μόνον τὸ κενόν. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν δυσκολίαν ἐζήτησε νὰ βγάλῃ τὴν ἄρνησιν ἡ θεωρία τοῦ μύθου, τῆς ὁποίας κύριος ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν ὁ Strauss. Λυπούμεθα, διότι ἀναγκάζομεν τὸν ἀναγνώστην νὰ θυμηθῆ μίαν θεωρίαν ποὺ ἔχει ἡλικίαν ἑκατὸν εἴκοσι ἐτῶν, ἀλλὰ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ τὸ κάμωμεν, διότι καὶ σήμερον πολλοὶ ἐκλαΐκευται νομίζουν ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι τὸ καταφύγιόν των. Μὴν κοπιᾶζετε, λέγουν, νὰ ἐξιχνιάσετε τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰησοῦ. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία, λέγουν, δὲν εἶναι παρὰ ἕνας μῦθος, ἀπλούστατα!

μιᾶς ἐπικινδύνου ἀλληλεγγύης πρὸς μίαν κίνησιν ἢ ὁποῖα ἤδη εἶχε καταστῆ μισητὴ εἰς κυβερνώσας τάξεις» (ἔργ. μν. σ. 60).

Απλούστατα! με την διαφοράν ὅτι ἡ ἀπλούστευσις αὐτή... δὲν εἶναι καὶ τόσον ἀπλή. Νομίζουν ὅτι διευκολύνουν τὴν προσπάθειάν των, ἂν, χωρὶς ἐννοεῖται καμμίαν ἀπόδειξιν, ρίψουν ἔτσι, σὰν ρουκέτα, τὴν λέξιν «μῦθος». Καὶ δὲν φαντάζονται εἰς πόσῃν δυσκολίαν ὀδηγεῖ αὐτὴ ἡ ρουκέτα.

[σελ. 127] Ὁ μῦθος, διὰ νὰ γεννηθῆ, χρειάζεται χρονικὴν ἀπόστασιν, διότι, ἀπλούστατα, χρειάζεται ἔλλειψιν ἐλέγχου. Καὶ δι' αὐτὸ ὁ μῦθος ἀνάγεται εἰς χρόνους ποὺ κρύβονται εἰς τῆς προϊστορίας τὰ βάθη. Πάρετε ὡς παραδείγματα τὰς μυθολογίας τῶν διαφόρων λαῶν, τὴν Ἑλληνικὴν μυθολογίαν. Ἀναφέρονται εἰς «γεγονότα» τὰ ὁποῖα κρύβονται πέρα εἰς τὸ ἀτέρμον βάθος τῶν αἰώνων, κρυμμένα ἀπὸ τὴν ἀχλὺν τοῦ μυστηρίου, ἔξω ἀπὸ οἰονδήποτε ἔλεγχον.

Ἔχουν τίποτε τέτοιο αἱ ἀφηγήσεις ποὺ περιέχονται εἰς τὰ Εὐαγγέλια; Μά, πρέπει νὰ μὴ ἔχη κανεὶς οὔτε κἂν ἀνοίξει τὴν Καινὴν Διαθήκην, διὰ νὰ τὸ ἰσχυρισθῆ αὐτό. Αἱ διηγήσεις περὶ τοῦ Ἰησοῦ, τὰς ὁποίας βλέπομεν εἰς τὰ Εὐαγγέλια, εἶναι τὸ ἀκριβῶς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον ἀπ' αὐτὰ ποὺ εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ μύθου. Ἀνοίγομεν τὰ Εὐαγγέλια καὶ εὐρίσκομεν εἰς αὐτὰ μίαν περιγραφὴν ἢ ὁποία κάθε ἄλλο εἶναι παρὰ ἀοριστολόγος παραπομπὴ εἰς τὸ ἀχανές τοῦ χρόνου. Ἄς ἀνοίξωμεν τὰ εὐαγγέλια. Θὰ ἴδωμεν νὰ γίνεται κατὰ τὸν μᾶλλον συγκεκριμένον καὶ ὠρισμένον τρόπον λόγος περὶ ὠρισμένων γεγονότων, τὰ ὁποῖα ἔλαβον χώραν εἰς ἓνα ὠρισμένον μέρος, εἰς τὴν Παλαιστίνην. Θὰ ἴδωμεν νὰ γίνεται μαρτυρία περὶ ὠρισμένου γεγονότος, τῆς γεννήσεως τοῦ Ἰησοῦ, ἢ ὁποία ἔλαβε χώραν εἰς ὠρισμένον τόπον, τὴν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, καὶ εἰς ὠρισμένον χρόνον, «*ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως*». Καὶ ἀκόμη ἀκριβέστερον, προσέξτε τὴν ἀκρίβειαν, θὰ ἔλεγε κανεὶς τὴν σχολαστικότητα μὲ τὴν ὁποίαν παρατάσσονται οἱ καθορισμοὶ ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλον, ὡς ἂν συνετάσσετο συμβολαιογραφικὸν ἔγγραφον. Ἀναφέρεται ὁ καθορισμὸς αὐτὸς εἰς τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ Ἰησοῦ, ἢ ὁποία ἔγινεν «*ἐν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου*»... Δὲν ἐτελειώσαμεν ἀκόμη, ὁ εὐαγγελιστὴς (παρ' ὀλίγον θὰ ἐλέγαμεν ὁ συμβολαιογράφος) συνεχίζει! «*Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας...*». Ἀλλὰ ἀκόμη δὲν ἐτελειώσαμεν.... «*καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος ἐπὶ ἀρχιερέως Ἄννα καὶ Καϊάφα*» (Λουκ. γ' 1-2). Ἦμπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε ἀκριβέστερον, μέχρι φορτικότητος θὰ ἔλεγε κανεὶς, χρονικὸν προσδιορισμόν;

Καὶ τὴν ἀκρίβειαν ὡς πρὸς τὸν χρόνον ἐπακολουθεῖ ἀφήγησις περὶ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τῆς καταγωγῆς του, τῆς γενεαλογίας του, περὶ γεγονότων τὰ ὁποῖα δὲν συνέβησαν εἰς κανένα ἔρημο βουνό, **[σελ. 128]** εἰς μαγικὴν χώραν, ἀπόμερα ἀπὸ κάθε ἄνθρωπον, ἀλλὰ συνετάραξαν ὅλην τὴν Παλαιστίνην καὶ ἐπὶ ἔτη ὀλόκληρα ἦσαν τὸ κέντρον τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος. Καὶ ταῦτα εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου, εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν αἰῶνα τοῦ φανατισμοῦ διὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅπου ὁ ἱστορικὸς ἔλεγχος καὶ τῆς κριτικῆς τὸ πνεῦμα εἶχαν πρωτοφανῆ πρᾶγματι ἄνθησιν καὶ μέσα εἰς τοὺς λογίους καὶ εἰς τὸν λαὸν ἀκόμη. Ἦμπορεῖτε νὰ φαντασθῆτε μῦθον ὁ ὁποῖος δημιουργεῖται κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον; Μῦθον ὁ ὁποῖος

ἀναφέρεται εἰς γεγονότα πού πρέπει νά συνέβησαν μέ τόσον εὐρείαν δημοσιότητα, ἐκτεθειμένα εἰς κάθε ἔλεγχον; Μῦθον τόν ὁποῖον διηγεῖται ὁ μυθοπλάστης εἰς ἀνθρώπους πού ἔπρεπε νά τά ἔζησαν οἱ ἴδιοι τά γεγονότα αὐτά, ἂν ἦσαν ἀληθινά, καί θά ἦσαν ἔτοιμοι, κατὰ ἑκατοντάδας χιλιάδων, νά τόν διαψεύσουν ἀμέσως, ἂν ἦσαν ψεύτικα;

Διότι δέν πρέπει νά λησμονῆται ὅτι τόν «μῦθον» αὐτόν τόν διηγήθησαν εἰς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι οἱ ἴδιοι, ἢ ἔστω, διὰ νά δεχθῶμεν τὰς χρονολογίας πού βάζει ἡ ἀρνητική κριτική, οἱ πατέρες των ἐζοῦσαν «*έν ἔτει πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμονεύοντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας*» κλπ. Ἡ διήγησις ἀποτείνεται εἰς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι, ἢ ἔστω, διὰ νά μὴ δυσαρεστήσωμεν τήν ἀρνητικήν κριτικήν, οἱ πατέρες των, ἐγνώριζαν τόν Πιλάτον, ἤκουσαν τόν Καϊάφαν, ἔπρεπε κάτι νά εἶχαν ἰδῆ ἢ ἀκούσει οἱ ἴδιοι ἀπό τήν σταύρωσιν τήν ὁποίαν διηγεῖται ὁ εὐαγγελιστής, καί ἔπρεπε νά ἔζησαν τά γεγονότα αὐτά καί νά εἶναι εἰς θέσιν νά ἐλέγξουν τήν ἀλήθειάν των, νά τά δεχθοῦν ἢ νά τά διαψεύσουν. "Ε! πρέπει νά εἶναι κανεῖς ὅλως διόλου ἀνίδεος τοῦ τί ἐστὶ μῦθος ἢ τί ἐστὶ καλή πίστις καὶ ἀντικειμενική ἔρευνα, διὰ νά λέγη ὅτι τοιοῦτος μῦθος, ὅπως θέλουν νά παραστήσουν τήν εὐαγγελικήν ἀφήγησιν, ἐδημιουργήθη εἰς τόσον ἄπλετον φῶς, τοπικῶν, χρονικῶν, προσωπικῶν, αὐστηρῶς καθωρισμένων δεδομένων. "Οχι! ὁ μῦθος δέν γεννᾶται μέσα εἰς τέτοιο ἱστορικόν φῶς: "Ἐχει ἀνάγκην τοῦ σκότους ἢ ἔστω τοῦ ἡμίφωτος, τοῦ ἀμφιβόλου, τοῦ διφορομένου, τοῦ ὑπνωτίζοντος κάπως. Καὶ ἐχρειάσθη νά λησμονηθοῦν ὅλα αὐτά τὰ στοιχειώδη καὶ αὐτονόητα, διὰ νά γίνῃ λόγος περὶ μύθου!

§ 49. Ἡ «πλάνη».

Συναφῆς κάπως καὶ συγγενῆς μέ τήν προηγουμένην εἶναι καὶ ἡ ἐκδοχή ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ὀφείλεται εἰς ὁ μ α δ ι κ ῆ ν π λ ά ν η ν !

Ἵομαδική πλάνη λοιπόν! Ἴδου ἡ ἀπλουστέρα λύσις τοῦ μεγάλου προβλήματος ἐμπρὸς εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἡ ἄρνησις. Διότι τὸ πρόβλημα αὐτὸ προβάλλει διαρκῶς ἀδυσώπητον: Ἄφοῦ ὁ Χριστὸς δέν ὑπῆρξεν, ἢ, καὶ ἂν ὑπῆρξε, δέν ἔκαμεν ὅ,τι θαυμαστὸν μᾶς διηγοῦνται τὰ Εὐαγγέλια, πῶς λοιπόν τότε ἐξηγεῖται τὸ ἀσύλληπτον, πρωτοφανές, καταπληκτικὸν φαινόμενον τῆς ἐμφανίσεως, τῆς ἐξαπλώσεως, τῆς ἐπικρατήσεως, τῆς δισχιλιετοῦς διαρκείας τοῦ Χριστιανισμοῦ;

ἽΟλα αὐτά ἔγιναν ἀπὸ πλάνην τῆς ἀνθρωπότητος, πού ἐπίστευσε τοὺς Εὐαγγελιστάς, μερικοὺς ἀσήμους, εὐτελεῖς, τιποτένιους ἀπατεῶνας, ἢ ἰδεοληπτικούς, δηλαδή! "Ἐστω! Ἀλλά, μέ αὐτὸ δέν πλησιάζομεν, ἀλλὰ ἴσα-ἴσα ἀπομακρυνόμεθα ἀπὸ τήν λύσιν τοῦ προβλήματος πού ἔβαλεν ἐμπρὸς τῆς ἡ ἄρνησις. Διότι τότε ἀκριβῶς, ἂν δεχθοῦμε αὐτό, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νά ἐξηγήσωμεν πῶς χίλια ἐννεακόσια τόσα χρόνια ἡ πλάνη αὐτὴ κρατεῖ καὶ παίρνει μίαν δύναμιν διαρκῶς νέαν καὶ συντριβεῖ ὅλας τὰς ἐπιθέσεις αἱ ὁποῖαι γίνονται λυσσαλέαι ἐναντίον τῆς.

Διότι, καὶ ἄς τὸ προσέξωμεν αὐτό, ἡ «πλάνη» περὶ τῆς ὁποίας πρόκειται δὲν εἶναι ἓνα κατὰ συνθήκην ψεῦδος, τὸ ὁποῖον οἱ ἰσχυροὶ τῆς γῆς, ἢ ὅσοι τέλος πάντων εἶχαν ἐπίδρασιν ἐπάνω εἰς τοὺς λαούς, τὸ εὐρῆκαν σκόπιμον καὶ συμφέρον καὶ ἠυνόησαν τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν του μέσα εἰς τὸν ἀμόρφωτον λαόν. Μόλις ἡ «πλάνη» αὐτὴ ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν της, ἀντιμετώπισεν ἀμέσως τὸν πλέον ἄγριον διωγμὸν μὲ ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα. Ἀπὸ μέρους τοῦ κράτους τὰ δεσμά, τὸ βασανιστήριον, ἀπὸ τὸν σταυρὸν ἕως εἰς τοὺς πάνθηρας τοῦ Κολοσσαίου. Ἀπὸ μέρους τῆς κρατούσης ἀκόμη θρησκείας τὸν πλέον φανατικὸν διωγμὸν. Ἀπὸ μέρους τῶν σοφῶν τὸν χλευασμὸν, τὸν φανατικὸν πόλεμον καὶ τὴν συκοφαντίαν καὶ ὕβριν ἀκόμη. Ἀπὸ μέρους τοῦ ὄχλου τὴν κατακραυγὴν, τὸν τυφλὸν φανατισμὸν, τὴν ἔξαλλον μανίαν. Καμμία ἄλλη διδασκαλία δὲν ἀντίκρουσε τέτοιαν ἐπίθεσιν, τόσον συστηματικὴν, ὅσον ἡ χριστιανικὴ. Καὶ ὅμως, ἡ «πλάνη» αὐτὴ διαρκῶς δυναμώνει καὶ νὰ τὴν ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία πάντοτε νέα, αἰωνία, ἀπρόσβλητος, μὲ λάμπιν ἡ ὁποία ὄλονεν ἐντείνεται καὶ ζωογονεῖται ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις. Καὶ αὐτὸ τὸ φαινόμενον, τὸ παγκόσμιον καὶ καταπληκτικόν, τὸ ὁποῖον γεμίζει τὴν οἰκουμένην καὶ **[σελ. 130]** κρατεῖ δύο χιλιάδες χρόνια, συνεχῶς ἀνανεούμενον εἰς δύναμιν, αὐτὴ ἡ ἀπτή, ψηλαφητὴ, βοῶσα πραγματικότης θὰ παραμερισθῇ μὲ μίαν λέξιν μόνον, μὲ τὸν χαρακτηρισμὸν της ὡς γεννήματος «πλάνης»; Καὶ νομίζομεν ὅτι μὲ τὸν ἀσύδοτον αὐτὸν χαρακτηρισμὸν ἐξοφλοῦμεν καὶ ἐξηγοῦμεν τὸ μεγαλύτερον γεγονός ποῦ εἶδεν ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ, τὴν γένεσιν, τὴν διάρκειαν, τὴν παγκόσμιον ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ; Ἔ, πῶς τὸ θέλετε, καὶ ἀκόμη καὶ εἰς τῆς ἀρνητικῆς φαντασίας τὴν ἀσυδοσίαν κάποια ὄρια ὑπάρχουν. Εἶναι τὰ ὄρια πέραν ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀρχίζει ὁ παραλογισμὸς, τοῦλάχιστον ὅταν αὐτὸς λαμβάνῃ τὴν χονδροειδεστέραν τοῦ μορφῆν.

Καὶ εἶναι καιρὸς ἐπὶ τέλους, ὕστερα ἀπὸ τὰς τόσας δολιχοδρομίας τῶν ἐνστάσεων καὶ ἀρνήσεων, νὰ ἰδοῦμε τὴν πραγματικότητα μὲ μάτι καθαρὸ καὶ ἀνεπηρέαστο. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ πραγματικότης τῆς θυσίας, τοῦ μαρτυρίου, τοῦ αἵματος. Πραγματικότης ζωντανή, φανερά, ἀδιάψευστος, ὅπως καμμία ἄλλη πραγματικότης. Καὶ ἡ πραγματικότης αὐτὴ βοᾷ ὅτι τὴν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως τὴν ὀφείλομεν εἰς τὸ ὅτι μυριάδες ἀνθρώπων διαφόρων φυλῶν καὶ γλωσσῶν καὶ κοινωνικῶν στρωμάτων ἐκήρυξαν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα κάτι τὸ ὁποῖον εἶδον αὐτοί, ἐψηλάφησαν, ἐγνώρισαν καὶ διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἔγραψαν βιβλία μόνον οὔτε ἔκαμαν μόνον διαλέξεις, ἀλλ' ἔχυσαν τὸ αἷμα των. Καὶ τὸ ἔχυσαν... πῶς τὸ ἔχυσαν! Μὲ μαρτύρια ἀνήκουστα καὶ μὲ θάνατον ἀτιμωτικόν. Ὅχι ὡς δοξασμένοι νεκροὶ τῆς πατρίδος, ἀλλὰ στιγματισμένοι ὡς ἐχθροὶ τῆς πατρίδος των, μισητοὶ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν των, περιφρονημένοι καὶ ἀτιμασμένοι καὶ ἀπὸ τὴν οἰκογένειάν τους ἀκόμη!

Ἔ, λοιπόν, οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ μάρτυρες αὐτοί, οἱ ὁποῖοι ἔρχονται καὶ μᾶς μαρτυροῦν αὐτὰ τὰ ὁποῖα εἶδαν καὶ ἔζησαν, αὐτοὶ οἱ μάρτυρες θὰ εἰποῦμε τώρα ὅτι ψεύδονται εἰς ὅσα λέγουν ὅτι οἱ ἴδιοι εἶδαν, ἔζησαν, ἐψηλάφησαν, διότι ἐμεῖς ἔτσι τὸ θέλομε καὶ ἔτσι μᾶς συμφέρει; Ἐὰν ἡ ἀνθρωπότης δὲν πιστεύσῃ τὰ

εὐγενέστερα ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῆς εἰς κάτι τὸ ὁποῖον μαρτυροῦν μέχρι θανάτου (καὶ τί θανάτου!), θὰ πιστεύσῃ λοιπὸν καὶ θὰ παραδεχθῇ τοὺς ἀσυντότους χλευασμοὺς ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι, χιλιάδες χρόνια κατόπιν, ἔρχονται ν' ἀρνηθοῦν τὸ πᾶν; Καιρὸς νὰ τὸ πάρῃ ἀπόφασιν ἢ ἄρνησις. Ὅταν ἀπὸ τὴν μία μεριά ὑπάρχῃ μαρτύρων αἷμα ἱερόν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην ἔχωμεν τὰ χαρτιὰ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τόσον πιστεύουν αὐτὰ πού λέγουν, ὥστε δὲν διστάζουν τὴν ἐπομένην νὰ ὑποστηρίξουν τὰ **[σελ. 131]** ἀντίθετα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ὑπεστήριξαν τὴν χθές, τότε ἡ νίκη, ἡ ζωὴ, ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι μὲ τὸ μέρος τῶν ἀρνητῶν τοῦ γραφείου, ἀλλὰ μὲ τὸ μέρος τοῦ μαρτυρικοῦ αἵματος, τῆς μαρτυρίας πού ἐσφραγίσθη μὲ αἷμα καὶ τὴν ὁποῖαν κανεὶς δὲν ἠδυνήθη οὔτε θὰ δυνήθῃ νὰ διαψεύσῃ ποτέ!

§ 50. Κοινωνικοί, οικονομικοὶ παράγοντες.

Ἀξίζει, παρ' ὅλα αὐτὰ, νὰ λεχθοῦν καὶ ὀλίγαι λέξεις σχετικῶς πρὸς τὴν προσπάθειαν νὰ δοθῇ κάποια κοινωνιολογικὴ ἐξήγησις εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ἡ ἐξήγησις αὐτὴ προεβλήθη εἴτε πρὸς ὑποστήριξιν ὠρισμένων πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν συστημάτων, εἴτε διὰ νὰ ἀναπληρωθῇ τὸ κενὸν τὸ ὁποῖον δημιουργεῖται, ὅταν ἀρνηθῇ κανεὶς τὴν ἱστορικὴν ὑπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ.

Πράγματι (καὶ ἐδῶ ὑπενθυμίζομεν ὅσα εἶπομεν ἐξ ἀφορμῆς τοῦ ἐπιχειρήματος τῆς σιωπῆς), καὶ ἂν κανεὶς ἤθελε νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Χριστοῦ, δὲν δύναται ὅμως, μὲ ὅλην ἔστω τὴν ἀρνητικὴν ἀσυνδοσίαν, νὰ ἀρνηθῇ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὴν διάδοσιν καὶ τὴν ἐπικράτησίν του, τὴν ἱστορίαν του, ἱστορίαν εἴκοσιν αἰώνων. Ὁ Kautsky, πού δὲν ἦτο, βέβαια, χριστιανός, τὸ δέχεται αὐτὸ χωρὶς περιφράσεις: «Ὅποια θέσις κί' ἂν πάρῃ κανεὶς ἀπέναντι στοῦ χριστιανισμοῦ, πάντα πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ πὼς εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γιγάντια φαινόμενα μέσα στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος, ὅση μᾶς εἶναι γνωστὴ. Ὅταν ἀντικρύζουμε τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν πού ἔχει ἡλικία δυὸ χιλιάδες χρόνια περίπου καὶ στέκει μπροστὰ μας ἀκόμα καὶ σήμερον γεμάτη πάντα ζωτικότητα σὲ μερικὰς χώρας, πιὸ δυνατὴ κί' ἀπὸ τὴν κρατικὴν ἐξουσίαν, δὲν μποροῦμε ν' ἀντισταθοῦμε σ' ἓνα αἶσθημα μεγάλου θαυμασμοῦ»⁽⁹⁾. Λοιπὸν; Πῶς ὑπῆρξε ὁ Χριστιανισμός, ἀφοῦ, ὅπως λέτε, δὲν ὑπῆρξε ὁ Χριστός; Πῶς ἐξηγεῖται, μὲ βάσιν γεγονότα, καὶ ὄχι εἰκασίας, ἡ ἐμφάνισίς του;

Βλέπομεν λοιπὸν καὶ πάλιν τὸ ἀδιέξοδον εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἀρνητικὴ κριτικὴ. Πάει νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν προσωπικότητα τοῦ Χριστοῦ, καὶ πέφτει εἰς τὴν γιγαντιαίαν ἱστορικὴν πραγματικότητα πού λέγεται Χριστιανισμός. Βλέπετε, ἔαν τὸν Χριστὸν **[σελ. 132]** ἀναστάντα ἐψηλάφησεν ὁ Θωμᾶς, ἀλλὰ τὸν Χριστιανισμὸν, αὐτὸν τὸν ψηλαφεῖ δύο χιλιάδες χρόνια τώρα ὀλόκληρος ἡ ἀνθρωπότης. Καὶ ἂν ἀρνηθοῦμε τὴν ὑπαρξιν τοῦ προσώπου πού ἐμφανίζεται ὡς ὁ

⁹ (Καούτσκι Κάρλ. *Ἡ καταγωγή τοῦ Χριστιανισμοῦ Ἀ' Προσωπικότητα τοῦ Ἰησοῦ*. Μετάφρ. Ἀθῆναι 1933 σ. 28).

ιδρυτής, τότε εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ εὐρωμεν τὴν ἐξήγησιν, τὴν λύσιν εἰς τὸ πρόβλημα, πῶς, λοιπόν, ἔλαβεν ὑπόστασιν ὅλη αὐτὴ ἡ πρωτοφανὴς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν πραγματικότης ποὺ λέγεται Χριστιανισμός; Ἡ μονοκονδυλιὰ μὲ τὴν ὁποίαν ἐζητήσαμεν νὰ σβύσωμεν τὴν ὑπαρξιν τοῦ Ἰησοῦ δὲν φαίνεται νὰ μᾶς διευκολύνῃ καὶ τόσον εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματός μας.

Ἐζήτησαν λοιπόν νὰ ἐξηγήσουν τὴν πραγματικότητα αὐτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὀφείλεται εἰς ὠρισμένους κοινωνικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς παράγοντας τῆς ἐποχῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφανίσθη.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ «ὠρισμένοι» αὐτοὶ παράγοντες κάθε ἄλλο παρὰ ὠρισμένοι εἶναι. Ἔχομεν καὶ ἐδῶ τὸ γνωστὸν παιγνίδι. Ἐξηγοῦμεν κάτι, μὲ βάσιν τὴν ὁποίαν κατασκευάζομεν ἐπίτηδες, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ. Οἱ ὅροι οἱ κοινωνικοὶ καὶ οἰκονομικοὶ ὑ π ο τ ῖ θ ε ν τ α ἰ ἔτσι, ὥστε νὰ στηρίξουν τὴν ὑ π ὀ θ ε σ ἰ ν ποὺ προβάλλομεν, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἐμφάνισιν, τὴν διάδοσιν, τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Καὶ ἐγράφησαν μὲν πολλὰ διὰ τοὺς ὑποθετικούς αὐτοὺς κοινωνικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς παράγοντας ποὺ ἐδημιούργησαν τάχα τὸν Χριστιανισμὸν, μὲ ὅλον ὅμως τὸ μελάνι ποὺ ἐχύθη, δὲν κρύβεται τὸ ἐξῆς ἀπλούστατον: Διὰ νὰ θεωρηθῇ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Χριστιανισμοῦ ὅτι ὀφείλεται εἰς ὠρισμένας κοινωνικὰς προϋποθέσεις, πρέπει ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐνεφανίσθη, ὅταν καὶ ὅπου αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ ὑπῆρξαν, καί, τούναντίον, νὰ μὴ ἐνεφανίσθη, ἀλλὰ, ἴσα-ἴσα, νὰ κατεπολεμήθη, ὅπου αἱ προϋποθέσεις αὐταὶ δὲν ὑπῆρξαν. Πολὺ δὲ περισσότερο νὰ ἔμεινεν ἄγνωστος ἢ νὰ κατεπολεμήθη ὁ Χριστιανισμὸς, ὅταν καὶ ὅπου ὑπῆρξαν ἀντίθετοι προϋποθέσεις, ἀντίθετοι κοινωνικαὶ καὶ οἰκονομικαὶ συνθηκαί. Αὐτὰ πλέον ἀνάγονται εἰς τὸ ἀλφαβητάριον τῆς λογικῆς. Διὰ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ Β δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ Α, πρέπει τὸ Β νὰ ὑφίσταται ὅπου καὶ ἐφ' ὅσον ὑπῆρξε τὸ Α, καὶ μόνον τότε.

Τί μᾶς λέγει τώρα ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης ὡς πρὸς τὰς κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφανίσθη, ἐξηπλώθη, ἐπεκράτησεν; Ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφανίσθη μέσα εἰς μίαν ὠρισμένην κοινωνικὴν τάξιν – ὥστε νὰ **[σελ. 133]** ὑποθέσωμεν ὅτι τὸν ἐδημιούργησεν ἡ τάξις αὐτή, διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντά της; Ἡ ὅτι διεδόθη εἰς ἓνα ὠρισμένον ἔθνος, ὥστε νὰ τὸν ὑποθέσωμεν συνδεόμενον μὲ ὠρισμένας ἐθνικὰς βλέψεις καὶ ἐπιδιώξεις; Ἡ ὅτι ἐξηπλώθη εἰς μίαν ὠρισμένην φυλὴν, εἰς μίαν μεμονωμένην χώραν, ὑπὸ ἓνα ἐνιαῖον κλίμα, ὥστε νὰ τὸν παραστήσωμεν, μὲ τὴν φαντασίαν μας μόνον ἔστω, ὡς δημιούργημα ὠρισμένου φυλετικοῦ χαρακτῆρος, ὠρισμένων γεωγραφικῶν ἢ κλιματολογικῶν συνθηκῶν; Ἀλλὰ ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον συμβαίνει. Ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφανίσθη, διεδόθη, ἐπεκράτησε μέσα εἰς τὴν μεγίστην δυνατὴν ποικιλίαν συνθηκῶν, κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν, κλιματολογικῶν, φυλετικῶν, θρησκευτικῶν, συνθηκῶν μορφώσεως, πολιτισμοῦ. Πῶς νὰ ἐξηγηθῇ λοιπὸν μονομερῶς μία τέτοια καθολικὴ πραγματικότης, ποὺ περιλαμβάνει τὸ πᾶν μέσα της;

Αυτά πρέπει να ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, καὶ προκειμένου να κριθῆ ἡ προσπάθεια να ὑποταχθῆ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸ σχῆμα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ.

Κριτικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ δὲν ἔχει φυσικὰ τὴν θέσιν τῆς ἐδῶ. Τοιαῦται συζητήσεις μᾶς ἐνδιαφέρουν, μόνον ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἐγγίζουσι τὸ μεγάλο θέμα μας. Εἰδικῶς ὅμως διὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πρέπει να παρατηρηθῆ τὸ ἐξῆς: Πρὶν ἀπὸ κάθε συζήτησιν ἐπάνω εἰς τὴν προσπάθειαν να ὑπαχθῆ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὴν θεωρίαν αὐτήν, πρέπει να καθορισθῆ μία ὠρισμένη τάξις ἀνθρώπων μὲ ὠρισμένα ὕλικα συμφέροντα ἢ ὁποῖα ἔκρινεν ὅτι μὲ τὸ να ἐγκολπωθῆ τὸν Χριστιανισμὸν θὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ συμφέροντά της, τὰς οικονομικὰς ἐπιδιώξεις της.

Ξαναγουρίζομεν δηλ. εἰς ὅσα εἶπαμεν ἀμέσως ἀνωτέρω. Ἀλλὰ πρὸς τούτοις καὶ ἐπὶ πλεόν: Ποία πρέπει να εἶναι ἡ τάξις αὐτῆ τῆς ὁποίας αἱ ὕλικαί, οικονομικαὶ ἐπιδιώξεις θὰ ἐξυπηρετοῦντο μὲ μίαν διδασκαλίαν οὐσιωδῶς πνευματικὴν, ποὺ καλεῖ τὸν ἄνθρωπον να ἀπαρνηθῆ τὸν ἑαυτόν του καὶ κάθε ὕλικὸν ἀγαθὸν χάριν πλεονεκτημάτων καθαρῶς πνευματικῶν; Μία τέτοια καθαρῶς πνευματικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία μόνη τῆς ἀποκλείει ὁποιαδήποτε ὕλικὴν διεκδίκησιν, πῶς θὰ ἦτο τὸ σύνθημα ἀγῶνων οικονομικῶν; Να ἀρχίσῃ κανεὶς ἀγῶνα μὲ σύνθημα ὅτι δὲν πρέπει να ἀγωνίζεται χάριν ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἐπιδιώκει... ὠραῖον σύνθημα, ἀλήθεια!

Ἀλλὰ, ὅπωςδήποτε, ἄς τὸ λησμονήσωμεν αὐτὸ καὶ ἄς προχωρήσωμεν. Διὰ να προχωρήσωμεν, ὅμως, ἔχομεν ἀνάγκην (πάλιν ὁ ἴδιος ὀγκόλιθος ἐμπρὸς μας) να ἰδοῦμε πρῶτα τὴν κοινωνικὴν ἐκείνην [σελ. 134] τάξιν ἢ ὁποῖα ἐνεκολπώθη τὸν Χριστιανισμὸν ὡς σύνθημα τοῦ ἀγῶνος τῆς κατὰ τῶν ἄλλων τάξεων. Λοιπὸν; Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι κίνημα μιᾶς ὠρισμένης τάξεως; Ἀλλὰ ἀνοίξετε λοιπὸν τὰ εὐαγγέλια... Δὲν θὰ θέλετε να ἀνοίξετε τὰ εὐαγγέλια; Τὰ θεωρεῖτε ὅτι λένε ψέμματα; Ὅτι εἶναι νόθα; Ἐχει καλῶς! Ἄς μὴ τὰ ἀνοίξωμεν λοιπὸν. Ἄς τὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος. Καὶ ἔλατε, ἄς πᾶμε ἐκεῖ, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ τότε κόσμου, εἰς τὴν Ρώμην, ἔλατε να πᾶμε εἰς τὸ Κολοσσαῖον, καὶ ἐκεῖ θὰ σᾶς μιλήσῃ τὸ χῶμα, ποὺ εἶναι κυριολεκτικῶς ζυμωμένο μὲ αἷμα, τὸ αἷμα τῶν μαρτύρων τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ ἐκεῖ θὰ ἰδῆτε ὅτι μαζῆ μὲ τὸ αἷμα τῶν δούλων καὶ τῶν προλεταρίων, εἰς μίαν συναδέλφωσιν, τὴν ἱερωτέραν ἢ ὁποῖα ὑπῆρξε ποτὲ εἰς τὸν κόσμον, εἶναι ἀνακατεμένο αἷμα ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι ἀνῆκαν εἰς τοὺς κρατοῦντας τῆς γῆς. Αἷμα πλουσίων καὶ εὐγενῶν, αἷμα τῆς ἀνωτάτης ἀριστοκρατίας τῆς Ρώμης. Καὶ ἂν εἶναι ἀληθές, καὶ εἶναι ἀληθές, ὅτι μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τῆς πρώτης ἐκκλησίας ὑπῆρξαν «οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς»⁽¹⁰⁾, ἀλλ' ὅμως εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι τὸ κίνημα τὸ χριστιανικὸν τὸ ἐπλαίσωσαν σοφοὶ κατὰ σάρκα, καὶ πρῶτος-πρῶτος αὐτὸς ποὺ ἔγραφε τὴν ἀνωτέρω φράσιν, καὶ ὅτι αἱ Περπέτουαι καὶ οἱ Σεβαστιανοὶ καὶ τὸ εὐγενές γένος τῶν Ἀκυλίων ἦσαν μεταξὺ τῶν πρωτοστατούντων εἰς τὴν διάδοσιν τῆς διδασκαλίας αὐτῆς. Καὶ ἐδῶ πλεόν

¹⁰ Ἀπόστ. Παῦλος εἰς Α' Κορινθ. α' 26.

φωνάζουν και οι λίθοι, ακόμη και εις εκείνους που δεν έχουν αυτιά, αρκεί να έχουν τουλάχιστον μάτια και να κάμουν μίαν επίσκεψιν εις τὰς κατακόμβας.

Εις ὅλην αὐτὴν τὴν «σοφὴν» πολυλογίαν περὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἐμφανίσεως τάχα κοινωνικῆς τῆς μερίδος τῶν καταπιεζομένων κλπ. κλπ., περιττὴ εἶναι κάθε συζήτησις καὶ «σοφὴ» ἀπάντησις. Ἀρκεῖ ἓνας περίπατος εἰς τὰς κατακόμβας τοῦ ἁγίου Καλλίστου. Ἐκεῖ, εἰς τὰς κατακόμβας αὐτὰς θὰ εὐρίσκη, ὅποιος θὰ ἤθελε, τὴν λύσιν ὅλων αὐτῶν τῶν ζητημάτων που τὸν ἀπασχολοῦν, εἰς τῶν μαρτύρων τὸ αἷμα, τὸ ὁποῖον ἀκόμη εὐρίσκεται ἐκεῖ. Εἰς τὰ ἐκεῖ ἀποκείμενα τίμια λείψανα ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, πλουσίων καὶ πτωχῶν, σοφῶν καὶ ἀσόφων, δούλων καὶ πατρικίων, οἱ ὅποιοι ὅλοι ἔδειξαν εἰς τὸν κόσμον τὸ θαῦμα τῆς πίστεως, που ἀποτελεῖ τὴν μόνην ἐξήγησιν τοῦ αἰνίγματος τῆς ἱστορίας. Καί, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ πρέπει συνεχῶς νὰ τὸ ἐπαναλαμβάνωμεν, ὅλον τὸ χαρτοβασίλειον [σελ. 135] τοῦ κόσμου δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιβάλη σιγὴν εἰς τὸ αἷμα αὐτό, οὔτε αἱ ἀσυδοσίαι τῆς προκαταλήψεως νὰ ἀναιρέσουν τὴν ρητὴν, κατηγορηματικὴν καὶ σαφεστάτην μαρτυρίαν τῶν χιλιάδων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν ζωὴν των καὶ τὸ αἷμα των ἐπεσφράγισαν τὴν μαρτυρίαν των καὶ ἐξηγίασαν καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦ μάρτυρος.

§ 61. Αἱ αἱρέσεις.

Ἀλλὰ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἡ ἄρνησις ἔπαθε καὶ ἓνα ἄλλο, ἰδιαίτερος ὀδυνηρὸν ἀτύχημα. Τῆς ἤλθεν ἡ ἔμπνευσις νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰς αἱρέσεις αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίσθησαν κατὰ τὴν πρώτην διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Πίσω ἀπὸ τὰς θεολογικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς ἔριδας, εἶπαν, ἐκρύβοντο ὑλικά συμφέροντα. Τίποτε ἄλλο δὲν ἦσαν αἱ αἱρέσεις, παρὰ κοινωνικαί, οἰκονομικαὶ ἐπιδιώξεις ὠρισμένων τάξεων, τῶν συμφερόντων ὠρισμένων κοινωνικῶν τάξεων, αἱ ὁποῖαι, σύμφωνα μὲ τὴν νοοτροπίαν τῆς ἐποχῆς, ἐζήτησαν νὰ ντύσουν τὰ οἰκονομικὰ συνθήματά των μὲ ἔνδυμα θεολογικόν.

Θὰ ἐπερίμενε κανεὶς τώρα μίαν ἐξήγησιν. Ποία δηλ. συγκεκριμένως ἀπὸ τὰς αἱρέσεις ὑπεστήριζε ὑλικά συμφέροντα καὶ ποίας κοινωνικῆς τάξεως τὰ συμφέροντα ἐξυπηρετοῦντο ἀπὸ τὴν προστασίαν τῆς αἱρέσεως αὐτῆς, καὶ ἀντιθέτως ποία κοινωνικὴ τάξις, διὰ τὴν προστασίαν ποίων ὑλικῶν συμφερόντων, κατεπολέμησεν τὴν αἵρεσιν αὐτὴν καὶ τί συμφέρον εἶχε, διὰ νὰ διαδοθῇ αὐτὴ καὶ ὄχι ἐκείνη ἡ αἵρεσις. Ποία κοινωνικὴ τάξις καὶ διὰ τὴν προστασίαν ποίων ὑλικῶν συμφερόντων ἔφερε εἰς τὴν μέσσην τὸν Μανιχαϊσμόν, δηλαδή τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐνσαρκώσεων τοῦ σκύλου κλπ., ἢ τοὺς «γνωστικούς» μὲ τὴν διάκρισιν μεταξὺ Θεοῦ καὶ δημιουργοῦ, καὶ ποῖα ὑλικά συμφέροντα ποίας κοινωνικῆς τάξεως ἐπέβαλλον νὰ χωρίσουν ἀνδρόγυνα, πατέρες ἀπὸ παιδιά, σύντροφοι καὶ συνεργάται, διὰ νὰ ὑποστηριχθῇ τὸ «Ἀβρασάξ» τοῦ Βασιλείδου, ἢ ὅτι ἡ σοφία ἢ ὁ Χριστὸς ἐφάνη εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπὸ μορφήν... φιδιοῦ ἢ ὅτι αἱ ἀρχαὶ τοῦ κόσμου εἶναι τρεῖς, Θεός,

ὕλη, δημιουργός, ἢ ὅτι τὸ βάπτισμα πρέπει νὰ γίνεται μὲ λάδι καὶ ἡ εὐχαριστία χωρὶς κρασί.

Ἐννοεῖται ὅτι ματαίως θὰ περιμένετε μίαν τοιαύτην ἐξήγησιν. Ἀπλούστατα διότι καὶ ἐκεῖνοι ποὺ διετύπωσαν τὰ περὶ αἱρέσεων ὡς οἰκονομικῶν ἐπιδιώξεων κλπ. δὲν ἐσκέφθησαν κἂν οὔτε εἰς τὸν ἑαυτὸν τους νὰ δώσουν τοιαύτην ἐξήγησιν. Καὶ ἐδῶ βλέπομεν τὴν γνωστὴν συνταγὴν: Θέτομεν ἐκ τῶν προτέρων ἓνα σχῆμα, τὸ σχῆμα ποὺ [σελ. 136] μᾶς συμφέρει, καὶ ὑποχρεώνομεν τὰ γεγονότα νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὸ σχῆμα μας αὐτό. Ἐὰν τώρα τὰ γεγονότα διαφωνοῦν, τόσο τὸ χειρότερον διὰ τὰ γεγονότα! Ὅποιος ὅμως δὲν μένει εὐχαριστημένος ἀπὸ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν λογικὴν θὰ θελήσῃ βέβαια νὰ μάθῃ τί λέγει καὶ ἡ πραγματικότης, νὰ ἐξετάσῃ δηλ. ὡς πρὸς τὸ ζήτημά μας τὰς διαφόρους αἱρέσεις ποὺ ἐνεφανίσθησαν καὶ νὰ ἐλέγξῃ κατὰ πόσον ἤμπορεῖ νὰ σταθῇ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι αἱ αἱρέσεις αὐταὶ ἦσαν ἐκδηλώσεις τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἐπιδιώξεων ὠρισμένης ἐκάστοτε κοινωνικῆς τάξεως.

Ὅτι ἡ πολιτικὴ προσεπάθησε νὰ ἀναμίξῃ καὶ πολλάκις ἀνέμιξε τὰς ἐπιδιώξεις της μὲ θρησκευτικὰς ἔριδας, σχίσματα καὶ αἱρέσεις, ὅτι βλέψεις ἐθνικαί, πολιτικαί, κοινωνικαὶ ἐζήτησαν νὰ ἐκμεταλλευθοῦν καὶ τὴν πίστιν ὅχι μόνον εἰς τὴν γνησίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νοθευμένην της μορφήν, εἶναι γεγονὸς ποὺ τὸ μαρτυρεῖ ὅχι μόνον ἡ ἱστορία, ἀλλὰ καὶ ἡ σύγχρονος πραγματικότης. Ἀλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι αὐτό, δὲν εἶναι ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων χρησιμοποίησις, ἀλλ' αὐτὴ ἡ αἰτία, ἡ πηγή, τὸ πεδῖον ἐμφανίσεως τῶν αἱρέσεων, ἡ διδασκαλία των, τὰ συστατικά των στοιχεῖα. Αὐτὸ πρέπει νὰ ἐρευνήσῃ ὁ προσεκτικὸς μελετητής. Καὶ τί βλέπει ὁ μελετητής αὐτός; κάτι ποὺ εἶναι πράγματι ἰδιαζόντως ἐκπληκτικόν. Ὑπῆρξαν ὄντως τόσαι καὶ τόσαι αἱρέσεις μέσα εἰς τὸν Χριστιανισμὸν εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του. Ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν Ὀρθοδόξων ὑπῆρξαν τάσεις ἀντίθετοι, ἀκόμη δὲ καὶ ὀξύτητες. Καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος, εὐθύς ἀπὸ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ ἔργου του, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοιαύτας δυσκολίας ἀπὸ ἔριδας καὶ σχίσματα. Τοῦ κόσμου αἱ ἀπιθανώταται παραδοξολογίαι διετυπώθησαν εἰς τὰς αἱρέσεις αὐτὰς καὶ τοῦ κόσμου τὰ πλεόν ἀφάνταστα ζητήματα ἐγεννήθησαν. Ἐ, λοιπόν! Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς αἱρέσεις καὶ τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σχίσματα καὶ τὰς ὀξύτητας καὶ τὰς ἀνθρωπίνους μικρότητας οὐδαμῶς καὶ οὐδέποτε ἐφάνη τίποτε ποὺ νὰ χωρίζῃ τοὺς πιστοὺς μεταξύ των ἢ τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τοὺς αἵρετικούς καὶ νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς ὅποιανδήποτε κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν, ἐθνικὴν ἢ φυλετικὴν σύνθεσιν αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς μερίδος⁽¹¹⁾.

Πράγματι ἐκπληκτικόν! Καὶ εἴμεθα εὐγνώμονες εἰς τὴν ἄρνησιν, ποὺ ἔγινε ἀφορμὴ νὰ τὸ προσέξωμεν καὶ ἐμεῖς. Εἰς ὅλον αὐτὸν τὸν κυκεῶνα τῶν αἱρέσεων καὶ σχισμάτων, οὔτε ἴχνος μιᾶς αἱρέσεως ἢ ὁποῖα νὰ εἶναι ἡ αἵρεσις τῶν πατρικίων, τῶν πλουσίων, τῶν κτηματιῶν, ἢ ἀντιθέτως μία αἵρεσις τῶν πτωχῶν ἢ τῶν γεωργῶν ἢ

¹¹ Ἡ Ἰουδαϊκὴ μερίς ἦτο ἡ μερίς τῶν συντηρητικῶν τῆς ἐποχῆς, ποὺ δὲν ἠθελαν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὸν νόμον. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνολογικῆς ἡ μερίς αὐτὴ ἐξεπροσώπει ἓνα Μωσαϊκὸν ποὺ περιελάμβανεν ἐκπροσώπους κάθε φυλῆς καὶ γλώσσης. Τὸ παράδειγμα ποὺ ἀναφέρεται εἰς τὰς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, κεφ. β' στίχ. 9 ἐπ. εἶναι ἀρκετὰ χαρακτηριστικόν.

τῶν δούλων. Πουθενὰ μία αἵρεσις τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῆς Ρωμαϊκῆς καταγωγῆς πιστῶν. Καὶ ἂν τὸ πρῶτον μία αἵρεσις ἐνεφανίσθη εἰς ὠρισμένον περιβάλλον, ὅπου ἔζησεν ὁ αἰρεσιάρχης, ἀλλὰ κατόπιν ἡ αἵρεσις διεδίδετο ἀνεξαρτήτως τόπου, φυλῆς, οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Τὸ ἀμάλαμα τῶν κοινωνικῶν στοιχείων, ἡ θαυμαστὴ σύνθεσις ἐθνῶν, φυλῶν, οἰκονομικῶν συμφερόντων καὶ κοινωνικῶν τάξεων, τὴν ὁποίαν τὸ αἷμα τοῦ Κολοσσαίου μαρτυρεῖ, εἶναι τόσον ἀδιάσπαστος καὶ ὀργανικὴ, ὥστε καὶ ὅταν τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας σχίζεται καὶ ὅταν τὸ οἰκοδόμημα θραύεται, κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ θραύσματα αὐτά, μάλιστα καὶ τὰ πλέον ἀπόβλητα, διασώζει τὴν ἐνότητα αὐτὴν ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῶν γηγένων συνθηκῶν διαβιώσεως τῶν ὀπαδῶν του.

Τὸ φαινόμενον αὐτό, τὸ ὁποῖον οὔτε μὲ τὴν πλέον ἀσύδοτον φαντασίαν ἢμπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ οὔτε ἐπ' ἐλάχιστον, τὸ γεγονὸς αὐτὸ μαρτυρεῖ τόσον, ὥστε θὰ ἤρκει αὐτὸ καὶ μόνον, διὰ νὰ σταματήσῃ οἰαδήποτε ἀπόπειρα νὰ ἀποδοθῇ ἢ γέννησις καὶ ἢ ἀνάπτυξις τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς αὐτὰ ἢ ἐκεῖνα τὰ συμφέροντα, εἰς αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κοινωνικὴν τάξιν. Ὅλοι αἱ τάξεις, ὅλα τὰ συμφέροντα, ὅλοι οἱ οἰκονομικοὶ ὅροι, ὅλοι αἱ κοινωνικαί, φυλετικά, ἐθνικά, τοπογραφικά, κλιματολογικά ἀκόμη τάσεις, ἠνωμένοι, συντεθειμένοι ὀργανικῶς εἰς μίαν ἐνότητα, τόσον ἀρραγῆ, τόσον ἀδιάσπαστον, ὥστε ὅλοι οἱ ἐσωτερικοὶ διχασμοί, τὰ ἀνθρώπινα πάθη ποὺ εἰσέδυσαν καὶ αἱ σατανικαὶ μηχανορραφίαι, φθόνοι καὶ δολοπλοκίαι, ὅλοι αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀνισορροπίας καὶ τῆς ἠλιθιότητος, νὰ κατορθώσουν μὲν ἐνίοτε νὰ τὸ κομματιάσουν, ἀλλὰ ποτὲ νὰ τὸ ἀποσυνθέσουν, νὰ τὸ διαλύσουν εἰς στοιχεῖα διαφορετικὰ ἀπὸ ἀπόψεως συνθηκῶν γηγένων, οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν, ἐθνικῶν.

[σελ. 138]

II. Η ΕΠΙΔΡΑΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

§ 52. Πῶς τίθεται τὸ ζήτημα.

Τὴν ἱστορίαν ἐπεκαλέσθη ἡ ἄρνησις καὶ διὰ νὰ στηρίξῃ καὶ τὸν ἄλλον τῆς ἰσχυρισμόν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἔβλαψε τὴν ἀνθρωπότητα.

Εἶναι, ἀλήθεια, δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ κανεὶς τί θέλει νὰ εἰπῇ μὲ αὐτὸ ἡ ἄρνησις. Ἡ ἀλήθεια τῶν θεμελιωδῶν προτάσεων τῆς πίστεως, ὅπως τὰς εἶδαμεν ἀνωτέρω, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὠφελιμότητα ἢ μὴ τῆς ἐφαρμογῆς των. Καὶ μόνον μὲ βάσιν ἓνα ἄκρατον θεωρητικὸν ὠφελιμισμόν (ἓναν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι ποὺ ταυτίζει τὸ σκόπιμον μὲ τὸ ὑπάρχον καὶ τὸ ἀληθές) θὰ εἶχε νόημα μία τοιαύτη πρότασις. Ὅσοι ὅμως δὲν ἀκολουθοῦν τοιαύτας ἐκκεντρικότητας, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἢ μόδα ἐπέρασε πρὸ πολλοῦ, θὰ δυσκολεύονται κάπως νὰ ἐννοήσουν τί θέσιν ἔχει εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τῆς ἀληθείας ἢ ὄχι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας τοιαύτη ὠφελιμιστικὴ ἄποψις.

Ὅπως δὴποτε θὰ τὴν ἐξετάσωμεν καὶ τὴν ἄποψιν αὐτήν. Ἀλλὰ πρῶτα πρῶτα νὰ γίνῃ μία διασάφησης. Τί νόημα ἔχει αὐτὴ ἡ κατηγορία, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἔβλαψε τὴν ἀνθρωπότητα;

Ἔχει τὸ νόημα ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀπέτυχε, διότι δὲν ἐφηρμόσθη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον; Ἐὰν αὐτὸ τὸ νόημα ἔχη, ἡ κατηγορία εἶναι, βεβαίως, κατὰ μέγα μέρος ὀρθή, ἀλλὰ στρέφεται... κατὰ τῆς ἀρνήσεως, ἡ ὁποία παρενέβαλε χίλια δυὸ ἐμπόδια, ἀπὸ τοῦ βασανιστηρίου μέχρι τοῦ χλευασμοῦ, διὰ νὰ μὴν ἐφαρμοσθῇ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸν κόσμον.

Ἐνα λοιπὸν νόημα ἠμπορεῖ νὰ ἔχη αὐτὴ ἡ κατηγορία. Ὅτι δηλ. ἡ ἀνθρωπότης ἐφηρμόσθη τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, καὶ ἡ ἐφαρμογή της ἔβλαψεν, ἐνῶ ἀντιθέτως, ὅπου ἡ ἀνθρωπότης ἀπέρριψε τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἐκεῖ ὠφέληθη καὶ προώδευσεν.

Μὲ αὐτὸ τὸ νόημα –τὸ μόνον δυνατὸν νόημα– δὲν τολμᾷ κατ' ἀρχὴν ἡ ἄρνησις νὰ διατυπώσῃ τὴν κατηγορίαν της. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μερικοὶ οἱ ὅποιοι φθάνουν ὡς ἐκεῖ. Κυρίως ἐπιχειροῦν νὰ συγκρίνουν μεταξύ των τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ: τὴν ἀρχαιότητα, τὸν μεσαίωνα, τὴν ἀναγέννησιν καὶ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν.

[σελ. 139] Ἡ ἄρνησις, λοιπὸν, διακρίνει τὰς διαφόρους ἐποχὰς τῆς ἱστορίας εἰς δύο κατηγορίας. Πρῶτον, εἰς τὰς ἐποχὰς ὅπου ἡ ἀνθρωπότης ζῆ μακρὰν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Εἰς αὐτὰς κατατάσσει τὴν ἀρχαιότητα, τὴν Ἀναγέννησιν, τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, μὲ κορυφὴν τὸν περίφημον εἰκοστὸν αἰῶνα μας. Δεύτερον, εἰς τὰς ἐποχὰς ὅπου ἡ ἀνθρωπότης ἔζησε ὑπὸ χριστιανικὴν διαπαιδαγώγησιν. Ὡς τοιαύτην ἐποχὴν ἀναγνωρίζει τὸν Μεσαίωνα καὶ τὸ ἰδικόν μας Βυζάντιον. Ἡ ἄποψις, λοιπὸν, τῆς ἀρνήσεως ἠμπορεῖ νὰ διατυπωθῇ ὡς ἐξῆς: Κατὰ τὰς ἐποχὰς κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀνθρωπότης ζῆ μακρὰν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, δηλ. κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, κατὰ τὴν ἀναγέννησιν καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν, εἶδε ζωὴν προόδου, πολιτισμοῦ, ἀκμῆς. Τούναντίον, εἰς τὰς περιόδους κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀνθρωπότης ἐφήρμοσε τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, δηλ. εἰς τὴν περίοδον τοῦ μεσαίωonos καὶ εἰς τὴν ἰδικὴν μας βυζαντινὴν ἐποχὴν, ἔχομεν βαρβαρότητα, κατάπτωσιν, παρακμὴν.

Καὶ τώρα ἂς ἴδωμεν κατὰ πόσον ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθινά.

§ 53. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς.

Προκειμένου περὶ τῆς ἀρχαιότητος πρέπει πρῶτα-πρῶτα νὰ ξεκαθαρισθῇ κάτι τὸ βασικόν. Ἡ προχριστιανικὴ ἐποχὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἐπιχείρημα τῆς ἀρνήσεως, διὰ τὸν λόγον ὅτι εἰς τὴν ἐποχὴν αὐτήν ἡ ἀνθρωπότης δὲν ἀπέρριπτε τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀλλ' ἀπλῶς τὴν ἠγνόει. Ἀπὸ ἀπόψεως τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἡ ἀρχαιότης εἶναι ἐποχὴ ἀγνοίας, ὄχι ἐποχὴ ἀρνήσεως. Καὶ τὸ πρᾶγμα ἔχει τὴν σπουδαιότητά του. Δὲν θέλει πολλὴν σκέψιν, διὰ νὰ πεισθῇ κανεὶς ὅτι ἄλλο εἶναι ἄνθρωπος ποὺ δὲν ἤκουσε ποτὲ περὶ χριστιανικῆς

διδασκαλίας, καὶ ἄλλο ἄνθρωπος ποὺ τὴν ἤκουσε καὶ τὴν ἀπέκρουσε. Μόνον ὁ δεύτερος ἀποδεικνύει ψυχικὸν κόσμον ἀντίθετον πρὸς τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν.

Ὅντως δέ, ἐπιμελὴς μελέτη ἀφ' ἑνὸς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀφ' ἑτέρου τῆς νοοτροπίας ποὺ ἐκράτει εἰς τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ἐκ τρίτου τῆς νοοτροπίας τῆς ἀποστασίας καὶ τῆς ἀρνήσεως, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ ἀρχαιότης ὄχι μόνον δὲν εὐρίσκετο εἰς ἀντίθεσιν, ἔστω ἀνεπίγνωτον, πρὸς ὅ,τι κατόπιν ἀπετέλεσε τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ ἀντιθέτως εἶναι πολὺ πλησιέστερα πρὸς τὸν χριστιανικὸν κόσμον ἰδεῶν καὶ τὴν χριστιανικὴν κοσμοθεωρίαν, παρὰ πρὸς τὸν κόσμον τῆς ἀρνήσεως καὶ τῆς ἀποστασίας.

[σελ. 140] Καὶ ἐν πρώτοις, τὸ οὐσιωδέστερον ἀπὸ ὅλα: Ἡ προχριστιανικὴ ἐποχὴ ἔχει μὲ τὴν χριστιανικὴν κοινὴν τὴν πίστιν εἰς τὸ θεῖον, καὶ ἐπομένως (τοῦτο μᾶς ἐνδιαφέρει ἀπὸ ἀπόψεως τῶν θεμελίων τοῦ πολιτισμοῦ) τὴν εὐσέβειαν. Ὁ προχριστιανικὸς πολιτισμὸς ἦτο πέρα γιὰ πέρα **θ ε ο κ ε ν τ ρ ι κ ὁ ς**. Καὶ τοῦτο ἔχει τὰς συνεπείας του εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου!

Αὐτὸ ἰσχύει καὶ προκειμένου καὶ περὶ τοῦ ἀρχαίου, τοῦ κλασικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς ὁ ἑλληνικὸς εἶναι πράγματι πολιτισμὸς κατ' ἐξοχὴν θεοκεντρικός. Τὴν σφραγίδα τοῦ θεοῦ ἔχει κάθε ἐκδήλωσις τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, τοῦ ὁποῦ ὁ θεοσεβῆς χαρακτήρ ἐκίνησε τὸν θαυμασμὸν ἀκόμη καὶ μορφῶν κατ' ἐξοχὴν θρησκευτικῶν, ὅπως τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Καὶ δὲν ἔμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντικρύσῃ οἴανδήποτε πηγὴν διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, χωρὶς νὰ ἴδῃ ζωντανὴν ἐμπρὸς του τὴν ἐπίδρασιν τῆς πίστεως εἰς τὸ θεῖον.

Αὐτὸν τὸν χαρακτήρα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἦσαν ἀνίκανοι νὰ νιώσουν ὅλοι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἰσχυρίζονται ὅτι κάτι νιώθουν ἀπὸ κλασικὴν παιδείαν, καὶ τοῦτο, διότι ἀσχολοῦνται μὲ τὸ νὰ εὔρουν «εἰς πόσας περιπτώσεις ἀπαντᾷ τὸ γάρ», μὲ σχολαστικότητα περὶ τὸ ἀποκτεῖνον γράμμα καὶ κενότητα ὡς πρὸς τὸ ζωοποιεῖν πνεῦμα. Ἀκόμη δὲ περισσότερον ἠγνόησαν τὸν χαρακτήρα αὐτὸν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐπικαλοῦνται τοὺς Ἀρχαίους, διὰ νὰ κτυπήσουν τὸν... χριστιανικὸν πολιτισμόν! Καὶ δὲν ὑπάρχει μεγαλυτέρα μωρία ἀπὸ τὸ νὰ θέλωμεν νὰ ἀντιγράψωμεν ἢ νὰ «ἀναστήσωμεν» τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνικὸν πολιτισμόν, πῶς; Πολεμοῦντες αὐτὸ ἀκριβῶς ποὺ ἦτο ἡ βᾶσις τοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνου. Τὴν ἀπόλυτον, τὴν πλήρη, τὴν ὀλοκληρωτικὴν εὐλάβειαν, τὴν πίστιν εἰς τὸ θεῖον, τὴν θεοσέβειαν τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνοῦ. Ἄνθρωπος ἀρνητῆς, ἄνθρωπος ποὺ ἡ ψυχὴ του δὲν νιώθει τὸ σκίρτημα ποὺ γεννᾷ τὸ ἀνέβασμα πρὸς τὸν Θεόν, ἄνθρωπος χωρὶς ἐνατένισιν πρὸς τὸ θεῖον, εἶναι ἀνίκανος νὰ νιώσῃ τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν. Καὶ ἡ προσπάθεια νὰ ἀναστηλωθῇ ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἐπάνω εἰς τὸ ἔδαφος τῆς ἀσεβείας εἶναι ἀπὸ τὰς πλέον ἐξωφρενικὰς προσπαθείας μὲ τὰς ὁποίας ἔμποροῦσε νὰ καταπιασθῇ ἀνθρώπινο μυαλό.

Ὅντως (καὶ πρέπει τοῦτο νὰ τονισθῇ ἰδιαιτέρως), διὰ τὸν Ἑλληνα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς ἡ θρησκευτικὴ πίστις δὲν ἦτο κᾄτι ποὺ ὑπῆρχε ἀπλῶς κατὰ παράδοσιν, κᾄτι τὸ ὁποῖον κανεὶς δὲν τὸ ἐπίστευε, ἀλλὰ καὶ κανεὶς δὲν τὸ ἔθιγε, κᾄτι κατὰ συνθήκην, ὅπως παρουσιάσθη εἰς **[σελ. 141]** τοὺς μεταγενεστέρους

χρόνους. Τοιοῦτον τι ὑπῆρξεν ὄντως καὶ εἰς τὴν κλασικὴν ἐποχὴν, δὲν ἀνεφέρετο ὅμως εἰς αὐτὴν τὴν πίστιν εἰς Θεόν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν μορφήν τῆς θρησκείας τὴν ὁποίαν εἶχε παραλάβει ἀπὸ τοῦς προγόνους τοῦ ὁ Ἕλληνας, τὴν ἰδιαζόντως εἰδωλολατρικὴν θρησκείαν τοῦ Ὀλύμπου. Ἀπὸ αὐτὴν εἰδικῶς τὴν θρησκευτικὴν εἶχε βέβαια ἀνυψωθῆ πολὺ παραπάνω ἢ ἑλληνικὴ σκέψις, ἀλλὰ ἀκριβῶς διὰ τὴν δώση εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα θέσιν κεντρικωτέραν καὶ βασικωτέραν μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τοῦ κλασικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἢ εὐσέβεια παρουσιάζεται ὡς κᾶτι τὸ ὀργανικόν, τοῦ ὁποίου ἢ αὐξήσις προδιαγράφει τὴν πρόοδον εἰς τὸν ἐν γένει πολιτισμόν. Αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ θρησκευτικοῦ βίου διὰ τὸν Ἕλληνα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι κᾶτι τὸ κατὰ συνθήκην καὶ ἄψυχον, ἀλλὰ ἀποπνέουν τὸ ἄρωμα τῆς δημιουργίας, τῆς πνευματικῆς ἀφιέρωσης, ἢ ὁποία μεταμορφώνεται εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὸν παλμόν της. Ὁ Ἕλληνας καλλιτέχνης, ὁ Ἕλληνας ποιητής, ὁ Ἕλληνας ἰατρός, ὁ Ἕλληνας πολιτικός, ὁ Ἕλληνας ἱστορικός, ὅλοι ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν εὐσέβειαν αὐτὴν, καὶ ἢ εὐσέβεια εἶναι βαθειὰ χαραγμένη μὲ ζωντανὸν πάλλοντα τρόπον εἰς ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς σκέψεως. Ἡ εὐσέβεια αὐτὴ ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ κλασικοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ δι' αὐτὸ ἢ ἄρνησις δὲν ἴσχυρε νὰ τὴν καταλάβῃ τὴν ἱστορίαν αὐτὴν. Καὶ ἀκριβῶς ὁ ζωντανὸς ἑλληνικὸς πολιτισμὸς εἶναι ὁ πολιτισμὸς τοῦ ζωντανοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος.

Βεβαίως, δὲν τὸ βλέπει κανεὶς παντοῦ. Ἡ εὐσέβεια εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Λουκιανοῦ εἶναι ἄλλη, παρὰ ἐκείνη τὴν ὁποίαν βλέπωμεν εἰς τὸν Πλάτωνα. Ἀλλ' ἀκριβῶς αὐτὸ εἶναι τὸ διδακτικόν. Διότι καὶ ὁ Ἕλληνικὸς πολιτισμὸς τοῦ Λουκιανοῦ εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν πολιτισμόν τοῦ Πλάτωνος. Εἰς τὸν Λουκιανὸν ἀντικατοπτρίζεται ἢ πτώσις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἀλλὰ καὶ ἢ ἀρχομένη παρακμὴ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Αἱ δύο μορφαὶ τῆς παρακμῆς συμβαδίζουν. Ὅποιος δὲν τὸ ξεύρει αὐτὸ οὔτε ξεύρει οὔτε εἶναι ἰκανὸς νὰ μάθῃ τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος.

Καὶ ἐδῶ καιρὸς εἶναι νὰ λεχθῆ ἢ ἀλήθεια καὶ ἐπὶ ἐνὸς ἄλλου ἰσχυρισμοῦ τῆς ἀρνήσεως. Ἐλέχθη δηλ. κατὰ κόρον ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἔσβυσε τὸ φῶς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅσοι τὰ λέγουν αὐτὰ φαντάζονται τὸν ἀρχαῖον, τὸν κλασικὸν ἑλληνικὸν πολιτισμόν, ὅτι διαρκεῖ μέχρι τοῦ 50 μ.Χ., καὶ τὸ «ἑλληνικὸν θαῦμα» νὰ προβάλλῃ ἀκόμη ἐν πλήρει μεγαλείῳ, ὅταν ὁ ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν, ὁ **[σελ. 142]** Παῦλος, ἐκήρυξεν εἰς τοῦς Ἀθηναίους τὸν ἄγνωστον Θεόν. Καὶ λησμονοῦν τί ἐμεσολάβησε μεταξὺ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὔρε τὸν ἑλληνισμόν τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα. Ὅμιλοῦν περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς πρώτης μ.Χ. ἑκατονταετίας, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς περιφήμου πεντηκονταετίας μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Σοφοκλέους, ἐνῶ ἀπλούστατα, ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς προσῆλθεν ἐπίκουρος εἰς τὴν Ἑλλάδα, εὔρεν ἐκεῖ «μυίας καὶ ψιττακοῦ καὶ κώνωπος ἐγκώμια». Λησμονοῦν ὅτι, ὅταν τὸ κήρυγμα τὸ χριστιανικὸν ἐκάλει τοῦς λαοὺς εἰς ἀνάτασιν, εἰς τὴν Ἀττικὴν

γῆν, ὅπως παρατηρεῖ ὁ ἐθνικός μας ἱστορικός, ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἐθριάμβευε ἡ «νεωτέρα» σοφιστική, ἡ ὁποία «οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τελειοποιήσις τῆς ἀρχαίας, περὶ πᾶσαν μὲν ἀγυρτεῖαν, ἐξαιρέτως δὲ περὶ τὴν φλυαρίαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ μᾶλλον ἄσκοπος τοῦ λόγου ἐνάσκησις ἀφ’ ὅσας ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος»⁽¹²⁾. Λησμονοῦν ὅτι ἦτο ἀπροσμέτρητον τὸ βάραθρον εἰς τὸ ὁποῖον εἶχον καταπέσει τότε οἱ Ἀθηναῖοι, «οἱ ὁποῖοι ἠσχολοῦντο εἰς τὸ νὰ κολακεύωσιν μὲ καταπληκτικὴν ἐθελοδουλείαν κάθε ἰσχυρὸν δυνάστην, ἐνῶ οἱ Αἰτωλοὶ δὲν εἶχον κατὰ νοῦν εἰμὴ ληστείας καὶ δηώσεις, οἱ δὲ Σπαρτιᾶται περιέπεσαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς χεῖρας ποικίλων κακούργων», καὶ ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία μόνον ὡς ὄνομα εἶχε ἀπομείνει⁽¹³⁾.

Καὶ πρὸ παντὸς λησμονοῦν ὅσοι λέγουν αὐτὰ ὅτι τοῦ 50 μ.Χ. προηγήθη τὸ 146 π.Χ., κατὰ τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα «Ἑλλάς» εἶχε ἀντικατασταθῆ ἀπὸ τὸ ὄνομα Ἀχαΐα, δηλωτικὸν ἀπλούστατα Ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εὔρε Ἑλλάδα δούλην καὶ Ἑλληνας δούλους, καὶ μάλιστα δούλους ὄχι τόσον λόγῳ πολεμικῶν ἀτυχημάτων, ὅσον λόγῳ ἐσωτερικοῦ μαρασμοῦ, πνευματικῆς λιποθυμίας. Αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα εὔρεν ὁ Χριστιανισμὸς, εἰς αὐτὴν προσέφερε τὴν διὰ Χριστοῦ σωτηρίαν, εἰς αὐτὴν ἐκόμισε τὰ «εὐαγγέλια», εἰς αὐτὴν ἐνεφύσησε νέαν ζωὴν καὶ τῆς ἔδωσε τὴν ἀποστολήν, ἀντὶ νὰ στεφανώνη τυράννους καὶ νὰ ἔρη πρὸ τῶν διαφόρων βαρβάρων τοὺς ὁποίους ἐστρατολογοῦσαν οἱ Ρωμαῖοι, τὴν ἀποστολήν νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας. Τοῦ **[σελ. 143]** ἔδωσε τὴν δύναμιν νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς πνευματικῶς νεκροὺς τὴν ζωὴν τῆς ἀθανασίας καὶ τῆς αἰωνιότητος. Τοῦ κατέστησε πραγματικότητα τὰ ὄνειροπολήματα τὰ ὁποῖα εἶχαν πλέξει οἱ κλασσικοὶ φιλόσοφοι καὶ εἶχαν ἀδόξως θάψῃ οἱ ἀνάξιοι ἐπίγονοι. Τὸν ἔκαμε, τὸν Ἑλληνισμὸν αὐτόν, διδάσκαλον τῆς οἰκουμένης, οἰκοδόμον τοῦ νέου παγκοσμίου ἀφθάρτου πολιτισμοῦ, φῶς μέσα εἰς μίαν σκοτεινὴν ἀνθρωπότητα, φῶς πρὸς τὸ ὁποῖον μὲ εὐγνωμοσύνην θὰ στρέφονται πάντοτε οἱ λαοί. Καὶ χωρὶς νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ (κάθε ἄλλο) τὴν ἄπτερον νίκην, τοῦ ἔδωσε τὴν ἀφθαρτον, παγκόσμιον, αἰώνιον δόξαν. Αὐτὴν τὴν πραγματικότητα δὲν ἔπρεπε νὰ λησμονῇ ἡ ἄρνησις, ὅταν ὁμιλῇ περὶ Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τὸ ξεχάσωμεν ποτὲ ἐμεῖς οἱ Ἑλληνες, ἂν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἐν ἐπιγνώσει τοῦ ἀφαντάστως ἐνδόξου μέρους τὸ ὁποῖον ἔπαιξε καὶ πρέπει νὰ ἐξακολουθῇ νὰ παίζη εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ὁ Ἑλληνισμὸς, ὡς φωτοδότης τοῦ θείου φωτὸς τοῦ Εὐαγγελίου!

§ 54. Ὁ Μεσαίων.

Ὁ Μεσαίων θεωρεῖται ὡς τὸ βαρὺ πυροβολικὸν τῆς ἀρνήσεως.

Τὸν ἀντιπαραβάλλουν μὲ τὴν Ἀναγέννησιν. Βλέπετε; Λέγουν: Εἰς τὸν Μεσαίωνα ἔχομεν μίαν ἐποχὴν γεμάτην ἀπὸ θρησκευτικότητα, καὶ δι’ αὐτὸ ἐποχὴν

¹² Παπαρρηγοπούλου Β. II σ. 44.

¹³ (ἐν. ἀν. Β. I. 248).

καταπτώσεως καὶ βαρβαρότητος. Ἀντιθέτως, εἰς τὴν Ἀναγέννησιν ἔχομεν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν δουλείαν τῆς θρησκείας, καὶ ἐπομένως ἀνάνηψιν καὶ πολιτισμὸν.

Καὶ αὐτὸ μὲν εὐκόλα λέγεται. Ὑπὸ τὸν ὄρον ὅμως ὅτι θὰ τὰ πάρωμεν αὐτὰ ἀσυζητητί. Διότι ἅμα γίνῃ κάποια ἔρευνα, τότε ἡ εἰκὼν ποὺ παρουσιάζεται εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ.

Καὶ πρῶτα-πρῶτα, ὅσοι τὰ λέγουν αὐτὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ἔχουν μέσα τους τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν σύγχυσιν ὡς πρὸς τὰ χρονικὰ ὅρια ποὺ χωρίζουν τὴν μίαν ἐποχὴν ἀπὸ τὴν ἄλλην. Ἔτσι, φορτώνουν εἰς τὸ παθητικὸν τοῦ μεσαίωτος ὅλας τὰς ἀμαρτίας τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Λόγου χάριν, τοὺς ἀκοῦτε νὰ κατακρίνουν τὸν Μεσαίωνα διὰ τὰ αἵσχη ποὺ διέπραξαν οἱ Βοργίαι, ἐνῶ ἀκριβῶς οἱ Βοργίαι εἶναι οἱ χαρακτηριστικοὶ τύποι τῆς πλήρους Ἀναγεννήσεως.

Ἄς ρίξωμεν λοιπὸν μιὰ ματιὰ εἰς τὸν πολιτισμὸν τοῦ Μεσαίωτος. Σύντομη ματιὰ κατ' ἀνάγκην, ἀφοῦ ἐδῶ δὲν γράφομεν ἱστορικὸν [σελ. 144] ἐγχειρίδιον, ἀλλά, τέλος πάντων, ἀπροκατάληπτη ματιὰ. Θὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μόνον ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι γενικῶς δεκτὰ καὶ ἀπὸ ἐρευνητὰς ποὺ ἔχουν φρονήματα δυσμενῆ διὰ τὴν χριστιανικὴν πίστιν¹⁴).

Καὶ πρῶτα-πρῶτα μίαν διασάφην. Ὁ Μεσαίων... δὲν εἶναι μεσαίων. Εἰς τὴν πραγματικότητα, διὰ τὸν δυτικὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν εἶναι ἀπαρχή. Εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην. Διὰ πρώτην φοράν οἱ εὐρωπαῖοι, ἀπὸ ἀνθρωποφάγοι σχεδὸν ποὺ ἦσαν, ἔγιναν ἄνθρωποι, δηλ. ἀπέκτησαν τὴν πρώτην ἐπαφὴν μὲ τὸν πολιτισμὸν. Οἱ χριστιανοὶ ἱεραπόστολοι εὐρῆκαν τοὺς εὐρωπαίους νὰ μὴ ἔχουν οὔτε τὴν παραμικρὰν ιδέαν ἀπὸ μόρφωσιν. Ἀναλφάβητοι ἦσαν ἀκόμη καὶ οἱ βασιλεῖς. Καὶ αὐτὸς ὁ Κάρολος ὁ Μέγας. Καὶ λαοὶ οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν ιδέαν τῆς υπάρξεως τοῦ ἀλφαβήτου ἀπὸ τοὺς ἱεροκήρυκας ἐμάθαιναν διὰ πρώτην φοράν τί ἐστὶ γραφή. Ἐνα χαρακτηριστικὸν παράδειγμα θὰ τὸ πάρωμεν καὶ πάλιν ἀπὸ τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπον τῆς ἀρνητικῆς σκέψεως εἰς τὴν Ἑλλάδα, τὸν Ροῖδην: «ὁ σοφὸς Ἀλκουῖνος», λέγει εἰς τὴν περίφημον *Πάπισσαν Ἰωάνναν*, «ἔλουεν εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ βαπτίσματος τοὺς ρυπαροὺς τοῦ Καρόλου ὑπηκόους, ἔκοπτε τὰ κόκκινά των γένεια καὶ τὰ μακρὰ ὀνύχια καὶ ἀνοίγων αὐτοῖς τῆς ἀνεξαντλήτου σοφίας του τὸν θησαυρόν, ἔτριβε τοῦ ἐνὸς τὰ χεῖλη διὰ τοῦ μέλιτος τοῦ ἱεροῦ λόγου, ἔτρεφεν ἄλλον μὲ τῆς γραμματικῆς τὰς ρίζας καὶ τρίτον ἐδίδασκεν ὅτι τῶν χηνῶν τὰ πτερά, διὰ τῶν ὁποίων καθίστα ταχύτερα τὰ βέλη, ἦσαν καὶ πρὸς γραφὴν ἐπιτήδεια».

Ἐπρόκειτο λοιπὸν περὶ τῆς πρώτης ἐπαφῆς τῆς βαρβάρου, σχεδὸν ἀνθρωποφάγου Εὐρώπης μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τὴν ἐπαφὴν τὴν ἔκαμεν ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τὸ ἐξυψωτικὸν τοῦ κήρυγμα.

Καὶ τὸ πρῶτον ποὺ ἔκαμεν ἦτο ὅτι ἔδωσε μίαν πρώτην κατεύθυνσιν εἰς τὴν ζωὴν. Ἦρχισε καὶ ὁ Εὐρωπαῖος (καὶ ἐννοοῦμεν εἰδικώτερον τὸν κάτοικον τῆς κεντρικῆς καὶ δυτικῆς Εὐρώπης) νὰ μαθαίνη ὅτι ὑπάρχουν ὠρισμένοι κανόνες διὰ

¹⁴ Βιβλιογραφικὰ βοηθήματα, ἴδε εἰς *Ἀκτῖνας* 1944 σελ. 62-68 καὶ 111-117.

τὴν ζωὴν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν, καὶ ὅτι δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ κάνῃ ὅ,τι θέλει καὶ ὅ,τι τοῦ λείπει τὸ σπαθὶ τοῦ. Ὅσοι τώρα νομίζουν ὅτι ἓνα τέτοιο ἐγγεῖρημα ἦτο εὐκόλον δὲν ἔχουν παρὰ νὰ κυττάξουν, εἰς τὴν ἐντελῶς πρόσφατον **[σελ. 145]** ἐποχὴν, τὴν νοοτροπίαν ποὺ ἐκράτησεν εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην, μόλις ἐχαλαρώθη ἡ ἐπίδρασις τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος.

Τὴν ζωὴν λοιπόν, τὴν νοοτροπίαν τοῦ Μεσαιῶνος, τὴν ἐρρυθμίσαν δύο ἀντιμαχόμενα στοιχεῖα. Ἡ βαρβαρότης, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἕως τότε ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν ἔζη ἡ Εὐρώπη, καὶ ἀντιθέτως ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, ἡ ὁποία σὰν κάτι τὸ ξενικὸν στοιχεῖον ἤλθε σιγὰ-σιγὰ νὰ διαπλάσῃ τὴν νέαν ζωὴν.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἦτο φυσικὰ ἐξ ἀρχῆς βέβαιον ὅτι δὲν θὰ ἠμποροῦσε ἡ μεσαιωνικὴ Εὐρώπη εἰς τὸ σύνολόν της νὰ πάρῃ μίαν ἰδεώδη μορφήν, σύμφωνον μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. Ἀλλὰ τὸ πρόβλημά μας εἶναι τὸ ἐξῆς: Ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον ἡ ἀνθρωπότης τοῦ Μεσαιῶνος ἐ φ ἤ ρ μ ο σ ε τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ὠφελήθη ἢ ἐβλάβη ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτήν;

Ἡ ἀπάντησις δίδεται ἀπὸ τὴν νεωτέραν ἱστορικὴν ἔρευναν. Χειραφετημένη ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν προπαγάνδαν καὶ ἀπὸ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς πολιτικῆς ἐμπαθείας, ἡ ἱστορία ἀρχίζει τώρα νὰ ἀνακαλύπτῃ τὸν μεσαιωνικὸν **π ο λ ι τ ι σ μ ό ν**, τὸν ὁποῖον εἶχε φροντίσει νὰ κρύψῃ πίσω ἀπὸ τὸν καπνὸν τῆς συκοφαντίας καὶ τῆς συγχύσεως ἡ ἀντιχριστιανικὴ ἄρνησις.

§ 55. Ὁ μεσαιωνικὸς πολιτισμὸς

Εἶναι κατ' ἐξοχὴν λυπηρὸν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ὁ χῶρος, διὰ νὰ δώσωμεν μίαν κάποιαν εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, ὅπως μᾶς τὴν παριστάνουν, ἐπαναλαμβάνομεν, συγγραφεῖς ἀνεγνωρισμένης ἐπιστημονικῆς ἀυθεντίας, ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ εὐρισκόμενοι. Θὰ δώσωμεν ὅμως μερικὰ χαρακτηριστικά.

Ἐν πρώτοις, τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξεν ἡ ἐ ν ό τ η ς . Ἐπῆρε τὸν ἄνθρωπον ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ἀπὸ τὴν ζουγκλοειδῆ ἀτομιστικὴν μόνωσίν του τὸν ἔκαμε πράγματι ὄν κοινωνικόν. Ἡ ἐνότης ὄλων ὡς μελῶν τοῦ ἐνὸς σώματος, ἰδεῶδες τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς Ἐκκλησίας, ἤρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ διαμορφώσῃ τὴν «ἄμορφον καὶ ἀκατασκεύαστον» Εὐρώπην εἰς μίαν ἐνότητα κοινωνικὴν καὶ πολιτιστικὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης. Μεγαλοπρεπῆ ἐνότητα χαρακτηρίζουν τὴν εἰκόνα αὐτήν, ἐπαναλαμβάνομεν, μὴ χριστιανοὶ συγγραφεῖς (Bühler, 16).

Ἐνότητα τὴν ὁποίαν δὲν εἶχεν ἰδῆ μέχρι τότε ἡ Εὐρώπη καὶ δὲν τὴν ξαναεἶδε δυστυχῶς κατόπιν.

[σελ. 146] Ἐνα ἄλλο χαρακτηριστικόν, συνέπεια τοῦ πρώτου, ποὺ θὰ ἐνδιαφέρῃ ἴσως ἰδιαιτέρως τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον, ὑπῆρξεν ἡ **σ υ ν ε τ α ι ρ ι σ τ ι κ ῆ κ ί ν η σ ι ς** . Πολλοὶ ὁμιλοῦν καὶ γράφουν τώρα διὰ τὴν ἀνάγκην νὰ τονωθῇ ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις. Καὶ διαρκῶς ὁμιλοῦν περὶ τῆς προόδου ἡ ὁποία γίνεται εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ καὶ ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἓνα καύχημα τῶν καιρῶν μας. Καὶ ὅμως,

ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ συνεταιριστικὴ ὀργάνωσις, αὐτοὶ οἱ συνασπισμοὶ ἦσαν μία ἐξέχουσα μορφή εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ μεσαίωνα. Ἀναρίθμητοι εἶναι αἱ σχετικαὶ ἐπιστημονικαὶ ἐργασίαι ποὺ ἐρευνοῦν αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ συνασπισμοῦ εἰς τὸν μεσαίωνα. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει ἐδῶ χῶρος, διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην περισσότερα στοιχεῖα. Ἐνα μόνον θὰ ἠθέλαμεν ἐδῶ νὰ προσθέσωμεν. Ὅτι ἡ συνεταιριστικὴ αὐτὴ κίνησις κατεδιώχθη, δυστυχῶς, καὶ κατεπνίγη, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ἄτομον, ὁ πολίτης, ὁ ἐργάτης, ὁ παραγωγὸς νὰ εἶναι μεμονωμένος, ἀσθενικός, ἀνυπεράσπιστος ἀπέναντι τοῦ ἰσχυροῦ καὶ τοῦ τυράννου. Καὶ ποῖος ἔκαμεν αὐτὸν τὸν διωγμὸν; Ὁ Μεσαίων, θὰ σπεύσῃ ὅπως πάντοτε νὰ ἀπαντήσῃ ἡ ἄρνησις. Καὶ ὅμως ὄχι. Ἡ συνεταιριστικὴ αὐτὴ κίνησις ἦτο δημιούργημα τοῦ Μεσαίωνα, τὸ πιὸ προσφιλὲς παιδί του. Ἐκεῖνος ποὺ τὴν κατέπνιξεν ἦτο ἡ... «Διαφώτισις»!

Μία χαρακτηριστικὴ μορφή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ Μεσαίωνα εἶναι ὁ ἰ π π ό τ η ς .

Οἱ ἰππότες τοῦ Μεσαίωνα. Αὐτοὺς δὲ τοὺς ξέρομεν ὅλοι. Τούλάχιστον ἀπὸ τὰ διάφορα μυθιστορήματα, ἀπὸ τὰ κινηματογραφικὰ ἔργα κλπ. Μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι οἱ ἰππότες αὐτοὶ ποὺ ξέρομεν ἀπλούστατα δὲν εἶναι ἰππότες ὅπως τοὺς εἶχεν ὁ Μεσαίων εἰς τὴν γνησίαν μεσαιωνικὴν των μορφήν, ἀλλὰ ἀντιπροσωπεύουν ἕνα ἀλλαγμένον, ἐκφυλισμένον τύπον τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπ' αὐτοῦ. Ὡς πρὸς τὸν ἰππότην τοῦ Μεσαίωνα ὅμως, δὲν ἠμποροῦμεν νὰ μὴ προσθέσωμεν δύο λέξεις ἀκόμη. Ὁ ἰππότης τοῦ Μεσαίωνα ἦτο ἕνα πρόσωπον ἱερόν, μὲ ἀποστολὴν ἱεράν, ἡ ὁποία τοῦ ἀνετίθετο κατὰ ἕνα τρόπον ποὺ ὑπενθυμίζει τὴν χειροτονίαν τοῦ ἱερέως. Ὁ ἰππότης εἶναι ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἀφιερώνει τὴν ζωὴν του εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ καλοῦ, εἶναι τὸ σπαθὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἰδεῶδες του εἶναι ὁ ἠρωϊσμός, ἡ αὐταπάρνησις μέχρις αὐτοθυσίας, ἀλλὰ καὶ ἡ σωφροσύνη, ἡ αὐτοκυριαρχία, ἡ σεμνότης, τὸ ἦθος. Ἡ δύναμις του συνδυάζεται μὲ ταπεινοφροσύνην, ἡ ἀνδρεία του εἶναι ταιριασμένη μὲ τὴν καλοκαγαθίαν. Καὶ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ **[σελ. 147]** ἰδεῶδες αὐτό, ἂν δὲν τὸ ἐπραγματοποιοῦν ἐντελῶς, ἀλλ' ὅμως τὸ προσήγγιζαν πολὺ οἱ ἰππότες τοῦ μεσαίωνα. Αὐτὸ ἦτο ἡ κοινὴ πεποίθησις, αὐτὴν τὴν ἐκ τῆς πείρας διαπίστωσιν ἐτραγούδησαν τὰ τραγούδια τῶν λαῶν καὶ δι' αὐτὸ ἡ μορφή τῶν ἰπποτῶν ἐπεβλήθη μὲ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην εἰς ὅλην τὴν Εὐρώπην. Ἐπαναλαμβάνομεν: ὁμιλοῦμεν διὰ τοὺς ἰππότες τοῦ μεσαίωνα, καὶ ὄχι διὰ τὴν καρικατοῦραν τὴν ὁποίαν μᾶς ἐνεφάνισε κατόπιν ἡ Ἀναγέννησις.

Δύο λέξεις ἀκόμη διὰ τὸν γ ά μ ο ν καὶ διὰ τὴν γ υ ν α ἱ κ α .

Δὲν εἶναι παράδοξον ὅτι ἡ Ἐκκλησία εὐρῆκεν ἐξαιρετικὰς δυσκολίας, διὰ νὰ εἰσαγάγῃ τὸν γάμον ὡς ἔνωσιν ἰσόβιον δύο καὶ μόνον προσώπων εἰς τὰ βάρβαρα ἐκεῖνα φῦλα. Ἀλλὰ εἶναι γενικῶς ἐπίσης ὠμολογημένον ὅτι εἰς τὸ τέλος ἐπεβλήθη ὁ θεσμός, καὶ ὁ ἄνδρας ἔμαθε νὰ δεσμεύῃ τὴν αὐθαιρεσίαν του μὲ τὰ ἱερά δεσμὰ τοῦ γάμου.

Καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ θεσμοῦ, ἐκεῖνος ποὺ ἐβγήκε κατὰ πρῶτον λόγον κερδισμένος ἦτο βέβαια ἡ γυναῖκα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι εἰς τὴν ἱεραρχικὴν, ὀργανικὴν

συγκρότησιν τοῦ μεσαίωτος, ἡ γυναῖκα ἤξευρεν ὅτι ὁ ἄνδρας εἶναι ὁ ἀρχηγὸς τῆς οἰκογενείας. Ἀλλὰ ὁ Μεσαίων ἐδίδεν εἰς τὸν ἄνδρα νὰ καταλάβῃ ὅτι αὐτὴ ἡ ἀρχηγία ἐδημιουργοῦσε καὶ ὑποχρεώσεις. Αἱ ἐγκαταλείψεις γυναικῶν καὶ παιδιῶν ἀπροστατεύτων, ἡ θηριωδία ἀπέναντι τῆς γυναικός, ἡ σκανδαλώδης καὶ δημοσία καταπάτησις τῆς συζυγικῆς πίστεως, ἡ ἀδιαφορία γιὰ τὸ παιδί καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ ὠραῖα πράγματα ποὺ ἐκόσμησαν τὰς ἐπομένας «χρυσᾶς» ἐποχάς, δὲν ἦσαν τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Μεσαίωτος. Ἐνεφανίζοντο καὶ τότε, ἀλλ' ὡς ἔγκλημα τὸ ὁποῖον κατεδικάζετο καὶ τοῦ ὁποίου ἐζητεῖτο ἡ κάθαρσις.

Καὶ γενικώτερον ἡ θέσις τῆς γυναικὸς εἶχεν ἐνταχθῆ μέσα εἰς τὴν ἐνότητα ποὺ ἐχαρακτήριζεν, ὅπως εἶπαμε, τὸν Μεσαίωνα. Καὶ εἰς τὴν δημοσίαν ζωὴν εἶχεν ἐμφάνισιν ἡ γυναῖκα καὶ εἰς τὴν τέχνην. Ὅχι ὀλίγον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὸν πρὸς τὴν γυναῖκα σεβασμὸν καὶ τὸ γεγονός ὅτι εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ζωὴν μεταξὺ τῶν τιμωμένων ἀγίων αἱ γυναῖκες εἶχαν μίαν ἐξέχουσαν θέσιν, καὶ πρῶτα ἀπ' ὅλες ἡ μητέρα τοῦ Κυρίου.

Τὸ νὰ ὁμιλήσῃ κανεὶς διὰ τὴ φιλοσοφίαν εἰς τὸν μεσαίωνα εἶναι ἐγχείρημα δυσκολώτατον. Οἱ εἰδικοὶ ἐρευνηταὶ τώρα ἀρχίζουν μίαν σοβαρὰν ἔρευναν, ὕστερα ἀπὸ τὴν διάλυσιν τῶν προκαταλήψεων τοῦ παρελθόντος. Τὸ θέμα εἶναι τέτοιο, ὥστε ἐδῶ εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ ἀνάπτυξις, διότι δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ θέματα περὶ τῶν ὁποίων ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ὁμιλήσῃ μὲ ὀλίγας μόνον λέξεις. Πάντως, διὰ τὴν **[σελ. 148]** ἐν γένει πνευματικὴν κίνησιν εἰς τὸν Μεσαίωνα θὰ ἐπιτραποῦν ἐδῶ μερικαὶ παρατηρήσεις.

Ἐν πρώτοις, ἤρχισε πλέον γενικῶς νὰ ὁμολογῆται ὅτι εἶναι ψεύτικη ἡ ἰδέα ποὺ ἐπεκράτει ἄλλοτε, ὅτι τάχα ὁ Μεσαίων εἶχε διακόψει κάθε ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀρχαῖον κόσμον, καὶ ὅτι ἐχρειάσθη ἡ Ἀναγέννησις, διὰ νὰ ἐξυπνήσῃ ἡ μελέτη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων. Βεβαίως εἶναι πολυτιμωτάτη ἡ συμβολὴ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες λόγιοι πρόσφυγες μετὰ τὴν ἄλυσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰσέφεραν εἰς τὸν δυτικὸν εὐρωπαϊκὸν κόσμον. Ἀλλὰ ἡ εὐγενικὴ των προσπάθεια εὐρῆκεν ἀσυγκρίτως μικροτέραν ἀπήχησιν εἰς τὴν Ἀναγέννησιν παρ' ὅσην θὰ εὕρισκεν εἰς τὸν Μεσαίωνα. Ὁμολογεῖται τώρα ὅτι ὁ Μεσαίων ἐπῆρε τὴν ἀρχαίαν παιδείαν, διὰ νὰ τὴν ἀφομοιώσῃ περὶ τὴν ἀρχαιολατρείαν. Ἡμπορεῖ ἴσως, ἀκόμη, νὰ ὑπῆρχε μία μονομέρεια διὰ τὴν ἀριστοτελικὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλὰ ὅ,τι ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἐπῆρεν ὁ Μεσαίων τὸ ἀφωμοίωσεν ὀργανικῶς, τὸ ἔκαμεν ἰδικόν του, κτῆμα του. Ἐμπῆκεν εἰς τὸ πνεῦμα του, καὶ ὄχι ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν.

Ὡς πρὸς τὴν παιδείαν γενικώτερον, ἐκεῖνο ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Μεσαίωνα εἶναι ἡ ὀλοκληρωτικὴ μὀρφωσις. Μὲ βάθρον τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἡ παιδεία τοῦ Μεσαίωτος ἦτο ὀλομερής. Ἀκριβῶς ἀντίθετα ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει σήμερον. Ἰδιαιτέραν προσοχὴν ἀπέδιδεν εἰς τὴν λογικὴν, μὲ τὴν ὁποίαν κυρίως ἐνησχολεῖτο. Ἀλλὰ ἐκαλλιεργήθησαν ἰδιαιτέρως καὶ τὰ μαθηματικά, ἰδίως ἡ γεωμετρία, καὶ μὲ τὸν Roger Bacon ἰδίως ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς φυσικῆς ὡς πειραματικῆς ἐπιστήμης⁽¹⁵⁾.

¹⁵Ἴδε Bühler *Die Kultur des Mittelalters* σ. 12, 14, 98.

Ἄλλ' ἐκεῖνο ὅπου ἐδημιούργησεν ἰδίως ὁ Μεσαίων ἦσαν μορφαί, προσωπικότητες. Δὲν ἔκαμαν θόρυβον αἱ μορφαὶ αὐταί. Δὲν συνοδεύουν τυμπανοκρουσῖαι τὴν ἐκφώνησιν τῶν ὀνομάτων των. Δὲν εἰργάσθησαν ἄλλως τε δι' αὐτὸ αἱ μορφαὶ ἐκεῖναι. Διὰ τὴν ἐπιστήμην εἰργάσθησαν, διὰ τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὸν πολιτισμόν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἰς τοὺς πολλοὺς εἶναι ἄγνωστα τὰ ὀνόματα τοῦ Duns Scotus, τοῦ Occam, τοῦ Ἀνσέλμου, τοῦ Bonaventura, τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτου. Ἀλλὰ ὁ Μεσαίων θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ καυχᾶται, διότι μᾶς προβάλλει αὐτοὺς καὶ ὄχι ἓνα Μακιαβέλλι, ἓνα Ἀρετῖνον, ἓνα Βοκκάκιον καὶ [σελ. 149] ἄλλους παρομοίους τύπους, τοὺς ὁποίους βλέπομεν εἰς τὴν Ἀναγέννησιν!

Καὶ τὸ συμπέρασμα: Ἀνθρώπινος ἦτο καὶ ὁ πολιτισμὸς τοῦ Μεσαίωτος. Εἶχε καὶ αὐτὸς τὰς ἀτελείας του. Ἀτελείας ποὺ συνεδέοντο μὲ τὴν βάρβαρον νηπιακὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν παρέλαβε τὴν Εὐρώπην. Ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχομεν πολλοὺς λόγους νὰ εἴμεθα δυσηρεστημένοι μὲ τὸν δυτικὸν Μεσαίωνα. Ἀλλὰ ἂν θέλωμεν νὰ εἴμεθα ἀντικειμενικοί, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ὁ Μεσαίων ἐ δ η μ ι ο ὑ ρ γ η σ ε . Ἐπῆρε, ἐπαναλαμβάνομεν, ἀνθρώπους ἀναλφαβήτους καὶ σχεδὸν ἀνθρωποφάγους, καὶ τοὺς παρέδωσεν ἀνθρώπους. Τοὺς ἔφευρον εἰς τὴν πρώτην ἐπαφὴν μὲ τὸν πολιτισμόν, τοὺς ἔβαλε τὸν πρῶτον χαλινὸν εἰς τὰ θηριώδη ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη. Μὲ τὴν χριστιανικὴν πίστιν τοὺς ἔμαθε νὰ κυττάζουν πρὸς τὰ ἑπάνω, μὲ τὰ χριστιανικὰ γράμματα τοὺς ἐπότισε τὰ νάματα μιᾶς παιδείας ὀλοκληρωμένης, συνεποῦς, παιδείας ποὺ δὲν μένει μόνον εἰς τὴν περιφέρειαν, ἀλλὰ εἰσέρχεται εἰς τὸ κέντρον τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς. Καὶ εἶναι πολὺ παρήγορον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνθρωπότης ἀρχίζει τώρα σιγὰ-σιγὰ νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ ἀναγνωρίζῃ τὸ μεγάλο χρέος εὐγνωμοσύνης ποὺ ὀφείλει εἰς τὸν Μεσαίωνα!

§ 56. Τὸ Βυζάντιον

Ἀλλά, ἂν αὐτὰ πρέπει νὰ λεχθοῦν, διὰ νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ ἀλήθεια ὡς πρὸς τὸν δυτικὸν Μεσαίωνα, τί πρέπει νὰ λεχθῇ διὰ τὸ Βυζάντιον;

Τὸ Βυζάντιον ὑπῆρξεν ὁ στόχος κατὰ τοῦ ὁποίου ἔβαλλεν ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, οἱ Φράγκοι καὶ οἱ ἀπόγονοί των. Ὡς ἀπόρροια τοῦ πολιτικοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ ἀκόμη καὶ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξύ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἐπίθεσις αὐτὴ καὶ ἔχθρα ἐξηγεῖται, ἐπὶ τέλους, ἱστορικῶς, ὅσον καὶ ἂν ἀποτελῇ, ὅπως μάλιστα ἐγένεν ἡ ἐπίθεσις αὐτὴ, κηλῖδα μαύρην διὰ τὸν πολιτισμόν καὶ τὴν διανόησιν καθόλου τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Ἀλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν ἐξηγεῖται καθόλου, τὸ κυριολεκτικῶς ἐξωφρενικόν, εἶναι ὁ ζῆλος μὲ τὸν ὁποῖον ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἐσπεύσαμεν νὰ υἱοθετήσωμεν καὶ νὰ ὑπερβάλωμεν, νὰ ἀποκόψωμεν τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τὴν ἱστορίαν μας, ἀμιλλώμενοι μὲ τοὺς Φράγκους εἰς χλευασμοὺς καὶ ἐκδηλώσεις περιφρονήσεως, ἐνῶ συγχρόνως ἐζητούσαμεν νὰ παραστήσωμεν ὅτι εἴμεθα κατ' εὐθεΐαν ἀπόγονοι [σελ. 150] τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους τάχα προήλθομεν, χωρὶς τὴν μεσολάβησιν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ!

Πρέπει όμως να λεχθῆ ἐδῶ ὅτι εἰς τὸ ζήτημα ἀκριβῶς τοῦτο, τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἡ στροφὴ εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ, καὶ πράγματι ἡ παραγνώρισις τοῦ τί ὀφείλομεν εἰς τὸ Βυζάντιον ἀνάγεται εἰς τὸ παρελθόν. Σπανίως πλέον, καὶ ὄχι ἀπὸ σοβαροῦς ἐρευνητάς, ἀκούει κανεὶς, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, κάτι πού νὰ ὑπενθυμίξη τὰς ὕβρεις καὶ τοὺς χλευασμοὺς πού ἠκούοντο κατὰ τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα. Καὶ ἡ ξένη ἐπιστήμη καὶ οἱ ἰδικοὶ μας ἐπιστήμονες καὶ λόγιοι, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ἔχουν ὁμολογουμένως ἀρχίσει νὰ παρέχουν θετικὴν συμβολήν, εἰς τρόπον ὥστε δὲν χρειάζεται νὰ ἀσχοληθῶμεν ἰδιαιτέρως ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Δυνάμεθα νὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰς ἐργασίας τῶν εἰδικῶν, αἱ ὁποῖαι καθ' ἡμέραν σχεδὸν ἔρχονται, ὅλον ἐν νεώτεροι, εἰς τὸ φῶς⁽¹⁶⁾.

Ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς, ἡ βυζαντινὴ τέχνη, τὸ βυζαντινὸν κράτος, ὁ βυζαντινὸς ἄνθρωπος ἀρχίζουν καὶ ἀποκαλύπτονται καὶ καθαρίζονται ἀπὸ τὰς ἀρνητικὰς προκαταλήψεις, ὅπως τὰ ψηφιδωτὰ τῆς ἀγίας Σοφίας καθαρίζονται ἀπὸ τὰ ἐπιχρίσματα τοῦ κατακτητοῦ. Τί νὰ ἐξάρωμεν ἐδῶ; Τί νὰ τονίσωμεν ἰδιαιτέρως; Θὰ ἤρκει νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὸ πασίγνωστον τοῦτο: Ὅτι ἐπὶ 1000 χρόνια τὸ Βυζάντιον ἐστάθη ὁ κ υ μ α τ ο θ ρ α ὐ σ τ η ς ὁ ὁποῖος ἐπροστάτευσε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ παντοειδεῖς βαρβάρους καὶ ἔ σ ω σ ε τ ὸ ν π ο λ ι τ ι σ μ ὸ ν τ ο ὕ κ ὀ σ μ ο υ . Νομίζει κανεὶς ὅτι τοῦτο ἦτο κάτι τὸ εὐκόλον; Ἀλλὰ μόνον τὸ οἰκονομικὸν μέρος τοῦ κατορθώματος εἶναι κάτι τὸ ἀπίστευτον. Ἐπὶ 800 ἔτη – παρατηρεῖται προσφυῶς– ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ μέχρι τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, τὸ Βυζάντιον δὲν εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σταματήσῃ τὰς πληρωμάς του. Κάτι ἔχομεν οἱ σύγχρονοι Εὐρωπαῖοι νὰ ποῦμε ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ φαινομένου τούτου, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε μοναδικὸν καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ διὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Ὡς πρὸς τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐπίδρασιν τὴν ὁποίαν ἤσκησε τὸ Βυζάντιον εἰς τοὺς διαφόρους λαοὺς τῆς Εὐρώπης, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς μέχρι τότε βαρβάρους, εἰς τοὺς Σλαύους, εἰς τοὺς Ἄραβας ἀκόμη, δὲν χρειάζεται νὰ ἐνδιατρίψωμεν, ἔχει γίνει τοῦτο κοινὸς τόπος πλέον. Ὡς πρὸς τὸ τί ὀφείλει ἡ δυτικὴ Εὐρώπη εἰς τὸ **[σελ. 151]** Βυζάντιον θὰ ἀρκέσῃ νὰ ἀναφέρωμεν τί λέγει ὁ πολὺς Beseler⁽¹⁷⁾.

«Δύο δῶρα μεγίστης ἀξίας ἐχάρισε τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Δύσιν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον. Ἐνῶ ἡ Δύσις περὶ τὸ 530 μ.Χ. μόλις εἶχε πενιχρὰς γνώσεις περὶ τῆς ρωμαϊκῆς νομοθεσίας, τὸ Βυζάντιον, κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, εἶχε τὴν δύναμιν τὸν τεράστιον ὄγκον τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου νὰ ἐπεξεργασθῆ ἐπιστημονικῶς καὶ νὰ τὸν διαμορφώσῃ εἰς μεγαλοπρεπῆ νομοθεσίαν».

Ἀλλὰ δὲν ἦτο μόνον τὸ δίκαιον πού ἐξαναγκάζει, ἦτο πρὸ παντὸς ἡ ἀγάπη πού ἐμπνέει. Ἄν κάπου ὁ πολιτισμὸς εἶχεν οἰκοδομηθῆ ἐπάνω εἰς τὴν συμπόνοια, τὴν ἀγάπην, τὴν ἀντίληψιν διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄλλου, αὐτὸ ἔγινεν εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅπου ἡ κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ π ρ ὶ ο ι α , χωρὶς γραφειοκρατίας πού

¹⁶ Ἰδε Ἀκτῖνες 1940 σ. 127 «Τὸ Βυζάντιον καὶ ἡ νεώτερη ἔρευνα».

¹⁷ *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* τόμ. 1 σ. 342 ἐν Κ. Ἀμάντου Ἱστορ. βυζ. κράτους Α' σ. 201.

καταπνίγουν, χωρίς έκμεταλλεύσεις και τὰ παρόμοια, ἐλειτούργει ἔτσι, σὰν φυσική λειτουργία ἐνὸς πολιτισμοῦ ἐμπνευσμένου ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην καὶ ἀπὸ μορφὰς ποὺ ἐνεσάρκωναν τὴν χριστιανικὴν ἀγάπην. Μερικαὶ ἀπὸ αὐτὰς ξεχωρίζουν, ὅπως ἡ ὀδηγητικὴ ἐκείνη μορφή τοῦ Μεγάλου Βασιλείου⁽¹⁸⁾. Ἀλλὰ οἱ μιμηταὶ καὶ μαθηταὶ τοιοῦτων μορφῶν, καὶ πρὸ παντὸς τῆς θείας μορφῆς τοῦ Χριστοῦ, ὑπῆρξαν κυριολεκτικῶς ἀπειράριθμοι. Χωρὶς τυμπανοκρουσίας καὶ ρεκλάμαν, χωρὶς ἀκόμη ποιητὰς ἢ πεζογράφους ποὺ νὰ ἐξυμνοῦν τῆς ἀγάπης τῶν τὴν αὐτοθυσίαν, χωρὶς ἡ ἀριστερὰ τῶν νὰ γνωρίζη τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ τῶν, οἱ ἄνθρωποι τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ ἔδειχναν τὴν ἀγάπην, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν φιλαλληλίαν, τὸ κλαίειν μετὰ κλαιόντων. Καὶ αὐτὸ κατὰ τρόπον ποὺ δὲν δύναται νὰ τὸν φαντασθῆ ὁ ἀτομιστὴς ἄνθρωπος τοῦ αἰῶνος μας, ὁ ὁποῖος, μάλιστα εἰς τὰς «προηγμένας» χώρας, κυριολεκτικῶς ἀδιαφορεῖ ἂν ὁ ἄλλος ζῆ ἢ ἀπέθανε.. Ἀλλὰ τοιαύτη ἐκδήλωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγύης δὲν ἦτο νοητὴ οὔτε εἰς τοὺς ἀρχαίους λαοὺς, οἱ ὁποῖοι οὔτε κατὰ προσέγγισιν δύνανται νὰ συγκριθοῦν πρὸς τὸ πνεῦμα τὸ ὁποῖον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἐκράτει κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βυζαντίου.

Ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμὸν ... Βεβαίως ὑπῆρξε ἰδεολογικὴ κοσμοθεωριακὴ σύγκρουσις, ἀλλὰ τὸν Ἑλληνισμὸν, τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν ποῖος τὸν [σελ. 152] διέσωσε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας; Δὲν πρέπει νὰ τὸ ξεχνᾶμε. Πρὶν κάμουν τὴν ἐμφάνισιν τῶν οἱ διάφοροι διαφωτισταὶ καὶ οὐμανισταὶ καὶ ἐγκυκλοπαιδισταὶ καὶ δὲν γνωρίζομεν ποῖοι ἄλλοι -ισταί, ὁ ἐλληνισμὸς ὑφίστατο καὶ ἦνθει δεκαπέντε ὀλοκλήρους αἰῶνας εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ὅχι βεβαίως χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν ὀψίμων φίλων του. Ἀλλὰ χάρις εἰς τὸ αἷμα καὶ τοὺς μαρτυρικοὺς θανάτους τόσων καὶ τόσων ἀφανῶν ἡρώων καὶ χάρις εἰς τὸν λαμπρὸν ἡρωϊσμὸν καὶ τὴν στρατηγικὴν καὶ πολιτικὴν ἰδιοφυΐαν τόσων Χριστιανῶν αὐτοκρατόρων, ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ Ἡρακλείου μέχρι τοῦ μαρτυρικοῦ καὶ θρυλικοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Καὶ ἀκόμη χάρις εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν Γρηγορίων καὶ τῶν Βασιλείων, οἱ ὁποῖοι ἀφιέρωσαν τὴν γονιμότητα τῆς μεγαλοφυΐας τῶν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῶν γραμμάτων, εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς Ἑλληνικῆς σοφίας ἐξαγιασμένης ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Γολγοθᾶ. Ἐδειξαν καὶ οἱ νεώτεροι κάποιον ζῆλον διὰ τὴν μελέτην καὶ τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, τοὺς ἐμελέτησαν, τοὺς ἐσχολίασαν ἐπὶ τινὰ χρόνον. Μετὰ τινὰς δεκαετίας ἐκόπασεν ὁ ζῆλος καὶ ὁ ἐνθουσιασμός. Τὸ Βυζάντιον ὅμως δὲν ἀπέκαμεν ὄχι πενήντα καὶ ἑκατόν, ἀλλὰ χίλια ἔτη νὰ ἐκδίδῃ, καὶ μάλιστα μὲ τὸν δυσχερέστατον τρόπον τῶν χειρογράφων, νὰ μελετᾷ, νὰ σχολιάζῃ, νὰ διαδίδῃ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας συγγραφεῖς.

¹⁸ Ἴδε Ἀκτῖνες 1940, σ. 70 «Ἐνας ἀληθινὸς κοινωνιστὴς».

§ 57. Τί ἐδημιούργησε τὸ Βυζάντιον.

Ἀλλὰ εἰς τὸ σημεῖον τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ εἰς τὸν Βυζαντινὸν πολιτισμὸν ἡ ἀντιχριστιανικὴ ἄρνησις ἐστάθη ἰδιαιτέρως ἀτυχῆς, καὶ σήμερον κανεὶς σοβαρὸς ἐρευνητὴς δὲν εἶναι μαζῇ τῆς. Δὲν ἀξίζει, λοιπόν, τὸν κόπον νὰ ἀσχοληθῶμεν περισσότερον μὲ τὸ θέμα αὐτό, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἢ ὁποῖα μᾶς ἀπασχολεῖ εἰς τὴν ἐρευνάν μας. Μόνον μίαν ἐπεξήγησιν. Μὲ ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω (ποὺ εἶναι ἀπειροελάχιστον ποσοστὸν ἐμπρὸς εἰς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ ἴμποροῦσαν νὰ λεχθοῦν, μὲ βάσιν τὰ πορίσματα τῆς νεωτέρας ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης) δὲν ἰσχυριζόμεθα, βεβαίως, οὔτε ὅτι ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἦτο ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἑκατὸν τοῖς ἑκατὸν οὕτως εἰπεῖν, χριστιανικὸς πολιτισμὸς, πλήρης πραγμάτων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν, οὔτε ὅτι δὲν παρουσιάζει ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς κηλίδας καὶ ψεγάδια. Ἀνθρώπινος ἦτο καὶ αὐτός, ἄνθρωποι τὸν διεμόρφωσαν, «ὄστράκινα σκεύη» ἐδέχθησαν τῆς πίστεως τὸν θησαυρόν, ἐπιρροαὶ ποικίλαι, ρωμαϊκαί, βαρβαρικαί, μουσουλμανικαὶ ἀκόμη ἔπαιξαν τὸν ρόλον των, [σελ. 153] συμφέροντα παρενεβλήθησαν... ὁ ζητῶν εὐρίσκει καὶ σφάλματα καὶ κηλίδας... ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ θέμα. Τὸ θέμα δὲν εἶναι ἂν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἦτο πολιτισμὸς ἀνθρώπων ἢ ὑπερανθρωπίνων ὄντων. Τὸ θέμα μας εἶναι ἂν ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἦτο δημιουργικὸς πολιτισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλει ἡ ἀνθρωπότης εὐγνωμοσύνην, ἢ ὄχι.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν δημιουργίαν, θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθῆ ὅτι καὶ μόνον τὸ βυζαντινὸν δίκαιον καὶ μόνον τοῦ Ἡρακλείου ἡ ἐποποιΐα, ποὺ ἔσωσε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τοὺς Πέρσας, καὶ μόνον τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἡ ἀνάπτυξις καὶ μόνος ὁ ἠρωϊκὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἔπεσε, μόνον κατάμονον μαχόμενον, τὸ Βυζάντιον καὶ μόνη ἡ δύναμις τὴν ὁποίαν ἄφησε εἰς τὸ γένος, διὰ νὰ ὑπερικήσῃ 400 χρόνων δουλείαν μαύρην, καὶ μόνον ἓνα ἀπὸ αὐτά, καὶ ὅσα ἄλλα παραλείπομεν ἐδῶ, θὰ ἦρκουν, διὰ νὰ ἔχη τὸ Βυζάντιον τὴν αἰδίον εὐγνωμοσύνην καὶ ὄλης μὲν τῆς ἀνθρωπότητος, ἰδιαιτέρως ὅμως ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ψεγάδια καὶ τὰς κηλίδας, αὐτὰ βεβαίως δὲν δύνανται νὰ τὰ ἐπικαλεσθοῦν ὡς ἐπιχείρημα οὔτε ὅσοι ἀντιτάσσουν τὸ Βυζάντιον πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν⁽¹⁹⁾, οὔτε,

¹⁹ Ὅπου δὲν ὑπάρχει ἐκμετάλλευσις ψευτικῆς Ἑλληνολατρίας, ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν πρὸς τὸν σεβασμὸν ποὺ τρέφει κάθε ἄνθρωπος καὶ μάλιστα ὁ Ἕλλην πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, ἐκεῖ εἶναι καταφάνερον ὅτι τὸ δοξασμένον ἑλληνικὸν θαῦμα δὲν ὀφείλεται –κάθε ἄλλο– εἰς ἔλειψιν κηλίδων, ἀλλὰ εἰς τὴν δημιουργίαν ποὺ ἔγινε καὶ εἰς τὸ φῶς ποὺ ἐξεπέμφθη, μολοντί ὑπῆρχον οἱ κηλίδες αὐταί. Οἱ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἔνδοξοι περσικοὶ πόλεμοι δὲν ἦσαν κατὰ μέγα μέρος ἐμφύλιοι πόλεμοι, μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, ἀφ' ἑνός, οἱ ὁποῖοι ἐμάχοντο ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν μηδίζοντων (τῶν γερμανοφίλων θὰ ἐλέγαμεν σήμερον), οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν τὸ κύριον στήριγμα τοῦ τυράννου; Καὶ μήπως οἱ πόλεμοι τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τῶν Περσῶν δὲν ἦσαν καὶ πόλεμοι πάλιν καὶ κατὰ μηδίζοντων ἑλλήνων; Εἰς τὸν Γρανικὸν δὲν ἀντετάχθησαν κατὰ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ὡς μισθοφόροι τῶν Περσῶν, 20.000 Ἕλληνες ἵππεῖς; Ὀμιλοῦμεν περὶ «βυζαντινισμοῦ» καὶ ἀποτροπαίας δεισιδαιμονίας, διότι εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ κάτοικοι ἔκαναν λιτανείας, χωρὶς μὲ τοῦτο νὰ παύσουν νὰ μάχονται. Καὶ εἶναι τοῦτο ἀκατανόητος βαρβαρότης, ὅταν οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιᾶται ἠρνοῦντο νὰ προσέλθουν εἰς τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Περσῶν, διότι εἶχαν νὰ ἐορτάσουν τὰ Ἰακίνθια, καὶ ὁ Δημοθένης, μάλιστα ὁ Δημοσθένης αὐτὸς ὁ μέγας, ἀφοῦ ἔκαμε τὸ πᾶν, διὰ νὰ κινηθῆ πόλεμος κατὰ τοῦ Φιλίππου, ἐγκατέλιπε

[σελ. 154] κατὰ ἀσυγκρίτως μικρότερον λόγον, ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐμπαίζουν τὸ Βυζάντιον, διὰ νὰ προσκυνήσουν εὐλαβῶς καὶ δουλοπρεπῶς τὴν «Ἀναγέννησιν». Καὶ ἐχρειάσθη πολὺς φανατισμός, ἐμπάθεια καὶ προκατάληψις, συνδυασμένη μὲ ἡμιμάθειαν εἰς τὰ πολλὰ καὶ πλήρη ἄγνοιαν εἰς τὰ ἄλλα, διὰ νὰ ὑπάρξουν ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι ἐπρόβαλλαν τὸ... βυζαντινὸν σκοτάδι ὡς ἐπιχείρημα ὅτι τάχα ὁ Χριστιανισμός... ἀποβαρβαρώνει τὰ ἔθνη, ἐνῶ ἡ ἀρνητικὴ προπαγάνδα καὶ ὁ ὑλιστικὸς «πολιτισμός» ὀδηγεῖ... εἰς τὰ χαριτωμένα χρόνια μας, μεσοῦντος τοῦ 20οῦ αἰῶνος!

§ 58. Ἡ «Ἀναγέννησις».

Ἡ «Ἀναγέννησις» εἶναι μία ἐποχὴ εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ποὺ παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνον, καὶ ὄχι τόσον, διὰ τὰ γεγονότα ποὺ συνέβησαν καὶ τὰς ἐξελίξεις ποὺ ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀλλὰ καὶ διότι ἀπετέλεσε τὸ κέντρον ἀγῶνος δύο ἀντιθέτων κοσμοθεωριῶν. Ἀπετέλεσε τὸ σύνθημα, τὸ ἐπιχείρημα, τὸ «καμάρι» τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν. Τῆς ἀρνητικῆς, ἀντιχριστιανικῆς κοσμοθεωρίας. Ἡ Ἀναγέννησις θεωρεῖται ὡς ἡ ἐποχὴ ὅπου ἡ κοσμοθεωρία αὐτὴ ἐκονταροχτύπησε μὲ τὸν Χριστιανισμόν, τὸν κατενίκησε, τὸν ἐξετόπισε ἀπὸ τὸν πολιτισμόν μας, μᾶς ἠλευθέρωσε, τέλος πάντων, ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ (ἔτσι δὲν μᾶς **[σελ. 155]** ἔλεγον καὶ τὰ βιβλία μας στὸ σχολεῖο;) καὶ μᾶς ἔδωσε τοὺς καρπούς ποὺ μᾶς ἔδωσε, τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ, τὴν θέσιν ποὺ ἀξίζει πράγματι εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἰδιαιτέρως θεωρεῖται ἡ Ἀναγέννησις ὡς ἐποχὴ θριάμβου καὶ φωτός, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν «σκοτεινὸν μεσαίωνα».

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἡ ἐποχὴ τῆς Ἀναγεννήσεως εἶχεν ἓνα προνόμιον, μίαν ἐξαιρετικὴν εὐκαιρίαν, τῆς ὁποίας ὁ Μεσαίων ἐστερεῖτο. Ἡ προσφυγιὰ τῆς

ὡς στρατιώτης τὰς τάξεις του εἰς τὴν Ἑρέτριαν, προβάλλων ὡς δικαιολογίαν ὅτι ἔχει νὰ μετάσχη τῆς πανηγύρεως τῶν Διονυσίων; Ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι τοὺς νικητὰς στρατηγούς των, εἰς τὰς Ἀργινούσας, ἀντὶ πάσης ἀμοιβῆς καὶ στεφάνων, τοὺς ἐθανάτωσαν, διότι... ἤμποδίσθησαν νὰ θάψουν τοὺς νεκροὺς ἀπὸ τὴν σφοδρὰν τρικυμίαν ποὺ ἐπεκράτει, καὶ μάλιστα κατεδίκασαν εἰς θάνατον καὶ ἓνα στρατηγὸν ποὺ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἦτο ναυαγὸς ἀπὸ τὴν τρικυμίαν; Καὶ πόσα καὶ πόσα τοιαῦτα! Ἀποτελοῦν αὐτὰ ἀπόδειξις, ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἦτο «βαρβαρότης»; Κανεὶς δὲν παρεφρόνησε τόσον, ὥστε νὰ τὸ ἰσχυρισθῆ. Διατί, μόνον προκειμένου περὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, θὰ χρησιμοποιήσωμεν μέθοδον κριτικῆς τὴν ὁποίαν οἱ ἴδιοι δὲν τολμῶμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ, διότι ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ μέθοδος αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀνίερρον παραφροσύνην;

Ἐπειτα, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν στοιχειώδη ὑποχρέωσιν τοῦ ἱστορικοῦ ἐρευνητοῦ νὰ μεταφέρεται εἰς τὴν ἐποχὴν τὴν ὁποίαν κρίνει, διὰ νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν γεγονότων τὰ ὁποῖα φαίνονται τόσον ἀνεξήγητα καὶ σκανδαλώδη εἰς ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους. Καὶ οἱ θρησκευτικοὶ ἀγῶνες εἰς τὸ Βυζάντιον, ἢ περὶ εἰκόνων ἔρις, εἶναι φαινόμενα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τὰ ὁποῖα θέλουν μελέτην καὶ ὄχι ἐπιπόλαιον χλευασμόν. Βεβαίως ἐστοίχισαν αἱ ἔριδες ἐκεῖναι μὲ τὰς ὑπερβολὰς καὶ τὸν φανατισμόν των, καὶ ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀπετέλεσε μέγα ἀτύχημα διὰ τὸν πολιτισμόν μας ὅτι ἡ νομοθετικὴ, ἰδίως ἡ ἀ γ ρ ο τ ι κ ῆ μ ε τ α ρ ρ ὕ θ μ ι σ ι ς τ ῶ ν Ἰ σ α ὕ ρ ω ν ἐνεπλάκη μέσα εἰς τὴν εἰκονομαχίαν καὶ συνεμερίσθη τὴν τύχην της. Κάθε ἄλλο παρὰ ἀνεξήγητα ὅμως εἶναι αὐτὰ διὰ τὸν στοχαστικὸν ἀντικειμενικὸν ἐρευνητήν, ὁ ὁποῖος ἐξετάζει ὄχι τὰ ἐπὶ μέρους, ἀλλὰ τὸ ὅλον, ὄχι τὰ ἀτυχήματα μεμονωμένως, ἀλλὰ τὴν χλιετῆ δημιουργίαν, ὄχι τὰς κηλίδας τοῦ ἡλίου, ὡς ἂν μόνον αὐταὶ ὑπῆρχον, ἀλλὰ τὸν ἥλιον ὁ ὁποῖος λάμπει, φωτίζει, ζωογονεῖ, παρὰ τὰς κηλίδας τὰς ὁποίας ἔχει ἢ ἐπιφάνειά του.

Ἑλληνικῆς διανοήσεως, πού ἐζήτει καταφύγιον εἰς τὴν Ἰταλίαν, διὰ νὰ σωθῆ ἀπὸ τὴν βαρβαρικὴν ἐπιδρομὴν πού κατέκλυζε τὸ Βυζάντιον, ἀπετέλεσε μίαν τέτοιαν πολύτιμον εὐκαιρίαν. Ἀκόμη, εἶναι γεγονός ὅτι ἡ ἄφιξις τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων ἐδημιούργησε, καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν πτώσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτήν, μίαν ἐστίαν σπουδῶν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, κυρίως εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλας πόλεις τῆς Ἰταλίας. Ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς, ὁ Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος, ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὁ Δημήτριος Χαλκοκονδύλης, ὁ Μᾶρκος Μουσοῦρος, τόσοι ἄλλοι, μαζῆ μετὸν Βησσαρίωνα, τοῦ ὁποῦ εἶναι πλέον πασίγνωστος ἢ πολυσχιδῆς δρᾶσις καὶ ἐπιρροή εἰς τὴν Δύσιν, ὅλοι αὐτοὶ ἐδημιούργησαν κέντρα ἑλληνικῶν σπουδῶν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι εἰς ὅλον τὸν κόσμον περίφημος ἡ ἀνάπτυξις τῶν καλῶν τεχνῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ὁ Ραφαήλ παρέδωσαν τὰ ἔργα των πρὸς θαυμασμὸν εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς καὶ εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην.

Αὐτά, λοιπόν, εἶναι τὰ γεγονότα. Ἀλλὰ –καὶ ἀπ’ ἐδῶ ἀρχίζει ἡ δυσκολία– δὲν ἦσαν τὰ μόνα γεγονότα πού χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀναγεννήσεως. Διότι κατ’ αὐτήν, καὶ κατ’ ἀντίθετον φοράν, ἔγινε καὶ κάτι ἄλλο, παγκοσμίου σπουδαιότητος:

Κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν ἔγινεν ὁ πρῶτος εἰς τὴν ἱστορίαν πειραματισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος νὰ ὀδηγηθῆ καὶ νὰ χειραγωγηθῆ ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν. Καί, μολονότι ἡ Ἀναγέννησις ὑπῆρξε κάτι τὸ πολυσύνθετον, ἐν τούτοις πρέπει νὰ ὁμολογηθῆ, ὅτι ὁ πειραματισμὸς περὶ τοῦ ὁποῦ ὁμιλοῦμεν εἶχεν ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν νοοτροπίαν τῆς Ἀναγεννήσεως, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Θὰ τὸν παρακολουθήσωμεν πάντοτε μέσα εἰς τὰ στενὰ πλαίσια πού μᾶς δίδει ὁ χῶρος τὸν ὁποῖον διαθέτομεν.

Ὁ πειραματισμὸς αὐτὸς ἔγινε μετὰ βᾶσιν δύο στοιχεῖα. Ἀφ’ ἑνὸς τὴν ἄρνησιν, τὸν ἐμπαιγμὸν, τὴν διακωμώδησιν ἀκόμη τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἀφ’ ἑτέρου τὴν λατρείαν πρὸς τὴν ἀρχαιότητα.

[σελ. 156] Τὸ πρῶτον ἔγινε κυριολεκτικῶς κατὰ κόρον. Οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως συμφωνοῦν εἰς τὸ σημεῖον αὐτό, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἕνα κύμα ἀπιστίας ἔκδηλον κατέκλυσε τῶν διανοουμένων κυρίως τὰς τάξεις, ἡ δὲ ἀπιστία αὐτὴ ἐλάμβανε τὴν μορφήν μίσους, πολέμου καὶ ἐκδήλου περιφρονήσεως πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν.

Εἶναι ἀληθές –καὶ ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτον– ὅτι οἱ πρῶτοι πού ἀνέλαβαν τὴν καλλιέργειαν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἦσαν χριστιανοὶ μετὰ πίστιν καὶ ἐπίγνωσιν. Ἡ περίφημος Πλατωνικὴ Ἀκαδημία τῆς Φλωρεντίας, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες θὰ εἶχαμεν κάθε λόγον νὰ ἐνδιαφερώμεθα, εἶχε ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ἀρμονικὴν σπουδὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος μέσα εἰς τὸν κόσμον τῶν Χριστιανικῶν ἀληθειῶν, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Σιγὰ-σιγὰ ὅμως παρετηρήθη ἡ ἀντίθετος κίνησις, ἡ ὁποία καὶ εἰς τὸ τέλος ἐπεκράτησεν. Ἔτσι, ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας καταπίπτομεν εἰς τὸν τύπον τοῦ ἀνθρώπου πού, μετὰ μίαν ἔπαρσιν, τὴν ἔπαρσιν ἐκείνου πού νομίζει ὅτι τὰ ξέρει ὅλα, κατεγίνετο εἰς τὸ νὰ διακωμωδῆ τὸ πᾶν, ἰδιαίτερος ὅμως τὴν

χριστιανικήν θρησκείαν. Ἀκόμη περισσότερο. Ὑπῆρξαν ἄνθρωποι, χαρακτηριστικὸς τύπος τοῦ «λογίου» τῆς ἐποχῆς, οἱ ὅποιοι σὰν νὰ εἶχαν τάξει προορισμὸν εἰς τὴν ζωὴν των τὸ νὰ καταπολεμοῦν μὲ λύσσαν ὅ,τι χριστιανικόν. Ἐνα παράδειγμα ἀντιχριστιανικῆς λύσεως, πού ἔφθανε τὰ ὄρια τοῦ κωμικοῦ, μᾶς παρέχει ὁ Codrus Urceus, καθηγητῆς εἰς τὴν Bologna. Μίαν ἡμέραν ἤρχισε, δημοσίᾳ εἰς τὸν δρόμον, ἕνα ὑβρεολόγιον κατὰ τῆς Παναγίας, διότι δὲν τοῦ ἐφύλαξε τὰ χειρόγραφα του ἀπὸ κάποιαν πυρκαϊάν. Συγχρόνως ὅμως κατεγίνετο μὲ μανίαν εἰς τὴν.... οἰωνοσκοπίαν⁽²⁰⁾.

Ἐνα ἄλλο παράδειγμα μᾶς παρέχει ὁ ἰατρὸς τῆς Βολωνίας Gabrielle da Salò. Αὐτὸς ἀφιέρωσε σχεδὸν τὴν ζωὴν του εἰς τὸ νὰ διακηρύττῃ ὅτι ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἦτο... ἕνας τύπος ἐγκληματίου. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ θαύματα πού περιγράφονται εἰς τὰ Εὐαγγέλια, αὐτὸς τὰ ἐθεώρει ὡς παραμύθια, καὶ γενικώτερον ἀπέρριπτε τὴν χριστιανικὴν πίστιν ὡς ἀναξίαν φωτισμένου ἀνθρώπου καὶ τὴν **[σελ. 157]** ἀντικαθίστα μὲ ἕνα ἀπαύγασμα τῶν πορισμάτων τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐρεύνης, τὴν ἐκδοχὴν ὅτι τὰ θαύματα ὠφείλοντο... εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀστρῶν!

Τέλος, κατέληγε μὲ τὴν αἰωνίαν καὶ γνωστὴν προφητείαν, ὅτι ἡ θρησκεία ἢ χριστιανικὴ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖον ἐντὸς ὀλίγου θὰ ἐξαφανισθῇ ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς. Αὐτά, σημειωτέον, ἐλέγοντο περὶ τὸ 1490.

Ταῦτα ὡς πρὸς τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅσον ἀφορᾷ τώρα εἰς τὴν ἄλλην πλευράν, τὴν λατρείαν τῆς ἀρχαιότητος, τὸ χαρακτηριστικὸν ἦτο τὸ ἐξῆς: Ἄντὶ τῆς ὀργανικῆς ἐντάξεως εἰς τὴν ὁλότητα τοῦ πολιτισμοῦ, μία δουλικὴ ἀπομίμησις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, καὶ μία ἄψυχος, νεκρά, δουλικὴ προσπάθεια ἀπομιμήσεως τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς, μὲ πλήρη ἄγνοιαν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς τῆς ἀρχαιότητος. Ἰδίως δὲ κωμικὴ ἦτο ἡ μανία ἢ ὁποία εἶχε καταλάβει αὐτοῦ τοῦ τύπου τοὺς λογίους νὰ ἀλλάζουν τὰ ὀνόματά των, νὰ τὰ ἀρχαιοποιοῦν κατὰ τρόπον πού διεκωμώδησεν ὁ Ἀριόστος, τρόπον πού καὶ σήμερα προκαλεῖ τὸν γέλωτα⁽²¹⁾. Ἀπὸ ἐκεῖ ἔλαβον τὴν ἀρχὴν καὶ ὅλοι αὐτοὶ οἱ σχολαστικισμοί, λογιωτατισμοὶ τύπου «Βαβυλωνίας», οἱ ὅποιοι γενεὰς ὀλοκλήρους διεσκέδασαν εἰς ὥρας ἀνίας καὶ πλήξεως. Ἀλλὰ τὸ θέμα χρειάζεται, βέβαια, περισσότερο ἀνετον ἔρευναν.

²⁰ Ἰδε Burckhardt: *Die Kultur der Renaissance in Italien*, σ. 475. Παρ' ὅλον τὸν κατακλυσμὸν δημοσιευμάτων σχετικῶν πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν, τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι κλασικὸν καὶ αἱ συνεχεῖς ἀναδημοσιεύσεις του μαρτυροῦν καὶ ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἔργου ἔχει γενικῶς ἐκτιμηθῇ. Μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερος εἰς τὴν μελέτην μας αὐτήν, τόσῳ μᾶλλον, ὅσον ὁ Burckhardt δὲν ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς προκατειλημμένος ὑπὲρ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κάθε ἄλλο!

²¹ Ὁ Burckhardt σ. 229, ἀναφέρει τοιαῦτα παραδείγματα πολιτῶν οἱ ὅποιοι, θεωροῦντες κατώτερον ἑαυτῶν νὰ φέρουν ὡς κύρια ὀνόματα ὀνόματα ἀγίων, καὶ ἀπαρνούμενοι τὰ ἐπίθετά των, προσελάμβαναν τὰ πλέον ξεκάρφωτα δι' αὐτοὺς κλασσικὰ ὀνόματα, νομίζοντες ὅτι ἔτσι ἐξυψώνονται. Ἐτσι ὁ Filippo da S. Gemignano ὠνομάσθη Καλλίμαχος, ἕνας Sansuevino μετονομάζει τὸν ἑαυτὸν του ὑπερηφάνως εἰς Julius Pomponius Laetus. Ἐνίοτε ἠλλαζαν τὸ ἡμισυ τοῦ ὀνόματός των, ὁπότε, φυσικὰ, τὸ πρᾶγμα ἐγίνετο ἀκόμη κωμικώτερον.

§ 59. Αναγέννησις τυραννίς καὶ μόδα.

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῆ ὅτι ἡ ἐμφάνισις τῶν λογίων αὐτῶν δὲν εἶχε μόνον τὴν διασκεδαστικὴν τῆς μορφῆν, ἀλλὰ εἶχε καὶ τὴν ἄλλην, τὴν κατ' ἐξοχὴν τραγικὴν. Καὶ αὕτη ἡ πλευρὰ συνδέεται μὲ μίαν ἄλλην χαρακτηριστικὴν μορφήν τῆς Ἀναγεννήσεως, τὸν τύραννον.

Ὁ τύραννος εἶναι πολιτειακῶς ἡ δεσπόζουσα μορφή τῆς Ἀναγεννήσεως. Ὅλον τὸ πολιτειακὸν συγκρότημα τοῦ Μεσαίωνα ἀνατρέπεται [σελ. 158] ἀπὸ αὐτήν. Ὅρθῶς παρατηρήθη ὅτι ἡ ἱστορία τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι ἱστορία τυραννίδων. Καὶ ἀποτελεῖ μέγιστον ἱστορικὸν ἔγκλημα ἡ ὑποβολὴ τῆς ιδέας ὅτι ἡ Ἀναγέννησις εἶναι ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἐφάνη ἡ δημοκρατία καὶ αἱ δημοκρατικαὶ ιδέαι. Ἡ τυραννίς τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι μία ἀπὸ τὰς εἰδεχθεστέρας μορφὰς τυραννίδος. Τόσον ὑπέφερον οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ αὐτήν, ὥστε ἠύχοντο τουρκικὴν κατάκτησιν, διὰ νὰ γλυτώσουν. Αὐτοὶ οἱ τύραννοι⁽²²⁾ δὲν εἶναι πλέον ἐγκληματικοὶ τύποι. Δὲν ἐγκληματοῦν πλέον, διότι τὸ ἔγκλημα ἔγινε νόμος. Δὲν παραβιάζεται πλέον ἡ ἠθικὴ, ἀλλὰ ἐξαφανίζεται τελείως τὸ ἠθικὸν αἰσθητήριον. Περιφρονοῦν τὸ πᾶν, χλευάζουν καὶ ἐξυβρίζουν κάθε ἱερὸν καὶ ὄσιον, εἰς σημεῖον ποῦ θὰ ἐπροκαλοῦσε τὴν φρίκην καὶ τοῦ πλέον ἀπίστου τῆς ἐποχῆς μας. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ δὲν διστάζουν, διὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὰ συμφέροντά των, νὰ εἰσβάλουν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν ὁποίαν μὲ ἀπίστευτον κυνισμόν διαπομπεύουν, καὶ νὰ ἀρπάζουν ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα, καὶ τὰ ἀνώτατα ἀκόμη, διὰ νὰ τὰ χρησιμοποιοῦν χάριν τῶν τυραννικῶν τῶν σκοπῶν.

Τέτοιοι τύποι ἦσαν καὶ οἱ Βοργίαι. Ἐκφυλοὶ, ἐγκληματικοὶ τύποι, ἡγεμόνες, ἐξέχουσαι μορφαὶ τυραννίδος, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπιθέσουν χεῖρα βέβηλον καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸ ἀνώτατον ἀξίωμα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ συγχρόνως διεκήρυτταν χωρὶς καμίαν συστολὴν τὴν περιφρόνησιν ποῦ εἶχαν πρὸς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀδίστακτοι εἰς τὴν συνεπῆ ἐφαρμογὴν τῶν ἀρχῶν τῆς ἀποστασίας, προσφέρουν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τοῦτο τοῦλάχιστον τὸ καλόν: Ὅτι μᾶς δείχνουν κατὰ τρόπον ζωντανὸν μέχρι ποίου σημείου ἠμπορεῖ νὰ φθάσῃ ἡ ἀντιχριστιανικὴ ἄρνησις, ὅταν τραβήξῃ πέρα γιὰ πέρα τὰς συνεπειὰς τῆς.

Ἀλλὰ οἱ τύραννοι αὐτοὶ, οἱ ἀπὸ κάθε ἄποψιν εἰδεχθεῖς αὐτοὶ τύποι, εἶναι ἀκόμη τὸ μικρότερον κακόν. Τὸ φοβερώτερον ἀλλὰ καὶ χαρακτηριστικώτερον εἶναι ἡ στάσις τὴν ὁποίαν ἀπέναντι τῶν [σελ. 159] τυραννῶν αὐτῶν ἐτήρησαν οἱ περίφημοι λόγιοι τῆς Ἀναγεννήσεως, οἱ λάτρεις τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἰδανικῶν κλπ. κλπ. Ἀπέναντι τῶν ἐλεινῶν ἐκείνων τυραννῶν ἦσαν

²² Δι' ἓνα ἐξ αὐτῶν, τὸν Sigismundo Malatesta, τύραννον τοῦ Rimini, ἡ ἱστορία καταμαρτυρεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ἔκαμε τὰ ἐξῆς ἐγκλήματα: Φόνον, βιασμόν, μοιχείαν, αἰμομιξίαν, ἱεροσυλίαν, ψευδορκίαν, προδοσίαν, καὶ μάλιστα ὄχι μίαν φοράν, ἀλλὰ πολλάκις. Διὰ τὸ εἰδεχθέστερον ὄλων ὅμως, τὴν ἀπόπειραν βιασμοῦ αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ του Roberto (ὁ ὁποῖος ἀπέκρουσε τὴν ἀσελγῆ ἐπίθεσιν μὲ τὸ ἐγχειρίδιον), οἱ ἱστορικοὶ εὐρίσχουν ὡς ἐλαφρυντικὸν ὅτι τὸ ἔγκλημα αὐτὸ ὁ Malatesta τὸ ἔκαμεν ἐξ αἰτίας κάποιας μαγικῆς δεισιδαιμονίας, ἀπὸ ἐκείνας ποῦ ἔκαμναν θραῦσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, ποῦ εἶχαν ἐκδιώξει τὴν χριστιανικὴν πίστιν ὡς ἀναξίαν μορφωμένου ἀνθρώπου!

οἱ «άνθρωπισταὶ» λόγιοι τῆς ἐποχῆς κυριολεκτικῶς ἐρπετά. Κόλακες ἀξιοθρήνητοι, ἐζοῦσαν συνεχῶς εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ἡγεμόνων, διὰ νὰ δικαιολογοῦν καὶ νὰ ἐξυμνοῦν κάθε τοὺς ἔγκλημα καὶ νὰ τοὺς πείθουν ὅτι δικαιοῦνται νὰ κάνουν ὅ,τι θέλουν. Δοῦλοι ἀπέναντι τῶν τυράννων, ἦσαν τυραννίσκοι ἀπέναντι ὅλου τοῦ κόσμου. Ὑπερφίαλοι καὶ ἐγκληματῖαι. Ἐγκληματῖαι καὶ μεταξύ των. Ὁ ἕνας ἔστηνε τοῦ κόσμου τὰς δολοπλοκίας, ἀκόμη δὲ καὶ δολοφονικὰς ἐνέδρας κατὰ τοῦ ἄλλου. Εἶναι δὲ γεγονός ὅτι οἱ λόγιοι αὐτοὶ εἶχαν περιπέσει εἰς τὴν κοινὴν περιφρόνησιν⁽²³⁾.

Καὶ ἐδῶ εἶναι τὸ χαρακτηριστικόν. Ὅλοι αὐτοὶ οἱ λόγιοι, οἱ ἀνθρωπισταὶ κλπ. κλπ. ἦσαν ὅλοι ἄπιστοι ἀπέναντι τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, ἀλλὰ συγχρόνως δεισιδαίμονες εἰς ἀφάνταστον βαθμόν. Ἀπέρριπταν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, διότι δὲν ἦτο διὰ τὸ μεγάλο τους μυαλό. Καὶ συγχρόνως ἐπεδίδοντο εἰς ὅλων τῶν εἰδῶν τὰς δεισιδαιμονίας, ἀστρολογίας, οἰωνοσκοπίας, χειρομαντίας, ἐνώπιον τῶν ὁποίων τίποτε δὲν εἶναι ἢ σύγχρονος γύφτισσα, ποὺ ἐπιμένει νὰ εἰπῆ τὴν μοῖρα εἰς τοὺς περιπατητὰς τοῦ Ζαπείου. Τὰ Πανεπιστήμια εἶχαν εἰδικούς καθηγητὰς διὰ τὴν ἀστρολογίαν, γαρνιρισμένην μὲ κάθε εἶδους δεισιδαιμονίαν. Ὁ Poggio, ἕνας ἐξέχων διανοούμενος τῆς ἐποχῆς, χαρακτηριστικὸς τύπος τῶν τότε «άνθρωπιστῶν», ἐχλεύαζεν ὅ,τι ὑπερφυσικὸν ὑπάρχει εἰς τὴν Ἁγίαν Γραφήν. Συγχρόνως ὅμως ἐπέμενε νὰ παραδέχεται τὴν ἀρχαίαν μυθολογίαν κατὰ γράμμα, νὰ δέχεται ὅτι ὁ Τρίτων ζῆ καὶ περιφέρεται εἰς τὰς Δαλματικὰς ἀκτὰς! Λέγεται δὲ ὅτι κάποτε κάποιος «σοφὸς» τῆς ἐποχῆς συνεβούλευσε μὲ κάθε σοβαρότητα νὰ μὴ ἀναθῆ εἰς τὸ πέλαγος ὁ στόλος τῆς Βενετίας, διὰ νὰ μὴ τὸν πειράξουν οἱ Νεράϊδες! Καί, νὰ μὴ τὸ ξεχνᾶμε, δὲν πρόκειται περὶ τοῦ «ὄχλου», ἀλλὰ περὶ τῶν σοφῶν καὶ λογίων τῆς ἐποχῆς, ποὺ διεκήρυττον συγχρόνως ὅτι ἐχειραφετοῦσαν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὴν ὁποίαν ἐχλεύαζον μὲ κάθε τρόπον. Δὲν θὰ ἐπίστευε κανεὶς τέτοιο κατάντημα, ἂν δὲν ἦτο μαρτυρημένον ἀπὸ τὰς πλέον ἀύθεντικὰς πηγὰς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

Ὅσον ἀφορᾷ τώρα εἰς τὰ ἰδανικὰ τῆς ἐλευθερίας, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ «άνθρωπισταὶ» αὐτοὶ εἶχαν ἀφιέρωσει τὴν ζωὴν των, δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ ἀρνηθῆ ὅτι, πράγματι, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ὅλην των τὴν ζωὴν ἀφιέρωσαν εἰς τὴν ἐλευθερίαν. Εἰς τὸ νὰ εἶναι δηλ. οἱ τύραννοι ἐλεύθεροι ἀπὸ κάθε χαλινόν, τὸν ὁποῖον ἐζητοῦσε νὰ τοὺς ἐπιβάλη ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ ἐντροπὴ ἀκόμη!

Εἶχαμε ἰδῆ τὴν χαρακτηριστικὴν μορφήν τοῦ Μεσαίωνα, τὸν ἱππότην. Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ μορφή εἰς τὴν Ἀναγέννησιν ἐξεφυλίσθη, ἐγελοιοποιήθη καὶ κατήντησεν εἰς τὰς γνωστὰς κωμικὰς μορφάς. Ἀπὸ ἀπόψεως δὲ ἠθικῆς ἦσαν ἀκριβῶς ὁ ἀντίπους τοῦ ἱππότη. Ἐφθάσαμεν ἔτσι εἰς τὴν περίεργον ἐμφάνισιν ἐνὸς τύπου ὁ ὁποῖος ἐμφανίζεται εἰς τὰς διαφόρους ἰταλικὰς πόλεις, ὡς εἶδος ὀργανωτοῦ στρατιωτικῶν σωμάτων, εἰς τὸν περίφημον τύπον τοῦ Condottiere. Ὁ

²³ Λυπούμεθα, διότι δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἐπεκταθῶμεν ἐδῶ περισσότερο. Ἀρκούμεθα νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὴν τόσον χαρακτηριστικὴν περιγραφὴν τοῦ Burckhardt σ. 248-255, ἡ ὁποία καθιστᾷ περιττὸν κάθε ἄλλο σχόλιον.

Κοντοττιέρος, λοιπόν, όπως ή ιστορία μάς τόν έμφανίζει, είναι ένας γκάγκστερ, με δύο διαφοράς. Η πρώτη διαφορά είναι ότι ο γκάγκστερ έγκληματεϊ χάριν τής ώφελείας που θα άποκομίση από τò έγκλημα, ενώ ο Κοντοττιέρος έγκληματεϊ χάριν τουϊ έγκλήματος και δέν διστάζει να σκοτώση ανθρώπους που δέν τούς γνωρίζει, και από τόν φόνον τούς τίποτε δέν προσδοκᾶ, άπλως και μόνον δια να τούς σκοτώση. Ένας από αυτούς, ο Werner von Urslingen, είχε κρεμάσει εις τόν λαιμόν του μίαν έπιγραφήν εις τήν όποιαν έλεγε δια τόν έαυτόν του ότι είναι «έχθρός του Θεοϋ, τής εύσπλαγχνίας και τής φιλανθρωπίας». Και έννοεϊται ότι τò έμβλημα αυτό ήτο άληθινόν δι' όλους αυτούς τούς παρομοίους τύπους τής έποχής εκείνης.

Άλλά ύπάρχει και δευτέρα διαφορά που χωρίζει τόν γκάγκστερ από τόν Κοντοττιέρον τής έποχής εκείνης. Ότι ο γκάγκστερ είναι εκτός νόμου και καταδιώκεται από τò κράτος ως κακοϋργος, ενώ ο Κοντοττιέρος κατήντησε να γίνη άναγνωρισμένον άξιωμα!

Έπειγόμεθα να τελειώσωμεν τήν κατ' άνάγκην σύντομον έπισκόπησιν αυτήν, άφοϋ άλλως τε από εκείνους που ξέρουν τὰ πράγματα ήμπορεϊ να κατηγορηθώμεν δι' άφόρητον κοινοτοπίαν, διότι άσχολούμεθα με γεγονότα μαρτυρούμενα εις κάθε σοβαράν όπωσδήποτε διαπραγματέυσιν τουϊ πολιτισμοϋ τής Αναγεννήσεως. Δι' αυτόν τόν λόγον και παραλείπομεν να κάμωμεν ειδικόν λόγον δια τήν φοβερήν έγκληματικότητα ή όποία εκράτει κατὰ τήν έποχήν εκείνην, δια τò πνεϋμα τής εκδικήσεως και τής βεντέττας, τò όποϊον, με τόν δόλιον και άνανδρον ένίστε χαρακτήρα του, δέν πρέπει καθόλου [σελ. 161] να συγκριθῆ με τήν βεντέττα τής Μάνης⁽²⁴⁾, άκόμη δέ και δια τήν πληγήν τής άφορήτου δεισδαιμονίας, ή όποία ήρχετο να άντικαταστήση τήν χριστιανικήν πίστιν.

Και δια να τελειώνωμεν, άποζημιούμενοι κάπως δια τας φρικαλεότητας αυτές, ᾶς ποϋμε δύο λέξεις δια τήν μόδα κατὰ τήν έποχήν εκείνην. Είναι γνωσταί αι εκκεντρικότητες εις τας όποιας ή μόδα ένίστε όδηγεϊ. Άλλά θα παύσετε τουϊ λοιποϋ να γελατε με τας εκκεντρικότητας αυτές τής σήμεραν, ᾶμα μάθετε ότι κατὰ τήν περισπούδαστον εκείνην έποχήν ή μόδα ήσχολεϊτο με τò ποϊον ρουζ και τί ᾶρωμα θα χρησιμοποιηται δια τά... μουλάρι, τών κυριών τής άριστοκρατίας, δια τόν χρωματισμόν τών δοντιών, δια τò ᾶρωμα τò όποϊον θα μπαϊνη εις τὰ νομίματα

²⁴ Θα αναφέρωμεν όμως ένα χαρακτηριστικόν γεγονός τò όποϊον αναφέρει ο Graziani εις τò χρονικόν τής Perugia: Εις μίαν άγροτικήν περιφέρεια, εις τò Acquapendente, τρία τσοπανόπουλα έβοσκαν τὰ πρόβατά των, όποτε τούς ήλθεν ή ιδέα να παίξουν. Ός παιγνίδι τὰ παιδιά αυτά (παιδιά τουϊ αιώνος τών!) εδιάλεξαν τήν... κρεμάλα, πώς κρεμοϋν τούς ανθρώπους. Έστήθη ή κρεμάλα, τò ένα παιδι άνέβηκε εις τούς ώμους τουϊ άλλου, ενώ τò τρίτο έπέρασε εις τόν λαιμόν τουϊ πρώτου τήν θηλειά. Κατὰ δυστυχίαν, εκείνην τήν στιγμήν έφάνη ένας λύκος. Τὰ δύο παιδιά κατατρομαγμένα έτρεξαν να φύγουν και άφισαν τόν σύντροφό τούς στ' άληθινά πλέον κρεμασμένον. Κατόπιν τόν ηϋραν νεκρόν και τόν έθαψον. Όστερα από μερικάς ήμέρας, ο πατέρας τουϊ κρεμασμένου παιδιοϋ (ο όποϊος ήτο μακριά από τόν τόπον) μαθαίνει τò γεγονός. Σπεύδει λοιπόν, συλλαμβάνει τò ένα από τὰ άλλα δύο παιδιά, τò σφάζει σαν άρνί, παίρνει τò σηκότι του, τò μαγειρεύει, κατόπιν προσκαλεϊ στο τραπέζι του τόν πατέρα τουϊ παιδιοϋ αυτοϋ, που δέν ειχεν άκόμη πληροφορηθῆ τόν φόνον τουϊ παιδιοϋ του, τουϊ δίδει να φάη από τò μαγειρέυμα αυτό, και κατόπιν τουϊ άποκαλύπτει τί κρέας ήταν αυτό που έφαγε! Από αυτό ήρχισεν ή βεντέττα άμφοτέρωθεν, και έντός ένός μηνός τριάντα έξ πρόσωπα έφονεύθησαν έξ αιτίας μιᾶς παιδικής άνοησίας.

καὶ μὲ ἄλλα παρομοίας καλαισθητικῆς ἀντικείμενα. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ πάρετε τώρα μίαν ἰδέαν τοῦ τί ἐγίνετο μὲ βαψίματα καὶ μὲ τὰς ἐνδυμασίας τῶν γυναικῶν.

Νὰ λησμονήσωμεν, μὲ αὐτά, τὸ τί μᾶς προσέφευεν ἡ Ἀναγέννησις ὡς πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὸν πολιτισμὸν μας;

Κάθε ἄλλο! Καὶ ἐδῶ ἅς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰς παρατηρήσεις ποὺ ἐκάμαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου. Ἰσα-ἴσα ἡ Ἀναγέννησις ἦτο μία ἐξαιρετικῶς προνομιούχος ἐποχὴ, μὲ ἐντελῶς ἐξαιρετικὸν πλοῦτον πνευματικῶν ἀγαθῶν καὶ εὐκαιριῶν. Καὶ οἱ Ἕλληνες λόγιοι ποὺ ἔφεραν τὸ ἰδικὸν τῶν φῶς εἰς τὴν Δύσιν καὶ ἡ προεργασία τὴν ὁποίαν εἶχε κάμει ὁ Μεσαίων καὶ ἡ κατὰ φυσικὸν λόγον πρόοδος **[σελ. 162]** τῆς γνώσεως καὶ ἡ ἀκμὴ τῶν καλῶν τεχνῶν, ὅλα αὐτὰ ἀπετέλουν εὐνοϊκωτάτας προϋποθέσεις, διὰ νὰ δημιουργηθῇ μία ἀκμὴ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Εἰς αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθῇ ὅτι καὶ αἱ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι ἦσαν εὐνοϊκώτεραι παρὰ προηγουμένως. Αἱ διάφοροι ἀνακαλύψεις καὶ ἐξερευνήσεις εἶχαν δώσει μίαν οἰκονομικὴν τόνωσιν καὶ μίαν βελτίωσιν τῶν βιωτικῶν συνθηκῶν. Καὶ ὅμως, μὲ ὅλον τῆς αὐτὸν τὸν πλοῦτον τῶν εὐνοϊκῶν προϋποθέσεων, ἡ Ἀναγέννησις παρουσιάζει τὴν εἰκόνα τὴν ὁποίαν εἶδαμεν, ἢ μᾶλλον ὄχι αὐτήν, ἀλλὰ ἀσυγκρίτως χειροτέραν, διότι ἡμεῖς ἐδῶ οὔτε ἠδυνάμεθα νὰ ἐπεκταθῶμεν, οὔτε ἠθέλαμεν νὰ ἀναφέρωμεν τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον ὅ,τι ὁμολογεῖται γενικῶς ὅτι εἶναι «κοινὸς τόπος» διὰ κάθε ἐρευνητὴν τῆς Ἀναγεννήσεως.

Τὸ μαρτύριον τοῦ Ταντάλου ἐμφανίζεται μὲ ὄλην τὴν τραγικότητα καὶ εἰς τὴν Ἀναγέννησιν. Μέσα εἰς ἓνα τέτοιον πλοῦτον εὐκαιριῶν διὰ κλασικὰς σπουδὰς, νὰ βλέπωμεν τὴν ἀπαισίαν τυραννίδα, τὸ ἔγκλημα, τὴν δεισδαιμονίαν, τὴν ἀπανθρωπίαν νὰ ἡγεμονεύουν καὶ νὰ γεμίζουν ὄχι ἀπομακρυσμένα καταγῶγια, ἀλλὰ παλάτια καὶ Πανεπιστήμια.

Ἡ σπουδὴ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἡ ὁποία ἤρχισε μὲ ἐξαιρετικὸν ζῆλον, μὲ τὴν ἄφιξιν τῶν Ἑλλήνων προσφύγων, δὲν διήρκεσε πολὺ. Κατεπνίγη ἡ προσπάθεια τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων ἀπὸ τὸ κύμα τῆς ἀνηθικότητος, ἡ ὁποία, ἀφοῦ εἰς τὴν ἀρχὴν ἠθέλησε νὰ ἐπικαλεσθῇ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, διὰ νὰ ἀποτινάξῃ κάθε δέσμευσιν ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, ὕστερα τοὺς ἐγκατέλειψε καὶ τοὺς συγγραφεῖς αὐτοὺς, ἀχρήστους πλέον. Εἰς τὸ 1520 τοποθετοῦν οἱ συγγραφεῖς τὴν ἀπόσβεσιν τῆς μελέτης τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Καὶ ἐκεῖνο ποὺ ἔμεινεν ἦταν ἡ ἐξωφρενικὴ ἀσυδοσία, ἡ ἀπιστία εἰς τὸ Εὐαγγέλιον καὶ συγχρόνως ἡ τυφλὴ παράδοσις τοῦ ἀνθρωπίνου μυαλοῦ εἰς τὰς πλέον μωρὰς καὶ ἐξευτελιστικὰς διὰ τὸν ἄνθρωπον δεισδαιμονίας. Τὸ ἀποτέλεσμα, ἓνα σκοτάδι, τὸ ὁποῖον κατὰ χρονολογικὸν λάθος ἀποκαλεῖται σκοτάδι τοῦ Μεσαίωτος καὶ τὸ ὁποῖον ματαίως ἀγωνίζονται νὰ διακόψουν τὰ καλλιτεχνικὰ δημιουργήματα τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου.

Καὶ ὅμως, τὸ σκοτάδι αὐτὸ ὀμιλεῖ. Καὶ ὀμιλεῖ εὐγλώττως. Διότι ἀπετέλεσεν ἓνα πειραματισμὸν, τὸν ὁποῖον ἔκαμεν ἡ ἄρνησις τῆς πίστεως, διὰ νὰ κυβερνήσῃ πνευματικῶς τὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ πείραμα ἐγένετο ὑπὸ συνθήκας ποὺ ἦσαν ἰδεωδῶς εὐνοϊκαὶ διὰ τὴν ἄρνησιν. Καὶ τὸ συμπέρασμα τοῦ πειράματος: Ἄρνησις τῆς χριστιανικῆς **[σελ. 163]** πίστεως, ἴσον ἄρνησις κάθε πνευματικῆς ἐκδηλώσεως

εἰς τὸν ἄνθρωπον. Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη μᾶς λέγει ἡ Ἀναγέννησις: Ὅτι διὰ τὴν ὑπάρξιν πολιτισμός, δὲν φθάνει ἡ τέχνη, οὔτε ἡ ἀποστήθις τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, οὔτε οἱ στίχοι οἱ Λατινικοὶ καὶ τὰ Λατινοπρεπῆ ὀνόματα. Ἀπαιτοῦνται ὠρισμένα πνευματικὰ ἐφόδια. Χωρὶς αὐτὰ δὲν ἔχομεν πολιτισμόν, ἀλλὰ βαρβαρότητα. Καὶ μάλιστα βαρβαρότητα ἡ ὁποία δὲν ἔχει κἄν τὴν ἀφέλειαν τοῦ πρωτογόνου βαρβάρου. Αὐτὰ δὲ ἀκριβῶς τὰ πνευματικὰ ἐφόδια εἶχε ἀφαρπάσει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τῆς Ἀναγεννήσεως ἡ ἄρνησις καὶ ἡ ἀποστασία.

§ 60. Ἡ ἱερὰ ἐξέτασις.

Καὶ τώρα θὰ μᾶς ἐπιτραπῇ νὰ ἀφιερῶσωμεν μερικὰς γραμμάς εἰς ἓνα θέμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μὲν ἐνδιαφέρον διὰ τὸ ὅλον μας ζήτημα, δίδει ὅμως τὴν εὐκαιρίαν νὰ λεχθοῦν μερικαὶ ἀλήθειαι. Πρόκειται περὶ τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως, τὴν ὁποίαν ἡ ἄρνησις προβάλλει κάθε τόσο ὡς τὸ κύριον ἐπιχείρημά της ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

Καὶ πῶς μὲν ἡ ἱερὰ ἐξέτασις, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν ἦτο, θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἀποτελέσῃ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, αὐτὸ ὁμολογοῦμεν ὅτι δὲν ἠμπορέσαμεν νὰ τὸ ἐννοήσωμεν. Συζήτησις θὰ ἦτο νοητὴ, ἐὰν ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ἐνέκρινε καὶ ἐπέβαλλε ὅσα κακὰ ἔγιναν μὲ τὴν ἐπὶ κλησιν τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως. Ἀλλὰ εἶναι ἀπὸ τὰ πλέον πασίγνωστα πράγματα, ἀρκεῖ ἓνα ἄνοιγμα τοῦ εὐαγγελίου διὰ νὰ κατανοηθῇ, πόσον ὁ Χριστιανισμὸς τοὺς ὀπαδοὺς του θέλει νὰ προσέρχωνται εἰς αὐτὸν μὲ ἀπόλυτον ἐλευθερίαν καὶ χωρὶς κανένα ἐπηρεασμόν, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν βίαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὑποσχέσεις ὑλικῶν ἀγαθῶν. Ἰσα-ἴσα δὲ δυσκολίας καὶ κακώσεις καὶ θάνατον μαρτυρικὸν προλέγει τὸ εὐαγγέλιον, ὄχι δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι θὰ μείνουν μακρὰν του, ἀλλὰ ἀκριβῶς διὰ τοὺς ὀπαδοὺς του.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἰδικῶς δι' ἡμᾶς τοὺς ὀρθοδόξους, ἡ ὑπόθεσις δὲν ἔχει κανένα ἐνδιαφέρον. Ἡ Ἐκκλησία μας γνωρίζει μόνον ὀλοκαυτώματα θυσίας χάριν τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, ὅπως τὸ ὀλοκαύτωμα ἐκεῖνο τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου, καὶ τόσα καὶ τόσα ἄλλα. Ὅπως δὲ ἔπειδὴ γύρω ἀπὸ τὴν ἱερὰν ἐξέτασιν ἔγινε πολὺ μέγας θόρυβος, σκόπιμον θεωροῦμεν νὰ μὴ **[σελ. 164]** μείνουν κρυμμένοι ἐπ' ἄπειρον ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν κοινὸν ὠρισμένοι ἀλήθειαι.

Καὶ πρῶτον: Μέχρι τοῦ ἔτους 1000 περίπου ἡ διδασκαλία καὶ ἡ πρᾶξις καὶ τῆς ἰδικῆς μας, ἀλλὰ καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἦτο μία καὶ ἐνιαία, καὶ ἀπέκλειε κάθε βίαν ὡς μέσον διὰ τὴν διάδοσιν τῆς πίστεως. Βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνες, διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος καὶ κρατικῆς συνοχῆς, ἐδίωξαν πολλάκις ἀλλοπίστους, ἀλλὰ ἀπὸ κρατικῆς σκοπιᾶς, ὡς ἀπειθεῖς πρὸς τὴν βασιλικὴν ἀρχήν, καὶ πολλάκις τὸ κράτος ἠθέλησε νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸ ἀναγκαστικὸν βάπτισμα ὡς μέσον διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς πολιτικῆς του. Ἡ Ἐκκλησία ἐνέμενε πάντοτε εἰς τὴν διδασκαλίαν της, τὴν ὁποίαν παρέλαβε ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴν της: «ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν...»!

Δεύτερον: Περί τὸ ἔτος 1000 εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην ἐνεφανίσθη ἡ αἵρεσις τῶν «καθαρῶν», ἡ ὁποία ἔκαμε θραῦσιν, διότι αἱ κοινωνικαὶ συνέπειαι τῆς αἰρέσεως αὐτῆς ἦσαν κυριολεκτικῶς ἀφόρητοι. Μὲ τὰς ἐξωφρενικὰς πλέον νηστείας (ἀκόμη καὶ τὸ θήλασμα τῶν παιδιῶν ὑπέκειτο εἰς περιορισμούς), μὲ τὴν καταδίωξιν τοῦ γάμου ὡς ἐγκλήματος καὶ μὲ ἄλλας παρομοίας ἐκκεντρικότητας, αἱ ὁποῖαι ὑπεβάλλοντο μὲ ἓνα παθολογικὸν φανατισμὸν, ἡ αἵρεσις αὕτη ἀπετέλει κήρυγμα ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐξαφανισμοῦ.

Τρίτον: Ἡ κατάστασις προεκάλεσε ζωηρὰς ἀνησυχίας τῶν ἡγεμόνων καὶ τοῦ λαοῦ, διὰ λόγους καθαρῶς κοινωνικῆς τάξεως. Οἱ ἡγεμόνες ἠξίωσαν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν μέτρα διωγμοῦ κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Ἐπὶ 200 χρόνια ἡ Ἐκκλησία ἤρνεῖτο συνεχῶς νὰ δώσῃ τὴν ἔγκρισίν της. «Ἄς πιασθοῦν ὄχι μὲ τὰ ὄπλα ἀλλὰ μὲ τὰ ἐπιχειρήματα» (*Cariantur non armis des argumentis*) ἦτο ἡ συνεχῶς διδομένη ἀπάντησις.

Τέταρτον: Ἡ στάσις αὕτη τῆς Ἐκκλησίας προεκάλεσε συνεχεῖς διαμαρτυρίας τῶν ἡγεμόνων, καὶ μάλιστα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ 7ου τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα. Ἰδιαιτέρως ὅμως ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι οἱ ἡγεμόνες ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους ἡ ἄρνησις καμαρώνει, διότι ἦσαν ἐχθροὶ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὰς ἐπιθέσεις των κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐχρησιμοποιοῦν καὶ ὡς κατηγορίαν ἀκριβῶς τὴν ἄρνησίν της νὰ ἐγκρίνῃ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν αἰρετικῶν. Συνεχῶς καὶ εἰς ὄλους τοὺς τόνους διεμαρτύροντο ὅτι μὲ αὐτὴν τὴν «συντηρητικότητα» καὶ στενοκεφαλὴν ποὺ δείχνει ἡ Ἐκκλησία, μὲ τὴν μαλακὴν καὶ ἐπιεικῆ στάσιν της ἔναντι τῶν αἰρετικῶν, ἐκινδύνευαν νὰ διαλυθοῦν καὶ τὰ κράτη καὶ ἡ κοινωνία ἀπὸ μίαν αἵρεσιν, ἡ [σελ. 165] διδασκαλία τῆς ὁποίας περιέκλειε τὴν ὁμαδικὴν παραφροσύνην καὶ τὴν γενικὴν διάλυσιν κοινωνίας καὶ κράτους. Μὲ τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἡγεμόνων συνετάσσετο καὶ ὁ λαός (ἐξηγηρωμένος ἰδίως διὰ τὴν διδασκαλίαν ἐναντίον τοῦ γάμου) καὶ ἤρχισε νὰ καίῃ τοὺς αἰρετικούς (περὶ τὸ 1100), εἰς πεῖσμα ὄλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀπαγορεύσεων, καὶ δὲν εἶναι μία ἢ δύο, ἀλλὰ πάρα πολλαὶ αἱ περιπτώσεις ὅπου ἐπίσκοποι μὲ πολὺν κόπον καὶ κίνδυνον ἀκόμα ἐγλύτωναν τοὺς καθαροὺς ἀπὸ τὸ λυντσάρισμα.

Πέμπτον: Ὅταν ὁ Φρειδερίκος Βαρβαρόσσα ἐξηνάγκασε τὸν Πάππαν νὰ δεχθῆ τὴν συνθήκην τῆς Κωνσταντίας (1184), τοῦ ἐπέβαλεν καὶ τὸν ὅρον τῆς διώξεως τῶν αἰρετικῶν.

Ἑκτον: Ἄν λησμονήσωμεν πρὸς στιγμὴν τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν (πρᾶγμα ποὺ πρέπει νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν ἄρνησιν), ἡ δίωξις τῶν αἰρετικῶν δὲν ἐμφανίζει τίποτε τὸ ἐξαιρετικὸν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἡ ἀσέβεια πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν ἐθεωρεῖτο ὡς ἐγκλημα ποὺ διασπᾷ τὴν κρατικὴν ἐνότητα, ὅπως ἀντιθέτως ἐθεωρεῖτο ὡς ἀναφαίρετον δικαίωμα τῆς πολιτείας νὰ πατάσῃ τὴν διάσπασιν αὐτήν. Αὐτὸς ὁ Πλάτων δὲν ἤθελε καμμίαν ἀνεκτικότητα εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, φιλόσοφοι δὲ νεώτεροι, ἀπὸ τοὺς προσφιλεστάτους εἰς τὴν ἄρνησιν διὰ τὴν ἀντιχριστιανικὴν τῶν διδασκαλίαν, ὅπως Hobbes καὶ ὁ Locke καὶ αὐτὸς ὁ Fr. Bacon εἶναι ἐναντίον τῆς ἀνεκτικότητος εἰς τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, καὶ τοῦτο πάντοτε διὰ λόγους κρατικῆς συνοχῆς.

Ἔβδομον: Ἐν ὀνόματι τῆς ἱερᾶς ἐξετάσεως ἡσκήθη φοβερὰ τρομοκρατία κυρίως εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦνται οἱ φυλετικοὶ παράγοντες, τὰ μίση καὶ αἱ ἀγριότητες ποὺ ἔπαιξαν καὶ ἔδω τὸν ρόλον των. Ὅσοι ἐνθυμοῦνται τὴν ἀγριότητα μὲ τὴν ὁποίαν διεξήχθη ὁ τελευταῖον ἐμφύλιος πόλεμος εἰς τὴν Ἰσπανίαν, θὰ ἐννοοῦν εὐκολώτερα διατί εἰς τὴν Ἰσπανίαν ἡ ἱερὰ ἐξέτασις ἔλαβε τόσον ἀγρίαν μορφήν.

Ἔγδοον: Εἰς τὴν σύγχρονον ἐποχὴν... δὲν εἶναι κάπως ὑποκρισία τόσον πολὺ νὰ κόπτεται ἡ ἄρνησις διὰ τὸ τί ἔκαμε τὸ 1490 ὁ Τορκουεμάδα εἰς τὴν Ἰσπανίαν, καθ' ἣν στιγμὴν ἔχομεν... ὅ,τι ἔχομεν, ὡς δεῖγμα τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ὅλως διόλου χειραφετημένου ἀπὸ τὸν χριστιανισμόν;

Καὶ τὸ συμπέρασμα: Ἡ «ἱερὰ ἐξέτασις», μὲ ὅλην τὴν φοβερότητα, ἐὰν κριθῆ μὲ καθαρῶς κοσμικὰ ἐξωχριστιανικὰ κριτήρια (καὶ μὲ τέτοια μόνον κριτήρια θὰ τὴν κρίνῃ ἐκεῖνος ποὺ δὲν [σελ. 166] δέχεται τὸν χριστιανισμόν ὡς κριτήριον) δὲν παρουσιάζει τίποτε τὸ ξένον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν. Εἶναι φοβερὸν ἀλλὰ εἶναι ἀνθρώπινον, καὶ ἀπὸ καθαρῶς ἀνθρωπίνης ἀπόψεως ἐξηγεῖται πλήρως. Βεβαίως, ἀπὸ ἀπόψεως χριστιανικῆς ἡ τρομοκρατία αὕτη ἦτο ἔγκλημα ἀποτρόπαιον, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως ἡ τρομοκρατία αὕτη προκαλεῖ ἀγανάκτησιν καὶ φρίκην καὶ πόνον. Ἀλλὰ μόνον διὰ τὴν χριστιανικὴν ψυχὴν. Διὰ νὰ πονέσῃ καὶ νὰ ἀγανακτήσῃ, χωρὶς ὑποκρισίαν καὶ ἀσυνέπειαν, καὶ νὰ διαμαρτυρηθῆ διὰ τὴν τρομοκρατίαν αὐτὴν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, πρέπει προηγουμένως νὰ γίνῃ ψυχὴ χριστιανικὴ. Ἡ ἀντιχριστιανικὴ ἄρνησις καλὰ θὰ κἀνῃ νὰ ἀπασχοληθῆ μὲ τὸ πῶς θὰ ἐπουλωθοῦν πληγαὶ φρικταί, τὰς ὁποίας προσφάτως ἐπεσώρευσεν εἰς ὅλην τὴν οἰκουμένην καὶ ἀπὸ παντοῦ καὶ τὰς ὁποίας χίλιοι Τορκουεμάδοι μαζεμένοι δὲν θὰ ἤνοιγαν εἰς τόσα ἑκατομμύρια ἀνθρώπων!

Ἀλλ' ἂν γενικῶς εἶναι ἀτυχῆς ἡ προσπάθεια τῆς ἀρνήσεως νὰ ἐπικαλεῖται τὴν ἱερὰν ἐξέτασιν, κάθε φοράν ποὺ ζητεῖ κάτι, διὰ νὰ ἀναπληρώσῃ τὸ «κεχρηνὸς τοῦ ρυθμοῦ» τῆς ἐπιχειρηματολογίας της, εἶναι φοβερὸν νὰ γίνεταί αὐτὸ ἀπὸ Ἑλληνας. Πότε ὁ Ἑλλην ἐγνώρισεν ἱερὰν ἐξέτασιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν του; Ὁ Ἑλλην, ὁ ὁποῖος πάντοτε τὴν Ἐκκλησίαν του ἐγνώρισεν ὡς τὴν μάνα ποὺ τὸν ἐξέθρεψε, τοῦ διετήρησε τὴν ὑπόστασιν εἰς τοὺς μαύρους χρόνους, τοῦ ἔδωσε ὅλην τὴν πνευματικὴν ὕπαρξιν, αὐτὸς ὁ Ἑλλην νὰ τὰ ξεχάσῃ ὅλα αὐτά, νὰ πετάξῃ τοὺς θησαυροὺς του, νὰ στρέψῃ τὰ νῶτα, ἢ μᾶλλον νὰ κλωτσῆ τὴν μάνα του, διότι τῷ 1490 εἰς τὴν Ἰσπανίαν ὁ Τουρκοεμάδας ἔκαμε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, αὐτὸ πῶς πρέπει ἄρα γε νὰ χαρακτηρισθῆ; Καὶ ποῦ καταλήγει τέτοια νοοτροπία;

§ 61. Ο φεμινισμός τῆς ἀρνήσεως.

Καὶ τώρα, ὡς ἐν παραρτήματι, ἄς λεχθοῦν μερικὰ σχετικῶς πρὸς τὴν στάσιν τὴν ὁποίαν ἐτήρησεν ὁ Χριστιανισμὸς ἀπέναντι τῶν προβλημάτων ποὺ ἀφοροῦν εἰδικῶς εἰς τὴν γυναῖκα. Τὸ θέμα μας δύναται νὰ διατυπωθῆ καὶ ὡς ἀφορῶν εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ φεμινισμοῦ, ἀφοῦ ἐν πολλοῖς ὁ δεύτερος ἐνεφανίσθη ὡς ἐχθρὸς τοῦ πρώτου καὶ σύμμαχος τῆς ἀρνήσεως.

Δὲν ἔλειπεν ἐντελῶς τὸ στοιχεῖον τῆς ἀληθείας ἀπὸ τὴν φεμινιστικὴν κίνησιν. Οὔτε τὴν κίνησιν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν πρόκειται ἐδῶ νὰ ἐπικρίνωμεν. Βεβαίως ἡ ἐξουσία τοῦ ἀνδρὸς-αὐθέντου ἐπάνω εἰς τὴν γυναῖκα-δούλην, ὁ κοινωνικὸς παραγκωνισμὸς τῆς γυναικός, ἡ γυναῖκα ποὺ δουλεύει σκληρότερα ἀπὸ τὸν ἄνδρα καὶ παίρνει ἓνα ἐλάχιστον ποσοστὸν ἀπὸ ὅ,τι παίρνει ὁ ἄνδρας, ὁ ἄνδρας ποὺ πηγαίνει εἰς τὸ χωράφι καβάλλα εἰς τὸ ἄλογον καὶ ἀκολουθεῖ πεζῆ ἢ γυναῖκα μὲ τὸ μωρὸ εἰς τὴν ἀγκαλιά, ἡ γυναῖκα τοῦ χαρεμιοῦ, ἡ γυναῖκα ὡς ἐμπόρευμα, ὅλα αὐτὰ βεβαίως, καὶ ὄχι μόνον αὐτά, προκαλοῦν τὴν ἀγανάκτησιν κάθε ἀνθρώπου ποὺ ἔχει κάτι τὸ ἀνθρώπινο μέσα του. Τὴν ἀγανάκτησιν αὐτὴν ἐπῆρεν ὁ ὀρθολογιστικὸς φεμινισμὸς καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησεν ὡς σύνθημα. «Ἐλα καὶ ἐγὼ θὰ σὲ ἐλευθερώσω», τῆς εἶπε. Καὶ ἡ γυναῖκα, ἡ «ἔξυπνη γυναῖκα» ἤκουσε μὲ χαρὰν τὴν φωνὴν αὐτὴν καὶ ἠκολούθησε τὴν ἀντιχριστιανικὴν ἄρνησιν εἰς τὸν δρόμον... ἀκριβῶς τὸν ἀντίθετον ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ὀδηγεῖ εἰς τὸν λυτρωμὸν τῆς. Διότι ὁ ἀρνητικὸς ἀντιχριστιανικὸς φεμινισμὸς ἐζήτησε νὰ προστατεύσῃ τὴν γυναῖκα μὲ τὸν ἰδικὸν του τρόπον, μὲ τὸν κατ' ἐξοχὴν τρόπον τῆς ἀρνήσεως. Τὴν ἀντίφασιν.

Πράγματι, ὁ φεμινισμὸς τῆς ἀρνήσεως, ὁ φεμινισμὸς τῆς μόδας, συνετάχθη πάντοτε μὲ τὰ ὑλιστικὰ κοσμοθεωριακὰ συστήματα. Τὸν ὑλισμὸν ἐπροπαγάνδισαν αἱ διάφοροι φεμινίστριαι ὅτι ταιριάζει διὰ τὴν «ἔξυπνην γυναῖκα», καὶ εἰς τὸν ὑλισμὸν θὰ εὑρίσκε τὴν λύτρωσίν τῆς ἀπὸ τὰ δεσμὰ ποὺ τῆς ἐπέβαλεν ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία.

Καὶ κανεὶς, πρὸ παντὸς δὲ καμμία ἀπὸ τὰς φεμινιστρίας ἐκεῖνας, δὲν εἶχε τὴν περιέργειαν νὰ διερωτηθῆ πῶς τέλος πάντων ἐπρόκειτο νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν γυναῖκα ὁ ὑλισμὸς, ὁ ὁποῖος μᾶλλον [σελ. 168] ἐφαίνετο σὰν κάτι ποὺ νομίζει κανεὶς ὅτι κατεσκευάσθη ἐπίτηδες διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν τυραννίαν τοῦ ἀνδρὸς ἐπάνω εἰς τὴν γυναῖκα. Αἱ βιολογικαὶ διαφοραὶ ποὺ χωρίζουν τὸν ὀργανισμὸν τῆς γυναικός ἀπὸ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἀνδρὸς συνδέονται μὲ μίαν σωματικὴν μειονεκτικότητα τῆς γυναικός. Ἄν λοιπὸν ἐξετασθῆ ἀπὸ ἀπόψεως σωματικῆς, ὑλικῆς, ἡ γυναῖκα μειονεκτεῖ τοῦ ἀνδρὸς. Καὶ κάθε προσπάθεια διὰ νὰ ἐξυψωθῆ ἡ γυναῖκα, νὰ ἐξισωθῆ μὲ τὸν ἄνδρα, αὐτὰς τὰς βιολογικὰς διαφοράς, αὐτὴν τὴν σωματικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνδρὸς ἔχει ὡς ἐμπόδιον. Ὅταν, βέβαια, δεχώμεθα, ὅπως λέγει ἡ χριστιανικὴ πίστις, ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ κύριον εἶναι ὄχι τὸ σῶμα, ἀλλὰ ἡ ψυχὴ, τότε αὐτὸ ἔχει βεβαίως ὡς ἀναπότρεπτον συνέπειαν τὸ «οὐκ ἐνὶ ἄρσεν ἢ

θῆλυ», τὸ ὁποῖον διεκήρυξεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Ἡ σωματικὴ μειονεκτικότης τῆς γυναικὸς ἐξαφανίζεται τότε ἐμπρὸς εἰς τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἴδια καὶ ἐξ ἴσου πολῦτιμος καὶ ἀθάνατος, εἴτε ἀνδρικὸν εἴτε γυναικεῖον περίβλημα ἔχει φορέσει ὡς σῶμα. Ἀλλὰ τὸ νὰ διακηρύττωμεν, ὅπως θέλει ὁ ὑλιστικὸς φεμινισμὸς, ὅτι μόνον ἡ ὕλη, τὸ σῶμα, εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ κατόπιν νὰ περιμένωμεν ὅτι θὰ μείνη χωρὶς συνέπειαν ἡ σωματικὴ μειονεκτικότης τῆς γυναικὸς ἀπέναντι τοῦ ἀνδρός, αὐτὸ, ἀλήθεια, δὲν εἶναι καθόλου, μὰ καθόλου, λογικὴ!

Πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ φεμινισμοῦ συνεπέστερον θὰ ἦτο, βεβαίως, ἐὰν ὁ φεμινισμὸς αὐτὸς ἐζητοῦσε νὰ ἐξαφανισθοῦν αἱ σωματικαὶ βιολογικαὶ διαφοραὶ ποὺ χωρίζουν τὸν ἄνδρα ἀπὸ τὴν γυναῖκα καὶ τὴν καθιστοῦν τὸ «ἀσθενὲς φύλον». Ἀφοῦ ὅμως αὐτὸ θὰ ἦτο θέμα κωμωδίας μᾶλλον παρὰ θέμα σοβαρῶν ἐπιδιώξεων, τὸ μόνον ποὺ ἀπέμενε ἦτο νὰ μὴ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ μειονεκτήματα αὐτά, καὶ νὰ ἀναζητηθῆ ἐκεῖνο τὸ κοσμοθεωριακὸν καὶ κοινωνικὸν σύστημα εἰς τὸ ὁποῖον ἡ γυναῖκα θὰ εὕρισκε μίαν κατοχύρωσιν ἀπέναντι τοῦ κινδύνου νὰ γίνουν τὰ μειονεκτήματα αὐτὰ ἀντικείμενον ἐκμεταλλεύσεως ἀπὸ τὸν σωματικῶς ἰσχυρότερον, τὸν ἄνδρα. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς κατεπολέμησεν ὁ ὑλιστικὸς φεμινισμὸς. Ἐπολέμησε κάθε τι ποὺ θὰ ἦτο διὰ τὴν γυναῖκα ἐνίσχυσις καὶ στήριγμα, ἀντιστάθμισμα διὰ τὴν σωματικὴν τῆς μειονεκτικότητα.

Ἐπολέμησεν ἐν πρώτοις τὴν Πίστιν. Ἄντι νὰ ἐπικαλεσθῆ ἴσα-ἴσα τὴν Πίστιν, τὴν χριστιανικὴν Πίστιν, διὰ νὰ κτυπήσῃ τὰς ἀδικίας ποὺ ἐγίνοντο εἰς τὴν κοινωνίαν ἐναντίον τῆς γυναικὸς, ἀντι νὰ ἐπικαλεσθῆ ἀκριβῶς τὴν πίστιν, φραγμὸν σωτήριον ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦ, ἐπολέμησε τὴν πίστιν αὐτήν. Ἔτσι ἄφησεν εἰς τὸν σωματικῶς ἰσχυρόν, [σελ. 169] τὸν ἄνδρα, τὴν ιδέαν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ κάμνη κατάχρησιν τῆς σωματικῆς ὑπεροχῆς του ἀτιμωρητί, ἀφοῦ δὲν λογοδοτεῖ εἰς κανένα διὰ τὴν κατάχρησιν τῆς σωματικῆς του αὐτῆς ὑπεροχῆς. Καὶ αὐτὸ λέγεται φεμινισμὸς⁽²⁵⁾. Ἐπολέμησεν, ὕστερα, τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου. Δηλαδή ἔδωσεν εἰς τὸν ἄνδρα τὸ δικαίωμα νὰ πετᾷ εἰς τὸν δρόμον τὴν γυναῖκα του, μόλις αἱ πρῶται ρυτίδες φανοῦν εἰς τὸ πρόσωπόν της, διὰ νὰ πάρῃ ἴσως ἄλλην, καὶ αὐτὴν πάλιν, ἕως ὅτου τὴν βαρεθῆ. Καὶ αὐτὸ λέγεται φεμινισμὸς! Ἐπροπαγάνδισε τὴν «ἐλευθέραν συμβίωσιν» τοῦ ἀνδρός μὲ ἄλλας γυναῖκας, πλὴν τῆς συζύγου του, ἐπανεφέρε δηλαδή τὸ χαρέμι. Καὶ αὐτὸ λέγεται φεμινισμὸς! Εἶπεν ὅτι ἡ οἰκογένεια εἶναι ἓνα ψέμμα, ὅτι οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου νὰ κάμνη ὅ,τι τὸ εὐχαριστεῖ. Ἐνῶ ἤξευρε καλὰ ὅτι τὴν ἐλευθερίαν θὰ τὴν χρησιμοποίησῃ ὁ ἰσχυρός, ὁ πατέρας, ὁ ἄνδρας ἢ τὸ παιδί, ὅταν ἐνηλικιωθῆ, διὰ νὰ μὴ ἔχη ὑποχρεώσεις ἀπὸ τοὺς οἰκογενειακοὺς δεσμοὺς ὑπὲρ τοῦ ἀσθενεστέρου τῆς γυναικὸς. Καὶ ἀπὸ τοὺς δεσμοὺς ἀπῆλλαξε τὸν ἄνδρα ὁ... φεμινισμὸς!

Καὶ τί ἔφευρε ὡς ἀντάλλαγμα διὰ τὴν κατάργησιν τῶν δεσμῶν αὐτῶν ὁ φεμινισμὸς; Τί στήριγμα ἔδωσεν εἰς τὴν γυναῖκα; Τί ἔχει, μὲ τὸν φεμινισμόν, ἡ γυναῖκα ὡς στήριγμά της, ὅταν περάσῃ ἡ πρώτη νεότης; Ὅταν ἡ γυναῖκα χορτάσῃ

²⁵ Φεμινισμὸς, ἀπὸ τὸ λατινικὸν femina=γυναῖκα, εἶναι τὸ σύστημα ποὺ ἰσχυρίζεται ὅτι ἐπιζητεῖ τὴν προστασίαν τῆς γυναικὸς, τὴν ἐξίσωσιν της μὲ τὸν ἄνδρα.

τὰ δῶρα πού τῆς προσεφέρθησαν ὡς τὸ παλλάδιον τῆς ἐλευθερίας της, τὸ τσιγάρο μὲ τὴν φαρυγγίτιδα καὶ τὸ ἕνα πόδι ἐπάνω στ' ἄλλο καὶ τὸ «τί 'σαι σὺ καὶ τί 'μαι ἐγὼ» καὶ ὅταν συνέλθῃ ἀπὸ τὴν οὐζοποσίαν καὶ κυττάξῃ τὸν ἑαυτὸν της μόνον του, κατάμονον, διότι πατέρας, σύζυγος, παιδιά, τὴν ἐγκατέλειψαν –ἀφοῦ ἐπέισθησαν, εἰς τὸ τέλος, ὅτι δὲν εἶναι δεσμευμένοι ἀπέναντί της– ποῦ θὰ ζητήσῃ λοιπὸν στήριγμα, ἢ φεμινίστρια γυναῖκα;

Τὴν ἀπάντησιν τὴν δίδει ἢ κατανάλωσις, ἢ τεραστία κατανάλωσις τῶν ναρκωτικῶν. Τὸ μεγαλύτερον ἴσως μέρος εἰς τὴν κατανάλωσιν αὐτὴν τὸ ἔχουν αἱ γυναῖκες πού ἠκολούθησαν τὸν ὑλιστικὸν φεμινισμόν, οἱ περίφημες «ἔξυπνες γυναῖκες» μὲ τοὺς «ἔξυπνους» ὀδηγούς. Διὰ νὰ μὴ ἀκούσουν τὴν φωνὴν τῆς ἀληθείας, ἢ ὁποία ἐπιβάλλει χρέη ἢ ζητεῖ θυσίας –παραγωγικὰς θυσίας–, ἐκυνήγησαν κάτι πού ἦτο χίμαιρα. Ἐγύρισαν τὴν πλάτην εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ὁ ὁποῖος [σελ. 170] μὲ τὸν Παῦλον διεκήρυξεν «οὐκ ἔνι ἄρσεν ἢ θῆλυ», καὶ ἠθέλησαν νὰ καταφύγουν εἰς τὸν ὑλισμόν. Καὶ ὁ ὑλισμός, γενικώτερον, ἢ ἀντιχριστιανικὴ ἄρνησις, τοὺς παρουσιάζει, εἰς τὴν θέσιν τοῦ Παύλου, ἕνα... Σοπνεχάουερ. Καὶ ἐδῶ εἶναι ὁ ὀρθολογισμός, μιὰ φορὰ κί' αὐτός, συνεπής. Διότι, ὅταν ὁ Σοπνεχάουερ εἰς τὴν μελέτην «περὶ γυναικός» ὑβρίζει τὸ γυναικεῖον φύλον, ὡς κατ' οὐσίαν κατώτερον, ἐστερημένον κάθε ἀξίας, πρόστιχο καὶ σχεδὸν ἀνάξιον νὰ φέρῃ τὸν τίτλον τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει δίκην... ἀπὸ τὴν ἰδικὴν του ἄποψιν. Ἔτσι πού τὴν κατήντησεν ὁ ὀρθολογιστικὸς φεμινισμός, ἢ «μοντέρνα» γυναῖκα ἔπαυσε νὰ εἶναι ἄνθρωπος. «Παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς».

§ 62. Φεμινισμός, γάμος, διαζύγιον.

Ὁ ἀρνητικὸς αὐτὸς φεμινισμός ὑπῆρξε λοιπὸν, ἀπλούστατα, μία ἀπάτη. Δὲν ἦτο καθόλου φεμινισμός–πρόνοια διὰ τὴν γυναῖκα. Ἄνδρες τὸν ἐπροπαγάνδισαν, καί, διότι δὲν ἐνόησαν τίποτε ἀπὸ τὸ πρόβλημα τῆς γυναικός, ἔκαμαν ἕνα «φεμινισμόν» ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ καλύτερον μέσον διὰ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνδρὸς ἐπάνω εἰς τὴν γυναῖκα.

Ἀλλὰ ἐκεῖ ὅπου ἢ ἐγκληματικότης τοῦ ἀρνητικοῦ φεμινισμοῦ ἔλαβε τὴν τραγικωτέραν τῆς μορφὴν εἶναι ἢ προπαγάνδα διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῶν διαζυγίων. Τὸ νὰ κατηγοροῦν τὸ χριστιανικὸν ἀδιάλυτον τοῦ γάμου ἄνθρωποι πού θέλουν τὴν ὑποδούλωσιν τῆς γυναικός εἰς τὸν ἄνδρα, αὐτὸ εἶναι νοητόν. Τὸ νὰ προπαγανδίζουσι ὅμως τὸ διαζύγιον γυναῖκες, καὶ μάλιστα φεμινίστριαι, αὐτὸ δείχνει εἰς ποῖον μέγεθος μωρίας ἠμπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ, μὲ τὸν τυφλὸν τῆς φανατισμοῦ, ἢ ἄρνησις.

Οἱ ἀρχαῖοι λαοί, ὁ προχριστιανικὸς κόσμος, εἶχε εἰς τὴν πρωτόγονόν του, καί, θὰ ποῦμε, φυσιολογικὴν βαρβαρότητα, μίαν συνέπειαν λογικὴν. Τὴν γυναῖκα τὴν ἐθεώρει ὡς ἕνα πρᾶγμα ὑποχείριον τοῦ ἀνδρός. Δι' αὐτό, πολὺ λογικὰ καὶ μὲ ὄλην τὴν συνέπειαν, ὁ προχριστιανικὸς κόσμος ἀγνοοῦσε τὸν γάμον, ὅπως τὸν διεμόρφωσε κατόπιν ὁ χριστιανισμός. Ἕνας τέτοιος γάμος, ὅπως ὁ χριστιανισμός

τὸν ἔννοεῖ, δεσμεύει καὶ τὰ δύο μέρη, τὸν ἄνδρα ὅπως καὶ τὴν γυναῖκα. Τοῦτο σημαίνει πρακτικῶς ὅτι ἡ γυναῖκα εἶναι ἓνα πρόσωπον ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ἔχει δεσμεύσεις ὁ ἄνδρας καὶ δὲν κάνει ἀπλῶς κατὰ [σελ. 171] τὴν ὄρεξίν του. Μὲ τὸν δεσμὸν αὐτὸν εἶναι ἴσοι καὶ ὁ ἄνδρας καὶ ἡ γυναῖκα. Χωρὶς αὐτὸν ὁμιλεῖ ἡ σωματικὴ ὑπεροχή. Χωρὶς τὸν χριστιανικὸν ἰσόβιον γάμον, ὁ ἄνδρας ἠμπορεῖ νὰ κλωτσήσῃ τὴν γυναῖκα ὅποτε θέλει. Μὲ τὸ ἀδιάλυτον ὅμως τοῦ γάμου, αὐτὴ ἡ δυνατότης τῆς κλωτσιαῆς δεσμεύεται. Ἡ σωματικὴ μειονεκτικότης τῆς γυναικὸς καλύπτεται ἀπὸ τὸν θεσμὸν τοῦ γάμου.

Δι' αὐτὸν λοιπὸν τὸν λόγον ὅλαι αἱ προχριστιανικαὶ κοινωνίαι ἐφρόντιζαν νὰ μὴν ὑπάρχη ὁ θεσμὸς αὐτός, ὅπως τὸ ἔννοεῖ τώρα ὁ χριστιανισμός. Εἴτε ἀγνοοῦσαν τὸν γάμον ὡς μίαν τοιαύτην δέσμευσιν, εἴτε, ἐνῶ τὸν ἐγνώριζαν ἀπὸ τῆ μιᾶ μεριά, τὸν ἐξερρίζωναν ἀπὸ τὴν ἄλλην, τὸν ἔκαναν εὐθραυστον μὲ τὸ διαζύγιον. Τὸ διαζύγιον λοιπὸν ἦτο, κατὰ πολὺ λογικὴν συνέπειαν, εὐκολώτατον, ἀρκοῦσε μία μονομερὴς ἀποπομπή. Μὲ αὐτὸ τὸ μονομερὲς διαζύγιον ἡ κοινωνία ἐπεκύρωνε τὴν σωματικὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνδρός, τὴν κλωτσιαί(26).

Θὰ εἰπῆτε ἴσως ὅτι ὁμιλοῦμεν μόνον διὰ τὰς πρωτογόνους κοινωνίας. Ἄς ἔλθωμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἐντελῶς σύγχρονον κοινωνίαν, καὶ ἅς ἰδοῦμε τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα ὡμὴν ὅπως εἶναι σήμερον. Ἄς ἀπογυμνώσωμεν λοιπὸν τὸ ζήτημά μας ἀπὸ κάθε πνευματικόν, ἠθικὸν στοιχεῖον. Ἄς λησμονήσωμεν τὸν πολιτισμὸν ποὺ ἔδωκεν ὁ χριστιανισμός, ἅς θέσωμεν κατὰ μέρος κάθε ἠθικὸν κριτήριον. Καὶ ἅς τὸ ἀτενίσωμεν τὸ ζήτημά μας εἰς μόνην του τὴν ὡμὴν, ἐγωῖστικὴν, ὑλιστικὴν πλευράν. Λοιπὸν; Ποῖος ἔχει περισσότερον συμφέρον διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου, ὁ ἄνδρας ἢ ἡ γυναῖκα; Καὶ ποῖος ἔχει συμφέρον διὰ τὸ εὐκόλον διαζύγιον, ἡ γυναῖκα ἢ ὁ ἄνδρας;

Μὰ δὲν θέλει πολλὴν φιλοσοφίαν τὸ πρᾶγμα. Πάρτετε μίαν ἀπὸ τὰς πολυμόρφους ἐλευθέρας ἐνώσεις, αἱ ὁποῖαι τόσον συχνὰ ἐμφανίζονται, ἢ ἔστω τὴν ἀπαρχὴν ἐνὸς συνδέσμου ἐνὸς νέου καὶ μιᾶς νέας. Ποῖος ἐνδιαφέρεται ἀπὸ τοὺς δύο πότε ἡ ἔνωσις, ἡ σχέσις αὐτή, θὰ περιβληθῇ μὲ τὰ στέφανα τοῦ γάμου; Καὶ ποῖος προσπαθεῖ, ὅσον μπορεῖ, νὰ ξεγελάσῃ τὸν ἄλλον καὶ νὰ ἀναβληθῇ ἢ νὰ ματαιωθῇ ὁ γάμος; Μὰ εἶναι κἂν νὰ συζητοῦνται αὐτὰ τὰ πράγματα; Ὁ ἄνδρας (καὶ τὸν παίρνομεν, εἴπαμεν, ἐδῶ εἰς τὴν ὑλιστικὴν του, ζωώδη πλευράν, ὅπως δηλαδὴ τὸν θέλει ὁ ὑλισμός, δὲν ἔννοοῦμεν, φυσικά, τὸν ἄνδρα τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ) τὸν γάμον, δηλαδὴ τὴν ἰσόβιον δέσμευσίν του, μὲ τὰ οἰκονομικὰ μάλιστα βάρη του, τὸν βλέπει σὰν [σελ. 172] κάτι τὸ ὁποῖον ὑποχρεοῦται, βέβαια, νὰ βαστάσῃ, διότι, ἔτσι ποὺ ἔχει κατοχυρωθῇ μὲ τὸν θεσμὸν τοῦ γάμου ἢ γυναῖκα, δὲν ἠμπορεῖ νὰ τὴν πλησιάσῃ, παρὰ ἂν ἀναλάβῃ αὐτὸ τὸ ἰσόβιον βάρος. Τὸ ἀναλαμβάνει λοιπὸν τὸ βάρος αὐτό, διότι δὲν ἠμπορεῖ νὰ κἀνῃ ἄλλοιῶς. Πληρώνει μὲ τὴν δέσμευσιν, διότι δὲν μπορεῖ νὰ κἀμῃ ἄλλοιῶς. Ἐὰν ὅμως καὶ ἐφ' ὅσον ἠμπορεῖ νὰ ἀπολαμβάνῃ τὰ πλεονεκτήματα δωρεάν, χωρὶς νὰ ἔχη τὴν δέσμευσιν καὶ τὸ βάρος, θὰ τὸ κἀμῃ εὐχαρίστως. Δι' αὐτό, διὰ τὸν ἄνδρα, ἡ ἐλευθέρα ἔνωσις,

²⁶ Θεωρητικῶς, βέβαια, καὶ ἡ γυναῖκα εἶχε (ὄχι πάντοτε ὅμως) δικαίωμα νὰ λύσῃ τὸν γάμον, ὅπότεν ἠθελε. Θὰ δοῦμε ὅμως παρακάτω, εἰς τὸ κείμενον, τί πρακτικὴν σημασίαν εἶχε τὸ δικαίωμα αὐτό.

μέ την δυνατότητα τοῦ ἀνδρός νά ἀλλάξη κάθε τόσο τήν γυναῖκα μέ τήν ὁποῖαν θά συζῆ καί νά τήν διώχνη, ὅταν δι' οἰονδήποτε λόγον δέν τοῦ ἀρέσει, διὰ τόν ἄνδρα (ἐπαναλαμβάνομεν: τόν ἄνδρα τοῦ ὕλισμοῦ) ἡ ἐλευθέρα ἔνωσις εἶναι ἰδεώδης κατάστασις.

Ἐλᾶτε τώρα εἰς τήν πλευράν τῆς γυναικός. Δι' αὐτήν ἡ ἐλευθέρα ἔνωσις εἶναι καταστροφή. Εἰς τήν ἐλευθέραν ἔνωσιν ἐκεῖνο πού συγκρατεῖ τόν ἄνδρα εἶναι τὰ θέλγητρα τῆς γυναικός. Μὲ τὰ θέλγητρα αὐτὰ ἴσως καί ἡ γυναῖκα κάμη, κατὰ τὸ γοῦστο της, ἐναλλαγὴν ἀνδρῶν. Ἀλλὰ ἕως πότε θά κρατήσῃ αὐτό; Τὰ θέλγητρα κρατοῦν πολὺ λίγα χρόνια. Καί ἂν κατόπιν δέν ὑπάρχῃ κάτι ἄλλο πού νά συγκρατῆ τόν ἄνδρα –ὁ ἱερὸς θεσμὸς τοῦ γάμου–, τότε, ἀλλοίμονον εἰς τήν γυναῖκα! Ἐρημη, ἀπροστάτευτη, ἐγκαταλελειμμένη εἰς τοὺς πέντε δρόμους, κατάμονη εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, θά μένη χωρὶς ὀπλισμὸν κοινωνικόν, οἰκτρὸν ναυάγιον εἰς τὸ πέλαγος τοῦ βίου!

Ἄλλ' ὅ,τι εἶπαμε διὰ τήν ἐλευθέραν ἔνωσιν ἰσχύει καί διὰ τὸν γάμον μέ εὐκόλον διαζύγιον. Ἄν ἐξαίρεσωμεν σπανιωτάτας περιπτώσεις, τὸ διαζύγιον συμφέρει τόν ἄνδρα καί ὄχι τήν γυναῖκα. Μὲ τὸ διαζύγιον ὁ ἄνδρας ἀνακτᾷ τήν ἐλευθερίαν του, τήν ὁποῖαν εἶχεν ὑποχρεωθῆ νά θυσιάσῃ μέ τόν γάμον. Ἄμα διαζευχθῆ, παύει κατὰ κανόνα νά εἶναι ὑποχρεωμένος νά διατρέφῃ τήν γυναῖκα του. Ἰσχυρότερος καθὼς εἶναι, καί σωματικῶς ἀκόμη ἔχει στάδιον ἐπιλογῆς μεγάλο. Ἦμπορεῖ νά ξαναπαντρευθῆ (ἕνα μάτσο νέες θά ζητήσουν νά στηριχθοῦν ἐπάνω του), ἢμπορεῖ ὅμως καί νά δοκιμάσῃ τήν ἐλευθέραν ἔνωσιν, καί εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν. Βιολογικῶς, ἀλλὰ καί ἀπὸ ἀπόψεως ὑπεροχῆς εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς, τίποτε δέν τὸν ἐμποδίζει εἰς τήν ἐκλογὴν του. Ἐνῶ ἡ γυναῖκα; Βέβαια καί ἡ γυναῖκα θά ἔχῃ εὐκόλον τὸ διαζύγιον. Αὐτὸ δὲ τὸ διαζευκτήριον εἶναι πού τῆς προσφέρει ὡς τὸ μεγάλο δῶρον ὁ φεμινισμός. Ἀλλά... τί νά τὸ κάμη αὐτὸ ἡ γυναῖκα; Εἰς τί θά τῆς χρησιμεύσῃ, ὅταν τὸ ὄνειρόν της, **[σελ. 173]** τὸ ὄνειρον κάθε κοριτσιοῦ, ἡ ἀποκατάστασις, θά ἔχῃ γίνῃ συντριμία; Εἶναι εὐκόλον ν' ἀρχίσῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν πάλιν, διὰ νά χωρίσῃ καί πάλιν ἐκ νέου; Ποία εἶναι ἡ θέσις τῆς διεζευγμένης γυναικός, ὅταν μάλιστα ἔχῃ περάσει τὴν πρώτην νεότητα;

Ἄλλὰ κουράζομεν τὸν ἀναγνώστην μέ αὐτονόητα πράγματα. Μὰ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἐγκληματικὴ ἢ προπαγάνδα τῆς ἀρνήσεως. Ἀπὸ ἕνα τυφλόν, ἀρνητικόν, ἀντιχριστιανικόν φανατισμὸν, ἐπολέμησε τὸν γάμον, τὸν ὁποῖον ὁ ἄνδρας τοῦ ὕλισμοῦ τὸν νιώθει μόνον ὡς βᾶρος, ἐνῶ διὰ τήν γυναῖκα εἶναι ἀσφάλεια καί ἀντιστάθμισμα διὰ τὴν σωματικὴν ἀνισότητά εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου, καί ὑπεστήριξε τὸ διαζύγιον. Δηλαδή τὸ μέσον μέ τὸ ὁποῖον ὁ ἄνδρας θά εἶναι ἀσύδοτος εἰς τὸ νά πετᾷ τὴν γυναῖκα, ὅταν πλέον δέν τοῦ χρειάζεται, νά τὴν ρίχνῃ στὸν δρόμον, διὰ νά ἀντιμετωπίσῃ μόνη τὴν ζωὴν μέσα εἰς τὸ χάος τοῦ ἀτομισμοῦ καί τῆς ἐκμεταλλεύσεως.

§ 63. Η φωνή τῶν θυμάτων.

Ἄλλ' ἕως ἐδῶ ὠμιλούσαμεν, χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὸ σπουδαιότερον, τὰ παιδιά. Λοιπὸν, αὐτὰ δὲν ἀξίζουν διόλου νὰ τὰ προσέξωμεν; Τὸ δρᾶμα τῶν παιδιῶν τῶν διεζευγμένων ἀνδρογύνων δὲν συνεκίνησε λοιπὸν τοὺς ἀνθρωπιστὰς τῆς ἀρνήσεως; Τὸ τραῦμα τὸ ὁποῖον φέρουν, τραῦμα ἀνίατον δι' ὅλην τους τὴν ζωὴν, ἢ ψυχικὴ ἀναπηρία τὴν ὁποῖαν παίρνουν τὰ παιδιά τῶν διεζευγμένων, δὲν τοὺς συνεκίνησεν, ὥστε νὰ εἶναι κάπως διστακτικοὶ εἰς τὴν προπαγάνδαν τους;

Καὶ ἐδῶ μπαίνουν καὶ σ' ἓνα ἄλλο ζήτημα, εἰς τὸ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν ἔξω ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν. Νὰ διαλύσωμεν τὴν οἰκογένειαν, διὰ νὰ ἱκανοποιοῦμεν τὰ καπρίτσια μας, καὶ νὰ τὰ ἀντικαστήσωμεν μὲ τί; Μὲ ὀρφανοτροφεῖα! Ἡ μὲ ἄσυλα ἀλητοπαίδων, ἔστω καὶ ἄσυλα πολυτελείας! Ἡ μὲ τὸν Πρόεδρον τῶν Πρωτοδικῶν, ποὺ ὀρίζει ὅτι ἡ μητέρα θὰ βλέπῃ τὸ παιδί κάθε Πέμπτην ἀπὸ τὰς ὀκτῶ ὡς τὰς ἑννέα⁽²⁷⁾. Ἀλλὰ ἐφθάσαμεν πλέον εἰς ἓνα σημεῖον ποὺ δὲν ἀντέχει εἰς σοβαρὰν συζήτησιν. Μόνον τύφλωσις ἢμπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τέτοιαν προπαγάνδαν ἢ ἡ ἐλπίς ὅτι δὲν θὰ πάρῃ κανεὶς στὰ σοβαρὰ τὰ ἀρνητικὰ αὐτὰ κηρύγματα.

[σελ. 174] Ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ ἐπῆραν πολλοὶ καὶ πολλὰς εἰς τὰ σοβαρὰ. Πόσα κορίτσια, ξεγελασμένα ἀπὸ τὰς φεμινιστικὰς –λέει– αὐτὰς ιδέας, δὲν ἐπεδόθησαν εἰς τοὺς πειραματισμοὺς τῶν ἐλευθέρων ἐνώσεων, διὰ νὰ ἰδοῦν κατόπιν τὰ νειᾶτα τους χαμένα, τὸν ἑαυτὸν τους εἰς τὸ περιθώριον τῆς ζωῆς, καί, μὲ τὰς πρώτας ρυτίδας, τὴν ἀπόγνωσιν, ὅταν, ἐννοεῖται, ἡ αὐτοκτονία δὲν ἐπρόλαβε τὰς ρυτίδας! Καὶ πόσαι γυναῖκες, νεαρὰι γυναῖκες ἰδίως, δὲν διέλυσαν τὴν συζυγικὴν των ἐστίαν, διὰ νὰ κλαίουں καὶ νὰ θρηνοῦں κατόπιν, οἰκτρὰ ναυάγια τῆς ζωῆς! Πόσα καὶ πόσα τέτοια θύματα δὲν ὑπάρχουν! Ἐὰν ἡ πικρία των καὶ ἡ ἀπόγνωσις των ἢμποροῦσεν ἀνεμπόδιστη νὰ βρῆ τὸ ξέσπασμα τοῦ θρήνου, αἱ γοεραὶ κραυγαὶ θὰ ἐπλημμύριζαν τὴν ἀτμόσφαιραν καὶ θὰ ἀρκοῦσαν, διὰ νὰ κατασιγάσουν τῆς ἀρνητικῆς ὑποκρισίας τὰ δελεαστικὰ τραγούδια. Ἀλλὰ τὸ τραγικὸν εἶναι ὅτι τὰ δυστυχισμένα αὐτὰ θύματα, ποὺ πληρώνουν τόσον ἀκριβὰ τὴν εὐπιστίαν των εἰς τὴν ἄρνησιν, δὲν ἔχουν κἂν τὸ δικαίωμα νὰ ξεσπάσουν ἐλεύθερα εἰς ἓνα θρήνον εἰλικρινῆ!

²⁷ Πρβλ. Τασία Νομικοῦ «Ἡ οἰκογένεια εἰς τὸ δικαστήριον», Ἀκτῖνες 1946 σ. 229 ἐπ.

Ε΄ ΤΙ ΛΕΓΕΙ Η ΠΙΣΤΙΣ

§ 64. Ο Δρόμος τῆς Πίστewος.

Καὶ τώρα, ἐλεύθεροι πλέον ἀπὸ τὰς τόσας προκαταλήψεις ποὺ μὲ σύστημα καὶ πείσμα ἢ ἄρνησις ἔβαλεν ὡς δεσμὰ εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἄς ἰδοῦμε τί εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία μᾶς καλεῖ νὰ οἰκοδομήσωμεν τὴν ζωὴν μας.

Ὁ ἀναγνώστης δὲν πρέπει νὰ περιμένη ἐδῶ καμμίαν εἰδικὴν θεολογικὴν ἀνάπτυξιν. Θὰ ἀντικρύσωμεν τὸ θέμα μας ἀπλῶς ὡς ἄνθρωποι κοινωνικοί, ὡς Ἕλληνες ποὺ ζοῦμε εἰς τὴν κοινωνίαν τοῦ 1946, καὶ θὰ ἰδοῦμε τί λέγει εἰς ἡμᾶς ἡ κλῆσις αὐτὴ ἢ Χριστιανικὴ.

Καὶ ἐν πρώτοις, ὁ Χριστιανισμὸς μᾶς προσκαλεῖ εἰς π ί σ τ ι ν . Μὲ τὸν πλέον σαφῆ καὶ καθαρὸν τρόπον μᾶς λέγει ὅτι ἡ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθειαν μὲ τὴν ἰδικὴν του γνῶσιν εἶναι περιορισμένη. Ὅτι, ἐπομένως, διὰ νὰ φθάσῃ ὁ ἄνθρωπος εἰς σφαῖρα τῆς ἀληθείας ποὺ εὐρίσκονται πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ ἄλλον δρόμον, τὸν δρόμον τῆς Π ί σ τ ε ω σ .

Ἡ ὑπόδειξις τοῦ δρόμου αὐτοῦ ἐκακοφάνηκε εἰς πολλούς. Ἄλλ' ὅταν ἐκλήθησαν νὰ ὑποδείξουν κάτι μὲ τὸ ὁποῖον θὰ ἀντικαταστήσουν τὴν Πίστιν, ὑπέδειξαν καὶ αὐτοὶ τὴν... πίστιν!

Ἡ διαφορὰ εἶναι μία. Ὅτι ἡ ἀντιχριστιανικὴ σκέψις τὴν ἰδικὴν τῆς πίστιν ἀρνεῖται νὰ τὴν ὀνομάσῃ πίστιν. Τὴν ὀνομάζει γνῶσιν, ὀρθὸν λόγον, ὄ,τι ἄλλο. Ὅταν ὅμως γίνῃ ἔλεγχος, τότε ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ μία πίστις, ἀλλὰ πίστις ποὺ δὲν τολμᾷ νὰ ἐμφανισθῇ ὅπως εἶναι, πίστις καμουφλαρισμένη, ποὺ δίδει εἰς τοὺς ἀφελεῖς πιστοὺς τῆς τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τάχα κατέχουν τὴν παντογνωσίαν, ἐκεῖ ὅπου κατέχουν ἀπλῶς ἓνα... ψευδώνυμον!

Εἶδαμεν τὰς τρεῖς θεμελιώδεις, βασικὰς προτάσεις τῆς χριστιανικῆς πίστewος. Ἡ πρώτη, εἶπαμε, εἶναι ὅτι ὁ κόσμος ὅλος ἐδημιουργήθη ἀπὸ ἓνα Ὄν, ὑπέρτατον, πάνσοφον, τὸν Θεόν.

Ἡ συνέχεια τῆς διδασκαλίας περὶ Θεοῦ, ὡς τοῦ πανσόφου, παντοδυνάμου Ὄντος, ποὺ κυβερνᾷ τὸ πᾶν μὲ τὴν πρόνοιάν του, δὲν εἶναι παρὰ μία φυσικὴ ἀναπόδραστος εἰς τὴν λογικὴν τῆς συνέπειαν [σελ. 176] τῆς βασικῆς αὐτῆς προτάσεως. Ἡ σκέψις ὅτι ὁ Δημιουργὸς τοῦ παντὸς εἶναι ὄν χωρὶς τὴν σοφίαν, τὴν δύναμιν τὴν ὁποίαν προϋποθέτει μία τέτοια δημιουργία, μόνον ὡς παιγνίδι

παραλογισμῶν ἢμπορεῖ σήμερον πλέον νὰ συλληφθῆ. Τὸ ἴδιο ὁμως θὰ λεχθῆ καὶ διὰ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὑπάρχει ἓνας Δημιουργὸς πάνσοφος, παντοδύναμος, ποὺ ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, διὰ νὰ τὸν ἀφήσῃ ἔτσι, εἰς τὴν τύχην του! Δι' αὐτό, ἐὰν ὁ ἀθεϊσμός –ἢ παραδοχὴ δημιουργίας χωρὶς Δημιουργόν– εἶναι παραλογισμός, ἢ παραδοχὴ Δημιουργοῦ χωρὶς δύναμιν καὶ σοφίαν ποὺ κυβερνᾷ τὸ πᾶν εἶναι λογικὸν τερατούργημα!

Ἐννοεῖται, ὅτι, ὅπως δὲν ἢμπορεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἓνα ἀπειροελάχιστον ποσοστὸν εἰς τὴν δημιουργίαν, νὰ ἰδῆ τὸν Δημιουργόν τοῦ παντός, ἔτσι δὲν ἢμπορεῖ τὸ μυαλό του, ἓνα τίποτε ἐμπρὸς εἰς θεϊαν σοφίαν τοῦ παντός, νὰ νιώσῃ εἰς τὸ βάθος τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις τῆς θεϊας προνοίας. Καὶ ἐδῶ ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία τιμίως, εὐθαρσῶς λέγει ὅτι χρειάζεται πίστις. Συμβαίνουν εἰς τὸν κόσμον γεγονότα τὰ ὁποῖα δὲν ἢμποροῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν, διὰ τὰ ὁποῖα τὸ μυαλό τοῦ πιστοῦ διερωτᾶται διατί ἄρα γε ὁ Θεὸς τὰ παραχωρεῖ νὰ γίνουιν. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὰ γεγονότα αὐτὰ δὲν ἔχουιν τὸν λόγον των, τὴν ἐξήγησίν των. Ἀπλωμένη εἰς τὰ βάθη τῶν αἰώνων, ἡ ἐξήγησις αὐτῆ εἶναι ἀδιαχώρητος διὰ τὸ μυαλό μας. Ἀλλὰ ἡ διαμόρφωσις τῶν τυχῶν τοῦ κόσμου παίρνει τὸν δρόμον της, ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἡμεῖς τὴν συλλαμβάνωμεν ἢ ὄχι, ὅπως καὶ ἡ δημιουργία τοῦ κόσμου δὲν ἐχρειάσθη τὴν συνεργασίαν τοῦ μυαλοῦ μας, διὰ νὰ γίνῃ⁽²⁸⁾.

Δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ ἡ σκέψις: «Πῶς κυβερνᾷ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ἀφοῦ ἐγὼ βλέπω νὰ συμβαίνοιν τόσα παράξενα εἰς τὸν κόσμον αὐτόν», δὲν διαφέρει, ὡς πρὸς τὴν λογικὴν της ποιότητα, ἀπὸ τὴν σκέψιν «πῶς ὑπάρχει Θεός, ἀφοῦ ἐγὼ δὲν τὸν βλέπω». Ὅπως καὶ ἡ δευτέρα ἔτσι καὶ ἡ πρώτη στηρίζεται ἐπάνω εἰς τὴν φαντασίωσιν τῆς ἀνθρωπίνης παντογνωσίας, τὴν ὁποῖαν εἶδαμεν εἰς σελ. 93. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπειροστὸν τμήμα τῆς στιγμῆς εἰς τὴν αἰωνιότητα, βάζει τὴν χωρητικότητα τοῦ μυαλοῦ του ὡς κριτήριον διὰ τὴν ὑπαρξιν σκοπιμότητος εἰς τὴν διάπλασιν τῆς αἰωνιότητος! Ἄς ἢμποροῦσε τούλάχιστον νὰ διακρίνῃ τὴν σκοπιμότητα τῶν ἰδικῶν του πράξεων διὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς ζωῆς του, ἢ ἔστω καὶ ὀλιγωτέρου [σελ. 177] χρόνου ἀκόμη!

Καὶ ἐδῶ θὰ ἢμπορέσῃ ὁ ἀναγνώστης νὰ καταλάβῃ καλύτερα τί εἶναι τὸ βαθύτερον νόημα τῆς πίστεως τὴν ὁποῖαν ὁ Χριστιανισμὸς ζητεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον. Περισσότερον ἀπὸ ὅλας τὰς βιβλιοθήκας ποὺ ἐγράφησαν διὰ τὸ ζήτημα αὐτό, θὰ τὸν βοηθήσῃ τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὁποῖον ἡμεῖς οἱ Χριστιανοὶ ὀνομάζομεν τὸν Θεόν. Τὸν ὀνομάζομεν Π α τ έ ρ α . Ἔ, λοιπόν, ἄς πάρωμεν ἓνα παράδειγμα ἀπὸ μίαν ψυχολογικὴν πραγματικότητα ποὺ παρουσιάζει μίαν ἀντιστοιχίαν πρὸς τὴν περίπτωσίν μας. Ἄς πάρωμεν ἓνα πατέρα καὶ ἓνα παιδάκι του. Τὸ παιδάκι ποὺ ἐμπιστεύεται εἰς τὸν πατέρα του ἐνεργεῖ πολλές φορές μὲ τρόπον διαφορετικὸν ἀπὸ ὅ,τι ἂν εἶχε σύμβουλον τὸ ἰδικό του μυαλοῦδάκι. Διατί; Διότι τὸ παιδί ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχὴν τῆς πατρικῆς σκέψεως ἐπάνω εἰς τὴν ἰδικὴν του. Εἶναι αὐτὸ λοιπὸν παράλογον; Καὶ εἶναι λογικὸν τὸ παιδί νὰ ἐμπιστευθῆ εἰς τὰς ἰδικὰς του σκέψεις διὰ νὰ βαδίσῃ κατὰ κρημνῶν; Εἶναι λοιπὸν παράλογον τὸ νὰ δεχθῶ ὅτι

²⁸ Πρβλ. τὸν θαυμάσιον διάλογον εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, κεφάλαια ΛΗ' ἕως ΜΒ'.

υπάρχει κάποια ιεραρχία, κάποια διαβάθμισις διανοητικῶν ἰκανοτήτων, καὶ νὰ ἀναγνωρίσω τὴν ὑπαρξιν βαθμίδων ἀνωτέρων ἀπὸ τὴν ἰδικήν μου, καὶ εἶναι λογικὸν νὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ἐγὼ εἶμαι τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς σοφίας; Εἶναι παράλογον νὰ πιστεύσω καὶ νὰ ὑποταχθῶ εἰς τὴν σοφίαν ποῦ διέπει τὸ πᾶν, καὶ εἶναι λογικὸν νὰ πιστεύσω εἰς τὴν ἰδικήν μου πανσοφίαν;

Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ γίνεται σύγχυσις μεταξὺ δύο διαφορετικῶν πραγμάτων. Τὸ ὅτι ἐγὼ παραδέχομαι μὲ τὴν πίστιν τὸ α, β, γ, μολονότι αὐτὰ δὲν ἤμπορῶ νὰ τὰ συλλάβω ἐξ ὀλοκλήρου μὲ τὸν ἰδικόν μου λόγον, αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι αὐτὴ ἡ παραδοχὴ καὶ ἐμπιστοσύνη δὲν εἶναι ὑπαγόρευσις τῆς λογικῆς. Ἴσα-ἴσα, εἶναι ἐπιταγὴ τῆς λογικῆς, καὶ ἡ συμμόρφωσις πρὸς αὐτὴν δείχνει, ἀπλούστατα, ὅτι τὸ λογικόν μου λειτουργεῖ ὁμαλῶς καὶ ἀνεπηρεάστως, ὅπως, ἢ μᾶλλον κατὰ ἀσυγκρίτως μεγαλύτερον λόγον παρ' ὅ,τι εἶναι δεῖγμα λογικοῦ ἀνθρώπου τὸ ὅτι τὸ παιδί ἐμπιστεύεται εἰς τὸν πατέρα του, ὁ μαθητὴς εἰς τὸν δάσκαλόν του, ὁ ἄρρωστος εἰς τὸν ἰατρόν του, ὁ κάθε ἄνθρωπος ἀκόμη εἰς τὸν περισσότερον πεπειραμένον σύμβουλόν του. Εἶναι τόσον ἀπειράριθμοι καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν αἱ περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἀναγνωρίζεται τέτοια ἱεραρχία, ὥστε ἀπορεῖ κανεὶς πῶς ἐγεννήθη κἂν ζήτημα, καὶ μάλιστα ἀκριβῶς εἰς τὰ θέματα ὅπου ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἱεραρχίας αὐτῆς εἶναι ἡ μόνη δυνατὸτης διὰ τὸ ἀνθρώπινον λογικόν.

Ἐνῶ καλεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ ὑποταχθῆ, ἐπὶ τῶν θεμάτων ποῦ **[σελ. 178]** ἀφοροῦν τὴν αἰωνιότητα, εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς αἰωνιότητος ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία ὑψώνει τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, πολὺ παραπάνω ἀπὸ ὅ,τι οἰονδήποτε ἀντιχριστιανικὸν «ὀρθολογιστικόν» σύστημα θὰ ἤμποροῦσε νὰ φαντασθῆ κἂν. Ἡ ὑπαρξις πνευματικοῦ κόσμου, ἡ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν διὰ τῆς ἀθανάτου ψυχῆς του (ἢ δευτέρα βασικὴ πρότασις ποῦ εἶδομεν) ἀποτελοῦν τὸ ἀνέβασμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅχι εἰς τὸν Ὀλυμπον πλέον, ὅπου οἱ πρόγονοί μας ἔβαζαν τοὺς θεοὺς των, ἀλλ' εἰς τοὺς οὐρανοὺς τῆς θείας αἰωνιότητος, εἰς τὴν σφαῖραν τῆς δόξης καὶ τοῦ μεγαλείου ποῦ εἶναι ἀφάνταστον διὰ τὸν ἄνθρωπον χωρὶς τῆς πίστεως τὴν βοήθειαν. Καὶ τί μὲν σοβαρότητα εἶχαν αἱ ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης ἀντιρρήσεις ἐναντίον τῆς πίστεως αὐτῆς εἰς τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τοῦ ἀνθρώπου, αὐτὸ τὸ εἶδαμεν εἰς προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐδῶ θέλομεν μόνον νὰ ἐκφράσωμεν μίαν ἀπορίαν: Πῶς τὸ σύστημα ἐκεῖνο ποῦ ἐζήτησε μὲ κάθε τρόπον νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι αὐτὴ ἡ ὑπερύψωσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ψεύτικη καὶ ὅτι ὁ ἄνθρωπος τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ κτῆνος, «τὸ κατὰ βαθμὸν ἀνώτερον τῶν πιθηκοειδῶν μαστοφόρων», πῶς αὐτὴ ἡ προπαγάνδα ἐπεζήτησε νὰ θεωρηθῆ ὡς «ἀνθρωπισμὸς», καὶ μάλιστα ἀνθρωπισμὸς συγχρόνου μορφῆς.

§ 65. Ιστορική προσωπικότης.

Ἀλλὰ ἄς ἔλθωμεν, καλύτερα, εἰς τὴν τρίτην βασικὴν πρότασιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀποκάλυψιν μὲ τὴν στενωτέραν τῆς ἔννοιαν.

Τὸ πρῶτον ποῦ μᾶς προβάλλει ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι μία προσωπικότης. Προσωπικότης ἱστορική, διὰ τὴν ὁποίαν, ὅσον ἀρνητικῶς καὶ ἂν εἴσθε προκατειλημμένος, τὸ ὀλιγώτερον ποῦ εἴσθε ἠναγκασμένος νὰ ὁμολογήσετε εἶναι ὅτι ἡ προσωπικότης αὐτή, ἀφ' ἧς ἐνεφανίσθη, γεμίζει τὴν ἀνθρωπίνην ἱστορίαν.

Καὶ ἐδῶ εἶναι καὶ κάτι ἄλλο, ποῦ διαφέρει ἀπὸ ὅ,τι ἰσχύει διὰ τὴν πίστιν εἰς τὸν Θεὸν γενικῶς. Ἐδῶ ἔχομεν τὴν φανέρωσιν τοῦ Θεοῦ εἰς ἓνα πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι τὸ εἶδαμεν, ἐζήσαμεν μαζί του, ὅπως ζοῦμε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ὁ ἓνας μαζί μὲ τὸν ἄλλον. Βεβαίως δὲν τὸ εἶδαμεν οἱ ἄνθρωποι ποῦ ζοῦμεν σήμερον. Τὸ εἶδεν ὅμως ἡ ἀνθρωπότης, ὅχι ὀλιγώτερον ἀλλὰ πολὺ περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι εἶδεν ὅλας τὰς μεγάλας μορφὰς τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Τὸν **[σελ. 179]** εἶδε τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἡ ἀνθρωπότης διὰ τῶν χιλιάδων καὶ μυριάδων ἀνθρώπων ποῦ ἐζοῦσαν τότε. Βεβαίως δὲν εὐρίσκεται ἀκόμη εἰς κανένα σπῆτι τῆς Ἱερουσαλήμ, διὰ νὰ παρελαύνουν μπροστά του καὶ νὰ τὸν ψηλαφοῦν ὅλαι αἱ χιλιάδες καὶ τὰ ἑκατομμύρια τῶν ἀνθρώπων ποῦ θὰ ἤθελαν νὰ ἐπαναλάβουν τὸ πείραμα τοῦ Θωμᾶ. Οὔτε στέκει βέβαια εἰς τὴν διάθεσιν τῶν διαφόρων κυρίων ποῦ θὰ ἤθελαν νὰ τὸν ἔχουν εἰς τὸ τραπέζι τῶν ἐρευνῶν των, ὅπως ἤθελε ὁ Ρενάν. Ἀλλὰ αἱ μαρτυρίαι ποῦ ἔχομεν διὰ τὴν ζωὴν του εἰς τὴν γῆν αὐτὴν εἶναι καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὴν βαρύτητα ἀσυγκρίτως μεγαλύτεραι ἀπὸ τὰς μαρτυρίας ποῦ ἔχομεν δι' ἄλλας ἱστορικὰς προσωπικότητας, ποῦ τὰς παραδέχεται ἡ ἀνθρωπότης ἀσυζητητέ. Τὰς εἶδαμεν τὰς μαρτυρίας αὐτάς. Τὰς εἶδαμεν τὰς μαρτυρίας τῶν ἀνθρώπων (καὶ τί ἀνθρώπων!) ποῦ ἔχυσαν τὸ αἷμα των, διὰ νὰ φανερώσουν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ἐκεῖνο ποῦ εἶδαν καὶ ἤκουσαν καὶ ἐψηλάφησαν καὶ ἔζησαν!

Καὶ ἐμπρὸς εἰς τὰς μαρτυρίας αὐτάς ἡ ἄρνησις δὲν ἠμπορεῖ... ἀλλὰ ἄς ἀφήσωμεν πλέον τὴν συζήτησιν μὲ τὴν ἄρνησιν. Ἄρκετὰ ἐβαδίσσαμεν, ἕως τώρα, βῆμα πρὸς βῆμα μαζί μὲ τὴν ἄρνησιν. Ἄρκετὰ ἐπροχωρήσαμεν μὲ τὴν νοοτροπίαν τοῦ κριτικοῦ ποῦ κάθε τόσο ἐρωτᾷ τὴν ἄρνησιν τί λέγει διὰ τοῦτο ἢ δι' ἐκεῖνο. Ἄς ζήσωμεν κάπως ἐλεύθεροι ἀπὸ ὅλα αὐτά, ἄς προσεγγίσωμεν κάπως, διὰ νὰ λάβωμεν πείραν πῶς ζῆ κανεὶς μέσα εἰς τὴν ἀτμοσφαιραν τῆς πίστεως, τῆς πίστεως τοῦ Χριστιανοῦ!

§ 66. Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου.

Τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία τὴν συνδέει μὲ μίαν προσδοκίαν ὅλου τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος περιμένει ἓνα Λυτρωτὴν. Καὶ τὴν προσδοκίαν αὐτὴν πάλιν τὴν συνδέει μὲ μίαν διαπίστωσιν. Τὴν διαπίστωσιν

τῆς πτώσεως. Ἡ ἀνθρωπότης δὲν πηγαίνει εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐλευθέρας, μὲ δύναμιν καὶ ὑγείαν. Κάτι τῆς συνέβη, κάτι ποὺ σὰν νὰ τῆς ἔχη κόψει τὰ φτερά, καὶ ἐνῶ εἶναι διὰ τοὺς κόσμους τοὺς ἀνωτέρους, τὴν κρατᾷ δεμένην εἰς τὴν γῆν. Ἐνῶ εἶναι ὁ ἄνθρωπος παντοδύναμος, εἶναι καὶ μία δυστυχὴς ὑπαρξίς, στένων καὶ τρέμων ὅπως κανένα ζῶον ἐπὶ τῆς γῆς. Μὲ τὸν νοῦν του ἐκυριάρχησε τῆς κτίσεως. Τὰ ζῶα ὅλα – μὲ σωματικὴν δύναμιν ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν τῆς ἰδικῆς του– εἶναι δέσμιά του. Δέσμιοί του, δοῦλοι τῶν θελήσεών του, εἶναι καὶ αἱ φυσικαὶ δυνάμεις. Βουνὰ καὶ πεδιάδες, ποταμοὶ καὶ ὠκεανοί, αὐτὴ ἡ **[σελ. 180]** ἀτμοσφαῖρα εἶναι τῶν βουλήσεών του ἐκτελεστικὰ ὄργανα. Καὶ ὅμως... καὶ ὅμως! Ἐλάτε εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὴν σημερινήν, ἐλάτε εἰς τὰ χρόνια τὰ ὁποῖα τόσον πρόσφατα εἶναι ἐμπρὸς μας, καὶ πέτε ποῖος ἠμπορεῖ νὰ περιγράψῃ τὸ δράμα αὐτὸ τοῦ δυστυχοῦς βασιλέως τῆς κτίσεως!

«Κάτι σάπιο ὑπάρχει εἰς τὴν Δανίαν!» Ἡ φράσις αὐτὴ τοῦ Ἀμλέτου εἶναι ἀληθινή, ἀλλὰ δι' ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Εἶναι ἡ σαπίλα αὐτὴ μία πραγματικότης ἀπτή, ὑπερβολικὰ ἀπτή δυστυχῶς! Αὐτῆς τῆς πραγματικότητος τὴν ἐξήγησιν παρέχει ἡ χριστιανικὴ Πίστις. Τὸ σάπιο αὐτὸ καὶ τὸ δράμα αὐτὸ τῆς ἀνθρωπότητος βάσιν του ἔχει ἓνα βασικὸν παραστράτημα. Καὶ αὐτὸ τὸ βασικὸν παραστράτημα εἶναι ἡ ἀμαρτία, ὅπως τὴν εἶδαμεν πρῶτα εἰς τὴν «Γένεσιν», ὅπως τὴν βλέπομεν κατόπιν συνεχῶς καὶ καθ' ἡμέραν.

Δὲν ἔλειψαν αἱ προσπάθειαι διὰ τὴν ἀνύψωσιν ἀπὸ τὴν πτώσιν αὐτὴν. Καὶ αἱ ἀρχαῖαι θρησκείαι καὶ ἡ φιλοσοφία, ἡ ἑλληνικὴ, αἱ ἀνατολικαί, κατέβαλον προσπάθειας εὐγενεῖς καὶ ἀξιοθαυμάστους ὡς πρὸς τὴν προαίρεσιν ποὺ τὰς ἐκίνει. Καὶ ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα... κάτι ἔκαμναν βέβαια, ἀλλὰ τί ἔμενον ἀπὸ αὐτὰ ὅλα; Ἀνέβραζαν τὴν πέτραν, ὅπως ὁ Σίσυφος, καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐνόμιζαν ὅτι ἔφθασαν εἰς τὴν κορυφήν, νὰ τὴν πάλιν ἡ πέτρα κυλοῦσε πρὸς τὰ κάτω μὲ περισσοτέραν ὀρμὴν ἀκόμη! Ἀπλούστατα ἡ θεραπεία ἦτο ἔργον ποὺ ὑπερέβαινε τὰς ἀνθρωπίνους δυνάμεις. Ἡ Λύτρωσις ἦτο ἔργον ὄχι κατώτερον τῆς δημιουργίας. Καὶ μόνον ὁ Δημιουργὸς ἠμποροῦσε νὰ ἐνεργήσῃ τὴν λύτρωσιν αὐτὴν, τὴν ἀναδημιουργίαν.

Καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἐπερίμενε, χωρὶς νὰ ξέρῃ τί καὶ πῶς, τὴν λύτρωσιν. Καὶ ἡ Λύτρωσις ἦλθε, ὁ Δημιουργὸς ἐπεσκέφθη τὸ ἄρρωστον δημιούργημα, ὅταν ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. *«Ὅτε ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἰοθεσίαν ἀπολάβωμεν».* *«Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός...»* *«καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος...»*, *«ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι... οἱ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν».*

Ὅσοι δὲ ἔλαβον... ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν ἐξουσίαν... ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν! Εἰς τὰς τρεῖς αὐτὰς φράσεις κλείνεται νόημα ἄπειρον! **[σελ. 181]** Ἡ Λύτρωσις αὐτὴ, ἡ ἀναδημιουργία, δὲν ἔγινε κατὰ τρόπον μηχανικόν, ὥστε ἡ ἀνθρωπότης ἀπὸ τὴν μίαν στιγμὴν εἰς τὴν ἄλλην νὰ εὐρεθῇ, χωρὶς καὶ αὐτὴ νὰ ξέρῃ πῶς, ἀναγεννημένη.

Ἀντιθέτως, εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐδόθη μία εὐκαιρία, τῆς ὁποίας θὰ κάμῃ χρῆσιν, ἐὰν θέλῃ καὶ ἐφ' ὅσον θέλει. Ἐὰν ὅμως θέλῃ, ἔχει ἐμπρὸς τοῦ τὴν ἐξουσίαν νὰ ἀποκατασταθῇ εἰς τὴν προτέραν τοῦ θεσίν... ἢ μᾶλλον ὄχι νὰ ἀποκατασταθῇ... νὰ ἀνυψωθῇ ἀκόμη περισσότερο. Καὶ τὸ δράμα τελειώνει ὄχι μὲ τὴν «κάθαρσιν» ποὺ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ μὲ τὴν υἰοθεσίαν τὴν θείαν, τὴν ὁποίαν κανεῖς σοφὸς καμμιάς ἐποχῆς δὲν ἐφαντάσθη, οὔτε ἠμποροῦσε ἴσως νὰ φαντασθῇ.

Ἄλλ' ἴσως ὁ ἀναγνώστης ἐκουράσθη κάπως ἀπὸ τὴν ἀπασχόλησιν μὲ τὸ δύσκολον αὐτὸ θέμα, ὕψιστον ἐν τούτοις διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ἄς ξεκουρασθοῦμε λοιπὸν ὀλίγον, ἄς παρακολουθήσωμεν τὸν Θεόν-Λόγον ὡς ταπεινὸν διδάσκαλον κάτω εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Παλαιστίνης. Γεννημένος ὑπὸ συνθήκας κοινωνικῶν δυσχερειῶν ὅπως ἐλάχιστοι ἀπὸ τοὺς προλεταρίους τῆς γῆς –τέλος πάντων, δὲν γεννῶνται ὅλοι οἱ προλετάριοι μέσα σὲ σπήλαια!–, ἐργάτης ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ καμμίαν ἀπὸ τὰς προστασίας ποὺ περιέχουν οἱ ἐργατικοὶ νόμοι τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς πολιτικῆς, διέρχεται εὐεργετῶν τὴν Ἰουδαίαν, σκορπίζων τὰ νάματα τῆς διδασκαλίας του.

Καὶ τί διδασκαλίας! Εἰς τὴν σκοτεινὴν ἐκείνην ἐποχὴν τῆς πλάνης, τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τῆς καταπτώσεως παρουσιάσθη ὁ Χριστός, τὸ ὑπέροχον φῶς, διὰ νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν δρόμον τῆς ἀληθείας καὶ τῆς λυτρώσεως. Ἐφάνέρωνε καὶ ἀνέλυε τὰς βαθυτέρας ἀληθείας μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἀπλότητα, ὥστε αὐταί, χωρὶς νὰ χάνουν τίποτε ἀπὸ τὴν βαθύτητά των, νὰ γίνωνται ἀκόπως προσιταὶ καὶ εὐχαρίστως δεκταὶ καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπλοϊκωτέρους ἀνθρώπους. Ἡ ὁμιλία του ὠμοίαζε μὲ τὴν ἀπέραντον θάλασσαν, τῆς ὁποίας ἡ γελαστὴ ἐπιφάνεια ξεχύνεται μὲ χάριν εἰς τὴν παραλίαν, χάρμα μικρῶν καὶ μεγάλων, ἀλλὰ καὶ τῆς ὁποίας τὰ βάθη εἶναι ἄγνωστα καὶ εἰς τοὺς μεγαλυτέρους ἐρευνητάς.

Αὐτὸς ἐδίδασκεν ὅτι ἡ καταγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι θεία, ἡ ἀξία του ἀνυπολόγιστος, ὥστε τίποτε νὰ μὴ ἠμπορῇ νὰ ἀντισταθμίση μίαν καὶ μόνην ψυχὴν. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, παιδιὰ τοῦ ἰδίου Πατέρα, τοῦ Θεοῦ. Ἐσωτερικὴ ἀγιότης καὶ πράξεις ἀγάπης ἐξυψώνουν τὸν ἄνθρωπον εἰς ὁμοίωμα τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἀντιθέτου ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ φαυλότης ὑποβαθμίζει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐκτρέπει **[σελ. 182]** ἀπὸ τὸν ἀληθινὸν προορισμὸν του. Κριτήριον τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ρυθμιστὴς τῆς παρουσίας καὶ τῆς αἰωνίας του καταστάσεως δὲν εἶναι τὰ συμβατικὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς –πλοῦτος, σοφία, ἀξιώματα κλπ.– ἀλλὰ ἡ ποιότης τῆς ψυχικῆς ἀνωτερότητος. Οἱ ἀφελεῖς ψαράδες τῆς Γαλιλαίας, ἡ πτωχὴ χήρα καὶ ὁ μετανόησας ληστὴς εἶναι πολὺ τιμιώτεροι ἀπὸ τὸν ἄφρονα πλούσιον, τὸν ὑπερήφανον Φαρισαῖον καὶ τὸν φιλόκοσμον Σαδουκαῖον.

Ὁ Θεός, ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι καμμία ἐξωκόσμιος ἢ ἐκδικητικὴ θεότης. Εἶναι Πνεῦμα τέλειον, ποὺ δὲν περικλείεται εἰς τοπικὰ ἢ ἐθνικὰ ὄρια, πρόθυμος πάντοτε νὰ δέχεται τὴν προσευχὴν καὶ λατρείαν τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς νὰ κάμῃ ἐθνικὰς καὶ τοπικὰς διακρίσεις. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι παιδιὰ του καὶ τρέφει πρὸς ὅλους ἀπεριόριστον ἀγάπην. Παρακολουθεῖ μὲ στοργὴν τὸν κάθε ἄνθρωπον, γνωρίζει ἐνὸς ἐκάστου τὰς ἀνάγκας, φροντίζει περισσότερο ἀπὸ κάθε φιλόστοργον πατέρα διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν, ἀφοῦ καὶ διὰ τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς

μας ενδιαφέρεται. (Ματθ. ι' 29-30). Καί ἡ ἀγάπη αὐτὴ δὲν εἶναι μόνον διὰ τοὺς δικαίους, τοὺς ἀναμαρτήτους (καὶ ποῖος εἶναι ἀναμάρτητος;) ἀλλὰ διὰ τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ –ἐδῶ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ διὰ κάθε ἄλλην θρησκευτικὴν ἀντίληψιν θὰ ἦτο σκάνδαλον– ἀκριβῶς μὲ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν μετάνοιαν δίδεται εὐκαιρία νὰ ἐκδηλωθῇ περισσότερον ἢ θεία ἀγάπη. «Χαρὰ μεγάλη γίνεται ἐν οὐρανῶ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῶ μετανοοῦντι». Ἔτσι δημιουργεῖται μία ζωογόνος ἀτμόσφαιρα τρυφερᾶς στοργῆς καὶ οἰκογενειακῆς οἰκειότητος μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων, μία θεανθρωπίνη οἰκογένεια ἀγάπης, ἐνότητος καὶ χαρᾶς. Ἀνοίξατε τὰ Εὐαγγέλια! Δὲν ὑπάρχει ἀρνητὴς μὲ κάποιαν ἔννοιαν τοῦ καλοῦ μέσα του ποὺ νὰ μὴ ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν του διὰ τὴν διδασκαλίαν αὐτὴν τὴν θείαν καὶ νέαν, καταπληκτικῶς νέαν, πάντοτε νέαν διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ ἡ διδασκαλία αὐτή, ποὺ εἶναι ἡ γλυκύτες καὶ ἡ ἀγάπη καὶ ἡ αὐταπάρνησις καὶ ὅ,τι θὰ ἤμποροῦσε νὰ λαχταρίσῃ ἡ ἀνθρωπίνη καρδιά, συμπληρώνεται ἀπὸ τὰς θαυματουργοὺς εὐεργεσίας τοῦ Διδασκάλου.

§ 67. Δρᾶμα καὶ κάθαρσις.

Καὶ ἔπειτα ἀπὸ τέτοιαν δρᾶσιν, δρᾶσιν τῆς Ἀγάπης ποὺ θαυματουργεῖ, ἡ ἀνθρωπότης, ἡ τούλάχιστον ὁ λαὸς μέσα εἰς τὸν ὁποῖον ἔγιναν ὅλα αὐτά... σπεύδει, τὸν προσκυνεῖ, καὶ ἑξαλλος ἀπὸ ἐνθουσιασμόν ὁ λαὸς αὐτὸς μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς ἡγουμένους του, τοὺς [σελ. 183] σοφοὺς του ποὺ ἐπὶ τέλους εἶδαν ὅ,τι ἐποθοῦσαν, ἀποθεώνει τὸν ραββὶ αὐτὸν καὶ μᾶς τὸν παραδίδει ἔτσι εἰς τὴν οἰκουμένην πρὸς προσκύνησιν... Βέβαια ἔτσι ἦτο φυσικὸν νὰ γίνῃ... ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἐκεῖνο τὸ σάπιο, ἡ ἀρρώστεια, ἡ πτώσις, ἡ ἁμαρτία, αὐτὴ ποὺ προεκάλεσε τὴν ἔλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ. Ἀλλὰ ὑπῆρχεν ἡ ἀρρώστεια καὶ γίνεται τὸ ἀντίθετον ἀπὸ ὅ,τι θὰ ἐπερίμενεν ὁ ὑγιὴς νοῦς. Ὁ εὐεργετικὸς διδάσκαλος συλλαμβάνεται ἀπὸ τὸν λαὸν τὸν ὁποῖον εὐηργέτησε, προδομένος μάλιστα ἀπὸ ἕναν μαθητὴν του. Θανατώνεται... καὶ μὲ τί θάνατον! Τὸν ὀδυνηρότερον καὶ φρικαλεώτερον ποὺ ἠδύνατο νὰ σκεφθῇ εἰς τὸ κακοῦργον παραλήρημα ἡ ἀρρωστημένη ἀνθρωπότης. Καὶ ὁ γυμνὸς νεκρὸς καταβιβάζεται ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. Ἐνα μνημεῖον τὸν δέχεται, καὶ λίθος μέγας τοποθετεῖται ἐπάνω εἰς τὸ μνημεῖον.

Καὶ μὲ τὸ κύλισμα αὐτὸ τοῦ λίθου, ἐτελείωσε τὸ θεῖον πείραμα. Ἐπεσφραγίσθη ἡ ἀποτυχία τοῦ ἔργου τῆς ζωῆς ὀλοκλήρου τοῦ θείου: Ραββί! Ὁ νεκρὸς ἐγκαταλείπεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν φοῦχταν τῶν μαθητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπογοητευμένοι, ἀπηλπισμένοι, χάνονται, κρύβονται, ὡς ποὺ νὰ περάσῃ ἡ μπόρα, καὶ νὰ ξεχασθῇ ἡ ἀτυχὴς αὐτὴ περιπέτεια!

Καὶ ὅμως! Τὴν μεθεπομένην ἡμέραν ἀπὸ τὰ γεγονότα αὐτά, ἐντελῶς αἰφνιδίως, ἔρχεται μία πρώτη εἶδησις. Αἱ γυναῖκες ποὺ ἐπῆγαν εἰς τὸν τάφον ἔρχονται γεμᾶτες χαρὰν καὶ διαβεβαιώνουν ὅτι εἶδαν τὸν Ἰησοῦν ὀλοζώντανον. Μάλιστα, ὀλοζώντανον. Τὸν εἶδαν, λέγουν, μὲ τὰ μάτια τους, ἀντήλλαξαν μερικὰ λόγια μαζί του... Ἡ εἶδησις ἔρχεται εἰς τοὺς μαθητάς, οἱ ὁποῖοι... σπεύδουν νὰ τὰ

χάσουν από ένθουσιασμόν; Κάθε άλλο! Λές και τούς ενώχλησε εις την απόγνωσιν και άπραξίαν των, ή είδησις άπαντᾶ την άπιστίαν των. «Γυναικεῖες κουβέντες», εἶπαν, «Παλαβωμάρες τῶν γυναικῶν» εἶναι ή διάγνωσις, με την όποιαν πάει να έξοφλήση και αυτή ή υπόθεσις.

Άλλά τὸ πρᾶγμα ἔχει και συνέχειαν. Αἱ γυναῖκες ἐπιμένουν. Εἰς τὸ τέλος οἱ μαθηταὶ ἀποφασίζουν να ἰδοῦν μόνοι των. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται εἰς τὸν ἕνα, εἰς τὸν ἄλλον. «Φάντασμα εἶναι», ἐπιμένουν οἱ δύσπιστοι μαθηταί. Ἄλλά τὸ φάντασμα... ἔχει σάρκα και ὀστᾶ... ή ὀπτασία εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ ὀπτασία. Ὁ Ἰησοῦς, μὰ να τος λοιπόν, ὁμιλεῖ μαζί μας, μᾶς διδάσκει. «Ὅχι, θέλω να τὸν ψηλαφήσω, να βάλω τὸ χέρι μου στῆς πληγές που ἄφησαν τὰ καρφιά, στὰ χέρια, στὴν πληγὴν τῆς πλευρᾶς». Νά, λοιπόν, ἔγινε και αυτό! Και μόνον αυτό; Ἔρχεται ή συνέχεια. Τὸν Ἰησοῦν [σελ. 184] ἀναστρέφονται οἱ μαθηταί, τρώγουν μαζί του, ἀπεκδέχονται τὰς ὑποθήκας του, τὰς ὁδηγίας του δι' ὅ,τι πρέπει να γίνη κατόπιν. Και αὐτὸ ὄχι μίαν ἡμέραν, δύο, τρεῖς! Σαράντα ὀλόκληρες ἡμέρες συνεχίζεται ή ἀναστροφή αὐτή. Και ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ τέλος, ἀφοῦ ἐρρύθμισε κάθε ζήτημα με τοὺς μαθητάς του, τοὺς διώρθωσε τὴν λανθασμένην ιδέαν που εἶχαν διὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, φεύγει ἀπ' ἐμπρός των, ἀναλαμβάνεται, με τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ εἶναι πάντοτε μαζί μ' ἐκείνους που τὸν παραδέχονται σὰν Θεὸν και Σωτῆρα και Ἄρχηγὸν τῆς ζωῆς των.

Και τότε πλέον οἱ μαθηταί... ἄ, γίνονται ἄλλοι ἄνθρωποι πλέον. Αὐτὰ τὰ γεγονότα που εἶδαν –και πῶς τὰ εἶδαν– αὐτὰ πρέπει να ἀναγγελθοῦν. Ἡ οἰκουμένη ὅλη πρέπει να τὰ μάθη. Και διὰ να τὰ μάθη ή οἰκουμένη ὅλη, ἀξίζει να θυσιάσουν τὴν ζωὴν των, να χύσουν και τὸ αἷμα των, ἂν χρειασθῆ. Και ἐχρειάσθη ὄντως να χύσουν τὸ αἷμα των οἱ μαθηταί, διότι ή ἀρρώστεια τῆς ἀνθρωπότητος, που δὲν θέλει να δεχθῆ τὴν σωτηρίαν, ἐξελίσσεται εἰς μανίαν. Καί, ἱερὰ θύματα τῆς χαρμοσύνου μαρτυρίας, οἱ μαθηταὶ ἐπισφραγίζουν με τὸ αἷμα των τὴν μαρτυρίαν των... και ἄς λέγη ή ἄρνησις ὅ,τι θέλει!

§ 68. Ἐμπρός εἰς δύο δρόμους.

Άλλά, εἶπαμεν, ἄς ἀφήσωμεν ἐπὶ τέλους τὴν ἄρνησιν και ἄς συνεχίσωμεν τί λέγει ή πίστις!

Και ή πίστις λέγει ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Σωτῆρ τῆς ἀνθρωπότητος. Και δὲν εἶναι μόνον ὁ Σωτῆρ. Εἶναι ὁ μόνος Σωτῆρ. «*Οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ή σωτηρία· οὐδὲ γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς*».

Ἡ ἀνθρωπότης ἐτέθη πλέον ἐμπρός εἰς δύο δρόμους.

Ἡ θὰ δεχθῆ τὸν Σωτῆρα αὐτόν. Και τότε θὰ βαδίση τὴν ὁδὸν του, ὁδὸν Σταυροῦ, ἄλλά και Ἀναστάσεως και νέας ζωῆς και δυνάμεως και ἀθανασίας.

Ἡ θὰ τὸν ἀπορρίψη. Και τότε θὰ εἶναι τὸ κακὸν συγκεντρωμένον εἰς ὅλην του τὴν κακότητα. Θὰ εἶναι ή ἀποτυχία, ὁ θάνατος, ή τραγωδία εἰς τὸ κορύφωμά της.

Ἦ μὲ τὸν Χριστόν – καὶ εἶναι ἡ ζωὴ. Ἦ μὲ τὴν ἄρνησιν – καὶ εἶναι ὁ θάνατος.

Τὸ λέγει αὐτὸ ἡ χριστιανικὴ πίστις. Καὶ ἀπὸ τότε ποὺ τὸ εἶπε, ἡ **[σελ. 185]** ἀνθρωπίνη ἱστορία γράφεται ἀπὸ τὴν ἐκλογὴν ποὺ κάνει ἐκάστοτε τούτη ἢ ἐκείνη ἡ μερὶς τῆς ἀνθρωπότητος.

Ὅσοι ἔλαβον... καὶ πολλοὶ τὸν ἔλαβον. Καὶ εἶδαν τί εἶναι ἡ ζωὴ!

Καὶ ἡ ἀνθρωπότης εἶδεν –ἐφ’ ὅσον δὲν εἶχε κλειστὰ τὰ μάτια– τί εἶναι ἄνθρωπος – καὶ «ὄση τῆς φύσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἢ εὐγένεια».

Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς ἀνθρωπότητος... «εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐκ ἐδέξαντο». Καὶ δι’ αὐτὸ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τραγωδία. Καὶ δι’ αὐτὸ καὶ ἡ νεωτέρα ἐποχὴ εἶναι τὸ κορύφωμα τῆς τραγωδίας.

Καὶ δι’ αὐτό, διὰ νὰ διαδεχθῇ τὴν τραγωδίαν ἡ ζωὴ καὶ ἡ χαρὰ, μία λύσις ὑπάρχει: Ἡ στροφή πρὸς Ἐκεῖνον ποὺ εἶναι τῆς ζωῆς καὶ τῆς Δυνάμεως ἢ ἀθάνατος Πηγὴ.

Αὐτὰ λέγει ἡ Πίστις!

Ἀλλὰ ἡ πίστις ἢ χριστιανικὴ δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ἡ Ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ (ὁ ἀναγνώστης θὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ χρησιμοποιήσωμεν κάπως καὶ τὴν γλῶσσαν τῆς πίστεως νὰ εἰποῦμε τώρα: ἡ Ἀνάστασις τοῦ Κυρίου) δὲν ἦτο τὸ τέλος. ἦτο ἡ ἀπαρχή. Τὰ θαυμάσια ἔργα ποὺ ἔκαμεν ὁ Κύριος ἐπρόκειτο νὰ τὰ διαδεχθοῦν ἄλλα. Εἰς μίαν φράσιν ποὺ συνήνωσε τὸ ὑψιστον μεγαλεῖον μὲ τὴν βαθυτάτην ταπείνωσιν μαζί, τὸ εἶχε προείπει ὁ ἴδιος: *«Ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ κάκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει»*. Ἀρχηγὸς ὁ ὁποῖος προβλέπει ὅτι οἱ ὀπαδοὶ του θὰ κάμουν ἔργα μεγαλύτερα ἀπὸ τὸν ἴδιον! Ἡ φράσις θὰ ἦτο κυριολεκτικῶς ἀκατανόητος, ἂν δὲν ἦτο ἐνηρμονισμένη μὲ τὴν ἄλλην διακήρυξιν τοῦ Κυρίου. *«Ὅπου δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμι κάγῳ ἐν μέσῳ αὐτῶν»*, ἢ τὴν ἄλλην, τὴν ἀνυπέβλητον, ποὺ δίνει τὸ νόημα τῆς ζωῆς εἰς ἐκεῖνον ποὺ δὲν μένει κολλημένος εἰς τὴν ἀπιστίαν: *«Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ’ ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος»*.

Ἱστορικὸν πρόσωπον λοιπὸν ὁ Ἰησοῦς, δὲν εἶναι μόνον ἱστορικὸν πρόσωπον. Ὑπέρχρονος καὶ δι’ αὐτὸ καὶ ὑπεριστορικὴ ἢ θεία του ἐνέργεια εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ἐκδηλώνεται καὶ σήμερον ὅπως καὶ πρὸ δύο χιλιάδων ἐτῶν καὶ θὰ ἐκδηλώνεται εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, ὅσας χιλιάδας χρόνια καὶ ἂν διαρκέσῃ ἡ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος εἰς τὸν Πλανήτην αὐτόν. Καὶ τὰ εὐρίσκει κανεὶς ζωντανὰ αὐτὰ εἰς τὰ γεγονότα ποὺ ἐπηκολούθησαν τὴν Ἀνάστασιν, τὴν Ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου. Ἀλλὰ ἐδῶ δὲν θὰ εἰποῦμε ἡμεῖς τίποτε. Θὰ παρακαλέσωμεν τὸν ἀναγνώστην νὰ διαβάσῃ μόνος του τὴν ἀφήγησιν τῶν γεγονότων **[σελ. 186]** αὐτῶν εἰς τὰς «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων». Τίποτε δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀνάγνωσίν των, ὅπως τίποτε δὲν ἔμπορεῖ νὰ δικαιολογήσῃ ἕνα ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος γνωρίζει ἀνάγνωσιν καὶ δὲν ἐδιάβασε τὴν Γραφήν. Καὶ ὅποιος θέλει τώρα νὰ ἀρχίσῃ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ βιβλίου τὴν μελέτην, καλὰ θὰ κάμῃ νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τὰς «Πράξεις». Ἀλλὰ τὸ βιβλίον αὐτὸ τὸ συνεχίζει ἡ ἱστορία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Καὶ ἐδῶ εἶναι ἡ ὡραία ἀντίθεσις: Ὅσον ἢ πίστις προχωρεῖ εἰς τὴν διδασκαλίαν της, τόσο ὀλιγώτερον χρειαζόμεθα τὴν πίστιν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν θαυμαστῶν αὐτῶν γεγονότων. Ἔχομεν εἰσελθεῖ

πλέον εις τὸν ἔλεγχον γεγονότων ποὺ δὲν τὰ ἀποδεχόμεθα μόνον μὲ πίστιν· τὰ βλέπομεν, τὰ ἐλέγχομεν ἱστορικῶς, τὰ ζοῦμεν ἀκόμη τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα καμμία ἀρνητικὴ ἐκκεντρικότης δὲν ἐσκέφθη ποτὲ νὰ ἀμφισβητήσῃ. Διότι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι Πίστις, ἀλλὰ πίστις ποὺ εἶναι καὶ ζωὴ συγχρόνως. Ἡ ζωὴ τὴν ὁποῖαν δίδει ὁ Ἀρχηγὸς τῆς ζωῆς. Διότι αὐτὸς ὁ Θεῖος διδάσκαλος, ὁ Κύριος ποὺ ἐσταυρώθη καὶ ἀνέστη, εἶναι συγχρόνως μαζί μας, ἓνα μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ συγχρόνως ἓνα καὶ μὲ ἡμᾶς, ὡς κεφαλὴ τοῦ ἐνὸς σώματος τὸ ὁποῖον ἀποτελοῦν μαζί του εἰς ἀδιάσπαστον ἐνότητα ὅλοι οἱ πιστοὶ του: Τῆς Ἐκκλησίας.

§ 69. Ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ ἀνθρώπινα.

Πολλοί, καὶ ἀναμφισβητήτως καλόπιστοι καὶ καλοπροαίρετοι ἄνθρωποι, ἐνῶ παραδέχονται χωρὶς τὸν παραμικρὸν δισταγμὸν τὴν περὶ Θεοῦ-Δημιουργοῦ διδασκαλίαν, ἐνῶ ἀκόμη οὔτε διὰ τὴν πίστιν εἰς τὸν Χριστὸν αἰσθάνονται μεγάλας δυσκολίας, ἐν τούτοις δυσκολεύονται πολὺ, ὅταν πρόκειται νὰ παραδεχθοῦν τὴν Ἐκκλησίαν ὡς Θεῖον Καθίδρυμα.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ δυσκολία εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ δὲν ἐκπλήττει. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι οἱ ἄνθρωποι, χιλιάδες, ἑκατομμύρια ἄνθρωποι, ποὺ ἔζησαν εἴκοσι αἰῶνας τώρα καὶ ζοῦν καὶ σήμερον. Καὶ οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι... ἄνθρωποι! Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ὑπῆρξαν καὶ εἶναι μάλιστα «ὑπερβολικὰ ἄνθρωποι», διὰ τοὺς ὁποίους ἰσχύει ὁ φοβερὸς ἐκεῖνος Θεῖος λόγος: «*Δι' ἡμᾶς βλασφημεῖται τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσιν*». Ἀκόμη καὶ τῶν πράγματι πιστῶν ὁ βίος, καὶ ἀγίων ἀνδρῶν ἀκόμη, περιέχει τὸ ἀνθρώπινον, τὸ ἀσθενὲς στοιχεῖον. Βλέπει κανεὶς παντοῦ τὰς ἀσθενείας αὐτάς. Τὰς βλέπει εἰς τὴν ἱστορίαν, τὰς βλέπει εἰς τὴν σύγχρονον πραγματικότητα. Τὰς [σελ. 187] βλέπει εἰς τοὺς ἀπλοὺς χριστιανούς, τὰς βλέπει καὶ μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας τῆς διοικήσεως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Καὶ ἐν ὄψει τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν, ποὺ πολλάκις ἀπογοητεύουν καὶ ἐνίοτε προκαλοῦν φρίκην, διερωτᾶται κανεὶς πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ πιστεῦσῃ «*εἰς μίαν ἀγίαν καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν*»!

Καὶ ὅμως ἡ ἀπορία αὐτὴ βασίζεται ἐπάνω εἰς μίαν τριπλῆν πλάνην.

Ἡ πρώτη πλάνη ἀναφέρεται εἰς τὸ τί εἶναι Ἐκκλησία. Εἶναι ἡ γνωστὴ καὶ κοινὴ σύγχυσις ποὺ κυριαρχεῖ εἰς τὸ πολὺ κοινόν. Ἀκούει κανεὶς νὰ γίνεταί λόγος περὶ Ἐκκλησίας, καὶ ὁ νοῦς του πηγαίνει εἰς τὸν παπᾶ τῆς ἐνορίας του, τὸν νεωκόρον, τὸν ἱεροψάλτην, διὰ τὸν ὁποῖον ἔχει ἀκούσει πολλὰ ὄχι καὶ τόσον ὑποδειγματικά. Παρόμοια ἔχει ἀκούσει διὰ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν ἐπίσκοπον. Αὐτὰ ὅλα τὰ θεωρεῖ ὡς τὴν Ἐκκλησίαν. Δὲν εἶναι παράξενον ὅτι δὲν τὸν ἐνθουσιάζει ἡ ἰδέα νὰ εἶναι ἓνα μὲ τὴν «Ἐκκλησίαν» αὐτήν.

Πόσον ἡ ἀντίληψις αὐτὴ εἶναι πεπλανημένη φαίνεται ἀπὸ ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω, γίνεται σαφέστερον ἀπὸ ὅσα θὰ ἐκτεθοῦν σχετικῶς πρὸς τὴν συγκρότησιν τῆς Ἐκκλησίας. Κατόπιν αὐτοῦ, τὸ νὰ ἀντιμετωπίζη κανεὶς τὸ ζωτικώτατον θέμα τῆς σχέσεώς του πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν μὲ βάσιν τὸ τελευταῖον

ἐπεισόδιον ποὺ ἔκαμε ἕνας ἐπίτροπος τῆς ἐνορίας του εἶναι ἐπιπολαιότης ἀσύγνωστος διὰ σοβαρὸν ἄνθρωπον.

Ἡ δευτέρα πλάνη εἶναι μονομερῆς ἀντίληψις τῆς πραγματικότητος. Μᾶς κάνει πάντοτε ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν τὸ κακὸν ποὺ θορυβεῖ, καὶ ὄχι ἡ ἀρετὴ ποὺ, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς της, εἶναι ἀθόρυβος. Ἔτσι, τὴν προσοχὴν μας καταλαμβάνει μονομερῶς τὸ κακόν, καὶ μᾶς ἐπηρεάζει εἰς τὸν σχηματισμὸν ἐντυπώσεως περὶ τοῦ συνόλου. Τί τὰ θέλετε! Εἶναι μία ψυχολογικὴ ἀλήθεια, ποὺ πρέπει νὰ τὴν ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας. Τὸ κακὸν μᾶς κάμνει πάντοτε μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν ἀπὸ τὸ καλόν, καὶ δι' αὐτὸ καὶ μᾶς ἐπηρεάζει περισσότερο, ὅταν πρόκειται νὰ κρίνωμεν διὰ τὸ ὅλον. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐνῶ τὰ σκάνδαλα γνωστοποιοῦνται γενικῶς, ἐξωγκωμένα μάλιστα, ὅταν δὲν ἔχουν καὶ δημιουργηθῆ ἐκ τοῦ μηδενός, τὸ καλὸν εἶναι κρυμμένον, εἰς τρόπον ὥστε, ὡς πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ καλοῦ ποὺ συντελεῖται ἀφανῶς μέσα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας, εἴμεθα ἀμελέτητοι. Καὶ μόνον ὁποῖος θέλει νὰ παίζη ἐν οὐ παικτοῖς θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ἑαυτὸν του νὰ ξεχάσῃ μίαν τόσο βασικὴν ἀλήθειαν.

[σελ. 188] Ἡ τρίτη, τέλος, πλάνη ἀνάγεται εἰς τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν καλοῦμεν «ἀγίαν» τὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁ ὅρος ἐδῶ δὲν σημαίνει καθόλου, ὅτι ὅλοι (ἢ καὶ οἱ περισσότεροι) ὅσοι ἀνήκουν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἔχουν ὄντως φθάσει τὴν ἀγιότητα εἰς τὴν ζωὴν των. Διὰ νὰ χρησιμοποιήσωμεν μίαν ὄχι θεολογικὴν, ἀλλὰ διὰ τὸν κοινωνικὸν ἄνθρωπον παραστατικὴν ἔκφρασιν, ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἕνα ἐργαστήριον ἀγιασμοῦ. Διαθέτει τὴν ἀγιαστικὴν δύναμιν τῆς Ἀληθείας, τὴν δύναμιν πρὸ παντὸς ποὺ εἶναι ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός. Διαθέτει, ἀκόμη, τὴν μυστηριακὴν ἐξαγιαστικὴν τῆς δύναμιν, ποὺ δίδει τὴν ἐπικοινωνίαν ἐκάστου μὲ τὴν πηγὴν τῆς Δυνάμεως. Διαθέτει τὴν παράδοσίν της, τὸ νέφος τῶν ἀγίων ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, τὴν «κοινωνίαν τῶν ἀγίων» τῆς σήμερον, τῆς χθές, τῆς αὔριον, εἰς μίαν μυστικὴν, καὶ ὅμως ἐναργῆ ἐνότητα. Καὶ προσκαλεῖ ὅποιον θέλει νὰ ἀφήσῃ νὰ ἐνεργήσῃ ἡ δύναμις αὐτή. Αὐτὸ τὸ «θέλει» ἐννοεῖται, φυσικά, ὡς εἰλικρινὴς καὶ ἀνυπόκριτος θέλησις. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος θελήσῃ νὰ μπῆ εἰς αὐτὸ τὸ ἐργαστήριον, τόσο καλὸν δι' αὐτόν. Ἐὰν δὲν θελήσῃ, ἐὰν μείνῃ μακρὰν, ἢ προσέλθῃ ὑποκριτικῶς, ἐμπαίζων θεῖα καὶ ἀνθρώπινα, τόσο τὸ χειρότερον! Πάντως ἡ ἀλήθεια εἶναι μία: Ὅσοι προσέρχονται εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ ἀγιασμοῦ μὲ ἀνυπόκριτον καὶ πλήρη ὑποταγὴν, αὐτοὶ παίρνουν τὴν δύναμιν αὐτήν – ὅσον καὶ ἂν, φυσικά, καὶ δι' αὐτοὺς ἡ τελειότης εἶναι κάτι πρὸς τὸ ὁποῖον «φέρονται», ὄχι κάτι τὸ ὁποῖον ἔφθασαν ἤδη. Ἐξ ἄλλου ὅμως μένομεν εἰς τὸ «ὅσοι προσέρχονται». Ἐνθυμεῖσθε τί εἶπομεν ὡς πρὸς τὸν Χριστόν: «Ὅσοι ἔλαβον αὐτόν...». Ἐὰν αὐτὸ ἰσχύῃ διὰ τὴν κεφαλὴν, κανεὶς λόγος δὲν ὑπάρχει νὰ δεχθῶμεν ἄλλο τι διὰ τὸ σῶμα.

§ 70. Η ένότης εἰς τὴν Ἐκκλησίαν.

Ὁμιλήσαμεν περὶ τῆς «κοινωνίας τῶν ἁγίων». Ἡ κοινωνία αὐτὴ εἶναι τὸ νόημα τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι καὶ ἡ ἐξήγησις διατί δὲν ἴσχυται νὰ νοηθῆ πιστὸς ἔξω ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ Χριστὸς ἔρχεται διὰ νὰ σώσῃ ἕνα ἕκαστον ἄνθρωπον. Ἡ μία, ἡ μεμονωμένη ψυχὴ εἶναι δι' Αὐτὸν πολῦτιμος, ἀνεκτίμητος, ἀναντικατάστατος. Ἀφίνει τὰ ἐνενηντα ἑννέα πρόβατα, καὶ σπεύδει διὰ νὰ εὔρη τὸ ἕνα, τὸ ἀπολωλός. Ἀλλὰ ὅταν τὸ εὔρη, δὲν τὸ θεραπεύει μόνον του, οὔτε τὸ διατρέφει μόνον του. Τὸ ἐπαναφέρει εἰς τὴν ποιμνίαν. Πρόβατον τοῦ [σελ. 189] Χριστοῦ δὲν νοεῖται ἔξω ἀπὸ τὴν ποιμνίαν, μακρὰν ἀπὸ τὰ ἄλλα πρόβατα. Εἶναι ἡ βᾶσις τῆς ἐνότητος, βᾶσις τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὁ Κύριος ἔθεσε. Καί, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν σύγχρονον, ὁ ἀτομικισμὸς δὲν ἔχει τὴν θέσιν του εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Χριστιανισμὸς εἶναι κοινωνία, εἶναι ἐνότης, εἶναι οἱ πάντες ποὺ συναποτελοῦν ἕν, δι' αὐτὸ Χριστιανισμὸς εἶναι κατ' ἀνάγκην ἡ Ἐκκλησία.

Αὕτη εἶναι ἡ αἰτία ἕνεκα τῆς ὁποίας γίνεται λόγος περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἐδῶ, ὅπου, εἴπομεν, δὲν πρόκειται περὶ θεολογικῆς πραγματείας. Ἀλλὰ θέλομεν νὰ εἴμεθα σαφεῖς καὶ ἀπερίφραστοι ἐπὶ τοῦ ὅτι, ὅταν προσκαλοῦμεν τὸν ἑλληνικὸν λαὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Χριστόν, ἂν θέλῃ νὰ ἴδῃ ἡμέρας καλυτέρας ἀπὸ τὸ παρελθόν, τὸν προσκαλοῦμεν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν μας, νὰ ἀναζωογονήσῃ τὰς σχέσεις του, τὴν ἐπικοινωνίαν του μὲ αὐτήν. Εἶναι ἐντελῶς ἀπαράδεκτον νὰ ἀπομακρύνῃ κανεὶς τὸν ἑαυτὸν του ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, ἐπειδὴ, τυχόν, εἰς ὠρισμένην ἐποχὴν, ἡ ἐμφάνισις τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας δὲν ἔχει τὴν προσήκουσαν καθαρότητα..., ἐνῶ αὐτὸς ὁ ἀπομακρυνόμενος ἔδωκεν εἰς τὸν ἑαυτὸν του πιστοποιητικὸν ὅτι εἶναι πεντακάθαρος! Ἀκριβῶς διότι εἶναι (καθ' ὑπόθεσιν) τόσον καθαρὸς καὶ ζωντανὸς πνευματικῶς, δι' αὐτὸν τὸν λόγον εἶναι καὶ περισσότερον ὑπεύθυνος, διότι μένει μακρὰν ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἀρνεῖται ἔτσι νὰ συμβάλῃ εἰς τὸ νὰ προσλάβῃ ἡ ζωὴ τῶν ἀδελφῶν του τὴν ἀνωτέραν πνευματικὴν διάπλασιν ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν ζωὴν τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας.

Καὶ τώρα ἴσχυται νὰ εἰποῦμε κάτι διὰ τὴν συμβολὴν κάθε μέλους τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ καθ' ὅλου Ἐκκλησιαστικοῦ βίου.

Πρέπει, πρῶτα πρῶτα, νὰ ξεκαθαρίσωμεν ἕνα σημεῖον. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἕνας ὀργανισμὸς συγκροτημένος ἀπὸ ἀπόψεως ἱεραρχίας, δικαιοδοσίας, πειθαρχίας. Οὔτε «πάντες Ἀπόστολοι», οὔτε «πάντες προφῆται», οὔτε «πάντες διδάσκαλοι», οὔτε κάθε πιστὸς ἴσχυται νὰ λέγῃ ὅτι θέλει καὶ νὰ ἐνεργῇ ὅπως θέλει εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ὑπάρχουν ἀρμοδιότητες, ὑπάρχουν κανόνες, ὑπάρχει παράδοσις, ὑπάρχει τάξις, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν πρέπει τὰ πάντα νὰ γίνωνται, καὶ μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ὁ καθένας πρέπει νὰ εὐρίσκῃ τὴν ἀποστολὴν ποὺ τοῦ ἀνήκει εἰς τὴν τάξιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκεται.

Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διαβάθμισις, αὐτὴ ἡ διαφοροποίησις, ἰσχύει μόνον ὡς **[σελ. 190]** πρὸς τὴν δικαιοδοσίαν εἰς τὴν μυστηριακὴν καὶ τὴν διοικητικὴν λειτουργίαν. Δὲν ὑπάρχει ὅμως καθόλου διαφορὰ συμμετοχῆς εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι τοῦτο τὸ μέλος μετέχει περισσότερο, τὸ ἄλλο μέλος μετέχει ὀλιγώτερον εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι τοῦτο τὸ μέλος εἶναι περισσότερο, τὸ ἄλλο εἶναι ὀλιγώτερον μέλος τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν λειτουργικὴν ζωὴν ὁ διάκονος δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ τὰ ἔργα τοῦ πρεσβυτέρου. Εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου μέλος τῆς Ἐκκλησίας μὲ αὐτόν. Ἀλλὰ καὶ ἡ γρηοῦλα εἰς τὸ πλεόν ἀπόμερον χωριουδάκι εἶναι ἐξ ἴσου μέλος τῆς Ἐκκλησίας ὅσον καὶ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης. Καί, ὅταν πρόκειται διὰ τὴν ψυχικὴν ἐπαφήν, τὴν ἀγιότητα, τὴν ἀτομικὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀγιασμόν τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι δυνατὸν ἡ γρηοῦλα αὐτὴ νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν πρωτοπορείαν τῆς «θριαμβευούσης Ἐκκλησίας». Χιλιάδες ὑπάρξεις ἀπλοῖκαὶ κατὰ κόσμον καὶ ἄσημοι ἐντελῶς, εἰς τὴν κατωτάτην ἱεραρχικὴν βαθμίδα τῆς «στρατευομένης» Ἐκκλησίας, ἔχουν ἀνακηρυχθῆ καὶ ἐπισήμως ἅγιοι τῆς ἀπλοῖκοι ἄνθρωποι, γυναῖκες τοῦ λαοῦ, παιδιά, νήπια ἀκόμη. Ὅπως καὶ ἀντιστρόφως εἶναι δυνατὸν –ἄς τὸ ὁμολογήσωμεν! καὶ ὄχι σπάνιον εἰς τὴν ἱστορίαν– πρόσωπα εἰς τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνατεθῆ τὰ ὑψιστα ἐκκλησιαστικὰ διακονήματα νὰ κατρακυλήσουν εἰς ὅ,τι φοβερώτερον ὑπάρχει διὰ τὸν ἄνθρωπον.

§ 71. Σύστημα ζωῆς.

Πῶς ὀργανώνει ὁ Χριστιανισμὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας, ἢ, μὲ ἄλλους λόγους, ποίαν ἀπάντησιν ἡ Χριστιανικὴ διδασκαλία δίδει εἰς τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς; Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ εἶναι φυσικώτατα διὰ κάθε ἄνθρωπον, ἰδιαίτερος ὅμως διὰ τὸν ἄνθρωπον ὁ ὁποῖος θὰ θέλῃ νὰ ρυθμίσῃ μετὰ λόγου τὴν θέσιν του ἔναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐξ ἄλλου, εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ἀπαιτεῖ ἐργασίαν ὀγκώδη, καὶ ἐπομένως ἐδῶ μόνον μίαν μικρὰν σκιαγραφίαν θὰ ἠμπορῆ κανεὶς νὰ περιμένῃ.

Διδάσκων τὴν πίστιν εἰς τὴν Πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος κυβερνᾷ τὰ πάντα, ὁ Χριστιανισμὸς ἐπιβάλλει εἰς τὸν πιστὸν νὰ ἀντικρύζῃ μὲ θάρρος καὶ μὲ χαρὰν τὴν ζωὴν. Καὶ ὅταν λέγωμεν ζωὴν, δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἰδανικὴν, ἀλλὰ τὴν ζωὴν τὴν πραγματικὴν, μέσα εἰς τὴν ἄρρωστην ἀνθρωπότητα, μὲ τὰς δυσκολίας τῆς καὶ τὰς ἀδυναμίας τῆς. Δὲν φεύγει λοιπὸν τὴν ζωὴν ὁ Χριστιανός, ἀλλὰ ἴσα-ἴσα **[σελ. 191]** τὴν ἀναζητεῖ, ὅπως ὁ ἀθλητὴς τὸν στίβον. Ὁ Χριστιανισμὸς λοιπὸν εἶναι σύστημα ζωῆς «ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι καὶ περισσὸν ἔχωσι». Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράδοξον, ὅτι ὅλαι ἐκεῖναι αἱ φιλοσοφικαὶ ροπαὶ ποὺ βλέπουν τὴν ζωὴν μὲ κάποιαν ἀπαισιοδοξίαν ἦσαν ἐχθρικαὶ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν.

Ἀτενίζων τὴν ζωὴν καὶ τὰ προβλήματά τῆς μὲ τὸ βλέμμα τοῦ μαχητοῦ ποὺ εἶναι ἀπολύτως βέβαιος διὰ τὴν τελικὴν νίκην, παρὰ τὰς δυσχερείας τοῦ ἀγῶνος, ὁ χριστιανὸς ἐν τούτοις αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του ὡς ὑπεύθυνον παράγοντα εἰς τὸν

ἀγῶνα αὐτόν. Μὲ ἓνα ὑπέροχον συνδυασμὸν τῶν ἀντιθέσεων ὁ Χριστιανισμὸς, ἐνῶ παρουσιάζει μὲ κάθε ἔμφασιν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Δημιουργοῦ τοῦ παντός, μᾶς διδάσκει ἐν τούτοις ὅτι ὁ κάθε πιστὸς ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ μέρος του. Ἡ Θεία λοιπὸν παντοδυναμία ὄχι μόνον δὲν ἔχει ὡς συνέπειαν ἀδράνειαν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ ἴσα-ἴσα δίδει νόημα εἰς τὴν δρᾶσιν του. Μέσα εἰς τὴν βουλήν τῆς παντοδυνάμου προνοίας εἶναι καὶ τὸ νὰ χρειάζεται νὰ συνεργασθῇ ὁ ἄνθρωπος, μάλιστα αὐτὸ τὸ ἐλαχιστότατον μόριον σκόνης, τὸ ὁποῖον ὅμως ὁ Δημιουργὸς τοῦ παντός θέλει ὡς συνεργάτην του. Καὶ ἀκριβῶς εἰς τὴν συνεργασίαν αὐτὴν εὐρίσκεται τὸ νόημα, τὸ σύνθημα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἡ ὁποία κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γίνεται κάτι τὸ ἀπείρωσ πολῦτιμον, κάτι τὸ θεῖον.

Ἄλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ νόημα τῆς ζωῆς ἐπάγεται ὑποχρεώσεις διὰ τὸν ἄνθρωπον. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ὁμιλεῖ κυρίως εἰπεῖν περὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ κάτι ἄλλο, πολὺ ὑψηλότερον. Διὰ τὴν κλήσιν, διὰ τὴν ἀποστολήν, διὰ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος βλέπει τὸν ἑαυτὸν του ἐνωμένον μὲ τὴν θεῖαν αὐτὴν ἀποστολήν. Δι' αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχει χῶρος διὰ μίαν ἐγωκεντρικὴν ἀντίληψιν τῆς ζωῆς. Δι' αὐτὸ καὶ ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι τὸ βασικὸν ἐμπόδιον, διὰ νὰ ὑπάρξῃ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως τὸν θέλει ὁ Χριστιανισμὸς.

Ὁ θεῖος Ἀρχηγὸς τῆς Χριστιανικῆς πίστεως δὲν ἀφίνει καμμίαν ἀμφιβολίαν ὡς πρὸς τὸ σημεῖον αὐτό. Ἡ προσέλευσις τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ χριστιανικὸν στράτευμα προϋποθέτει θυσίαν τοῦ ἐγωϊσμοῦ. Ὁ Χριστιανισμὸς ἰδρύθη μὲ τὸν σταυρὸν τοῦ Ἰδρυτοῦ του καὶ συνεχίζεται μὲ τὸν σταυρὸν κάθε ὁπαδοῦ του. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θυσία καὶ καλεῖ εἰς θυσίαν. *«Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθείτω μοι»*. Κατὰ γράμμα, ὡς θυσία τῆς ζωῆς, ὁ σταυρὸς, τὸ μαρτύριον, ἀπὸ ἐλαχίστους μόνον (ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ὅλον ἀριθμὸν) ἐκ τῶν **[σελ. 192]** ὁπαδῶν τοῦ Ἐσταυρωμένου ζητεῖται. Ἄλλὰ ὁ σταυρὸς ὡς θυσία τοῦ ἐγωϊσμοῦ ζητεῖται ἀπὸ ὅλους. Διὰ νὰ ἡμπορέσῃ νὰ γίνῃ Χριστιανὸς ὁ ἄνθρωπος, ἢ μᾶλλον, διὰ νὰ ἡμπορέσῃ ὅπωςδήποτε νὰ ἀντιληφθῇ τί εἶναι Χριστιανισμὸς, πρέπει τὸν ἑαυτὸν του νὰ τὸν βλέπῃ μόνον μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς θείας αὐτῆς ἀποστολῆς, πρέπει, οὕτως εἰπεῖν, νὰ ἔχη βουτήξῃ τὸν ἑαυτὸν του μέσα εἰς τὴν ἀποστολήν αὐτὴν. Σκοπὸς τῆς ζωῆς του πρέπει νὰ εἶναι αὐτὴ ἡ θεία κλήσις, καὶ ὄχι τὸ ἐγώ. Καὶ μόνον πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἐντολῆς αὐτῆς, τῆς κλήσεως αὐτῆς, πρέπει νὰ δίδῃ σημασίαν εἰς τὴν ἰδικὴν του ζωήν. Βέβαια εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτὸ θὰ παρουσιάσῃ τὰς δυσκολίας του. Αὐτὴ ἡ ὑπερνίκησις τοῦ ἐγὼ δὲν εἶναι ζήτημα μόνον μιᾶς ἀποφάσεως καὶ ἀγαθῆς προαιρέσεως, εἶναι καὶ ἀντικείμενον ἀγῶνος, εὐγενεστάτου ἀγῶνος, διότι εἶναι ὁ ἀγὼν διὰ τὴν θέωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλὰ ὅποιος δὲν ἔχει τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀγωνισθῇ τὸν ἀγῶνα αὐτόν, ὅποιος, ἀντιθέτως, τὸν Χριστιανισμὸν τὸν παίρνει ἀπλῶς ὡς ἓνα ὄργανον τῶν ἀτομικῶν του βλέψεων, αὐτός, ἐπαναλαμβάνομεν, δὲν ἀντελήφθη τίποτε, μὰ τίποτε, ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν.

Ἐννοεῖται ὅτι, ἐνῶ ὁ Χριστιανὸς δὲν πρέπει τὸν Χριστιανισμὸν νὰ τὸν οἰκειωθῇ διὰ λόγους ἐγωϊστικῆς σκοπιμότητος, ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι πραγματικότης ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀποτελεῖ καὶ πρακτικῶς τὸν Χρυσοῦν κανόνα τῆς ζωῆς. Ὁ

Χριστιανισμός ζητεῖ θυσίας, ἀλλὰ θυσίας παραγωγικάς, ὄχι ἀκάρπους. Καὶ ἴσα-ἴσα ζητεῖ τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν ζωὴν. Μὲ τὴν πίστιν καὶ μὲ τὴν χαρὰν ποὺ δίδει ἡ πίστις, μὲ τὴν αὐτοκυριαρχίαν τὴν ὁποίαν δίδει ἡ χριστιανικὴ ἀγωγή, μὲ τὴν ἐν γένει ἰσορροπίαν εἰς τὸν βίον, ὁ Χριστιανισμὸς παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐφόδια ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον, ἐνῶ ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θυσία, συγχρόνως ὅμως εἶναι ἀληθὲς καὶ ἐκεῖνο ποὺ λέγει ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅτι «*ἡ εὐσέβεια πρὸς πάντα ἐστὶν ὠφέλιμος, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης*».

§ 72. Τὸ ἄτομον καὶ τὸ σύνολον.

Μέσα εἰς τὸν δημιουργικὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐξηγεῖται καὶ πῶς ὁ Χριστιανισμὸς βλέπει τὴν θέσιν τοῦ ἀτόμου μέσα εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον. Εἰς τὴν πάλιν μεταξὺ ἀτομισμού καὶ κοινωνισμού ὁ Χριστιανισμὸς ἀπαντᾷ μὲ μίαν σύνθεσιν ἱεράν. Τὸ ἄτομον, εἵπομεν, δὲν ὑπάρχει χάριν τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὑπάρχει χάριν τοῦ συνόλου, [σελ. 193] ὑπάρχει χάριν τῆς δημιουργικῆς ἀποστολῆς, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον. Ἀλλὰ διὰ τὸ σύνολον, καὶ ἄς πάρωμεν τὸ ὑποδειγματικὸν σύνολον, τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τὴν Ἐκκλησίαν λοιπὸν τὸ ἄτομον δὲν εἶναι ἓνας ἀριθμὸς, εἶναι μία προσωπικότης. Προσωπικότης ἱερά, ἀναντικατάστατος, προσωπικότης τῆς ὁποίας ἡ ὑπόστασις, ἡ ὑγεία ἡ ψυχικὴ καὶ ἡ σωματικὴ ἀκόμη, ἐλκύει τὴν προσοχὴν τῆς καὶ τὴν στοργικὴν τῆς μέριμναν. Ἡ Ἐκκλησία δὲν γνωρίζει ἀριθμητικὴν. Δὲν ἀριθμεῖ τοὺς πιστοὺς τῆς, ἀλλὰ τοὺς παίρνει ἓναν-ἓναν, ὡς ἀξίας καθ' ἑαυτάς, κάθε μίαν ψυχὴν ὡς ἀνεκτίμητον ὄντοτητα, «*δι' ἣν Χριστὸς ἀπέθανεν*». Ὁ πιστὸς εἶναι ἀξία ἀνεξαρτήτως τῆς ὑπηρεσίας τὴν ὁποίαν θὰ δύναται νὰ προσφέρῃ εἰς τὸ σύνολον. Καὶ ἡ προσέλευσις ἐνὸς ἀπίστου εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἀποτελεῖ πηγὴν χαρᾶς διὰ τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ τοὺς οὐρανοὺς μάλιστα λέγει ὁ Κύριος, εἴτε ὁ προσερχόμενος πρόκειται νὰ προσφέρῃ ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ὡς σοφὸς παγκοσμίου κύρους, εἴτε εἶναι ἓνας μελλοθάνατος ἀλήτης. Ὅσοι εἶδαν τὴν χαρὰν μὲ τὴν ὁποίαν γίνεται δεκτὸν τὸ ἄγγελμα ὅτι κάποιος «*ἀπέθανεν ἐν μετανοίᾳ*» ἤμποροῦν νὰ τὸ καταλάβουν αὐτό, πρᾶγμα ποὺ δὲν ἔχει τὸ παράλληλόν του εἰς κανὲν ἄλλο σύστημα. Τὰ διάφορα ἄλλα συστήματα ἐνδιαφέρονται διὰ τοὺς ὁπαδούς των οἱ ὁποῖοι θὰ τοὺς προσφέρουν ὑπηρεσίας. Ἡ Ἐκκλησία ζητεῖ μὲν τὰς ὑπηρεσίας καὶ κάτι παραπάνω, τὴν θυσίαν τῶν μελῶν τῆς, ἐνδιαφέρεται ὅμως διὰ τὰ μέλη τῆς ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ προσφέρουν. Μὲ αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν τῆς προσωπικότητος εἶναι οἰκοδομημένα ἡ ἐνότης ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸν κοινωνισμὸν μέσα εἰς τὸν Χριστιανισμὸν.

Συνδεδεικτὸν ὑλικὸν τῆς ἐνότητος αὐτῆς εἶναι ἡ ἀγάπη. Ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ κορωνὴ τῶν ἀρετῶν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. «*Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μεῖζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη*». Δὲν εἶναι φιλοσοφικὸν σύστημα ὁ Χριστιανισμὸς, εἶναι δεσμὸς ἀγάπης. Καὶ

ἀγάπης ὄχι θεωρητικῆς, ἀλλὰ ἀγάπης ἢ ὁποία ἐργάζεται καὶ ἐκδηλώνεται ἐμπράκτως. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ζητεῖ μόνον νὰ μὴ βλάπτωμεν τοὺς ἄλλους, ζητεῖ ἀκόμη νὰ ἐργαζώμεθα καὶ νὰ θυσιαζώμεθα ὑπὲρ τῶν ἄλλων. Καὶ δι' αὐτὸ ἀμάρτημα εἶναι ὄχι μόνον τὸ νὰ βλάπτῃ κανεὶς, ἀλλὰ καὶ τὸ νὰ μὴ εὐεργετῇ, ἐνῶ μπορεῖ νὰ εὐεργετήσῃ. Καὶ εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐκεῖ ὅπου ὁ Κύριος δίδει τὴν εἰκόνα τῆς μελλούσης κρίσεως καὶ ἀναφέρει τὰς περιπτώσεις ἐκείνων ποὺ [σελ. 194] καταδικάζονται εἰς τὴν κρίσιν αὐτήν, αἰτία τῆς καταδίκης δὲν εἶναι κακὸν τὸ ὁποῖον διεπράχθη, ἀλλὰ καλὸν τὸ ὁποῖον δὲν ἔγινεν. Οἱ ἄνθρωποι περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται καταδικάζονται, ὄχι διότι ἔκλεψαν ἢ ἐσκότωσαν, ἀλλὰ διότι ἕνας «ἐκ τούτων τῶν ἐλαχίστων» ἐπέινασε καὶ δὲν τοῦ ἔδωσαν νὰ φάγῃ, ἐδίψασε καὶ δὲν τὸν ἐπότισαν, ἦτο ξένος καὶ δὲν τὸν ἐφιλοξένησαν⁽²⁹⁾.

§ 73. Ὅλοι συμβάλλουν.

Ἀπὸ αὐτὸ φαίνεται καὶ ἡ δυνατότης τὴν ὁποίαν κάθε πιστὸς ἔχει, διὰ νὰ συμβάλῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μας βίου. Ἡ συμβολὴ αὕτη δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν ψυχικὴν ὑγείαν τὴν ὁποίαν καλεῖται νὰ προσκομίσῃ κάθε μέλος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ. Αὕτη ἡ ὑγεία τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιφέρει τὴν ἐξυγίανσιν τοῦ συνόλου, καὶ ἡ ἐξυγίανσις πάλιν αὕτη συνεπάγεται κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν δυνατότητα νὰ βελτιωθοῦν ὅλα ὅσα εἰς κάθε ἐποχὴν ἔχουν ἀνάγκην βελτιώσεως. Ἄς μὴ νομίσῃ κανεὶς ὅτι μὲ τὴν ἱεραρχικὴν κατάταξιν τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ὁ ἀπλοῦς πιστὸς ἢ ἡ πιστὴ ἔχει μικρὸν μέρος νὰ ἐπιτελέσῃ. Ἰσα-ἴσα, μὲ τὰς σημερινὰς μάλιστα κοινωνικὰς συνθήκας, ὁ ἀπλοῦς πιστὸς ἔχει νὰ ἐργασθῇ εἰς τομεῖς σπουδαιωτάτους, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἔχει, ἢ δυσκόλως ἔχει, εἴσοδον ὁ κληρικὸς. Νὰ ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ὑψίστην, ἀπὸ τὴν ἀνεκφράστως θαυμαστὴν ἀλλὰ καὶ ἀσυλλήπτως ἀποτελεσματικὴν ἀποστολὴν εἰς τὴν ὁποίαν καλεῖται νὰ ἐπιτελέσῃ ἡ χριστιανὴ μητέρα; Ἀπὸ τὰ χέρια τῆς μητέρας περνοῦν ὅλοι. Πόσα ὀφείλει εἰς αὐτὴν ἡ Ἐκκλησία! Τιμῶμεν τοὺς μεγάλους Πατέρας καὶ φροντίζομεν νὰ ἐνθυμούμεθα τὸ τεράστιον πνευματικὸν χρέος ποὺ τοὺς ὀφείλομεν. Ἀλλὰ κατὰ πόσον μέρος πίσω ἀπὸ τὸ ἔργον αὐτὸ ὑπάρχει ἡ συμβολὴ τῆς χριστιανῆς μητέρας! Πόσον εἶναι τὸ ποσοστὸν τοῦ θριάμβου ποὺ ὀφείλει εἰς αὐτὴν ἡ θριαμβεύουσα Ἐκκλησία! Καὶ πόσον θὰ ἦτο εὐεργετικόν, συντελεστικώτατον διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν μας προαγωγὴν, νὰ ἐγίνετο κάποια προσπάθεια, διὰ νὰ ἐνισχυθῇ ἡ χριστιανὴ μητέρα εἰς τὴν ἀποστολὴν της, διὰ νὰ βοηθηθῇ μὲ σύστημα, μὲ κατεύθυνσιν, μὲ μέθοδον!

Ἀνεφέραμεν τὴν μητέρα, διότι πράγματι «ἐπιλείψει ἡμᾶς ὁ χρόνος», ἂν θέλωμεν νὰ κάμωμεν λόγον διὰ τὴν ἀποστολὴν ποὺ ἔχουν [σελ. 195] ὁ πατέρας, ὁ δάσκαλος, ὁ ἀδελφός, ὁ φίλος, ὁ ἐπιστήμων, ὁ ἐπαγγελματίας, ἡ χριστιανὴ ἄγαμος

²⁹ Ἴδε Εὐαγγ. Ματθαίου, κεφ. κε' στίχ. 42 ἐπ.

γυναῖκα, ἡ οἰκοδέσποινα, ἡ ὑπηρέτρια... ναί, ἡ ὑπηρέτρια! Δὲν ὀμιλοῦμεν θεωρητικῶς. Ἀπὸ τὴν πρᾶξιν ἔχομεν τὰ παραδείγματα, παραδείγματα ζωντανὰ ὑπηρετριῶν χριστιανῶν ποὺ ἔσωσαν οἰκογενεῖας καὶ ποὺ ἔσπρωξαν καὶ ἐτόνωσαν καὶ ἔδωσαν πολῦτιμον βοήθειαν εἰς ἀποστολὰς ὑψίστας. Διότι ἂν δὲν εἶναι ὅλοι ἀπόστολοι, οὔτε ὅλοι διδάσκαλοι, ἀλλὰ ὅλοι καὶ ὅλοι εἶναι, πρέπει νὰ εἶναι, μάρτυρες Χριστοῦ, ἐπιστολὴ Χριστοῦ γινωσκομένη καὶ ἐπιγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων, καὶ ὅλοι εἶναι φῶς τοῦ κόσμου καὶ ἄλας τῆς γῆς καὶ ἡ ἐλπίς ὅτι θὰ δῆ τοῦτος ὁ κόσμος καλυτέρας ἡμέρας!

Καὶ ἡ ὑπηρεσία ὄλων, ἀνεξαιρέτως ὄλων τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἱερά, καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν φαίνονται ἀμέσως τὰ ἀποτελέσματά της. Ἡ χριστιανὴ μητέρα, διὰ νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς αὐτήν, ἡ μητέρα ποὺ βλέπει μὲ πικρίαν τὰ παιδιά της νὰ μὴν ἀκολουθοῦν τὸν δρόμον ποὺ αὐτὴ ὠνειρεύθηκε, μάρτυς καὶ αὐτὴ ἀπὸ μιᾶς ἀπόψεως, νομίζει λοιπὸν ὅτι ἡ θυσία της πηγαίνει χαμένη; Νομίζει ὅτι δὲν θὰ φέρῃ τοὺς καρπούς της; Ὡς ἐὰν ὑπῆρχαν ἱεραὶ θυσίαι χωρὶς καρπούς. Ἡ καρποφορία ὑπάρχει, ἔστω καὶ ἂν οἱ καρποὶ δὲν εἶναι πάντοτε ἐμφανεῖς! Δὲν πρέπει νὰ ζητοῦμεν νὰ ἰδοῦμεν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι τὴν καρποφορίαν. Τίποτε δὲν χάνεται, καὶ ἂν τὸ ἔργον μας δὲν δείχνῃ τοὺς καρπούς του ὅπου τοὺς περιμένομεν, θὰ τοὺς δείξῃ ἄλλοῦ, ὅπου δὲν ἠμποροῦμεν κἄν νὰ τοὺς φαντασθῶμεν!

Ἱερά ἡ συμβολὴ ὄλων ἀνεξαιρέτως τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ὑποχρεωτικὴ δι' ὅλους. Ὁ ἓνας θὰ προσφέρῃ τάλαντον, ὁ ἄλλος μονόλεπτον, κάθε ἓνας συμφώνως πρὸς τὴν δύναμιν του καὶ τὴν θέσιν του μέσα εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν καὶ τὸ κοινωνικὸν σύνολον. Ἀλλὰ καὶ τὸ τάλαντον καὶ τὸ μονόλεπτον εἶναι ἱερά ἐξ ἴσου, καὶ ἡ ὑποχρέωσις διὰ τὴν καταβολὴν των εἶναι ἐξ ἴσου ἐπιτακτικὴ καὶ διὰ τὸ τάλαντον, ὅπως καὶ διὰ τὸ λεπτόν. «*Οὐαὶ μοι ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι*», ἔλεγεν ὁ Παῦλος, καὶ αὐτὸ ἰσχύει, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, καὶ διὰ κάθε χριστιανόν. Δὲν ὑπάρχει μέλος τῆς Ἐκκλησίας ποὺ νὰ μὴ εἶναι μέλος τοῦ ἐνὸς Σώματος τοῦ Χριστοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν τόσον ὠραίαν εἰκόνα ποὺ δίδει ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Καὶ δὲν ὑπάρχει μέλος τοῦ σώματος ποὺ νὰ μὴν καλῆται νὰ ἐπιτελέσῃ τὴν ἀποστολήν του, ὠρισμένην ἀποστολήν. Καὶ δὲν ὑπάρχει θεοὶς διὰ Χριστιανοὺς ἀργοὺς καὶ ἀπράκτους. Καὶ δὲν ὑπάρχει διὰ τὸν χριστιανὸν πλάνη μεγαλυτέρα [σελ. 196] ἀπὸ τὴν ιδέαν ὅτι θὰ ἔχη τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τὸν ἑαυτὸν του, κλεισμένος σὰν χελώνα εἰς τὸ καβοῦκι τοῦ ἐγώ του. Ἕνας τέτοιος ἐγκεντρικὸς ὁδηγεῖ εἰς τὸ ναυάγιον, ἀκόμη καὶ μέσα εἰς τὸ λιμάνι.

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἡ ἀποστολὴ ἐκάστου μέλους τῆς Ἐκκλησίας δίδει καὶ τὴν καλυτέραν δυνατότητα, διὰ νὰ συμβάλωμεν ὅλοι εἰς τὴν ἐν γένει ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς, εἰς τὸ νὰ γίνῃ δηλαδὴ ἡ πρᾶξις σύμφωνος πρὸς τὴν διδασκαλίαν. Ὅτι ἡ κοινωνία μας σήμερον χρειάζεται δὲν εἶναι συζητήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις καὶ ἀπεραντολογίαι, ἀλλὰ ζωντανὴ ἐμφάνισις τῆς χριστιανικῆς Πίστεως εἰς τὸν τόπον μας, ὥστε τὸ Εὐαγγέλιον νὰ διαμορφώσῃ τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν μας ζωὴν. Τότε καὶ ὅλα τὰ ἄλλα Ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα θὰ εὔρουν τὴν ἐπίλυσίν των. Αὐτὸς εἶναι ὁ δρόμος καὶ ὁ μόνος. Μερικοὶ ἐνόμισαν ὅτι

ὁ δρόμος αὐτὸς εἶναι ὑπερβολικὰ μακρὸς. Ἡθέλησαν νὰ τὸν συντομεύσουν. Καὶ κατέληξαν εἰς τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετον!

§ 74. Εἶναι δυνατὰ αὐτά;

– Καλὰ ὅλα αὐτά, ἀλλὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν πραγματικότης; Ἡ μήπως ἀποτελοῦν μίαν οὐτοπίαν, ὡραίαν, εὐγενῆ, ἀλλὰ πάντως οὐτοπίαν;

Ὁ δισταγμὸς αὐτὸς⁽³⁰⁾ ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖον καταφύγιον τῆς ἀρνήσεως, τὸ τελευταῖον ἐμπόδιον, ποὺ δὲν ἀφίνει πολλοὺς καλῆς, ἀναμφιβόλως, προαιρέσεως ἀνθρώπους νὰ καρπωθοῦν τὴν θείαν χριστιανικὴν δημιουργίαν καὶ νὰ γίνουν συνεργάται τῆς δημιουργίας αὐτῆς. Ἀρκεῖ ἓνα βλέμμα εἰς τὴν σημερινὴν πραγματικότητα, διὰ νὰ φανῆ πόσον ἀστήρικτος εἶναι ὁ δισταγμὸς αὐτός.

Ἄν ὁ φόβος περὶ «οὐτοπίας» ἔχη τὴν ἔννοιαν ὅτι τὸ χριστιανικὸν μήνυμα δὲν εὐρίσκει σήμερον ἀπήχησιν, δὲν ἔχει ἀκροατὰς ποὺ νὰ τὸ προσέχουν, τότε ὁ φόβος αὐτὸς εἶναι τόσον ἀντίθετος πρὸς τὰ πράγματα, ὥστε δὲν προφθάνει νὰ διατυπωθῆ καὶ σβύνει ἐμπρὸς εἰς τὴν βοήν τῆς πραγματικότητος. Σήμερον δὲν ἀκούεται τὸ χριστιανικὸν κήρυγμα; Σήμερον, ὅπου οἱ ναοί, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἄμβων εἶναι ζωντανός, εἶναι γεμᾶτοι ἀσφυκτικῶς ἀπὸ ἓνα ἐκκλησίασμα ποὺ τὸ ἀποτελοῦν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος νέοι καὶ [σελ. 197] διανοούμενοι; Σήμερον, ὅπου κατὰ μυριάδας τὰ παιδιὰ μας τρέχουν εἰς τὰ κατηχητικὰ σχολεῖα, ποὺ εἶναι ἐγκατεσπαρμένα ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Ἑλλάδος; Σήμερον, ὅπου ἡ χριστιανικὴ φοιτητικὴ κίνησις ἀπλώνεται εἰς τὰς χιλιάδας τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν καὶ φοιτητριῶν, ὅπου αὐτὴ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἐπιστημόνων κάπου γύρω ἀπὸ τοιοῦτους ἀριθμοὺς περιστρέφεται; Καὶ εἶναι μόνον αὐτά; Τὸ χριστιανικὸν ἔντυπον γίνεται κυριολεκτικῶς ἀνάρπαστον. Βιβλία καὶ περιοδικά, ἄλλα διὰ τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εἰς τὴν ὁλότητά του, ἄλλα εἰδικῶς διὰ τὴν τάξιν τῶν μορφωμένων, ἄλλα διὰ τὰ παιδιὰ μας, ὅλα μὲ κυκλοφορίαν ἀπίστευτον... τί νὰ πρωτοθυμηθῆ κανεὶς; Εἶναι τόσον ἀποστομωτικὴ ἢ ἀπάντησις εἰς τὴν σκέψιν ὅτι, τάχα, δὲν ὑπάρχει σήμερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ μήνυμα τὸ χριστιανικόν, ὥστε δὲν ἀφίνει καὶ τὴν σκέψιν αὐτὴν νὰ διατυπωθῆ, ὅπως διετυπώνετο εἰς περασμένα χρόνια.

§ 75. Ὁ ἔμπρακτος Χριστιανισμός.

Ἄλλ' ὁ δισταγμὸς περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλοῦμεν ἔχει καὶ μίαν ἄλλην ἔννοιαν. Τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι τάχα πραγματοποιήσιμος. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ὅμως ὁ δισταγμὸς δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀστήρικτος καὶ ἀντίθετος πρὸς τὴν πραγματικότητα.

³⁰ Ἐπὶ τοῦ θέματος περισσότερον ἐκτεταμένως. Π. Μελίτη. «Πραγματικότητες καὶ οὐτοπίες στὴν ἐποχὴ μας». Ἀκτῖνες 1946 σ. 305 ἐπ.

Βεβαίως, ὁ Χριστιανισμὸς δὲν ἐμφανίζεται ὡς πραγματικότης ὑπὸ τὴν μορφήν ἐξωτερικῆς ἐπιβολῆς, τῆς ἐπιβολῆς τοῦ κράτους, εἴτε, ἀκόμη, τῆς ἐπιβολῆς τῆς πλειονοψηφίας. Ὅποιος θέλει νὰ ἴδῃ τὸν Χριστιανισμὸν ὡς πραγματικότητα θὰ τὸν ζητήσει εἰς τὸ κύριον πεδῖον ὅπου ἐμφανίζεται: Εἰς τὴν ἐλευθέραν, ἀβίαστον ἐκδήλωσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος⁽³¹⁾.

Καὶ εἰς τὸ πεδῖον αὐτὸ ἐκδηλοῦται, εἰς ὅλους τοὺς αἰῶνας καὶ εἰς τὸν αἰῶνα μας, ὁ Χριστιανισμὸς ὡς πραγματικότης. Καὶ μάλιστα ὡς πραγματικότης ἀγωνιστικῆ. Ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εἶναι μόνον ἰδέα. Εἶναι καὶ ἔμπρακτος ἐφαρμογή. Καὶ ἐφαρμογή του εἶναι ὁ χριστιανικὸς ἀγών.

Εἰς τὸ τελευταῖον αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν μας, διὰ νὰ μὴ ὑποπέσωμεν εἰς τὴν πλάνην ἐκείνων ποὺ λησμονοῦν ὅτι αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ὁ ἔμπρακτος Χριστιανισμὸς: Ὁ καλός, ὁ [σελ. 198] χριστιανικὸς ἀγών. Χριστιανὸς εἶναι ὁ ἀγωνιστής. Καὶ ὅσο περισσότερα εἶναι τὰ ἐμπόδια ποὺ παρεμβάλλει ἢ ἄρνησις, ὡς θεωρία, ὡς κοινωνικὸν περιβάλλον, ὡς παραστρατημένη οἰκογένεια, τόσον εὐγενέστερος ὁ ἀγών. Ὁ ἀλήτης, ὁ ἐγκληματίας, ἡ δυστυχισμένη παραστρατημένη γυναῖκα, ὁ ναυαγισμένος ἄνθρωπος ποὺ στρέφει πρὸς τὸν Σταυρὸν καὶ ἀργοσέρνει πρισιμένα καὶ αἱματοβαμμένα τὰ πόδια, ἐπάνω εἰς ἓνα δρόμον γεμᾶτον ἀπὸ βράχους καὶ βούρκους καὶ ἀγκάθια τοῦ «πολιτισμοῦ» μας, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι ὁ Χριστιανισμὸς ὡς σημερινὴ ζωντανὴ πραγματικότης, καὶ εἶναι, ἀκόμη, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἔλεγχος ἀσίγητος δι' ἐκείνους οἱ ὅποιοι ἐμπρὸς εἰς τοιαῦτα ἀγωνιστικὰ παραδείγματα μένουν ἀκίνητοι εἰς τὸ τέλμα τῆς ἀρνήσεως, συζητοῦντες ἂν εἶναι ἢ δὲν εἶναι πραγματοποιήσιμος ὁ Χριστιανισμὸς!

§ 76. Τί εἶναι οὐτοπία!

Ὅχι, δὲν εἶναι οὐτοπία ὁ Χριστιανισμὸς· οὐτοπία εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Ἡ ἄρνησις τοῦ Χριστιανισμοῦ, αὐτὸ εἶναι οὐτοπία. Δὲν εἶναι οὐτοπία νὰ περιμένωμεν τὴν ζωντανὴν ἐπιστήμην, ποὺ θὰ εἶναι ἔκφανσις ἀληθινῆς πνευματικῆς ζωῆς ἐντὸς ἐνὸς πλαισίου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ· οὐτοπία εἶναι νὰ περιμένωμεν τὴν λύτρωσιν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην ποὺ θὰ μᾶς ἐφοδιάσῃ μὲ τὰ ὄντως ἀπαράμιλλα μέσα αὐτοκτονίας, ποὺ θὰ δώσουν τὴν δυνατότητα νὰ αὐτοκτονήσουν ἐντὸς δευτερολέπτων ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μαζί. Δὲν εἶναι οὐτοπία νὰ ἀναζητοῦμεν τὸν ἰατρὸν ποὺ ἢ Πίστις μὲ τὰ πνευματικὰ της ἐφόδια θὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὴν ἱερὰν ἀποστολήν του ἐμπρὸς εἰς τὸ κρεβάτι τοῦ πόνου· οὐτοπία εἶναι νὰ ἀναμένωμεν ἐξύψωσιν τῆς υγείας τοῦ λαοῦ ἀπὸ ἓνα ἰατρὸν ποὺ θὰ τὸν ἔχωμεν διδάξει νὰ βλέπῃ τὸν ἄρρωστον ὡς ἀντικείμενον ἐπεξεργασίας ἢ καὶ ἐκμεταλλεύσεως. Δὲν εἶναι οὐτοπία νὰ ζητοῦμεν μίαν τέχνην, ἐμπνευσμένην ἀπὸ τὴν πίστιν, ποὺ δίδει δύναμιν καὶ καθοδηγεῖ· οὐτοπία εἶναι νὰ περιμένωμεν τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ λαοῦ μας ἀπὸ τὴν τόσον, δυστυχῶς, γνωστὴν

³¹ Ἴδε καὶ ἀνωτέρω σελ. 192.

«τέχνην» τῶν σουρρεαλισμῶν καὶ ὄλων ἐκείνων τῶν ἄνευ οὐσίας καὶ περιεχομένου συρραμμάτων. Δὲν εἶναι οὐτοπία νὰ ποθοῦμεν τὸ σχολεῖον μὲ τὸν πνευματέμφορον ὀδηγητὴν διδάσκαλον, ποὺ θὰ μορφώσῃ ψυχὴν καὶ νοῦν καὶ σῶμα τοῦ παιδιοῦ, μεταγγίζων ἀπὸ τὸν ἰδικόν τοῦ θησαυρόν· οὐτοπία εἶναι νὰ περιμένωμεν προκοπὴν ἀπὸ τὸν ἀρνητὴν διδάσκαλον, ποὺ καλεῖται **[σελ. 199]** νὰ μεταδώσῃ ὅ,τι ὁ ἴδιος δὲν ἔχει, τὸν διδάσκαλον ποὺ ξέρει νὰ ἐμπαίξῃ καὶ νὰ περιφρονῇ ὅ,τι ἀνώτερον καὶ ὄσιον, ἐνῶ δὲν ἔχει νὰ προσφέρῃ τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄρνησιν, τὸ κενόν, τὸ μηδέν, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πνευματικὴν του συγκρότησιν. Δὲν εἶναι οὐτοπία νὰ ἐπιζητοῦμεν νὰ θεμελιώσωμεν ἐπάνω εἰς τὴν Πίστιν τὴν προσπάθειαν διὰ τὴν πνευματικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνύψωσιν, ποὺ μᾶς εἶναι ἀπαραίτητος, διὰ νὰ ζήσωμεν ὡς λαός, ὡς ἔθνος. Εἶναι οὐτοπία, χίμαιρα καὶ ἔγκλημα καὶ αὐτοκτονία νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν ἀνύψωσιν αὐτὴν, χωρὶς νὰ θέτωμεν θεμέλια, ἢ μᾶλλον μὲ θεμέλιον... τὴν λεγομένην «ψυχανάλυσιν» ὑπὸ τὴν γνωστὴν μορφήν τῶν διαφόρων «ἐκλαϊκευτῶν» καὶ «σεξολόγων». Οὐτοπία εἶναι νὰ ἐμπιστεύεται κανεὶς τὴν ὑπαρξίν του, τὴν ζωὴν του, τὰς ὀνειροπολήσεις του διὰ μίαν ἀνόρθωσιν κρατικὴν, κοινωνικὴν, οἰκονομικὴν εἰς κρατικούς λειτουργούς, εἰς πολιτικούς, εἰς κυβερνήτας, βασιζόμενος μόνον εἰς τὴν συνείδησίν των, ἀφοῦ προηγουμένως τοὺς ἔχει πείσει ὅτι αὐτὸ ποὺ λέγεται «συνείδησις» δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία κενὴ λέξις, χωρὶς περιεχόμενον, τὸ πολὺ ἕνας τεχνικός ὄρος. Δὲν εἶναι οὐτοπία νὰ καταφεύγωμεν εἰς τὴν Πίστιν ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πλημμύρισμα τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Οὐτοπία εἶναι νὰ ζητοῦμεν τὴν δύναμιν τῆς ζωῆς εἰς τὴν ἀπιστίαν, εἰς τὴν ἄρνησιν, εἰς τὴν πνευματικὴν νέκραν!

Ὁ Χριστιανισμός, εἶπαν, εἶναι οὐτοπία! Μά, ἐὰν ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι οὐτοπία, τότε τὸ μόνον ποὺ δὲν εἶναι οὐτοπία εἶναι τὸ σημερινὸν κατάντημά μας καὶ ἡ φυσικὴ τοῦ συνέχεια: Ὁ ὄλεθρος, ὁ θάνατος, ὁ ἐκμηδενισμὸς τοῦ παντός!

Ἄλλ' ἀκριβῶς αὐτό, ὁ ἐκμηδενισμὸς εἶναι οὐτοπία. Διότι πραγματικότης εἶναι ἡ ζωὴ. Πραγματικότης εἶναι ἀκόμη ἡ σ τ ρ ο φ ἡ τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, τοῦ συγχρόνου λιποθυμισμένου ἀνθρώπου, πρὸς τὴν Πηγὴν τῆς ζωῆς. Καὶ ἡ στροφή αὐτὴ εἶναι π ρ α γ μ α τ ι κ ὄ τ η ς .

Ἡ σπουδαιότερα πραγματικότης διὰ τὴν ἀνθρωπότητα τῆς ἐποχῆς μας.

Αὐτὰ εἶχαμε νὰ εἰποῦμε!

Αὐτὰ εἶναι τὰ συμπεράσματα τῆς ἐρεύνης μας, μιᾶς ἐρεύνης ποῦ γραμμὴν τῆς εἶχε τὴν ἀντικειμενικὴν ἐκζήτησιν τῆς ἀληθείας καὶ κίνητρον τῆς τὸν πόθον ποῦ ἔχομεν ὅλοι οἱ Ἕλληνες: Νὰ ἀνατεῖλουν διὰ τὸν τόπον αὐτὸν ἡμέραι καλύτεραι ἀπὸ ἐκείνας ποῦ ἐπεράσαμεν καὶ ἀπὸ ἐκείνας ποῦ περνᾶμε τώρα.

Δὲν γνωρίζομεν ποίαν ἐξέλιξιν θὰ πάρῃ ἡ διεθνὴς καὶ ἡ ἐσωτερικὴ μας κατάστασις. Δὲν γνωρίζομεν (ποῖος θνητὸς τὸ γνωρίζει;) τί τέξεται ἡ ἐπιούσα.

Ἄλλ' ἔχομεν τὴν πεποίθησιν ὅτι, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τῶν γεγονότων ἡ ἐξέλιξις, τὴν τελευταίαν λέξιν θὰ ἔχῃ ἡ πνευματικὴ δυναμικότης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία καὶ θὰ καθορίσῃ ἐν τέλει τὸ μέλλον μας. Καὶ ὅτι ἡ δυναμικότης αὐτὴ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θὰ ἐπιζητήσῃ νὰ θεμελιώσῃ, ὕστερα ἀπὸ τὰ σημερινὰ ἐρείπια, τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ζωῆς του ἐπάνω εἰς τὰς ἀξίας ποῦ βάθρον των ἔχουν τὸν Χριστιανισμόν, τὴν χριστιανικὴν πίστιν, τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν. Καὶ ὅτι μὲ τὴν θεμελίωσιν αὐτὴν τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος θὰ δυνηθῇ νὰ κτίσῃ, ἀπὸ τὰ σημερινὰ συντρίμμια, τὸ οἰκοδόμημα ποῦ θὰ μπορῇ νὰ σταθῇ, ὅτιδήποτε καὶ ἂν τὸ μέλλον ἐπιφυλάσῃ, διότι θὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν ἐκείνην ποῦ ἀξιοποιεῖ τὴν γαλήνην καὶ ὑπερρικᾶ τὰς θυέλλας.

Καὶ τὴν πεποίθησιν αὐτὴν ἡ «Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἐπιστημόνων» εἶχεν ὑποχρέωσιν νὰ διακηρύξῃ εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαόν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΛΟΓΟΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΩΝ

Προκειμένου να δώση εις την δημοσιότητα την διακήρυξιν ή οποία περιέχεται εις τὰς προηγουμένας σελίδας τοῦ τεύχους τούτου, ή «Χριστιανική Ένωσις Έπιστημόνων» ἔκρινεν ὅτι εἶχεν ὑποχρέωσιν να παράσχη ὄχι μόνον εις τὰ μέλη της, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον εις τοὺς Ἕλληνας ἐκπροσώπους τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, τῶν γραμμάτων καὶ τῆς τέχνης, ἐφ' ὅσον συμμερίζονται τὰς βασικὰς σκέψεις τῆς διακηρύξεως, τὴν δυνατότητα να ἐκδηλώσουν τὴν συμφωνίαν των αὐτῆν.

Συνετάχθη, λοιπόν, ἰδία δήλωσις, ή ἀμέσως ἀκολουθοῦσα, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως τὸ κείμενόν της τεθῆ ὑπ' ὄψιν ἐκείνων οἱ ὁποῖοι, ὡς ἐκ τῆς θέσεως καὶ τῆς πνευματικῆς των δημιουργίας, ἔχουν τὸ δικαίωμα να ὀμιλοῦν ἐν ὀνόματι τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ἢ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας εις τὸν τόπον μας. Εἶναι συγκινητικὸν καὶ ἀποτελεῖ πολὺτιμον ἐνθάρρυνσιν ὅτι ή δήλωσις αὐτὴ εὔρεν ἄμεσον καὶ ἔκθυμον ὑποδοχήν, ή οποία μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰς ὑπογραφὰς τὰς ὁποίας φέρει, καὶ εις τὰς ὁποίας πρέπει να θεωρηθῆ ὅτι προστίθενται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ὑπερχιλίων ἐν Ἑλλάδι ἐπιστημόνων οἱ ὁποῖοι, εἴτε ὡς τακτικὰ ἢ ἔκτακτα μέλη τῆς «Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων», εἴτε ὡς παρακολουθοῦντες τὴν δρᾶσίν της, ἔχουν ἐκδηλώσει τὰς πεποιθήσεις των, πλήρως συμφώνους πρὸς τὸ κείμενον τῆς δηλώσεως. Ἡ «Χριστιανική Ένωσις Ἐπιστημόνων» δίδει εις τὴν δημοσιότητα τὴν δήλωσιν αὐτῆν, ή οποία, ἐρχομένη ὡς συνέχεια παρομοίων ἐκδηλώσεων εις τὰς ὁποίας προέβησαν προσφάτως κορυφαῖοι σκαπανεῖς τῆς ἐπιστήμης εις ἄλλας χώρας, ἀποτελεῖ γεγονὸς μέσα εις τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου, γεγονὸς τὸ ὁποῖον δὲν ἤμπορεῖ να μὴ ἔχη τὰ εὐεργετικὰ καὶ ἀποφασιστικὰ ἀποτελέσματά του διὰ τὴν ἐθνικὴν μας ἀναδημιουργίαν.

Ἡ Ένωσις ἐκφράζει τὴν χαρὰν της, καὶ διότι εις τὴν δήλωσιν συνηντήθησαν ἐπιστήμονες καὶ λόγοιοι διαφόρων, ἐν πολλοῖς ἀντιθέτων, πολιτικῶν πεποιθήσεων καὶ ἐπιστημονικῶν ἢ καλλιτεχνικῶν ροπῶν. Θεωρεῖ, ἐν τέλει, ἐπιβεβλημένον να διευκρινίσῃ ὅτι, μολονότι ὑπῆρξαν, βεβαίως, καὶ περιπτώσεις ἀρνήσεως ὀφειλομένης εις διαφωνίας, τὰς ὁποίας ἀπολύτως σεβόμεθα, οὐχ ἦττον δὲν πρέπει να νομισθῆ ὅτι πᾶσα μὴ ὑπογραφή ὀφείλεται εις τοιαύτην διαφωνίαν. Λόγοι

τεχνικοί επέφερον σπουδὴν εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν, καὶ εἰς πλεῖστα πρόσωπα εἰς τὰ ὁποῖα ἔπρεπε νὰ δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ προσυπογράψουν, ἐὰν ἤθελαν, τὴν παροῦσαν δήλωσιν, δὲν κατέστη, δυστυχῶς, δυνατὸν νὰ δοθῇ ἡ εὐκαιρία αὕτη. Συνέβησαν λοιπὸν κατ' ἀνάγκην πολλαὶ παραλείψεις, διὰ τὰς ὁποίας ὅμως ὑπάρχει πάντοτε ἡ δυνατότης μελλοντικῆς ἐπανορθώσεως. Χωρὶς, λοιπὸν καμμίαν διάκρισιν, προτίμησιν ἢ ἀποκλεισμὸν διὰ λόγους πολιτικῶν ἢ ἄλλων κατευθύνσεων, παρακαλοῦμεν τοὺς Ἕλληνας ἐπιστήμονας καὶ λογίους ἐν γένει ποὺ συμφωνοῦν μὲ τὸ κείμενον τῆς ἐπομένης δηλώσεως νὰ μᾶς τὸ ἀναγγείλουν. Θὰ εὐρεθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ χρησιμοποιηθῇ, κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ἡ συμβολή των εἰς ἓνα ἔργον εἰς τὸ ὁποῖον κάθε Ἕλληνας πρέπει νὰ ἔχη τὴν δυνατότητα νὰ συμβάλῃ.

ΔΗΛΩΣΙΣ

Οί υπογεγραμμένοι ἐργάται τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης καὶ τῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα θεωροῦμεν ὑποχρέωσίν μας νὰ διακηρύξωμεν καὶ δημοσίᾳ τὴν πεποίθησίν μας ὡς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐπὶ τῶν μεγάλων βασικῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ὑπερνήκησῃ τὰς δυσχερείας τῶν καιρῶν καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν πνευματικὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ὑλικὴν ἀναδημιουργίαν τοῦ Ἔθνους.

Ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ ἀμερόληπτον ἔρευναν τῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ὁποίας ἕκαστος ἡμῶν ἔχει ἀφιερῶσει τὰς δυνάμεις του, ἀπὸ τὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν ζωὴν τῶν γραμμάτων, τῆς τέχνης, τοῦ πολιτισμοῦ ἐν γένει, ἀπὸ τὴν παρακολούθησιν τῆς γενικῆς ἀνθρωπίνης πείρας καὶ μάλιστα τῶν τελευταίων χρόνων, κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι:

1. Τὸ μέλλον καὶ τῆς ἀνθρωπότητος. ἀλλὰ καὶ τῆς χώρας μας εἰδικώτερον, ἐξαρτᾶται κατὰ πρῶτον λόγον ἀπὸ τὴν ὀρθὴν καὶ ἀκλόνητον πνευματικὴν θεμελίωσιν τῆς ζωῆς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, μὲ τὴν ὁποῖαν καὶ μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἀληθινὸς πολιτισμὸς.

2. Τοιαύτη θεμελίωσις δὲν εἶναι δυνατὴ, ἂν ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος δὲν χρησιμοποιήσῃ τὸν θησαυρὸν τῶν ἀξιῶν τὰς ὁποίας τοῦ προσφέρει ὁ Χριστιανισμὸς, ἡ χριστιανικὴ Πίστις, ἡ χριστιανικὴ ἠθικὴ. Ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὰς ἀξίας αὐτὰς εἶναι ἀπομάκρυνσις ἀπὸ κάθε βάσιμον ἐλπίδα ὅτι ἡ ἀνθρωπότης θὰ δυνηθῇ νὰ οἰκοδομήσῃ μέλλον καλύτερον ἀπὸ τὸ παρὸν.

3. Ἐπὶ πλέον, ἡ ἀπομάκρυνσις αὐτὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὰ συμπεράσματα τῆς πράγματι ἀπροκαταλήπτου κριτικῆς ἐρεύνης ἐπὶ τῶν μεγάλων βασικῶν διὰ τὸν ἄνθρωπον προβλημάτων, καὶ εἰδικώτερον πρὸς τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία διεξάγεται ἐντὸς τοῦ ὄντως ἐπιστημονικοῦ πεδίου, μὲ αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ μὲ πνεῦμα γνησίως ἐπιστημονικόν. Τόσον εἰς τὰς θετικὰς, φυσικὰς καὶ βιολογικὰς, ὅσον καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας, ἡ πρόοδος τῆς συγχρόνου ἐρεύνης κατέδειξεν ὅτι ἡ προσπάθεια νὰ φανῇ ἡ ἐπιστήμη ὡς διαψεύδουσα τὴν χριστιανικὴν Πίστιν [σελ. 203] δὲν ἔχει κανὲν ἐπιστημονικὸν ἔρεισμα. Κανεὶς δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀναμινύῃ τὴν ἐπιστήμην εἰς τὸ πεδίου ὅπου εὐρίσκονται τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ ζητήματα καὶ νὰ χρησιμοποιῇ τὸ ὄνομα καὶ τὸ κῦρος τῆς ἐπιστήμης, διὰ νὰ στηρίξῃ πολεμικὴν ἐναντίον τῆς χριστιανικῆς Πίστεως. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς Τέχνης, τῆς καλλιτεχνικῆς ἐν γένει δημιουργίας, ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν χριστιανικὸν ὑπογραμμὸν ὅχι μόνον δὲν ὑπαγορεύεται ἀπὸ οἰανδήποτε ἀνάγκην ἢ σκοπιμότητα γνησίας καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, ἀλλὰ, τούναντίον, ἀποτελεῖ πλήγμα βαρὺ διὰ

τὴν Τέχνην καὶ τὴν ἐκτοπίζει ἀπὸ τὴν ἡγετικὴν θέσιν ἢ ὁποῖα τῆς ἀρμόζει μέσα εἰς ἓνα γνήσιον πολιτισμόν.

4. Ἡ σειρά ἀποτυχιῶν καὶ ἀπογοητεύσεων ποῦ χαρακτηρίζει τοὺς νεωτέρους χρόνους κατέστησε φανερόν ὅτι ἡ ἐκπλήρωσις τοῦ ἐπιτακτικοῦ αἰτήματος διὰ μίαν πλήρη ἀνασυγκρότησιν, κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικὴν, διὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ δικαίου, τῆς ἠθικῆς, τῶν ἀρχῶν τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης, τότε μόνον εἶναι δυνατὴ, ὅταν ἡ ζωὴ τῶν ἀτόμων καὶ ἡ ζωὴ τῆς κοινωνίας διαποτισθῇ ἀπὸ τὴν Πίστιν ἐπὶ τῆς ὁποίας οἰκοδομεῖται ὁ Χριστιανισμός, ὅταν ἡ ἠθικὴ ἐπιταγή, στηριζομένη εἰς τὴν Πίστιν αὐτήν, λάβῃ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου τὴν πρέπουσαν δύναμιν ἐπιβολῆς. Χωρὶς τὴν δύναμιν αὐτήν, καὶ οἱ εὐγενέστεροι πόθοι καὶ τὰ ὀρθότερα θεωρητικῶς σχήματα καταντοῦν χίμαιραι καὶ ὀδηγοῦν εἰς σκληρὰς ἀπογοητεύσεις.

5. Τέλος, ἡ ἀγωγή τοῦ ἀτόμου, ἰδίως δὲ ἡ ἀνατροφή καὶ μόρφωσις τῆς νεότητος, ἐφ' ὅσον δὲν στηρίζεται εἰς τὸν πλήρη σεβασμὸν τῶν χριστιανικῶν ἀξιῶν, ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς ἀποτυχίαν, εἰς πνευματικὸν ὑποσιτισμὸν τῆς νέας γενεᾶς καὶ εἰς ἠθικὴν ἀναπηρίαν. Ἀντιθέτως, τὸ χριστιανικὸν μορφωτικὸν ἰδεῶδες θὰ δώσῃ βάσιν καὶ ἐλπίδα ἐπιτυχίας εἰς κάθε ἀληθῶς προοδευτικὴν προσπάθειαν, διὰ τὴν εὐρὴ ἐπιτυχή λύσιν τὸ πρόβλημα τῆς ἀγωγῆς τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου.

Τὰ συμπεράσματά μας αὐτὰ συμπίπτουν πρὸς τὴν στροφὴν ἢ ὁποῖα παρατηρεῖται εἰς τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην καὶ καθ' ὅλου διανόησιν καὶ συνεχῶς ἐκδηλοῦται κατὰ τὸν πανηγυρικώτερον τρόπον, διὰ στόματος κορυφαίων συγχρόνων ἐπιστημόνων καὶ πνευματικῶν ἐν γένει ἐργατῶν ὅλου τοῦ κόσμου. Ἀνεξαρτήτως πρὸς τὸ τί ἐγένετο ἄλλοτε, σήμερον ἡ ἐπιστήμη ἀλλὰ καὶ ἡ ζωντανὴ νεωτέρα Τέχνη γνωρίζει νὰ σέβεται τὴν χριστιανικὴν Πίστιν καὶ τὴν ἀνυπέρβλητον δημιουργικὴν ἀξίαν τῆς. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν του τὴν τοιαύτην ἐξέλιξιν, νὰ μὴ βασίζεται πλέον εἰς ἀπηρχαιωμένας ἀντιλήψεις περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἐπιστήμης πρὸς τὴν χριστιανικὴν Πίστιν καὶ τὴν **[σελ. 204]** χριστιανικὴν ἠθικὴν, καὶ νὰ γνωρίζῃ ὅτι ἡ ἐπιστροφή πρὸς τὴν χριστιανικὴν Πίστιν, μὲ τὴν ὁποῖαν ἔχει συνυφανθῆ τοῦ Ἔθνους μας ἡ ὑπόστασις καὶ εἴκοσιν αἰώνων ἱστορία, ὄχι μόνον ἐναρμονίζεται πλήρως πρὸς τὰ συμπεράσματα τῆς προόδου τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ τὴν μοναδικὴν ἐγγύησιν διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν τεραστίων προβλημάτων τὰ ὁποῖα θέτουν ἐνώπιόν μας οἱ σημερινοὶ καιροί, τὴν ἐπιτακτικωτέραν προσταγὴν διὰ τὴν ζωὴν μας καὶ διὰ τὸ μέλλον μας.

Γ. ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγ. Φυσικομ. Σχολῆς Πανεπιστημ. Θεσσαλονίκης.

Β. ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ Καθηγητῆς Φυσικομαθηματικῆς Σχολῆς Πανεπιστημ. Ἀθηνῶν.

Κ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΗΣ Καθηγητῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Κ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ Ἐπ. Καθηγητῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Γ. ΑΜΠΑΤΗΣ Γεν. Γραμματεὺς Συνδέσμου Λογοτεχνῶν.

Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητῆς Ε. Μ. Πολυτεχνείου.

Π. Θ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Πρύτανης Ἀνωτάτης Γεωπον. Σχολῆς Ἀθηνῶν.

Ι. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ Έπ. Καθηγητ. Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Γ. ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημ. Ἀθηνῶν.
Δ. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ Έπ. Καθηγ. Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημ. Ἀθηνῶν.
Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ο. ΑΡΓΥΡΟΣ Καθηγητῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν.
Θ. ΒΑΒΑΓΙΑΝΝΗΣ Καθηγ. Ὁδείου Ἀθηνῶν, Διευθυντῆς κρατικῆς συμφωνικῆς ὀρχήστρας Ἀθηνῶν.
Γ. ΒΑΚΑΛΟΥΔΗΣ Διευθυντῆς Ίατρὸς Σανατορίου Σωτηρία.
Ι. ΒΑΛΤΗΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Γ. ΒΑΡΒΟΓΛΗΣ Καθηγητῆς Φυσικομαθ. Σχολῆς Πανεπιστημ. Θεσσαλονίκης.
Θ. ΒΑΡΟΥΝΗΣ Πρύτανις Ε. Μ. Πολυτεχνείου.
Χ. ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ Ὑφηγητῆς Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Π. ΒΑΤΣΙΝΕΑΣ Διευθυντῆς Ίατρὸς Εὐαγγελισμοῦ.
Φ. ΒΕΓΛΕΡΗΣ Ὑφηγητῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Κ. ΒΕΗΣ Καθηγητῆς Ε. Μ. Πολυτεχνείου, Ἀκαδημαϊκός.
ΣΠ. ΒΙΚΑΤΟΣ Καθηγητῆς Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν.
Ν. ΒΛΑΧΟΣ Καθηγητῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ζ. ΒΛΥΣΙΔΗΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ι. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ Πρύτανις Πανεπιστ. Θεσ/νίκης Καθ. Φιλοσοφικῆς Σχολῆς.
Τ. ΒΟΡΕΑΔΗΣ Ὑφηγητῆς Φυσικ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΚΛ. ΒΟΥΔΟΥΡΗΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΑΛ. ΒΟΥΡΝΑΖΟΣ Καθηγητῆς Ε. Μ. Πολυτεχνείου. τ. Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας
Μ. ΓΑΪΤΑΝΑΚΗΣ Νευρολ.-Ψυχίατρος, Διευθυντῆς ἰατρὸς «Ἐρυθροῦ Σταυροῦ»
ΑΓΓ. ΓΑΛΑΝΟΠΟΥΛΟΣ Ὑφηγητῆς Φυσικομ. Σχολῆς Πανεπιστημ. Ἀθηνῶν.
ΧΡ. ΓΑΡΔΙΚΑΣ Έκτ. Καθηγητῆς Φυσικομ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης.
Κ. ΓΑΡΔΙΚΑΣ Καθηγητῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Θ. ΓΑΡΟΦΑΛΙΔΗΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν.
ΗΛ. ΓΑΦΟΣ Καθηγητῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΜΑΡ. ΓΕΡΟΥΛΑΝΟΣ Καθ. Ίατρ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν. Ἀκαδημαϊκός.
Γ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ διευθυντῆς Ίατρὸς Σανατορίου «Σωτηρία».
Κ. ΓΕΩΡΓΙΚΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητῆς Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
ΜΕΛ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημ. Ἀθηνῶν.
Ν. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
[σελ. 205] ΑΛ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ λογοτέχνης.
Α. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ Παιδαγωγός – Διευθύντρια Ἀρσακείου.
ΙΣ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΑΡΚ. ΓΟΥΤΑΣ Έπ. Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Π. ΓΡΗΓΟΡΑΤΟΣ Ίατρὸς. Πρόεδρος Ἀκτινολογικῆς Ἐταιρείας Ἀθηνῶν.
ΙΟΥΛ. ΔΑΛΙΕΤΟΣ Καθ. Ἀνωτ. Σχολῆς Οἰκονομικῶν καὶ Ἐμπορ. Ἐπιστημῶν.
Δ. ΔΑΛΜΑΣ Καθηγητῆς Φυσικ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Κ. ΔΑΡΡΙΓΟΣ-ΕΛΛΗΝΑΣ Λογοτέχνης
Ι. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης.

Θ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Ι. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ Καθηγ. Γεωπονικής και Δασολογικής Σχολ. Παν. Θεσ/κης.
ΧΑΡ. ΔΙΑΠΟΥΛΗΣ Καθηγητής Φυσικομαθ. Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Ι. ΔΟΑΝΙΔΗΣ Καθηγητής Ε. Μ. Πολυτεχνείου.
Θ. ΔΟΞΙΑΔΗΣ Ύφηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
ΕΥΣΤ. ΔΡΑΓΩΝΑΣ Ύφηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
ΕΜΜ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Καθ. Φυσικ. Σχολής Πανεπιστ. Αθηνών. Ακαδημαϊκός.
ΝΙΚ. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ Καθηγητής Φυσικομαθ. Σχολής Πανεπιστημ. Θεσ/νίκης.
Ι. ΖΑΓΑΝΙΑΡΗΣ Ύφηγητής Φυσικομαθ. Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Π. ΖΑΧΑΡΙΑΣ Καθηγητής Ε. Μ. Πολυτεχνείου.
Π. ΖΕΡΒΟΣ Καθηγ. Φυσικ. Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών. Ακαδημαϊκός.
Α. ΘΡΟΥΒΑΛΑΣ Ύφηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Σ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ Διευθυντής Άν. Σχολής Καλών Τεχνών. Ακαδημαϊκός.
Π. ΙΜΠΡΙΑΛΟΣ Ίατρος τ. Διευθυντής Ζαννείου Νοσοκομείου Πειραιώς.
Κ. ΙΣΑΑΚΙΔΗΣ Καθηγητής Άνωτάτης Γεωπονικής Σχολής Αθηνών, Πρόεδρος
Ακαδημαϊκός.
Κ. ΚΑΒΒΑΣΙΑΔΗΣ Καθηγητής Φυσικ. Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Ζ. ΚΑΪΡΗΣ Έπ. Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
ΜΑΡ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ Ύφηγητής Φιλοσοφ. Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Δ. ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ Καθηγητής Α. Σ. Ο. Ε. Ε. Αθηνών.
ΠΕΡ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ Διευθυντής Ίατρος Νοσοκομείου Εύαγγελισμός.
Ι. ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ Ύφηγητής Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Γ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Ιατρικής Σχολ. Πανεπιστ. Αθηνών.
Γ. ΚΑΡΑΪΤΙΑΝΟΣ Ίατρος τ. Διευθυντής Ζαννείου Νοσοκομείου Πειραιώς.
Λ. ΚΑΡΑΠΙΠΕΡΗΣ Ύφηγητής Φυσικομαθ. Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Ι. ΚΑΡΡΑΣ Διευθυντής Γενικοῦ Χημείου τοῦ Κράτους.
Δ. ΚΑΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ διευθυντής Κεντρικοῦ Έδαφολογικοῦ Έργαστηρίου.
ΓΡ. ΚΑΤΣΑΣ Έπ. Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Γ. ΚΑΤΣΑΦΑΔΟΣ Ίατρος Διευθυντής Ζαννείου Νοσοκομείου Πειραιώς.
ΑΣΤ. ΚΟΒΒΑΤΖΗΣ λογοτέχνης.
Δ. ΚΟΜΝΗΝΟΣ Έπ. Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
ΑΘ. ΚΟΝΤΑΡΓΥΡΗΣ Ύφηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Γ. ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Γ. ΚΟΣΜΕΤΑΤΟΣ Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Α. ΚΟΤΣΑΥΤΗΣ Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημ. Θεσσαλονίκης.
ΣΩΚΡ. ΚΟΥΓΕΑΣ Καθηγητής Φιλοσ. Σχολής Πανεπ. Αθηνών. Ακαδημαϊκός.
Θ. ΚΟΥΓΙΟΥΜΤΖΕΛΗΣ Ύφηγητής Φυσικομ. Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
Δ. ΚΟΥΡΕΤΑΣ Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημ. Θεσσαλονίκης.
Β. ΚΟΥΡΙΑΣ Ύφηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών.
[σελ. 206] Δ. ΚΟΥΡΟΥΚΛΗΣ διευθυντής Ίατρος Νοσοκομείου Εύαγγελισμός.

Α. ΚΟΥΤΣΟΚΩΣΤΑΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Ν. ΚΡΗΤΙΚΟΣ Καθηγητής Φυσικομαθηματ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΕΜΜ. ΚΡΙΕΖΗΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Β. ΚΡΙΜΠΑΣ Ἀντιπρύτανης Ἀνωτάτ. Γεωπον. Σχολ. Πρόεδρος Ἀκαδημαϊκός.
Γ. ΚΡΙΜΠΑΣ Ἔκτ. Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Πρόεδρος Πανελληνίου Ἱατρικοῦ Συλλόγου.
Π. ΚΡΙΝΑΙΟΣ Λογοτέχνης.
Κ. ΚΥΔΩΝΙΑΤΗΣ Καθηγητής Ὠδείου Ἀθηνῶν.
Ν. ΚΥΠΑΡΙΣΣΟΠΟΥΛΟΣ Ὑγιεινολόγος, Διευθυντής Ὑγειονομικοῦ Κέντρου Πειραιῶς.
Λ. ΚΥΡΙΑΚΗΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Η. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσ/νίκης.
Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ν. ΚΩΝΣΤΑΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Δ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ Ὑφηγητής Φυσικομαθηματ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Μ. ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Γεωπονικῆς Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης.
Θ. ΛΑΖΑΡΗΣ Ζωγράφος
Δ. ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΟΣ Καθηγητής Ε. Μ. Πολυτεχνείου, Ἀκαδημαϊκός.
Σ. ΛΑΜΠΙΡΗΣ Ἐπ. Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Σ. ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ν. ΛΟΥΡΟΣ Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΣΤ. ΛΥΚΟΥΔΗΣ Συγγραφεύς. Ἀκαδημαϊκός.
Δ. ΜΑΓΚΡΙΩΤΗΣ Δημοσιολόγος.
Π. ΜΑΘΙΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Ἀνωτάτης Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν.
Μ. ΜΑΚΚΑΣ Διευθυντής Ἱατρὸς Νοσοκομείου «Ἐρυθρὸς Σταυρὸς».
Κ. ΜΑΛΤΕΖΟΣ Καθηγ. Φυσικομαθ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν. Ἀκαδημαϊκός.
Χ. ΜΑΛΤΕΖΟΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Κ. ΜΑΝΙΑΤΗΣ Διευθυντής Δημοτ. Νοσοκομείου Θεσσαλονίκης.
ΕΜ. ΜΑΝΟΥΣΑΚΗΣ Γε. Ἀρχίατρος, Πρόεδρος Ἀκαδημαϊκός.
Μ. ΜΑΡΑΒΕΛΑΚΗΣ Καθηγητής Φυσικομ. Σχολῆς Πανεπιστημ. Θεσ/νίκης.
Δ. ΜΑΡΗΣ Καθηγητής Ὠδείου Ἀθηνῶν.
Γ. ΜΑΡΙΔΑΚΗΣ Καθηγ. Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστ. Ἀθηνῶν. Ἀκαδημαϊκός.
ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ Καθηγητής Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΗΛ. ΜΑΡΙΟΛΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Φυσικομαθ. Σχολῆς Πανεπιστ. Ἀθηνῶν.
Ι. ΜΑΡΚΙΑΝΟΣ Ἐπ. Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημ. Ἀθηνῶν.
Γ. ΜΑΡΟΥΔΗΣ Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Κ. ΜΑΡΟΥΛΗΣ διευθυντής ἰατρὸς Νοσοκομείου «Ἐρυθρὸς Σταυρὸς».
Π. ΜΑΤΑΡΑΓΚΑΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΠΑΝ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Παιδίατρος, τ. Διευθυντής Βρεφοκομείου.
Μ. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Φυσικομ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΑΝ. ΜΙΣΥΡΟΓΛΟΥ Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης.
Ν. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Α. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.

Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ λογοτέχνης.
Κ. ΜΟΥΤΟΥΣΗΣ Καθηγητής Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΔΗΜ. ΜΠΑΚΑΛΟΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΣΤ. ΜΠΟΛΕΤΣΗΣ λογοτέχνης.
Α. ΝΕΖΕΡΙΤΗΣ Μουσουργός.
Λ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Καθηγητῆς Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
ΜΕΛΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ Γενικὸς Γραμματεὺς Ἐταιρείας Λογοτεχνῶν.
[σελ. 207] Ι. ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Γ. ΝΙΚΟΛΙΤΣΑΣ Καθηγητῆς Γεωπονικῆς Σχολῆς Θεσσαλονίκης.
Ι. ΞΑΝΘΑΚΗΣ Καθηγητῆς Φυσικομαθημ. Σχολῆς Πανεπιστημ. Θεσσαλονίκης.
Α. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΙΔΗΣ Διευθυντῆς Ίατρὸς Εὐαγγελισμοῦ.
Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ Καθηγητῆς Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν. Ἀκαδημαϊκός.
ΑΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητῆς Γεωπον. Σχολῆς Πανεπ. Θεσσαλονίκης.
Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστ. Ἀθηνῶν.
ΑΝΤ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Γενικὸς Ἀρχίατρος Δήμου Θεσσαλονίκης.
ΣΠ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ Καθηγ. Φιλοσοφικ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, Ἀκαδημαϊκός.
Κ. ΠΑΛΗΟΣ διευθυντῆς ἰατρὸς Νοσοκομείου «Εὐαγγελισμός».
Γ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΔΡ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ε. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστ. Ἀθηνῶν.
Κ. ΠΑΝΤΑΖΗΣ Καθηγητῆς Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
ΣΤ. ΠΑΞΙΝΟΣ Καθηγητῆς Γεωπονικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
Γ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ Πρόεδρος Ίατρικοῦ Συλλόγου Πειραιῶς.
Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ Καθηγητῆς Φυσικομ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΣΠ. ΠΑΠΑΛΟΥΚΑΣ Ζωγράφος.
ΣΤ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ Καθηγητῆς Ἀνωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.
Ι. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΥ Καθηγητῆς Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπιστημ. Θεσσαλονίκης.
Ν. ΠΑΠΑΤΕΣΤΑΣ Ίατρὸς, Ἀντιπρόεδρος Πανελληνίου Ίατρικοῦ Συλλόγου.
Π. ΠΑΠΑΤΖΩΝΗΣ Λογοτέχνης.
Σ. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΣ Ἐπ. Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Κ. ΠΕΡΑΚΗΣ Διευθυντῆς Ίατρὸς Γεν. Κρατικοῦ Νοσοκομείου.
Δ. ΠΙΚΙΩΝΗΣ Καθηγητῆς Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
ΣΤ. ΠΛΑΚΙΔΗΣ Καθηγητῆς Φυσικομαθημ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ι. ΠΟΛΙΤΗΣ Καθηγητῆς Φυσικομαθ. Σχολ. Πανεπ. Ἀθηνῶν. Ἀκαδημαϊκός.
Γ. ΡΑΜΜΟΣ Καθηγητῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Α. ΡΕΛΙΑΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Κ. ΡΟΚΚΑΣ Ὑφηγητῆς Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Π. ΡΟΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Ὑφηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΣΠ. ΣΑΡΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητῆς Φυσικ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Σ. ΣΕΡΕΦΗΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Μ. ΣΙΓΑΛΑΣ Καθηγητῆς Ίατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Α. ΣΙΝΟΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Α. ΣΙΜΩΝΕΤΟΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Γ. ΣΙΜΩΝΕΤΟΣ Ὑφηγητής Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
ΗΒΗ ΣΚΑΝΔΑΛΑΚΗ (Μελισσάνθη) λογοτέχνις.
ΣΩΤ. ΣΚΙΠΗΣ Λογοτέχνης, Ἀκαδημαϊκός.
Γ. ΣΚΛΑΒΟΣ Καθηγητής Ὁδείου Ἀθηνῶν.
Γ. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΣ Καθηγ. Ἱατρ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀκαδημαϊκός, τ.
Πρόεδρος Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.
Θ. ΣΚΛΑΒΟΥΝΟΣ Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Α. ΣΚΟΚΟΣ Καθηγητής Ὁδείου Ἀθηνῶν.
Κ. ΣΟΥΡΛΑΣ τ. Καθηγητής Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημ. Θεσσαλονίκης.
ΣΤ. ΣΠΕΡΑΝΤΖΑΣ Καθηγητής Ὀδοντοϊατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημ. Ἀθηνῶν.
Θ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Ι. ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ Καθηγητής Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης.
Γ. ΣΤΑΜΠΟΛΗΣ Πρόεδρος Συνδέσμου Λογοτεχνῶν.
Δ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΔΗΣ Διευθυντής Ἱατρὸς Σισμανογλείου Ἰνστιτούτου.
[σελ. 208] Δ. ΣΦΑΛΑΓΚΑΚΟΣ διευθυντής ἱατρὸς Ζαννείου Νοσοκομείου Πειραιῶς.
Α. ΣΩΧΟΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
ΑΘ. ΤΑΡΣΟΥΛΗ Λογοτέχνις.
ΑΓΓ. ΤΕΡΖΑΚΗΣ Λογοτέχνης.
ΦΩΤ. ΤΖΩΡΤΖΑΚΗ Παιδαγωγός, Λογοτέχνις.
Α. ΤΖΩΡΤΖΗΣ Καθηγητής Φυσικομαθηματ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Χ. ΤΟΥΛ Ἐπ. Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Δ. ΤΟΥΛΙΑΤΟΣ Διευθυντής Ἱατρὸς Νοσοκομείου Σωτηρία, Ὑφηγ. Πανεπιστ.
Κ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητής Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν,
Ἀκαδημαϊκός.
Ι. ΤΡΙΚΚΑΛΗΝΟΣ Καθηγητής Φυσικομαθ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Α. ΤΣΑΚΑΛΩΤΟΣ Καθηγητής Φυσικομαθ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Π. ΤΣΕΛΙΟΣ Ἐπ. Καθηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Δ. ΤΣΙΠΟΥΡΑΣ Καθηγητής Ἀνωτάτ. Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν.
ΑΛ. ΤΣΙΡΙΝΤΑΝΗΣ Καθηγητής Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Β. ΤΣΟΠΕΛΑΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Γ. ΤΣΟΥΤΣΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ Καθηγητ. Ἱατρικ. Σχολῆς Πανεπ. Θεσ/νίκης.
Ν. ΤΣΟΥΧΛΟΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ Λογοτέχνης, Διευθυντής Ἀρχείων Κρήτης.
Α. ΦΛΩΡΟΣ Διευθυντής ἱατρὸς Νοσοκομείου «Εὐαγγελισμός».
Π. ΦΛΩΡΟΣ Λογοτέχνης.
Χ. ΦΡΑΓΚΙΣΤΑΣ Καθηγητής Νομικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
ΖΩΗ ΦΡΑΓΚΟΥ Παιδαγωγός, Λογοτέχνις.
Β. ΦΡΕΡΗΣ Λογοτέχνης.
Ι. ΧΑΡΑΜΗΣ Ὑφηγητής Ἱατρικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Π. ΧΑΡΗΣ Λογοτέχνης, Διευθυντής Περιοδικοῦ «Νέα Ἐστία».

Δ. ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ Τ. Διευθυντής Ιατρός Σανατορίου «Σωτηρία».
ΣΠ. ΧΑΡΟΚΟΠΟΣ Διευθυντής Ιατρός Κλινικής Παίδων «Άγλ. Κυριακού».
ΓΡ. ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Καθηγητής Ιατρικής Σχολής Πανεπ. Θεσσαλονίκης.
Σ. ΧΟΡΣ Καθηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Π. ΧΟΡΤΗΣ Ὑφηγητής Ιατρικής Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.
Π. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Ὑφηγητής Έθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου.
Κ. ΧΩΡΕΜΗΣ Καθηγητής Ιατρικής Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.